

Спецвыпуск

Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

**Наука и жизнь Казахстана
Қазақстанның ғылымы мен өмірі**

№6 (42) 2016

ГУЛЬНАРА УСЕИНОВА

*доктор юридических наук, профессор,
зав. кафедрой КазНУ им. аль-Фараби*

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ
КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми - көпшілік журнал
Международный научно - популярный журнал
International popular - science journal

№6 (42) 2016

Бас редактор — Е.О. Алауханов
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор — Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель РК», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief — Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2016

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А. — ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К. — з.ғ.д., ҚР Бас прокуроры
Абдрасилов Б.С. — б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р. — з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Байделдинов Д.Л. — з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О. — мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В. — з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А. — тех.ғ.д., профессор
Бішімбаев У.Қ. — тех.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Бородин С.В. — з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н. — с.ғ.д., профессор
Букалерева Л.А. -з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С. — с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Грунтов О.И.— з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О. — з.ғ.д., профессор
Елешов Р. — а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ. — ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С.- з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж.— ҚР ҰҒА академигі,
ҰҒА Президенті
Зарипов З.С. — з.ғ.д., профессор (Рязань)
Бдырысов Д.А. — т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б. — с.ғ.д., профессор
Коробеев А.И. —з.ғ.д., профессор, «РФ еңбек сіңірген қайраткері» (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А.— з.ғ.д., профессор
Комиссаров В.С.— з.ғ.д., профессор МГУ (Мәскеу)
Коняхин В.П. — з.ғ.д., профессор, «РФ еңбек сіңірген заңгері» (Краснодар)
Лебедев С.Я. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я.— з.ғ.д., профессор (Киев)
Майлыбаев Б.А. — з.ғ.д., профессор
Мацкевич И.М.— з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Минезова Т.Ф. — з.ғ.д., профессор (РУДН, Мәскеу)
Мухамедиұлы А. – ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К. – профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М. — т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі
Оразалин Н.М. – ҚР Парламенті Сенатының депутаты
Орлов В.Н. — з.ғ.к., доцент, «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С. — з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А.— э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А. — з.ғ.д., профессор
Сұлтанов Қ.С. — с.ғ.д., профессор
Саломов Б. — з.ғ.д., профессор, адвокат
Сыдыков Е.Б.— т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Рустемов Б.Т. — жазушы, публицист
Турецкий Н.Н. — з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т.- э.ғ.д., профессор
Усманов А.— п.ғ.д., профессор
Шестаков Д.А. – з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург халықаралық криминологиялық клубының президенті
Харченко В.Б. – з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М. — з.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н. — з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д. — вет.ғ.д., профессор
Әбішев Т.Д. — з.ғ.к.
Әбішев Х.А. — з.ғ.д., профессор
Байменов А.М. — тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М.— з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө. — ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В. – «РФ еңбек сіңірген заңгері», з.ғ.к. (Мәскеу)
Джансараева Р.Е. — з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., — з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жақып Б.Ө. — филол.ғ.д., профессор
Иванчин А.В. — з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки — профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б.— т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В. — з.ғ.д., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г. — с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ. — вет.ғ.д.
Құрманалиев К.А.— ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А. - з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А. — з.ғ.д., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. — МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С. — з.ғ.д., профессор
Мельник Г.С.— с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х. — з.ғ.д., профессор
Омаров Б.Ж.— фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ. — б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С. — ҚР қоғам қайраткері
Сопыбеков А. — ҚР Жазушылар Одағының мүшесі, ақын
Старостин С.А.— з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е. — академик
Саломов Б. – з.ғ.д., РАА академигі адвокат
Тоғжанов Е.Л. — з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А. — п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т. — з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р. — з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К.— э.ғ.д., профессор
Усманов С.У. — т.ғ.д., профессор
Челадзе Г. — құқық докторы, өкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нгу Thinh – Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А. — общественный деятель РК
Асанов Ж.К. — д.ю.н., Генеральный Прокурор РК
Абдрасилов Б.С. — д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р. — д.ю.н., профессор (Ташкент)
Байдельдинов Д.Л. — д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О. — д.мед.н., профессор
Бисенов К.А. — д.т.н., профессор
Бишимбаев В.К. — д.т.н., академик НАН
Баулин Ю.В. — д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В. — к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н. — д.п.н., профессор
Букалерева Л.А. — д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н. — д.ю.н., проф. (Москва)
Гаипов З.С. — д.п.н., профессор
Голик Ю.В. — д.ю.н., профессор (Москва)
Грунтов О.И. — д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О. — д.ю.н., профессор
Елешов Р. — д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г. — д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С. — д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж. — академик, Президент НАН РК
Зарипов З.С. — д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А. — д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б. — д.полит.н., профессор
Коробеев А.И. — д.ю.н., профессор, «Заслуженный деятель науки РФ» (Владивосток)
Қул-Мухаммед М.А. — д.ю.н., профессор
Комиссаров В.С. — д.ю.н., проф. МГУ (Москва)
Коняхин В.П. — д.ю.н., профессор, «Заслуженный юрист РФ» (Краснодар)
Лебедев С.Я. — д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я. — д.ю.н., профессор (Киев)
Майлыбаев Б.А. — д.ю.н., профессор
Мацкевич И.М. — д.ю.н., профессор (Москва)
Минезова Т.Ф. — д.ю.н., профессор (РУДН)
Мухамедиулы А. — д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К. — профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М. — д.т.н., профессор, академик НАН РК
Оразалин Н.М. — поэт, депутат Сената Парламента РК
Орлов В.Н. — к.ю.н., доцент, гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С. — д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А. — д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А. — д.ю.н., профессор
Султанов К.С. — д.пол.н., профессор
Саломов Б. — д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Сыдыков Е.Б. — д.и.н., академик НАН РК
Сматлаев Б. М. — д.ю.н., профессор
Рустемов Б.Т. — писатель, публицист
Турецкий Н.Н. — д.ю.н. профессор
Турсынов С.Т. — д.э.н., профессор
Усманов А. — д.п.н., профессор
Шестаков Д.А. — д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба
Харченко В.Б. — д.ю.н., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М. — д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н. — д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д. — д. вет.н., профессор
Абишев Т.Д. — к.ю.н.
Абишев Х.А. — к.ю.н., профессор
Байменов А.М. — к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М. — д.ю.н., профессор
Бектурганов Е.У. — депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В. — Заслуженный юрист РФ, к.ю.н. (Москва)
Джансараева Р.Е. — д.ю.н., профессор
Данилов А.П., — к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жакып Б.О. — д.фил.н., профессор
Иванчин А.В. — д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки — профессор (Польша)
Карибаев Б.Б. — д.и.н., профессор
Кленова Т.В. — д.ю.н., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г. — д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Канжигитов Е.К. — д.вет.н.
Қурманалиев К.А. — д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А. — д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А. — д.ю.н., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. — академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С. — д.ю.н., профессор
Мельник Г.С. — д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х. — д.ю.н., профессор
Омаров Б.Ж. — д. фил.н., профессор
Саданов А.К. — д.б.н., профессор
Сапиев О.С. — общественный деятель РК
Сопыбеков А. — член Союза писателей РК, поэт
Старостин С.А. — д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е. — академик
Саломов Б. — д.ю.н., Академик РАА, адвокат
Тогжанов Е.Л. — к.ю.н.
Тойлыбаев Б.А. — д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т. — д.ю.н., профессор
Рустемова Г.Р. — д.ю.н., профессор
Фадеев В.Н. — д.ю.н., профессор (Москва)
Шаукенова З.К. — д.соц.н., профессор
Уманов С.У. — д.т.н., профессор
Челадзе Г. — доктор права, доктор бизнес ад-мин., профессор (Грузия)
Нуу Think — Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)

EDITORIAL BOARD:

Abdukarimov O.A. — public figure of the Republic of Kazakhstan
Abdrasylov B.S. — Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R. — Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Asanov Zh. K. — Dr. of Law
Baideldinov D.L. — Dr. of Law, professor
Baidalet I.O.— Dr. of medical science, prof.
Bekturganov N.S. — academician of NAN RK
Bisenov K.A. — Dr. of technology, professor
Bishimbaev B.K.- Dr. of history, acad. NAS.RK
Burhanov K.N. — Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A. – Dr. of Law, prof. (Moscow)
Baulin U.V. – Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V. — Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Vedernikova O.N. — Dr. of Law, prof (Moscow)
Gayipov Z.S. — Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V. — Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I. —Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O. — Dr. of Law, professor
Eleshov R. — Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G.— Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S.- Dr. of Law, professor
Zhurinov M.Zh.— acad. NAS RK, President of NAS RK.
Zaripov Z.S. — Dr. of Law, professor (Ryazan)
Udyrysov D.A. — Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B. – Dr. of political sciences, prof.
Kul-Muhammed M.A.— Dr.of Law, professor
Komissarov V.S. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Lebedov S.Y.— Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y.— Dr. of Law, professor (Kiev)
Mailybaev B.A.— Dr. of Law, professor
Matskevich I.M.— Dr. of Law, prof. (Moscow)
Minezov T.F. — Dr. of Law, prof. (RUDN, Moscow)
Mukhamediuly A. — Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhaeva A.K – professor
Orazalin N.M – Member of the Senate Parliament of the Republic of Kazakhstan
Sartayev S.S.— Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A. — Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A. — Dr.of Law, professor
Salomov B. — Dr.of Law, professor
Sultanov K.S.— Dr.of political sciences, prof.
Sydykov E.B. — Dr. of history, professor
Rustemov B.T. — writer, publicist
Turetski N.N. — Dr. of Law
Tursunov C.T.- Doctor of Economics, professor
Usmanov A.— Dr. of political sciences, professor
Shestakov D.A.— Dr. of Law, professor, writer
Harchenko B.V.— Dr. of Law, prof. (Harkov)

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D.— Dr. of Law, professor
Agibaev A.N. — Dr. of Law, professor
Aitganov B.D. — a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D. — candidate of Law
Abishev H.A. — Dr. of Law, professor
Baimenov A.M.— candidate of tech, professor
Bishmanov B.M.— Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U.— Member of the Parliament of Kazakhstan Majilis
Borbat A.V. – Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E.— Dr. of Law, professor
Zhakyp B.U. — Dr.of philology, professor
Ivona Massaki — professor (Poland)
Karibaev B.B.— Dr. of hisroy, professor
Klenova T.V. — Dr.of Law, professor (Samara)
Korkonosenko S.G. — Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kangigitov E.K. — a doctor of betener sciences
Kurmanaliev K.A. — Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A. — Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A. — Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I.— acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S.— Dr. of Law, professor
Melnik G.S.— Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N.— Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh.— Dr. of philology, professor
Sadanov A.K.— Dr. of biology, professor
Sapiev O.S.— The public figure of RK
Starostin S.A.— Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E.— academic
Smatlaev B.M. – Dr. of Law, professor
Toqshanov E.L. — Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A. – Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T.— Dr. of Law, professor
Rustemova G.R. — Dr. of Law, professor
Shaukenova Z.K.— Dr. of soc., professor
Fadeev V.N. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Usmanov S.U.— Dr. of history, professor
Cheladze G.— Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh – Chairman Vietnam Writer’s

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 — 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 — 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10 » июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz

e-mail: nauka-zan@mail.ru;

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Есберген Оразович +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна +7 701 33 234 07.

ЗАЃТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

JURISPRUDENCE

КАФЕДРА ТЕОРИИ И ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, КОНСТИТУЦИОННОГО И АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА КАЗНУ ИМ.АЛЬ-ФАРАБИ

Кафедра теории и истории государства и права, конституционного и административного права была образована в 2011 году в целях реализации Стратегии развития Казахского национального университета имени аль-Фараби. Основу кафедры составили кафедра теории и истории государства и права и кафедра конституционного и административного права, имеющие богатую историю и традиции:

Кафедра теории и истории государства и права была создана в 1938 году с образованием Алматинского Государственного юридического института (АГЮИ). Первым заведующим кафедрой была доцент Н.И. Кондратьева. Состав кафедры был представлен пятью преподавателями. В 40 – х годах XX века на кафедре работали известные ученые, такие как академик С.В. Юшков; профессора А.Х. Стальгевич, С.Л. Фукс; к.ю.н., доценты Дюков Л.В., Культелеев Т.М. Академик С.В. Юшков и профессор С.Л. Фукс сыграли большую роль в становлении юридического образования в Казахстане.

В апреле 1940 года директором АГЮИ стал кандидат юридических наук, доцент Таир Мулдагалиевич Культелеев, ему было в то время 27 лет. Он был первым казахом-юристом, защитившим в 1939 году на Ученом Совете Ленинградского юридического института кандидатскую диссертацию о обычном праве казахов.

С 1945 по 1950 гг. кафедрой заведовал к.ю.н., доцент Леонид Васильевич Дюков. Леонид Васильевич в молодом возрасте переехал в г. Алма-Ату и всю свою жизнь посвятил Казахскому национальному университету имени аль-Фараби и юридическому образованию Казахстана.

С 1960 года руководила кафедрой Аспазия Жакиповна Жакипова, которая стала первой женщиной-кашской, получившей научную степень кандидата юридических наук. Круг ее научных интересов – семейное обычное право казахов.

С 1965 года кафедрой заведовал кандидат юридических наук, доцент Айдарат Нурекелевич Таукелев. Он был признанным ученым в области истории политических и правовых учений, его разносторонние знания во всех областях правоведения снискали ему заслуженное уважение среди всех юристов Казахстана.

С начала 50-х годов XX века на кафедре работает академик НАН РК, д.ю.н., профессор Султан Сартаевич Сартаев. В 1990 году С.С. Сартаев был назначен членом первого и единственного в республике Президентского Совета. На этом посту он сделал немало для Казахстана. Как государственный деятель он одним из первых поднял вопрос о статусе национального языка. С.С. Сартаев избирался депутатом 12 и 13 созывов Верховного Совета Республики Казахстан. И все же Султан Сартаевич остается верен юридическому образованию и юридическому факультету Казахского Национального университета имени аль-Фараби, где он трудится более 50 лет. За активную научно-педагогическую и общественно-политическую деятельность С.С. Сартаев награжден: орденом «Знак Почета», орденом «Парасат» (10 декабря 2001 года). Более пятидесяти лет С.С. Сартаев является бессменным Председателем Диссертационного Совета по защите докторских диссертаций при КазНУ имени аль-Фараби. Он создал свою научную школу. Сегодня ученики С.С. Сартаева работают в области юридической науки, юридического образования, в правоохранительных органах. Им подготовлено пять докторов юридических наук и более сорока кандидатов юридических наук, в настоящее время он является профессором и почетным заведующим данной кафедры.

С 1994 по 1997 гг. кафедру возглавлял к.ю.н., доцент Евгений Игоревич Войцеховский. Он являлся признанным специалистом в области всеобщей истории государства и права.

С мая 1997 г. по сентябрь 2008 г. кафедрой руководила д.ю.н., профессор Алуа Саламатовна Ибраева. А.С. Ибраева – автор более 100 научных трудов. В 2006 г. Ибраева А.С. стала обладателем государственного гранта «Лучший преподаватель вуза».

С сентября 2008 по 2011 гг. кафедрой заведовал к.и.н., профессор Виктор Васильевич Нездемковский. Он является специалистом в области истории государства и права зарубежных стран, автором более 30 научных трудов.

Кафедра Конституционного и административного права имеет богатую историю и традиции. Она была основана в 1958 году на базе бывшего Алма-атинского юридического института и называлась кафедрой Государственного права и советского строительства.

С 1958 по 1982 годы заведовал кафедрой государственного права и советского строительства доктор юридических наук, профессор Котов Константин Флегонтович. В 1950 году окончил аспирантуру Алматинского государственного юридического института и спустя год защитил кандидатскую диссертацию на тему: «Коренизация советского государственного аппарата Казахстана (1920-1936 гг.)». С тех пор его жизнь тесно была связана с юридическим факультетом Казахского государственного университета им.С.М.Кирова. В 1962 году защитил докторскую диссертацию на тему: «Сущность местной национальной автономии в Китайской Народной Республике: основные проблемы теории и практики национальной автономии в КНР на примере Синьцзян-Уйгурской автономной области в 1949-1957 гг.». Под его руководством были

защищены 20 кандидатских диссертаций.

В период 1962-1965 гг. кафедрой заведовал доктор юридических наук, профессор Бельсон Яков Михайлович, который закончил Ленинградский юридический Институт им.Калинина (1945-1945гг.). В 1951 году защитил кандидатскую диссертацию по теме: “Высшие постоянно действующие органы государственной власти в странах народной демократии”. Докторская диссертация на тему: “Основные проблемы государственно-правовой науки Великобритании и США” защищена в 1962 году в г. Москва. Им опубликовано более 100 научных трудов.

С 1982 года кафедрой руководил доктор юридических наук, профессор Ким Владимир Александрович. Ким В.А. родился 22 января 1923 года в г.Находка Приморском крае России. После окончания Алмагинского филиала Всесоюзного юридического заочного института работал преподавателем в Алма-Атинской юридической школе. В 1952 г. окончил аспирантуру Института государства и права в АН СССР с защитой кандидатской диссертации на тему “Государственный строй КНДР”. С 1952 г. по февраль 1957 г. работал старшим научным сотрудником сектора философии и права АН КазССР. И с марта 1957 г. по июль 1970 г. заведующим отделом государствоведческих наук Института философии и права АН КазССР. В 1963 г. защитил докторскую диссертацию по изданной книги “Роль народно-демократического государства и права в социалистическом преобразовании сельского хозяйства” (на примере КНДР) в Институте государства и права АН СССР (г.Москва). В 1964 г. ВАК СССР присвоил звание профессора. С 1970 года назначен на должность заместителя начальника Карагандинской высшей школы милиции МВД СССР, где ему было присвоено звание полковника. С 1982 года начал заведовать кафедрой государственного (конституционного) права в Казахском государственном университете им.С.М.Кирова, где проработал по 1999 год. В настоящее время Ким Владимир Александрович является почетным заведующим кафедрой и плодотворно трудится в должности профессора. В 1996 г. доктор юридических наук, профессор Ким В.А. избран действительным членом академии гуманитарных наук РК и иностранным членом Российской Академии естественных наук. Проявлением неутомимого труда Владимира Александровича является подготовка молодых ученых-юристов республики. Долгие годы Владимир Александрович является членом диссертационного Совета Казахского национального университета им.аль-Фараби по защите докторских и кандидатских диссертации. Он до предела предан фламану науки и высшего образования – КазНУ им.аль-Фараби. Неутомимая научная общественно-политическая энергия Владимира Александровича продолжается в активном участии по разработке и экспертизе важнейших законопроектов республики.

В период 1962-1965 гг. кафедрой заведовал доктор юридических наук, профессор Бельсон Яков Михайлович, который закончил Ленинградский юридический Институт им.Калинина (1945-1945гг.). В 1951 году защитил кандидатскую диссертацию по теме: “Высшие постоянно действующие органы государственной власти в странах народной демократии”. Докторская диссертация на тему: “Основные проблемы государственно-правовой науки Великобритании и США” защищена в 1962 году в г. Москва. Им опубликовано более 100 научных трудов.

В 1995 г. в течении года кафедрой заведовал кандидат юридических наук, доцент Мамонов Владимир Васильевич. С сентября 1967. работал на кафедре государственного права Казахского государственного университета в должности – ассистента, а с октября 1971 г. – старшего преподавателя кафедры государственного права и советского строительства, с января 1975 г. – доцента этой же кафедры, затем кафедры конституционного права, конституционного и административного права КазГУ, в последующем КазГНУ им. аль-Фараби. С сентября 1995 г. по апреля 1996 г. - заведующего кафедрой конституционного и административного права КазГНУ им. аль-Фараби.

С 1999 года по 2001 год заведующим кафедрой был кандидат юридических наук, доцент Ахметов Мизами Мустахимович. Ахметов М.М. в 1981 году окончил юридический факультет КазГУ. В 1986 году поступил в аспирантуру дневного обучения на юридический факультет КазГУ, затем в 1999 году защитил кандидатскую диссертацию по теме “Формирование исполнительной власти в условиях современной демократизации общества”.

С сентября 2001 по апрель 2002 гг. кафедрой руководил доктор юридических наук, профессор Мауленов Касым Сырбаевич. Мауленов К.С. окончил юридический факультет КазГУ им. С.М. Кирова в 1977 году. 24 июня 1983 г. защитил кандидатскую диссертацию на тему: “Правовое обеспечение качества капитального строительства (гражданско-правовой аспект)” в Харьковском юридическом институте. 26 января 2001г. защитил докторскую диссертацию на тему: “Государственное управление и правовое регулирование в сфере иностранных инвестиций в Республике Казахстан” в КазГЮУ г.Алматы. В 2002 году награжден золотой медалью Байтурсынова (2002 г.) за научные достижения, награжден серебряной медалью Миланского католического университета г.Милан, Италия. Защищено 2 кандидатских диссертаций.

С 2002 по 2011 гг. руководил доктор юридических наук, профессор Кенжалиев Зайлаги Жантуганович. В 1981 году окончил юридический факультет КазГУ им.С.М.Кирова. Свой трудовой стаж начал в Институте государства и права АН РК в должности младшего научного сотрудника. Затем он занимал должности

научного сотрудника, старшего научного сотрудника, заведующего отделом, заместителем директора по науке данного института. С 1995 по 1997 годы работал в должности первого проректора Казахского Академического Университета. С сентября 2002 года является заведующим кафедрой Конституционного и административного права. Кенжалиев З.Ж. является заместителем председателя Диссертационного совета по защите диссертаций на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальностям 12.00.01.

С 2011 года по настоящее время кафедру теории и истории государства и права, конституционного и административного права возглавляет доктор юридических наук, профессор Усеинова Гульнара Рахимжановна.

В настоящее время кафедру теории и истории государства и права, конституционного и административного права возглавляет доктор юридических наук, профессор Усеинова Гульнара Рахимжановна, ее заместители: по учебно-методической и воспитательной работе к.ю.н., доцент Сартаев Спатай Алтынбекович, по научно-инновационной работе и международным связям к.ю.н., доцент Оспанова Джамия Азизхановна.

С 2011 по настоящее время на кафедре преподавательскую и научную работу осуществляют ведущие профессора, доценты и преподаватели: д.ю.н., профессор С.С. Сартаев, д.ю.н., профессор В.А.Ким, д.ю.н., профессор З.Ж. Кенжалиев, д.ю.н., профессор А.С. Ибраева, д.ю.н., профессор Д.М. Баймаханова, к.и.н., д.ю.н., профессор Ш.А. Забих, к.ю.н., доцент А.А. Ахатов, к.ю.н., доцент А.М. Каратаева, к.ю.н., доцент А.Ж. Жарболова, к.ю.н., доцент А.К. Исабеков, к.ю.н., доцент Н.К. Мынбатырова, к.ю.н., доцент А.Б. Сманова, к.ю.н., доцент Д.О. Кусаинов, к.ю.н., доцент Д.А. Турсынкулова, к.ю.н., доцент К.Р. Усеинова, ст.преподаватель Н.Б. Таукелов, преподаватель Турысбекова Г.Г., ассистент Исаева Ф.А., ассистент Ондашулы Е. В 2014-2015 учебном году приглашены профессора Государственного Дагестанского университета Исмаилова М.А. и профессора Колумбийского университета Абазов Р.Ф. В настоящее время на кафедре острепененность – более 90%. Показателем высокой квалификации ППС кафедры является то, что большинство членов кафедры отмечены государственными наградами и стипендиями, как то: обладатель государственной награды – ордена «Курмет» – 1, обладатель государственной награды – ордена «Барыс» 3 степени – 1, обладатель государственной научной стипендии для ученых и специалистов, внесших выдающийся вклад в развитие науки и техники Казахстана – 1, члены академии наук – 1, обладатели грантов «Лучший преподаватель ВУЗа» - 7, лауреаты государственной научной стипендии для талантливых молодых ученых – 4.

Кафедрой реализуются следующие направления подготовки и специальности в соответствии с лицензией, с казахским и русским языками обучения:

5В030100 – Юриспруденция (бакалавр юриспруденции), 3 года (на базе среднего специального образования – колледжа); 4 года (на базе среднего образования);

5В030400 – Таможенное дело (бакалавр таможенного дела), 3 года (на базе среднего специального образования – колледжа), 4 года (на базе среднего образования);

6М030100 – Юриспруденция (магистр юридических наук) 2 года, научно-педагогическое направление, 1 год, профильное направление;

6D030100 – Юриспруденция (доктор PhD).

С 2011 по настоящее время все дисциплины кафедры преподаются с использованием проблемно-ориентированного, личностно-ориентированного подхода, а также с использованием проектно-организованного подхода в учебном процессе.

Члены кафедры принимают активное участие в выполнении фундаментальных научных исследований по линии МОН РК. С 2003 г по 2005 г. члены кафедры выполняли фундаментальное исследование на тему «Актуальные проблемы формирования национальной правовой системы и условия устойчивого развития государственности Республики Казахстан», в 2006-2008 гг. «Парламентаризм в Казахстане: история, современность, перспективы развития». В 2009 году кафедра выиграла грант на выполнение фундаментального исследования на тему «Конституционно-правовые основы формирования национальной идеи в Казахстане».

В настоящее время кафедра проводит исследования в рамках следующих направлений:

Фундаментальные и прикладные НИР:

1) «Правовое регулирование миграционных отношений в условиях глобализации: теоретическая основа и практические проблемы». - 1151 ГФ. - Руководитель: Сартаев С.С. - срок исполнения 2012-2014 гг.;

2) «Становление и развитие системы конституционализма и защиты прав человека и гражданина в Республики Казахстан в условиях ускоренного инновационного развития». Научный руководитель д.ю.н. Кенжалиев З.Ж. Грантовый проект по линии МОН РК;

3) Теоретические проблемы правового обеспечения свободы оборота и защиты информации в Республике Казахстан. Научный руководитель д.ю.н. Кенжалиев З.Ж. Грантовый проект по линии МОН РК.

4) Нормативно-правовое регулирование борьбы с религиозным экстремизмом в современных условиях развития Казахстана. - №1337 ГФ. Руков. – д.ю.н., проф. Усеинова Г.Р. – срок исполнения 2012-2014 гг.

5) Правовая культура как основа правового государства и гражданского общества: проблемы теории и практики. (2015г.). Руководитель: д.ю.н., профессор А.С Ибраева. МОН РК, в результате выполнения бюджетной программы планируется исследовать правовую культуру современного общества.

Хоздоговорные НИР:

1) «Совершенствование образовательного процесса в ВУЗе в сфере развития защиты, охраны и обеспечения прав и свобод уязвимых слоев населения» в рамках Программы «Микропроекты по юридическому образованию» по программе «Равенство перед законом: доступ к правосудию в странах Центральной Азии» (Фонд Евразия при поддержке Министерства юстиции Финляндии) – 2012 год.

2) «Теоретико-правовое обоснование необходимости совершенствования конституционно-правового статуса уязвимых слоев населения». Актуализация проблем социально-правовой защиты населения в образовательном процессе. по программе «Равенство перед законом: доступ к правосудию в странах Центральной Азии» (Фонд Евразия при поддержке Министерства юстиции Финляндии) – 2012 год.

3) Концепция приоритета общечеловеческих ценностей в системе правового регламентирования дорожно-транспортного отношения в рамках реализации транспортной политики развития транспортной инфраструктуры РК.

4) «Формирование правовой культуры в условиях утверждения правового государства и развития гражданского общества».

Основными направлениями научно-исследовательской работы кафедры за многие годы являются изучение проблем становления казахстанской государственности, теории государства и права, истории государства и права, истории правовых и политических учений, изучение проблем становления и развития конституционного и административного права, изучение проблем становления и развития конституционного права зарубежных стран, исследование проблем развития международного права в Казахстане, изучение проблем обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина, участие в разработке и решении проблем теории и практики реального взаимодействия исполнительных и представительных органов. В итоге исследований написаны и опубликованы ряд монографий, более двухсот брошюр. Некоторые предложения кафедры нашли реальное отражение в деятельности центральных исполнительных органов власти. При поддержке университета проводятся научные конференции и круглые столы.

Также на кафедре действует научный Центр Исследований системы местного самоуправления под руководством д.ю.н., профессора Баймахановой Д.М.

Преподаватели кафедры активно публикуют результаты своих исследований в международных научных изданиях, входящих в базу данных Scopus, Thomson Reuters, в казахстанских изданиях, по рекомендуемому перечню ККСОН МОН РК, в изданиях, материалах международных конференций ближнего и дальнего зарубежья, в материалах международных и республиканских конференций Республики Казахстан.

Преподаватели кафедры осуществляют руководство научными докладами студентов и магистрантов, принявших участие в ежегодном традиционном международном конгрессе студентов и молодых ученых «Мир науки».

На кафедре работают научно-студенческие клубы и кружки. «Союз ради прогресса», который действует с 2013-2014г учебном году был признан «Лучшим студенческим клубом университета». Также на кафедре ведут воспитательную работу со студентами студенческие клубы: «Союз ради прогресса», «Планета «Юрист», «Аманат», «Зимановтын Кіші Академиясы», «Progressive», «Бастау», «Мемлекет және құқық тарихы», «Конституционалист» и другие. Всего : 11 клубов.

По научной, учебно-методической и воспитательной работе кафедра занимает лидирующие позиции в рейтинге кафедр университета. Многочисленные фундаментальные и грантовые исследования проводимые профессорско-преподавательским составом кафедры позволяют активно привлекать магистрантов и докторантов PhD к научной работе.

Кафедра теории и истории государства и права, конституционного и административного права поддерживает тесные связи с Российским университетом дружбы народов (Москва), Кыргызским государственным национальным университетом, Ташкентским государственным университетом, Московским университетом им. М.В.Ломоносова(Москва), Университетом г.Тарту, Дагестанским государственным университетом (Россия). Кафедра поддерживает научные связи с Фондом СОРОС Казахстан, Европейской программой ТАСИС, развивает сотрудничество с Центрально-Европейским университетом (Будапешт, Венгрия).

Оспанова Д.А.

к.ю.н., доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ имени аль-Фараби;

Кусаинов Д.О.

доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ имени аль-Фараби, к.ю.н.

ӘОЖ: 340.141.(574)

Ахатов У.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының профессор м.а., з.ғ.к.

Ондашұлы Е.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының оқытушысы, құқық магистрі.

**ОРТА АЗИЯДАҒЫ ҰЛТТЫҚ-МЕМЛЕКЕТТІК МЕЖЕЛЕУДІҢ ЖҮЗЕГЕ
АСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЛДАРЫ**

Түйін. Автор, мақалада Орта Азиядағы Кеңестік Республикалардың таратылуы және Қазақ жерлерінің қайта қосылу мәселесіне жан-жақты талдау жасаған.

Резюме. В данной статье, автор рассматривает особенности процесса размеживания Средне Азиатских Советских Республик и проблемы воссоединения казахских земель.

Summary. In this article the author considers features of process of division of Central Asia Soviet Republic*s and a problem of reunion of the Kazakh lands.

Қазіргі таңда Орта Азияны мекендеген тәуелсіз мемлекеттер үшін өткен ғасырдағы орын алған, 1924 жылғы ұлттық-мемлекеттік межелеу саясатын үлкен, маңызды әрі тарихи оқиға деп бағалауға болады. Себебі, қазіргі таңдағы Орта Азияда орналасқан, бұрынғы Кеңестік республикалардың мемлекеттік шекаралары, яғни территориясының қаңқасы сол саяси шара тұсында қалыптасқан болатын. Сондықтан да, сол кездегі жүргізілген ұлттық-мемлекеттік межелеу шарасына тарихи шолу жасап, оған құқықтық тұрғыдан баға беру өзекті мәселе.

Бәрімізге белгілі, бұрынғы Империялық Ресейге бағынышты Түркістан өлкесінің негізінде, 1918 жылдың 30 сәуірінде кеңестік жүйеге негізделген Түркістан Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы құрылған болатын. Бұл орта азиядағы алғашқы Кеңестік үлгідегі, әрі автономиялы республика еді. Ал, осы аймақта орналасқан Бұхара және Хиуа хандықтары тек қана 1920 жылы құлатылып, оның орнына кеңестік үлгідегі Бұхара және Хорезм Халықтық Кеңестік республикалары құрылған болатын. Аталған республикалардың көп ұзамай таратылып, ұлттық сипаттағы республикаларға бөлінуінің сыры неде? Қандай себептер әсер етті? деген сұрақтар туындауы заңды.

Оның үстіне аталған тақырыпта кешенді, арнайы зерттеулер аз. Кеңестік кезеңде Б. Манелис, Х.Т. Турсунов, И. Крыльцов, С. Раджабова, В. Напомнина, отандық ғалымдардың еңбектері негізінен Қазақстан материалдарына қатысты зерттелген. Олардың қатарына С.З. Зиманов, С.С. Сартаев, М.С. Сапарғалиев, А. Нүсіпбеков, Т.А. Ағдарбеков, ал қазіргі таңда тарихшыларымыз Т. Омарбеков, Ғ. Маймақов, Б.О. Қойшыбаев, М.А. Малдыбекованың еңбектерін атап өтуге болады.

Сонымен, Орта Азиялық көп ұлтты республикаларды таратып, оның орнына ұлттық сипатына сәйкес республикалардың құрылуының себептерін талдап көрелік. Біріншіден, ұлтаралық мәселелерді тиімді шешу қажеттілігі. Аталған республикалардың барлығы да көп ұлтты сипатқа ие болатын. Бір ұлт басымдылық сипатқа ие емес еді. Мәселен, өзбек ұлтының өкілдері үш республикада қоныстанған болатын. Кеңес үкіметі ертелі-кеш ұлтаралық дау-жанжалдардың болуынан сескенді. Екіншіден, сол кездегі Түркістан республикасының басшыларының бірі, қазақ интеллигенциясының өкілі Т. Рысқұлов бастаған бір топ зиялылары «Түрік республикасын» құру қажеттігі идеясын көтеруі. Бұл өз кезегінде Кеңестер басшылығын әбігерге салып қойды. Үшіншіден, экономикалық мәселелерді шешу мақсаты. Әр ұлттық республиканың өз экономикалық басымдықтары болу қажеттігімен түсіндіріледі. Төртіншіден, қазақ зиялыларының Түркістан АССР-нің құрамындағы қазақ жерлерін Қазақ АССР-на қосу бағытындағы тынбас еңбектерінің нәтижесін де атап өту қажет. Бесіншіден, Кеңестік басқару жүйесін тиімді жүзеге асыру мақсатында «бөліп алда, билей бер» қағидасы бойынша әр ұлтты жеке басқару Орталық үшін өте тиімді болды және т.б. себептерді атап өтуге болады.

Бұл тұста, аталған үш республиканың ұлттық құрамы мен олардың орналасуын анықтау маңызды болып табылады. Өзбек ғалымы Х.Т. Турсу-

нов сол кездегі статистикалық есептерге сүйене отырып келесідей мәліметтерді келтіреді: «Из общего числа узбеков, населяющих Среднюю Азию, 66,5 % жило в Туркестанской республике, 22,2 % - в Бухарской и 11,3 % - в Хорезмской республике. Узбеки к общему числу населения Туркестанской республики составляли 41,4 %, Бухарской республики 50,1 % и Хорезмской республики 61,1 %. Из всех туркмен, населяющих Среднюю Азию, 43,2 % жило в Туркестане, 27,0 % - в Бухаре и 29,8 % - в Хорезме; 47,7 % среднеазиатских таджиков жило в Туркестане и 52,3 % - в Бухаре и т.д.

Узбеки населяли в Туркестанской АССР Ферганскую и Самаркандскую области, Ташкентский и Мырзачульский уезды Сыр-Дарьинской области. Отдельные группы узбеков проживали в некоторых районах Чимкентского и Туркестанского уездов той же области; в Бухарской области они жили в Байсунском, Гузарском, Каршинском, Керменинском, Нур-Атинском, Шахриябском, Ширабадском и Сары-Ассийском вилайетах (областях), в Хорезмской республике – в Ново-Ургенчской и в районах города Хивы.

Туркмены сплоченной массой проживали в Туркменской области Туркестанской АССР, на юге Бухарской республики (Чарджуйская область) и в южной и юго-западной частях (в Туркменской и Ташаузской областях) Хорезмской республики.

Основная масса таджиков была сосредоточена в восточной части Бухарской республики (нынешняя территория Таджикской ССР). Большинство населения составляли они в Ходжентском уезде Самаркандской области. Таджики жили в некоторых районах Самаркандского уезда той же области, а также в ряде районов Ферганской области Туркестанской АССР (Памир, Канибадам, Исфара и др.) и центральной Бухары.

Киргизы занимали в туркестанской АССР территорию Каракольского (Прежевальского), Пшпекского, Нарынского уездов Семиреченской области, части Аулие-Атинского уезда Сыр-Дарьинской области и некоторые районы Ферганской области (Ошский уезд, Джалал-Абадская волость Андижанского уезда и др.).

Каракалпаки проживали компактной массой в Аму-Дарьинской области Туркестанской республики северо-восточных районах (Казахско-Каракалпакской области) Хорезмской республики. Отдельные группы каракалпаков были расселены также в некоторых районах Ферганской области.

Значительное количество казахов занимало северную, северо-западную и северо-восточную части Туркестанской АССР: Алма-Атинский; Джаркентский, Лепсинский, Талды-Курганский уезды Семиреченской области и Ак-Мечетский, Аулие-Атинский, Казалинский, Туркестанский и Чимкентский уезды Сыр-Дарьинской области, казахи проживали также в некоторых районах Таш-

кентского и Мырзачульского уездов» [1, 9-11 бб.].

Көріп отырғанымыздай, Орта Азиялық кеңестік республикалар шын мәнінде көп ұлтты және аралас қоныстанғанын байқауға болады. Бұл әрине, Патшалық Ресей Империясының жаулап алу саясатының нәтижесі. Сондықтан да, Кеңестік Ресей Орта Азия республикаларын тездетіп, белгілі бір жүйеге келтіруге талпынды. Бұл, өз кезегінде жері бытыраңқыға айналған Қазақстан үшін өте тиімді, әрі қажетті саяси шара болды.

Бұл тарихи, әрі саяси шараны өткізу мақсатында арнайы топтар мен жұмыс комиссиялары құрылды. «Орта Азия мен Қазақстандағы ұлттық-мемлекеттік межелеу Мәскеудегі орталықтың, соның ішінде РК(б)П Орталық Комитетінің тікелей басшылығымен, жоспарымен және жіті қадағалауымен жүргізілді. 1924 жылғы 21 қаңтарда РК(б)П ОК-нің Ұйымдастыру бюросы (Оргбюро) РК(б)П ОК-нің хатшысы әрі РК(б)П ОК-нің Орта Азия бюросының төрағасы Я.Э. Рудзитаққа Ташкентте ТұрАССР-ның, Бұқар және Хорезм КСР-ларының жауапты қызметкерлерімен Орта Азияны болашақта ұлттық принципке қарай мемлекеттік межелеудің мүмкіндігі және мақсаттылығы туралы кеңес өткізу туралы тапсырма берілді. Осы тапсырмаға орай Орта азия мен Қазақстандағы ұлттық-мемлекеттік межелеу жұмысын РК(б)П ОК-нің өкілетті органы Орта Азия бюросы басқарып, соңына дейін жүргізді [2, 54 б.].

Межелеу нәтижесінде әр бір ұлттың көксеген мақсаты – әрине өз тарихи жерлерінен айырылмай және мүмкіндігі болса, егер Орталық Мәскеу рұқсат берсе ала беру қағидасы орнықты. Бұл бағытта Орта Азия бюросы жанында арнайы Аумақтық комиссия құрылды. Ол органның басты мақсаты республикаларды ұлттық орналасу сипаты бойынша бөлуге дайындау болды. Аумақтық комиссия өз жұмысын жүргізу барысында көптеген пікірталастар мен қайшылықтарға кездесті. «Ұлттардың дербес отау тігуіне байланысты пікір сайыстары РК(б)П ОК Орта Азия бюросы құрған ортаазиялық республикалардың аумақтарын белгілеп-межелеу жөніндегі Территориялық комиссия мен оның ұлттық дайындық комиссияларында мейлінше өрбіді. Бес айға созылған талқылау, жобалау, дауласу, пікірлесіп-ақылдасулардың шарықтау шегін 1924 ж. 17 тамызда болған Территориялық комиссияның пленумы көрсетті. Осы пленумның стенографиялық есебі «жалындаған пікірталастарды, жаңадан құрылып жатқан ұлттық кеңестік социалистік республикалар мүдделерін танытқан қызметкерлердің территориялық талаптарын барынша өткірлігімен біздің заманымызға жеткізіп отыр» [3, 31 б.].

Сөзсіз, әрбір ұлт көрпені өзінің жағына тартуды ойлады. Себебі, осындай сәтте өз еншілерін түгендемесе болашақта ондай мүмкіншілік бола ма, болмай ма, олар әрине білмеді. Көптеген талас-тар-

тыстардан, көптеген жиналыстар мен Орталық Мәскеудің бақылауымен Орта Азиялық үш республика өкілдері келесідей ортақ пікірге келеді: «1924 жылы қыркүйекте болып өткен Бұқара халық республикасы Кеңесінің V құрылтайында Түркістан мен Хорезм Республикаларындағы өзбектерді біріктіріп, Өзбек Кеңес Социалистік Республикасы мен Тәжік автономиялы ауданын құру жайлы шешім қабылдады. Бұқара Республикасындағы Түркімен халқы Түркімен Кеңес Республикасына біріктірілді. 29 қыркүйекте V Хорезм құрылтайында жоғарыда атап өткен Бұқара Республикасының құрылтайында қабылданған шешімдері қолдап, ұлттық белгісі бойынша Хорезм Республикасын бөлуге көшті. Сонымен қатар, Түркістан Республикасын да межелуге кірісті. Бұл мәселе 1924 жылы 15-16 қыркүйекте болып өткен Түркістанның III Төтенше сессиясында талқыланды... Осы сессияның соңында мынадай қаулы қабылданды:

1. Өзбек халқының жұмысшылары мен диқандарының қалауына сәйкес өзбек халқына Түркістан Автономиялық Кеңес Социалистік Республика (ТАКСР) құрамынан шығып, тәуелсіз Өзбек Кеңес Социалистік Республика құрылуына құқық берілсін;

2. Түркімен халқының жұмысшылары мен диқандарының қалауына сәйкес түркімен халқына ТАКСР құрамынан шығып, тәуелсіз Түркімен Кеңес Социалистік Республика құрылуына құқық берілсін;

3. Қырғыз (Қазақ) халқының жұмысшылары мен диқандарының қалауына сәйкес Қырғыз (Қазақ) халқына ТАКСР құрамынан шығып, ТАКСР қазақ аудандарының Қырғыз (Қазақ) Кеңес Социалистік Республикасына бірігуіне құқық берілсін;

4. Қара-қырғыз халқының жұмысшылары мен диқандарының қалауына сәйкес қара-қырғыз халқына ТАКСР құрамынан шығып Қара-қырғыз Автономиялы облысын құруға құқық берілсін;

5. Тәжік халқының жұмысшы және диқандарының қалауына сәйкес тәжік халқына ТАКСР құрамынан шығып, Тәжік автономиялы облысын құруға құқық берілсін делінген. Сонымен қатар Өзбек Республикасының, Түркімен Республикасының, Қара-қырғыз Автономиялы Облысының, Тәжік Автономиялы Облысының және Қазақ облысының съездері шақырылсын деп ұсыныс жасалды» [4, 65-66 бб.].

Бұдан былайғы уақытта жаңадан құрылған республикалар өздерінің басқару жүйесі мен құқықтық болмысын рәсімдеуге кірісіп кетті. Әрине ол Орталық Мәскеудің қатаң бақылауымен жүзеге асырылып отырды. Бұл аса жауапты саяси науқанда қазақ елінің ұтқаны да ұтылғаны да аз

болған жоқ. Ұтқаны сол, байрығы қазақ елі мен жері қайтадан біртұтастыққа бірікті, ал ұтылғаны осы саяси науқанда ежелден келе жатқан қазақтың көптеген жерлері жаңадан пайда болған республикалар құрамына еніп кетті.

«1924 ж. қазанында Қазақстан территориясы мен Орта Азияның территориясының межеленуі өткізілді. Тарихи қалыптасқан қазақтар мекендеген аумақтары енді КАССР құрамына кірді. Бұрынғы Түркістан, Хорезм, Хиуа республикалардың 40 % территориясы 1,5 млн. адамдарымен КАССР аумағына кірді. Қазақстан территориясы 2,8 млн. км. дейін кеңейді. Республиканың мөлшері РСФСР-дан кейін екінші орын алды. Қазақстан шекарасы 2200 км. дейін өсті. Оңтүстік тұрғындардың саны 4,8 млн-нан 6,5 млн-ға дейін көбейді. Қазақтардың саны – 59,9 %» [5, 1-2 бб.].

Сонымен қорыта келгенде, 1924 жылғы орын алған Орта Азия республикаларын ұлттық сипаты бойынша межелу Орта Азия Мәскеудің қатал бақылауымен жүзеге асқан аса жауапты саяси шара болды. Оның негізінде қабылданған шешім жергілікті ұлт өкілдеріне тиімді болды. Ал қазақ елі үшін талан-таражға түскен тарихи жерлеріміз бір шаңырақтың астына бірігуіне қол жеткізді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Турсунов Х.Т. *О национально-государственном размеживании Средней Азии // Материалы объединенной научной сессии по истории народов Средней Азии и Казахстана в эпоху социализма. – Ташкент: Изд. АН УзССР. – 1957. – С. 3-21.*

2. Маймақов Ғ. *Қазақ жері тұтастығының қалыптасуы (Қазақстанның аумақтық тұтастығының қалыптасуы және Орта Азиядағы ұлттық-мемлекеттік межелу). Монография. – Алматы: «М.Х. Дулати қоғамдық қоры», 2005. – 208 бет.*

3. Қойшыбаев Б.О. *Орталық Азия Кеңес республикаларының ұлттық-территориялық жіктелуі және Қазақ саяси басшылығының ұлттық мемлекеттік түрін орнықтыру жолындағы ізденістері мен қызметі (1924-1926 жж.). Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2002. – 182 бет.*

4. Малдыбекова М.А. *Түркістан Республикасының межеленуі және Қазақ АКСР-нің территориялық тұтастық мәселесі. Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Астана, 2002. – 146 бет.*

5. *Қазақстан тоталитарлық жүйенің қалыптасу кезеңінде. <http://www.testent.ru>. – 2 бет.*

Баймаханова Д.М.

д.ю.н., профессор кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби, Республика Казахстан, юридический факультет, г. Алматы, Республика Казахстан

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
И РАЗВИТИЯ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ**

***Резюме.** В обеспечении успешного функционирования системы непосредственной демократии в целом, а также каждого ее института в отдельности большая роль отводится средствам нормативно-правового регулирования. Их задачей является достижение того, чтобы развитие непосредственной демократии происходило не стихийно и беспорядочно, а испытывало сознательно-направляющее воздействие со стороны государства и общества.*

***Түйін.** Жалпы тікелей демократияның қамтамасыз ету жүйесінің табысты жұмыс істеуінің көрсеткіші нормативтік-құқықтық реттеу құралдарының әрбір институтына жеке үлкен рөл беріледі. Олардың міндеті тікелей демократияның дамуының стихиялы және ретсіз болуы емес, керісінше мемлекет пен қоғам тарапынан ықпал етуіне қол жеткізу болып табылады.*

***Summary.** To ensure the successful functioning of the system of direct democracy in General, and each Institute separately a big role for the means of legal regulation. Their task is to ensure that the development of direct democracy did not occur spontaneously and randomly, and experienced consciously-directing effect of the state and society.*

В Послании Конституционного Совета РК “О состоянии конституционной законности в РК” от 16 июня 2016 года отмечается, что дальнейшее укрепление государственной независимости РК может осуществляться посредством динамичной конституционализации правовой среды и обновления законодательства при повышении эффективности планов законопроектных работ, улучшения качества проектов законов, аналитической и прогностической оценки последствий их принятия, синхронизации издания законодательных актов [1].

В обеспечении успешного функционирования системы непосредственной демократии в целом, а также каждого ее института в отдельности большая роль отводится средствам нормативно-правового регулирования. Их задачей является достижение того, чтобы развитие непосредственной

демократии происходило не стихийно и беспорядочно, а испытывало сознательно-направляющее воздействие со стороны государства и общества. С помощью правовых норм и других средств регулирования можно а) закрепить, легализовать, “застолбить” оптимальные (с точки зрения государства) формы управленческой активности и самодетельности населения; б) поставить заслон, воспрепятствовать, занять неодобрительную позицию или даже непримиримо-негативную позицию к нежелательным формам; в) дифференцировать (с учетом государственных интересов и соответственно меняющейся обстановке) отношение к формам, занимающим промежуточное положение между указанными двумя группами форм. Нормативно-правовое оформление институтов непосредственной демократии обеспечивает достаточную определенность в таких вопросах, как субъектный состав каждого из этих институтов, перечень действий, которые дозволено, разрешено, предписано или закреплено совершать субъектам, их конкретные правомочия и юридические обязанности, последствия несоблюдения установленного порядка и допущенных нарушений, способы преодоления юридических коллизий, спорных ситуаций, противоречий и конфликтов. Тем самым расширяется граница институционализации непосредственной демократии, ее естественной “вмонтированное” в общий механизм социальной жизнедеятельности государства, а также обеспечивается увязка охватываемых ею действий со всеми другими формами легальной деятельности в обществе.

И еще одно преимущество нормативно-правовой урегулированности институтов непосредственной демократии состоит в том, что при ней нарушений прав и свобод лиц, причастных к реализации названных институтов меньше, чем при ее отсутствии: ведь она, как правило, сопровождается созданием для этих прав и свобод тех или иных гарантий обеспечения и защиты.

Иными словами, возможности нормативно-правового регулирования, которыми располагает государство, широки, и умелое их использование

позволяет ему вводить процессы функционирования и развития непосредственной демократии в желательное русло, в каких-то пределах свободно маневрировать, вносить некоторые коррективы в действия участников мероприятий, охватываемых ее институтами. Разумеется, результаты регулирующего воздействия на эти процессы бывают как положительными, так и отрицательными, и задача состоит в том, чтобы на основе предвидения стремиться к достижению первых и недопущению вторых.

Значение нормативного регулирования институтов непосредственной демократии возрастает в связи с провозглашением Республикой Казахстан курса на укрепление правового государства и гражданского общества, либерализацию политического режима в стране, демократизацию государственной и общественной жизни, развитие экономики страны. Такая ориентация сама по себе реализована быть не может; как в целом, так и в каждой конкретной сфере отношений она нуждается в сознательном, в первую очередь нормативно-регулирующем, направляющем воздействии.

Следует учесть и отмеченную В.А.Малиновским особенность правового регулирования институтов и процедур непосредственной демократии, состоящую в том, что оно "внутреннее противоречиво, поскольку в нем сталкивается стремление законодателя твердо закрепить те или иные демократические формы (чем создать им дополнительные юридические гарантии) с необходимостью оставить широкий простор для инициативы субъектов соответствующих прав и обязанностей"[2]. Очерчивая достаточно полно те принципиально важные процедуры и модели непосредственной демократии, которые необходимы государству и должны соблюдаться причастными к ним субъектами общественных отношений, правовое регулирование вместе с тем заботится и об обеспечении последним некоторой свободы усмотрения и возможности сознательного добровольного выбора частных процедур и моделей. Отсутствие жесткой урегулированности всех видов функционирования непосредственной демократии отвечает самой природе и характеру последней.

Механизм правового регулирования процессов функционирования и развития непосредственной демократии является сложным, широко разветвленным, включает в себя ряд звеньев, которые используются в совокупности. В нем задействовано большинство видов источников конституционного и некоторых других отраслей права.

Ядро этого механизма, его главная составная часть — это конституционные положения по вопросам непосредственной демократии. Их может быть немного по количеству и объему, но по своей юридической и политической значимости они в любом случае занимают ведущее место в систе-

ме регулирования данных отношений. Возьмем, к примеру, Конституцию Республики Казахстан 1995 г. Как Основной закон государства она содержит исходные нормы, либо прямо закрепляющие статус непосредственной демократии, либо имеющие к ней то или иное отношение. К числу основополагающих принципов деятельности Республики Казахстан она относит решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте (пункт 2 статьи 1). По Конституции единственным источником государственной власти является народ, который осуществляет ее непосредственно через республиканский референдум и свободные выборы, а также делегирует осуществление своей власти государственным органам (пункт 1 и 2 статьи 3).

Двум ключевым институтам непосредственной демократии — референдуму и выборам — Конституция уделяет большое внимание. Прежде всего, они рассматриваются с точки зрения прав и свобод граждан: речь идет о праве участвовать в управлении делами государства непосредственно и через своих представителей и праве избирать и быть избранными в государственные органы и органы местного самоуправления, а также участвовать в республиканском референдуме (пункты 1 и 2 статьи 33). Кроме того, закрепляются полномочия важнейших органов и должностных лиц государства в части проведения референдума и выборов — например, полномочие Президента принимать решение о проведении республиканского референдума, назначать очередные и внеочередные выборы в Парламент (пункты 2 и 10 статьи 44), полномочие Парламента проявлять инициативу о назначении республиканского референдума (пункт 3 статьи 54), полномочие Конституционного Совета решать в случае спора вопрос о правильности проведения выборов Президента, депутатов Парламента и проведения республиканского референдума (подпункт 1 пункта 1 статьи 72). Ряд норм Конституции касаются принципов, порядка и сроков проведения выборов Президента, Парламента, маслихатов (статьи 41 и 51, пункты 2 и 3 статьи 86).

Учитывая важность такого института непосредственной демократии, как общественные объединения, Конституция посвящает ему несколько отправных положений. Особенно выделяется статья 5, закрепляющая новый курс государств по отношению к общественным объединениям: признавая идеологическое и политические многообразие в Республике Казахстан, Конституция однако не допускает создания в государственных органах организаций политических партий. Принципиальное значение имеет указание о недопущении незаконного вмешательства государства в дела общественных объединений и общественных объединений в дела государства, возложения на обще-

ственные объединения функций государственных органов. По той же статье запрещаются создание и деятельность общественных объединений, цели и действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни, а также создание непредусмотренных законодательством военизированных формирований. В другом аспекте этот вопрос рассматривается в статье 23: тут речь идет о праве граждан на свободу объединений и о регулировании законом деятельности общественных объединений. Некоторое отношение к непосредственной демократии имеют и конституционные положения о праве граждан мирно и без оружия собираться, проводить собрания, митинги и демонстрации, шествия и пикетирование (статья 32), а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления (пункт 1 статьи 33) [3].

Все эти конституционные положения отражают общий подход к регулированию непосредственной демократии, закрепляют требования государственной политики к ее институтам, обрисовывают ее место в механизме государственного управления обществом, показывают пути ее использования в современный период.

Конкретизацию, детализацию и развитие этих конституционных положений осуществляют другие нормативно-правовые акты государства, в первую очередь конституционные и обыкновенные законы. Так, некоторые положения закона от 23 января 2001 года "О местном государственном управлении и самоуправлении в Республики Казахстан", касающиеся статуса депутатов маслихатов, имеют отношение к развитию непосредственной демократии. Закон гласит, что депутаты выражают волю населения соответствующих административно-территориальных единиц с учетом общегосударственных интересов, что они обязаны поддерживать настоящую связь с избирателями, регулярно информировать их о работе маслихата, рассматривать поступившие к ним обращения избирателей, регулярно вести личный прием граждан [4].

В ранее действовавшем Законе РК от 10 декабря 1993 года «О местных представительных и исполнительных органах РК» предусматривался еще один институт непосредственной демократии. Подробно освещался вопрос о порядке созыва и компетенции собрания представителей граждан поселка, аула (села), аульного (сельского) округа (статьи 53 и 54). Оно проводилось для рассмотрения наиболее важных вопросов, затрагивающих интересы населения соответствующих территорий. Закон относил к ведению собрания заслушивание отчетов и докладов поселковой и сельской

администрации о его деятельности и выражение в необходимых случаях ему недоверия, утверждение планов мероприятий по благоустройству и улучшению санитарного состояния населенных пунктов, принятие решений по вопросам кооперирования на добровольной основе средств предприятий, организаций, учреждений всех форм собственности, граждан для развития социальной инфраструктуры своей территории, рассмотрение вопросов административно-территориального устройства и вопросов в области земельных отношений в соответствии с законодательством, решение некоторых других вопросов местного значения. В пределах предоставленных полномочий собрание принимало решения, которые были обязательны для исполнения всеми гражданами, проживающими на соответствующей территории. При этом решения, противоречащие законодательству, могли быть обжалованы в судебном порядке [5]. К сожалению, данный институт законодательством более не предусмотрен.

Важным для правового регулирования институтов непосредственной демократии является закон от 31 мая 1996 г. "Об общественных объединениях". В нем дается понятие общественного объединения, излагаются принципы его взаимоотношений с государством, отмечается, что общественные объединения создаются и действуют в целях реализации и защиты политических, экономических, социальных и культурных прав и свобод, развития активности и самостоятельности граждан. Закрепляется статус общественных объединений, порядок их создания, реорганизации и ликвидации, государственной регистрации и перерегистрации; затрагиваются вопросы членства в них. Особое внимание уделено правам и обязанностям общественного объединения, объектам его собственности, формам ответственности за нарушение законодательства [6].

Если прежде деятельность политических партий регулировалась законом "Об общественных объединениях", то позднее, 2 июля 1996 г., Парламентом был принят закон "О политических партиях". 15 июля 2002 года был принят новый закон «О политических партиях». В нем раскрывается понятие политической партии как добровольного объединения граждан Республики Казахстан, выражающего политическую волю граждан, различных социальных групп, в целях представления их интересов в представительных и исполнительных органах государственной власти, местного самоуправления и участия в их формировании. Также освещаются взаимоотношения государства и политических партий, основы создания и деятельности партий (статьи 4 и 5), характеризуются вопросы о наименовании и символике политических партий, членстве, уставе, государственной регистрации, реорганизации и ликвидации партии, ее правах и

обязанностях, собственности, источниках финансирования, международных связях (статьи 6-18) [7].

Характеризуя роль закона в нормативно-правовом регулировании отношений, связанных с функционированием и развитием непосредственной демократии, следует иметь в виду, что Конституция Республики Казахстан 1995 года предусмотрела положения, корректирующие традиционное представление о законотворчестве, его субъектах, круге охватываемых им вопросов. Теперь законы могут приниматься не только Парламентом или референдумом, но и (в случае, предусмотренном пунктом 3 статьи 53) Президентом. Кроме того, если прежде законы формально могли издаваться по всем, без ограничений вопросам государственной жизни, то ныне законотворчество Парламента распространяется на исчерпывающий перечень вопросов, перечисленных в пункте 3 статьи 61 Конституции, отношения, выходящие за пределы этого перечня, подлежат регулированию подзаконными актами. Но и с учетом сказанного следует вести курс на повышение роли закона в регулировании отношений, связанных с функционированием и развитием институтов непосредственной демократии.

В связи с утверждением в Казахстане президентской формы правления возросло значение нормативных актов Президента по вопросам непосредственной демократии. Среди них выделяются указы, имеющие силу закона и даже конституционного закона. Много таких указов было принято в период после роспуска Верховного Совета Республики Казахстан и до созыва Парламента (начало 1995 — конец 1996 гг.). С интервалом в несколько месяцев были приняты два одноименных указа «О республиканском референдуме», имеющие силу конституционного закона, — от 25 марта 1995 г. и от 2 ноября 1995 г. Первый из них утратил силу после принятия второго, который 6 апреля 1999 года конституционным законом парламента был переименован в конституционный закон «О республиканском референдуме». Он закрепляет перечень вопросов, которые могут быть вынесены на референдум, регламентирует процедуру инициирования, назначения и проведения референдума, указывает связанные с этим действия государственных органов и должностных лиц и их юридические последствия, предусматривает способы разрешения возникающих коллизий, а также порядок проведения итогов референдума [8].

Еще одна форма непосредственной демократии в ее связи с демократией представительной затрагивается в Конституционном законе от 28 сентября 1995 г. "О выборах в Республике Казахстан". Конституционным законом регулируются отношения по поводу подготовки и проведения выборов Президента, депутатов Парламента и маслихатов и членов органов самоуправления, закрепляются

принципы избирательного права, дается характеристика избирательных округов и избирательных участков, освещается порядок составления списков избирателей, проведения предвыборной агитации, финансирования выборов, голосования и подведения его итогов. Все названные нормы включаются в общую часть Конституционного закона, тогда как в Особой части внимание сосредотачивается на тех специфических моментах, которые присущи выборам Президента, депутатов Парламента и маслихатов, в также в органы самоуправления [9].

Смежным вопросам посвящен Конституционный закон от 16 октября 1995 г. "О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов". В нем отмечается, что депутат Парламента не связан каким - либо императивным мандатом, в том числе наказом или поручением, и голосует в Парламенте по своему убеждению (пункт 1 статьи 24) и что он вправе знакомить депутатов Парламента с обращениями граждан, имеющими общественное значение (подпункт 11 пункта 2 статьи 25). Предусмотрены некоторые меры (внеочередное приобретение транспортных проездных документов, выезд в командировки) для поддержания взаимоотношений депутата Парламента со своими избирателями, систематического информирования их о деятельности Парламента, выполнения поручений Парламента, его Палат и их органов (пункт 3 статьи 30). О совместной работе депутатов в избирательных округах говорится и при - характеристике депутатских групп (пункт 3 статьи 34) [10].

В законе от 17 марта 1995 г. "О порядке организации и проведения мирных собраний, митингов, шествий, пикетов и демонстраций в Республике Казахстан" отмечается, что формами выражения общественных, групповых или личных интересов и протеста, именуемых в законодательстве собраниями, митингами, шествиями и демонстрациями, следует понимать также голодовку в общественных местах, возведение юрт, палаток, или сооружений и пикетирование. Об их проведении предварительно, за 10 дней, подается заявление в письменной форме в местный исполнительный орган, который в установленные сроки рассматривает заявление и сообщает уполномоченным (организаторам) о принятом решении. При этом он может "в целях обеспечения прав и свобод других лиц, общественной безопасности, а также нормального функционирования транспорта, объектов инфраструктуры, сохранности зеленых насаждений и малых архитектурных форм" предложить при необходимости иное время и место проведения мероприятия. В законе сформулировано требование о соблюдении общественного порядка и перечислены действия, запрещенные организаторам и участникам мероприятия. Местным представительным органам предоставлено право "дополнительно регламентировать порядок проведения собраний, митингов,

шествий, пикетов и демонстраций с учетом местных условий и в соответствии с требованиями закона" [11].

Определенную роль в регулировании отношений, связанных с использованием институтов непосредственной демократии, призваны играть нормативные акты Правительства, министерств, местных представительных и исполнительных органов. Их задача — конкретизировать и детализировать положения Конституции, законов и актов главы государства по вопросам функционирования и развития непосредственной демократии, предусматривать связанные с этим нюансы и частности, которые не могли быть помещены в тексты Конституции и иных вышеназванных актов в силу их основополагающего характера и огромной значимости.

Как показывает практика, ведомственное и местное правотворчество в большой степени, чем законотворчество, допускает отход от требований общегосударственной правовой политики, закрепление и легализацию интересов аппарата управления в ущерб интересам населения. Будучи в значительной мере закрыто от механизмов гласности и общественного контроля, оно порой подвержено бюрократическим и чиновничьим влияниям, осуществляется в обстановке келейности. Не избежало некоторых из этих недостатков и правительственное правотворчество. Поэтому следует разрабатывать и принимать меры по повышению качества актов ведомственного и местного правотворчества, изживать присущие им недостатки. В любом случае правительственное, ведомственное и местное регулирование не может подменять собой конституционное и законодательное регулирование, и тем более — противоречить ему.

Поведение людей, причастных к функционированию и развитию институтов непосредственной демократии, регулируется не только нормативными актами государства. В пределах, определяемых такими актами, субъекты общественных отношений, связанных с использованием институтов непосредственной демократии, могут самостоятельно производить выбор тех или иных вариантов поведения, влиять на конкретный набор прав и обязанностей, а также на последствия своего выбора. Здесь нормативно-правовое регулирование, исходящее от государства, дополняется саморегулированием [12], осуществляемым самими участниками общественных отношений. Разумеется, степень самостоятельности, рамки свободы выбора, мера саморегулирования относительны, не безбрежны, ибо главные параметры и ориентиры поведения людей в сфере действия непосредственной демократии задаются государством в издаваемых им правовых актах. Саморегулирование служит лишь

дополнительным средством определения поведения людей в этой сфере. Его реальную роль, предназначение, а также потенциальные возможности преувеличивать нельзя.

Нормативно-правовое регулирование и саморегулирование — две разные поведения людей в сфере функционирования формы воздействия на непосредственной демократии. Между ними располагаются формы переходно-промежуточного характера, в которых сочетаются элементы регулирования и саморегулирования.

Активно используя средства правового регулирования и очерчивая пределы саморегулирования, государство стремится обеспечить оптимальные условия функционирования и развития непосредственной демократии. При этом оно учитывает как плюсы, так и минусы форм регулирования и саморегулирования и с помощью гибкой системы их сочетания пытается повысить эффективность и действенность непосредственной демократии в целом и каждого ее института в отдельности.

Список использованных источников

1. Послание Конституционного Совета РК “О состоянии конституционной законности в РК” от 16 июня 2016 года, *Казахстанская правда*, 2016, 18 июня, №116 (28242).
2. Малиновский В.А. *Правовое государство и непосредственная демократия // Известия АН Казахской ССР. Серия общественных наук*, 1989, №5, с.47.
3. Конституция РК 1995 г.
4. Закон РК “О местном государственном управлении и самоуправлении в РК” от 23.01.2001
5. Закон РК “О местных представительных и исполнительных органах РК” от 10.12.1993
6. Закон РК “Об общественных объединениях” от 31.05.1996
7. Закон РК “О политических партиях” от 15.07.2002
8. Конституционный закон РК “О республиканском референдуме” от 02.11.1995
9. Конституционный закон РК “О выборах в РК” от 28.09.1995
10. Конституционный закон РК “О Парламенте РК и статусе его депутатов” от 16.10.1995
11. Закон РК “О порядке организации и проведения мирных собраний, митингов, шествий, пикетов и демонстраций в РК” от 17.03.1995
12. См.: Мукамбаева Г.А. *Законность и правовая саморегуляция личности. Бишкек, изд-во “Илим”, 2002; Мукамбаева Г.А. Нормативная саморегуляция личности. Бишкек, изд-во “Илим”, 2003.*

Жарболова А.Ж.

з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының доценті

ЕГЕМЕНДІКТІҢ ТҮСІНІГІ МЕН МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗССР МЕМЛЕКЕТТІК ЕГЕМЕНДІГІ ТУРАЛЫ ДЕКЛАРАЦИЯДА БЕКІТІЛУІ

Түйін. Мақала «егемендік» терминінің мәнін анықтап, оның 1990 жылғы 25 қазанда қабылданған «Қазақ ССР-інің Мемлекеттік егемендігі туралы» Декларацияда бекітілу жағдайына талдау жасауға арналған. Тиісінше мақалада егемендік ұғымының ғылыми, теориялық категория ретінде феодалдық-буржуазиялық кезеңнің біраз ғалымдарымен анықталуы қарастырылып, егемендіктің түсінігі мен мәнін анықтауға байланысты бірқатар кеңестік мемлекеттанушылардың көзқарастары сараланды. Сонымен қоса, мақалада Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуының алғышарты болған, егемендігін бүкіл әлемге паи тарихи маңызды құжат «Қазақ ССР-інің мемлекеттік егемендігі туралы» Декларацияның мазмұнына талдау жасалып, маңызы көрсетілді.

Түйін сөздер: егемендік, мемлекеттік тәуелсіздік, мемлекет, халық, ұлт, мемлекеттік билік, декларация, дербестік, мемлекеттік рәміздер, экономика, әлеуметтік және ұлттық-мәдени құрылыс, әкімшілік-аумақтық құрылым, халықаралық қатынас

Резюме. Статья посвящена определению понятия и сущности научного термина «суверенитет», а также анализу состояния закрепления отношении суверенитета в Декларации «О государственном суверенитете КазССР» принятого от 25 сентября 1990 года. Соответственно в статье исследуется определение суверенитета как научная и теоретическая категория во взглядах некоторых ученых феодально-буржуазного периода, рассматриваются взгляды некоторых советских государствоведов по раскрытию и определению понятию и сущности суверенитета. А также в статье анализируется содержание и раскрывается значение историко значимого документа, ставшего препосылкой становления Казахстана как независимого государства и провозглашивший суверенитет республики всему миру - Декларации «О государственном суверенитете КазССР».

Ключевые слова: суверенитет, государственная независимость, государства, народ, нация, государственная власть, декларация, самостоя-

тельность, государственные символы, экономика, социальная и национально-культурная строительства, административно-территориальное устройство, международные отношения

The concept and essence of sovereignty, as well as securing it in the Declaration "On state sovereignty of Kazakh SSR"

Summary. The article "sovereignty" to determine the meaning of the term, adopted on October 25, 1990 "on the state sovereignty of Kazakh SSR" Declaration for approval to make an analysis. Accordingly, the concept of the sovereignty of the article as a scientific theoretical category feudal-bourgeois period to be determined by some scientists to determine the value of the concept of sovereignty and the views of a number of Soviet scientists analyzed. In addition, the article was a prerequisite for the formation of Kazakhstan as an independent state, the sovereignty of the world historically significant document "On the State Sovereignty of the Kazakh Soviet Socialist Republic" analyzed the content of the values of the Declaration.

Key words: sovereignty, state independence, state, people, nation, government, Declaration, independence, state symbols, economy, social and national-cultural development, administrative-territorial organization, international relations

Конституциялық құқық ғылымында «егемендік» түсінігі өте маңызды әрі күрделі түсінік болып табылады. Ол мемлекет және құқық ғылымы мен конституциялық құқық ылымының және өзге де бірқатар заң ғылымдары салаларының ажырамас бөлігі болып табылады. Сондықтан да егемендік ұғымының құрылуы мен дамуы, Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігінің қалыптасып, реттелуі мәселелері феодалдық-буржуазиялық, кеңестік кезеңдерде егемендік жайлы орын алған көзқарастарды қарап, саралауды және даму талаптарына сәйкес өтпелі кезеңде және бүгінгі күнде қалыптасқан тиісінше түсініктерді қарастыруды қажет етеді.

Жалпы алғанда «егемендік» категориясы өркениеттік институты ретінде мемлекеттің мәнін ашатын саяси-құқықтық категория. Егемендік

институтының мәнін, түп-тамырын түсіну үшін алдымен «егемендік» терминіне назар бөлу қажет. Түрлі мемлекеттерде ол тиісінше аударылып, белгілі бір мәнге ие болады. Мысалы, «егемендік» сөзінің ағылшын, француз, неміс тілдеріндегі мәндері бірдей. Ол ең жоғары, жоғары билік, тәуелсіз деген мағынаны білдіреді. Орыс тілінде «егемендік» сөзтіркесі «самодержавие», «самостоятельность» түсініктеріне сай келеді деп есептеледі. Қазақ тілінде егемендік термині «егемен» түсінігіне, яғни еркіндік, тәуелсіздік, еріктілік түсініктеріне сәйкестендірілген.

Егемендік ұғымының ғылыми, теориялық тұрғыда анықталуына көз салсақ, саяси және құқық ғылымдары егемендік ұғымын, ілімін осы терминді енгізген Жан Боденнің атымен байланыстырады. Ол өзінің «Шесть книг о государстве» атты еңбегінде алғаш рет мемлекеттің мәнді белгісі ретінде егемендік ұғымын қалыптастырды. Оның есептеуінше егемендік – мемлекеттің шексіз және тұрақты билігі. Мемлекет туралы бірінші кітабының X бөлімінде ол егемендіктің ерекшеліктерін анықтайды және егемендіктің белгілері ретінде тұтастай мемлекеттің емес тек мемлекет басшысының, яғни бір адамның егемендігі билігін анықтайтын нақты критерийлерді қарастырады. Атап айтсақ, Ж. Боден егемендіктің келесідей 5 негізгі белгілерін бөліп көрсетеді:

біріншісі – магистраттарды тағайындау және әрқайсысы үшін қызметтік міндеттерді бөлу;

екіншісі – заңдарды қабылдау, күшін жою және жариялау;

үшіншісі – соғыс жариялау және бейбітшілікті бекіту;

төртіншісі – барлық магистраттар мен азаматтар үшін жоғары сот инстанциясының болуы;

бесіншісі – заң құқықбұзушыны кешіру немесе оның жазасын жеңілдету үшін мүмкіндіктер бермеген кезде жазалау және кешірім жасау құқығын иелену [1, С. 93-94].

Тиісті мәселені ары қарай зерттеу халықтық егемендік идеясына алып келеді. Оның негізін қалаушы Ж.Ж.Руссо болып табылады. Ол өзінің «Об общественном договоре или принципе политического права» деген еңбегінде «жалпы көпшіліктің еркімен басқарылатын өкімет – егемендік деп аталады», - деп көрсетті. Әрі ол монархия, аристократия, парламент түріндегі егемендікті мойындамады, ол егемендіктің бір ғана субъектісі – халық деп таныды [2, С. 25-26]. Тиісінше Ж.Ж.Руссо биліктің бастауы, қайнар көзі тек халық деген идеяны алға тартты.

Келесі кезекте кеңестік заманда егемендік түсінігінің анықталуына тоқталсақ, кеңестік мемлекет танушы ғалымдар егемендікті негізінен мемлекеттің, мемлекеттік биліктің ажырамас мәні, қасиеті (белгісі) ретінде, ішінара мемлекеттік биліктің немесе мемлекеттің жағдайы ретін-

де қарастырғанын байқаймыз. Нақты тоқталсақ, кеңестік ғалымның бірі А.Н.Лепешкин егемендікті мемлекеттік биліктің белгісі, қасиеті ретінде қарастыра отырып, «осы арқылы ол сыртқы мемлекеттермен қарым-қатынас жасау функциясын жүзеге асыру кезінде өз-өзіне ие және кез-келген мемлекеттік биліктен тәуелсіз», - деп өз көзқарасын білдірген еді [3, С. 266]. И.Д.Левин де егемендікті осы тұрғыда анықтайды, яғни «Егемендік – мемлекеттің өз аумағында толық билікке ие болу жағдайы және оның басқа мемлекеттерден тәуелсіздігі», - деп жазды [4, С. 64]. Келесі ғалымдар В.А.Доронин, Н.А.Ушаков, И.Д.Левин т.с.с. тиісті анықтаманы дамыта отырып, өз еңбектерінде мемлекет егемендігінің түсінігі мен мәнін СССР жағдайымен шектей отырып, таптық сипатта анықтады. Атап айтсақ, Доронин В.А. «Егемендік – бұл үстем таптың мемлекеттік билігінің қасиеті. Осы арқылы ол мемлекет функциясын жүзеге асыруда кез-келген өзге биліктен тәуелсіз» деп көрсетті [5, С. 40]. Ал, И.Д.Левиннің көзқарасына сәйкес «таптық диктатура егемендіктің өзегін, мәнін құрайды» [4, С. 64]. Н.А.Ушаков үшін егемендік – бұл барлық мемлекеттің қажетті саяси-заңи қасиеті. Бұл аталған кеңестік замандағы көзқарастар үшін тән ортақ пікір: егемендік – мемлекеттік биліктің қасиеті, ал оның мәні – мемлекеттік биліктің (өкіметтің) таптық сипатында. Біз кеңестік мемлекеттанушылар анықтағандай егемендікті мемлекеттің белгісі, қасиеті деп көрсете алмаймыз. Егемендік – ол толыққанды және функционалды дербес мемлекеттік биліктің өзі. Ол мемлекеттік биліктің бірлігін, үстемдігі мен тәуелсіздігін анықтайтын мемлекеттің мәні. Олай болса, егемендіктің өзі мемлекеттің мәні болып табылады деп көрсетуге болады. Егемендікті мемлекеттің мәні ретінде танымау мемлекеттің егемендіксіз өмір сүруі немесе егемендіксіз мемлекет деп түсінуге тең. Мемлекет және құқық теориясы бойынша бұл – нонсенс, ал саяси тұрғыда – апологетика, сепаратизм деп есептеледі. Әдетте, көп мемлекеттерде егемендіктің түсінігі Мемлекеттік егемендік туралы арнайы актілерде (Қазақстанда Декларацияда, т.с.с) немесе мемлекеттің Ата заңында беріледі. Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздігіне сәйкес «Республика егемендігі – бұл мемлекеттік биліктің бірлігін, үстемдігі мен тәуелсіздігін анықтайтын мемлекеттің мәні» [6, 43 б]. Белгілі ғалым, академик С.А.Сартаев атап кеткендей «Көптеген белгілі ғалымдардың еңбектерінде мемлекет, мемлекеттік билік және мемлекет егемендігі категориялары күрделі қоғамдық-саяси және құқықтық құбылыс ретінде қарастырылады. Содан барып, мемлекет, мемлекеттік билік пен егемендік барлық қырынан жан-жақты ашылып зерттеледі. Айталық, мемлекеттің дамуы мен алға басуы мемлекеттік билік пен мемлекет егемендігінің мәніне де өзгеріс әкелетін әрі табиғи, әрі тарихи процесс [7, 63 б.].

Егемендіктің функциясы әмбебап және жасампаз. Себебі, оның мәні таптық емес әлеуметтік болып табылады. Егемендік өзгеше саяси-құқықтық құбылыс болып табылады және оған мынадай әлеуметтік-саяси нышандар тән болып келеді: халық, ұлт және мемлекет. Егемендіктің бұл нышандары жеке-жеке және олардың арасында белгілі бір объективті байланыстар, біртұтастықтар бар.

Көпшілік елдерде халық биліктің бастауы, субъектісі және билікті жүзеге асырушы ретінде танылған. Тиісті мәселенің Қазақстан Республикасы Конституциясында ретелуіне келсек 3 бапта «Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық» деп бекітілген. Бұл конституциялық норма мемлекеттік биліктің халықтан туындайтынын, тиісінше оның халыққа ғана қызмет ететінін көрсетеді. Мұндай түсінік бойынша «егемендік» ұғымының мәні – халық болып табылады. Тиісінше егемен мемлекет халықтың егемендігін байқатады және оған кепілдік береді. Мемлекеттік егемендік ол нақты аумақты, сол аумақтық шектегі халықты және мемлекеттік билікті қамтиды.

Жалпы, мемлекет халықтың толық билігін, ұлттық егемендікті, мемлекеттік биліктің жоғарылығын біріктіретін заңи нысан. Сондықтан да егемендік халықтық, ұлттық және мемлекеттік егемендіктің бірлігін көрсетеді. Белгілі ғалым С.Н.Сәбікеновтің сөзімен айтқанда «егемендік» мемлекеттік егемендік, халықтық егемендік және ұлттық егемендік секілді үш түрлі кең ауқымды құқықтық категорияның басын құрайды [8]. Белгілі ғалым профессор Ғ.С.Сапарғалиев атап кеткендей «Ұлттық егемендік ұлттың өз тағдырына өзі ие болуынан, мемлекеттік, экономикалық және рухани салаларда өзін-өзі тануынан көрінеді [9, 140 б.]. Ал, халықтық егемендік – бұл халықтың толық билігі, яғни халықтың саяси, әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктерді иеленуі, қоғамдық және мемлекеттік істерді басқаруға қатысуы. Халықтық егемендік демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет мәнінің мазмұнынан ажырағысыз. Халықтық егемендік қандай да болмасын мемлекеттің демократиялығының көрінісі болып табылады. Халықтық егемендік егемендіктің өзге құқықтық категорияларына (ұлттық, мемлекеттік) қарағанда негізгі әрі анықтаушы болып табылады деп түсініледі.

Мемлекеттік егемендікті мемлекеттік биліктің ел ішіндегі жоғарылығы мен сыртқы саяси тәуелсіздігі ретінде анықтауға болады. Жоғарылық және тәуелсіздік мемлекеттік биліктің егемендік қасиеті ретінде оның саяси-құқықтық мәнін көрсетеді, тиісінше мемлекеттің ішкі қызметі мен сыртқы қызметінде белгілі бір нысанда байқалады. Мемлекеттік биліктің жоғарылығы (үстемдігі) мемлекеттің бүкіл аумағында бірыңғай құқықтық тәртіпті орнатудан байқалады. Ал, мемлекеттік егемендіктің келесі қасиеті, белгісі - мемлекеттік биліктің (мем-

лекеттің) сыртқы саяси тәуелсіздігі оның басқа мемлекеттерден дербестігінен көрінеді. Тиісінше қандай да болмасын мемлекет нақты мемлекеттің ішкі ісіне араласуға құқылы емес, себебі ол егеменді мемлекет.

Мемлекеттің егемендігінің мәнін құраушылар қоғамның саяси, экономикалық және әлеуметтік құрылысымен, мемлекеттің қоғамдық тұрақтылығымен анықталады. Сонымен, егемендіктің не екенін жоғарыда аталған Қазақстан Республикасының Конституциясының түсіндірме сөздігіне сәйкес қорытындылайтын болсақ, егемендік – бұл мемлекеттік биліктің бірлігін, үстемдігін, тәуелсіздігін анықтайтын мемлекеттің мәні. Осы аталған қасиеттер (мемлекеттік биліктің бірлігі, үстемдігі, тәуелсіздігі) тығыз байланысты және олар тұрғын халықты жалпыға бірдей және тең құқықпен мемлекет азаматтарының мемлекеттік-құқықтық қауымдастығына топтастырады» [6, 43 б.].

Қазақ ССР-інің Жоғарғы Советі 1990 жылдың 25 қазанында Қазақстанның тәуелсіз, шынайы егемен мемлекет ретінде қалыптасуының алғышарты болған тарихи маңызды құжат – Қазақ ССР-інің мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияны қабылдады. Бұл акт Қазақ ССР-інің егемендігін бүкіл әлемге паш етті. Декларацияның 1 тармағында Қазақ ССР-інің басқа республикалармен бірге Егеменді Республикалар Одағына ерікті түрде кіретіндігі және олармен өзара қатынасын шарттық негізде құратындығы бекітілді. Сонымен қоса, Декларацияда Қазақ ССР-інің егеменді мемлекет ретінде тиісті одақтан еркін шығуға құқылы екендігін білдіретін норма да көрініс тапты. Тиісті актіде Қазақ ССР-інің егеменді мемлекет болып табылатындығының бекітілуіне сәйкестікте әрі оған негізделе отырып мемлекеттік биліктің Республика ішіндегі үстемдігі, дербестігі және толық болып табылатындығы, ал сыртқы қатынаста Одақтық шартта белгіленген шеңберде осындай қасиеттерге ие болатындығы нақтыланды. Ары қарай, Қазақ ССР-інің дербес түрде республикадағы саяси, экономикалық, әлеуметтік және ұлттық-мәдени құрылысқа, оның әкімшілік-аумақтық құрылымына байланысты барлық мәселелерді шешетіндігі, мемлекеттік өкімет және басқару органдарының құрылымы мен құзыретін, сондай-ақ Республиканың рәміздерін белгілейтінін бекітті. Байқап отырғанымыздай, «Қазақ ССР-інің Мемлекеттік егемендігі туралы» Декларация республиканың шынайы егемендігін заң жүзінде бекітудің бастамасы болды. Алайда, жоғарыда аталған профессор Ғ.С.Сапарғалиев кезінде Мемлекеттік егемендік туралы Декларацияның іс жүзінде дербестікке ие болмағанын атап кеткен еді. Ол біз қарастырған Қазақ ССР-інің егемендігін анықтайтын Декларация нормаларының, қағидаларының бұрынғы ҚазССР Конституциясында да бекітілгендігін көр-

сете отырып, КСРО жағдайында егемен, тәуелсіз Қазақстан мемлекеті туралы сөз етудің өзі бекер екендігін, тіптен мүмкін еместігін негіздеген еді [9, 146 б]. Дегенмен, саяси-құқықтық мәні аса зор бұл құжат - «Қазақ ССР-інің Мемлекеттік егемендігі туралы» Декларация Қазақстан мемлекетінің егемендігін қамтамасыз етудің барлық дерлік қажетті шарттарын құрды, заңи бекітті. Декларацияның 15 тармағында Республиканың егемен құқықтарын қорғау Қазақ ССР-і мен Одақпен жүзеге асырылатындығы, ал Республиканың ажырағысыз құқықтарын құрайтын мәселелерді шешуге араласу оның егемендігін бұзу деп бағаланатындығы анықталды.

Республикамыздың егемендігін жариялаған бұл тарихи актінің келесі бір маңызы ол Қазақстан мемлекеттігінің келесідей үш принципалды құқықтық нормасын бекітуі болды:

1) оның өз еркімен Одаққа берген мәселелерін қоспағанда Қазақ ССР-інің аумағында Республика Конституциясы мен заңдарының жоғарылығы (үстемдігі) бекітіліп, тиісінше Одақтың заңдары мен оның жоғары органдарының басқа да актілері Республиканың егеменді құқықтары мен Конституциясын бұзған жағдайда Қазақ ССР-інің өз аумағында олардың қолданылуын тоқтата тұруға құқығы танылды. Декларацияның бұл нормасы жөнінде ғалым А.К.Котов былай деген еді: «1978 жылғы ҚазССР Конституциясының нормалары ... 1977 жылғы СССР Конституциясы нормаларына толығымен сәйкес келген жағдайда ол Одаққа қауіп төндірмеді, қайта ол ұлттық ерекшеліктер мен әлеуметтік-экономикалық өсудің қажеттіктерін ескере отырып өз аумағында заң шығарушылықта егемен құқықтарды иеленуге жол ашты» [10, С. 60]. Бұл акті республикамыздың заң шығармашылығына егемендік бере отырып оның жалпы құқық шығармашылықта егемен болуына жол ашқан ресми құжат болды.

2) Қазақ ССР-інің экономикалық жүйесінің негіздері бекітілді. Атап айтқанда, республиканың барлық ұлттық байлығы - жері және оның қойнауы, су, әуе кеңістігі, өсімдіктер мен хайуанаттар дүниесі, басқа да табиғи ресурстары, халықтың мәдени және тарихи қазыналары, бүкіл экономикалық, ғылыми-техникалық потенциал Қазақ ССР-інің ерекше меншігінде болатындығы және олар мемлекеттің егемендігінің негізін құрайтындығы бекітіліп, Республикамызда меншік нысандарының алуан түрлігі мен олардың тең болуы қамтамасыз етілетіндігі, олардың қорғалуына кепілдік берілетіндігі реттелді. Декларацияда табиғи ресурстардың, республиканың экономикалық және ғылыми-техникалық әлеуетінің ҚазССР-ң ерекше меншігінде болуының бекітілуі, Қазақ ССР-інің Республика үлесіне сәйкес жалпыодақтық мүліктегі, оның ішінде алмас, валюта қорлары мен алтын қорындағы өз үлесіне құқығы бар екендігінің анықталуы, Қазақ ССР-ң егемен мемлекет ретінде

өзінің қаржылық-несиелік жүйесін, мемлекеттік ұлттық банк құруға, мемлекеттік бюджетін дербес қалыптастыруға, салық және одақтық-республикалық кеден жүйесін ұйымдастыруға хақылы болып табылатындығының бекітілуі олардың алғаш рет өз реттелуін тапқаны еді.

3) Декларация Қазақстанның халықаралық қатынастың толыққанды субъектісі ретіндегі конституциялық-құқықтық мәртебесін анықтады. Қазақ ССР-інің мемлекеттік билігінің республика ішінде ғана емес, Одақтық шартта белгіленген шеңберде сыртқы қатынаста да үстем, дербес, толық болатындығын бекітті. Байқап отырғанымыздай, Декларацияға сәйкес (6 т.) Республиканың сыртқы егемендігі шектеулі болды, яғни Қазақ ССР-інің сыртқы қатынастағы егемендік жағдайы (үстемдігі, дербестігі, толықтығы) Одақтық шартпен белгіленетін болды. Бұл Қазақ ССР-інің мемлекеттік егемендігінің тек қағаз жүзінде ғана 100 пайыз толықтай (толыққанды) болмағанын көрсетеді. Оның үстіне бұл проблема болмады. Себебі, Одақтық шарт жасап үлгерместен КСРО-ның тарап кеткені бізге тарихтан белгілі. Осы себепті біз Қазақ ССР-і тиісті Декларацияны қабылдап, жариялағаннан бастап-ақ әрі Одақтық құрылымда бола отырып сыртқы қатынаста ол егемен, тәуелсіз болды деген қорытынды жасауға негіз бар деп айта аламыз. Декларацияның 14 тармағында Қазақ ССР-інің сыртқы егемендігін байқататын жағдайлар көрініс тапты. Онда Қазақ ССР-інің халықаралық қатынастардың дербес субъектісі болуға, сыртқы саясаты өз мүдделеріне сай белгілеуге, дипломатиялық және консулдық өкілдіктер алмасуға, халықаралық ұйымдардың, оның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымының және оның мамандандырылған мекемелерінің қызметіне қатысуға құқысы бар екендігі анықталды. Басқаша айтқанда, республикамыздың сыртқы қатынаста да егеменді болып табылғандығын дәлелдейтін негіздер бекітілді.

Декларацияның келесі бір маңызды тұсы – жалпыадамзаттық құндылықтарды тану шегінде осы Декларацияда өзге де құқықтық міндеттермен қатар қазақ ұлтының тағдыры үшін жауапкершіліктің танылуы болды. Бұл норманың енгізілуі жойыла бастаған қазақ тілі мен мәдениетіне деген мемлекеттің қамқорлығын байқатады. Әрі мемлекеттің тарихи ұлттың дамуы үшін жауапкершілігін бекіту халықаралық құқықта жалпыға танылған норма болып табылады.

«ҚазССР-нің мемлекеттік егемендігі туралы» Декларация алғаш рет Қазақ ССР-інде мемлекеттік биліктің заң шығару, атқару және сот тармақтарына бөліне отырып жүзеге асатынын бекітті. Заң шығару билігін ҚазССР Жоғарғы Советі жүзеге асырады деп белгіленді. Президент Республика басшысы және жоғары өкімші-атқарушы билікті иеленеді, жоғары сот билігі ҚазССР Жоғарғы Сотына тиесілі деп реттелді.

Жалпы, «Қазақ ССР-інің мемлекеттік егемендігі туралы» Декларацияның қабылдануы республикамыздың тәуелсіз, өркениетті мемлекет ретінде дамуында айтарлықтай оқиға болды. Қоғамдық даму формациясының социалистік кезеңінде қабылданса да әлі күнге дейін мемлекеттік және қоғамдық өмірдің ең биік төрінен орын алып отырған бұл акті Қазақстанды алғаш рет өзіндік дүниетанымы, салт-дәстүрі, өзіндік даму болашағы бар егеменді мемлекет ретінде жариялады. Тиісінше Декларацияда болашақ тәуелсіз Қазақстан Республикасының шынайы егемендігінің барлық белгілері көрініс тапты: аумағының біртұтастығы және қол сұғылмаушылығы, азаматтығы, мемлекеттік биліктің дербестігі мен толықтығы, мемлекеттік бюджет, халықаралық қатынастардың дербестігі, мемлекеттік тәуелсіздіктің классикалық нышандары – Елтаңба, Ту, Әнұран, өзінің ұлттық валютасы.

«Қазақ ССР-інің мемлекеттік егемендігі туралы» Декларацияның маңызын Қазақстанның белгілі академигі С.З.Зимановтың сөзімен анықтар болсақ «Декларацияда республиканың тағдыры мен мәртебесін, оның жаңа федерациядағы, одақтас мемлекеттегі орнын анықтаған, биліктің экономика, мәдениет, заң шығармашылығы салаларындағы және аумақтық кеңістік салаларындағы жоғарылығының көлемі мен шегін анықтаған қағидаттық ережелер бекітілді» [11, С. 27]. Декларация Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде дамуының негізі болған алғашқы баспалдақ болды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Г. И. Баязитова, Д. С. Митюрёва. *В преддверии рождения государства: язык, право и философия в политической теории Жана Бодена: монография. Тюмень: издательство Тюменского государственного университета, 2012. 240 с.*
2. Руссо Ж.Ж. *«Об общественном договоре или принципе политического права»*. - М., СоюзЭквиз, 1938, 416 с.,
3. Лепешкин А.Н. *Курс советского государственного права. Т. 1.* - М., ГосЮриздат, 1961.
4. Левин И.Д. *Суверенитет*. - М., Юриздат, 1948
5. Доронин В. *Суверенитет в советском государственном праве. Т. 1.* - М., ГосЮриздат, 1948
6. *Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздігі. Алматы, Жеті жарғы, 1996. – 368 б.*
7. Сартаев С.С., Нұрпейісов Д. *Тәуелсіз Қазақстан - егеменді мемлекет*. - Алматы, 2004. – 576 б.
8. Сабикенов С.Н. *Теория государственного суверенитета. Как она воплощается в проекте Конституции Республики Казахстан. // Каз. правда. 25 сентября 1992 г.*
9. Сапарғалиев Ф. *Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: Академиялық курс.* – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 480 б.
10. Котов А.К. *Суверенный Казахстан: гражданин, нация, народ*. - Алматы : Жеті жарғы, 1997. - 288 с.

Ибраева А.С.

д.ю.н., профессор кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби

Алимбекова М.А.

PhD докторант МКТУ имени К. Иасауи

Дюсебалиева С.С.

к.ю.н., доцент АГУ им. Х. Досмухамедова

УДК 340

ОСНОВНЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Резюме. В данной статье раскрываются научные подходы к исследованию правовой культуры. При этом подчеркивается, что главное назначение культуры – в сохранении человека и общества, обеспечение стабильного и прогрессивного развития. Соответственно, правовая культура представляется как процесс создания правовых ценностей, позволяющих сохранять человека как высшую ценность, обеспечивать его права и свободы, и, в конечном счете, обеспечивать сохранение жизнеспособности общества в целом.

Ключевые слова: право, культура, менталитет, аксиология, преемственность, правовые ценности, права человека, правовые знания, правосудие

Түйін. Осы мақалада құқықтық мәдениетті зерттеудегі ғылыми тәсілдер анықталады. Мұнда мәдениеттің басты мақсаты, бағыты-адам мен қоғамды сақтау, тұрақты және қарыштап дамуды қамтамасыз ету екендігі ерекше, баса айтылады. Сәйкесінше, құқықтық мәдениет адамды ең жоғары құндылық ретінде сақтауға мүмкіндік бере отырып, оның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етіп және де қоғамның өміршеңдігін, қабілеттілігін сақтауды қамтамасыз ететін құқықтық құндылықтарды құру үрдісі ретінде көрінеді.

Түйін сөздер: құқық, мәдениет, діл, аксиология, құқықтық құндылықтар, адам құқығы, құқықтық білімдер, әділ сот

Summary. In this article the scientific going open up near research of legal culture. It is thus underlined that main setting of culture - in maintenance of man

and society, providing of stable and progressive development. Accordingly, a legal culture appears as a process of creation of legal values, allowing to save a man as higher value, provide his rights and freedoms, and, in final analysis, to provide maintenance of viability of society on the whole.

Keywords: right, culture, mentality, axiology, succession, legal values, human rights, legal knowledge, justice

В современной юридической науке правовая культура раскрывается через призму различных подходов. Обратимся к наиболее распространенным подходам и выскажем собственное мнение.

Наиболее разработанным является аксиологический подход к изучению правовой культуры. Здесь правовая культура понимается как система правовых ценностей. Сюда относятся правосознание, правовая наука, законодательство, правопорядок, правовая деятельность. Эта система создана и создается в ходе развития общества и впитывает в себя самые лучшие правовые достижения. Здесь правовая культура связана с понятием гуманизма. Этой точки зрения придерживается В. Сальников, А. Оразалиева [1, с. 12].

Достоинством такого подхода является рассмотрение правовой культуры с оценочных позиций. Но тут возникает вопрос: что понимать под правовой ценностью? Каков критерий, по которому можно отнести то или иное правовое явление к ценностям?

Для включения какого-либо правового явления в систему правовой культуры предполагается

предписывать ему определенное значение в общественной практике и соотносить его с потребностями человека. Ведь культура всегда включает в себя оценку. Поэтому одним из недостатков рассматриваемого подхода является то, что здесь не указывается критерий оценки правовых явлений, возводящий их в ранг правовых ценностей. Также здесь появляется тенденция к избыточному перечислению и описанию правовых ценностей, являющаяся, по сути дела, эмпирическим методом. Такой подход не дает возможности выявить специфику и характерные особенности правовой культуры, отличающие ее от иных правовых явлений.

Другим существенным недостатком данного подхода является то, что при определении правовой культуры как комплекса ценностей, созданных людьми в области права, за ее пределами оказывается сам человек, его правовая деятельность и виды реальной юридической деятельности других субъектов права. В такой понимании правовой культуры отсутствует динамический подход, правовая культура предстает как набор застывших правовых ценностей.

На наш взгляд, главное назначение культуры – в сохранении человека и общества, обеспечение стабильного и прогрессивного развития. Соответственно, правовая культура означает создание правовых ценностей, позволяющих сохранять человека как высшую ценность, обеспечивать его права и свободы, и, в конечном счете, обеспечивать сохранение жизнеспособности общества в целом.

Однако применение только аксиологического подхода не позволяет раскрыть полностью сущность и назначение правовой культуры. Кроме того, здесь не учитывается значимость принципа преемственности. На наш взгляд, значение принципа преемственности велико. Правовая культура не создается на пустом месте. Значимыми для правовой культуры являются достижения права, созданные предыдущими поколениями [3].

На наш взгляд, аксиологический подход требует выработки определенных критериев, по которому необходимо определять ценность тех или иных правовых явлений. Данный подход применим более всего при изучении общественного мнения, правосознания, отношения общества к тем или иным преобразованиям в правовой системе.

Следующий подход – функциональный. Здесь правовая культура понимается как совокупность всех элементов юридической надстройки, рассматриваемых в динамике. Содержательная сторона правовой культуры в том, что правовые явления активно преобразуют общество. В свою очередь общество и каждый человек влияют на государство [4, с. 44].

К данному подходу можно также отнести деятельностный подход к определению правовой культуры. Здесь в центре внимания находится че-

ловеческая деятельность. В этом аспекте культура понимается как синоним творческой деятельности, как воплощение творческих сил общества, как специфический способ человеческой деятельности. Здесь правовая культура определяется как деятельность «такого качества, при котором наступает ее соответствие выработанным в правовой сфере ценностям, согласованность поведения с правовыми нормами, включая в себя использование, соблюдение и исполнение предписаний правовых норм, в результате чего происходит постоянное обогащение системы правовых культурных ценностей и дальнейшее гармоническое развитие самого человека» [5].

Данный подход прослеживается при изучении правовой культуры отдельных субъектов. Например, при изучении правовой культуры сотрудников прокуратуры казахстанский исследователь Мамаев К. основываясь на этом подходе заключает, что правовые акты, принимаемые органами прокуратуры являются показателями правовой культуры этих органов [6].

Отметим, что данный подход оценивает правовую деятельность именно в культурологическом аспекте. Один из вариантов деятельного подхода именуется как “технологический”, где за основу определения правовой культуры берется способ социальной деятельности субъекта. Данный подход раскрывается в трудах Алимбекова М.Т. [7, с. 4-5].

Эта концепция может быть применима при рассмотрении культуры правосудия как способа деятельности. Выделение деятельности в качестве основы правовой культуры обоснованно, поскольку деятельность всегда предполагает цели, сознательный выбор, а право и его элементы – результат деятельности. Именно деятельность создает качественное состояние структур. Однако нельзя оставлять за пределами правовой культуры такие элементы как правосознание, законность и правопорядок, правовую науку, а также и само право. В этом случае понятие правовой культуры теряет смысл.

В юридической литературе существует и суждение, согласно которому правовая культура отражает в себе качественное состояние правовой жизни общества на каждом этапе его развития. При этом правовая культура отождествляется с правовым прогрессом, критерием которого “является правовое положение личности, переход от социо – к персоноцентристскому правовому статусу, от одного уровня правовой свободы к другому – качественно иному, гораздо более высокому” [8].

Данного подхода придерживается российский ученый профессор В.П. Сальников. Он понимает правовую культуру как «качественное правовое состояние и личности, и общества, подлежащее структурированию по различным основаниям» [9].

При этом правовую культуру и личности, и общества он рассматривает «...как одну из категорий общечеловеческих ценностей, как важнейший результат общедемократических завоеваний прогрессивного человечества. Она становится неотъемлемым компонентом цивилизованности и правового государства». Данный подход близок к аксиологическому подходу. И в тоже время здесь имеются некоторые отличия. Так, профессор В. Сальников предлагает выделять элементы правовой культуры в зависимости от структуры и функциональной составляющей.

Мы полагаем, что правовую культуру нельзя рассматривать в отрыве от человека. Ведь правовая культура – не просто качественное состояние правовых явлений в оторванности от человека, а качественное состояние правового развития и самого человека, и социальных групп, страт, наций и народностей, а также их правовая деятельность, в процессе которой меняются воззрения на мир и привносятся в нее новые качества [10, с. 56].

Главным в правовой культуре является ее внутреннее содержание. А оно заключается в правовом развитии человека, в выделении его в качестве субъекта права, во всем многообразии и целостности его общественного существования. В условиях глобализации обостряются проблемы, связанные с развитием человека как личности. Это проявляется в преобладании эгоистических начал, забвении духовных составляющих, появлении крайних форм эгоизма и жестокости, формализации человеческих отношений. Для преодоления этих негативных явлений полагаем необходимым больше внимания уделять культурным и духовным аспектам в развитии человека [11].

Таким образом, каждый подход к пониманию правовой культуры концентрирует внимание на той или иной стороне данного явления. Полагаем, что необходимо определение правовой культуры, которое бы максимально отражало специфику этого широкого явления. Также необходимо указать и на главные, определяющие критерии, на основании которых можно судить о качествах правовых явлений и их общественной и субъективной (для человека) ценности.

Такими критериями, на наш взгляд, могут быть, во-первых, степень сохранения и использования общечеловеческих и национальных правовых ценностей в правовой практике; во-вторых, стабильность правовой системы общества, ориентирующегося на эти ценности и применяющего их на практике; в-третьих, степень демократизации общества; в-четвертых, правовое положение личности в обществе, мера ее свободы и защищенности от произвола в любой его форме; в-пятых, качественная деятельность государственных органов и поддержка государственной власти со стороны общества; в-шестых, уровень открытости и гласно-

сти, доступности или транспарентности государственной власти обществу; в-седьмых, создание условий для предотвращения кризисных явлений в обществе, обеспечения безопасной жизнедеятельности человека и общества в целом; обеспечение мирного разрешения конфликтов и споров при помощи правовых инструментов. Последнее качество особо значимо в Казахстане, да и во всем современном мире. Именно поэтому в Казахстане был принят закон «О медиации» и повсеместно внедрен институт медиаторов. Некоторые вопросы института медиации были рассмотрены нами в научных статьях [12].

В настоящее время большинство исследователей пришли к мнению о том, что степень развитости правовой культуры проявляется в демократичности общества, приоритете естественных прав и свобод человека, правовой защищенности личности, независимости суда, судьбы и судопроизводства. Эти институты позволяют судить об уровне правовой культуры, реально достигнутом в данном обществе.

На наш взгляд, правовая культура начинается там, где обеспечивается систематическое воспроизведение единства и применение правовых знаний, убеждений, ценностей и практическая деятельность по их реализации в норме поведения каждого индивида. И это единство правовых знаний и применения этих знаний на практике со временем должно становиться общим правилом и должно приобрести характер общей нормы, соблюдаемой всеми индивидами на основе внутренней сознательности, собственной правовой культуры и полной убежденности в необходимости и целесообразности именно такого хода действия, без возможных альтернатив. Правовая культура означает, что каждый индивид, исходя из собственного образа жизни, начинает осознавать необходимость определения своей роли в обществе и необходимость выполнения правовых требований в полной мере. На наш взгляд, правовая культура есть основа для гражданского самосознания, для осознания своей роли в обществе.

В настоящее время самым страшным пороком современного мира является равнодушие. Правовая культура как раз и направлена против этого порока. Там, где есть правовая культура, не будет равнодушных людей. Отметим, что в Казахстане внедряется принцип «нулевой терпимости» к правонарушениям, главной целью которого является развитие правовой культуры каждого человека и помощь каждого гражданина правоохранительным органам для борьбы с правонарушениями. Также с 2011 года внедряется профилактическая программа «Соседский присмотр». В самом названии программы заключалась ее суть: сотрудники полиции рассматривают на помощь жильцов, которые по договоренности друг с другом следят за право-

порядком на своей территории. Данная программа функционирует в ряде областей Казахстана и доказала свою состоятельность, как эффективный метод профилактики любого рода противоправных действий. Эта программа направлена на повышение уровня правосознания граждан, которых полиция призывает не «стучать» друг на друга, а не оставаться равнодушным к беспорядкам. Обеспечение общественной безопасности – долг каждого члена общества. И лишь сообща удастся поставить заслон преступности и правонарушителям. Отметим, что со стороны определённого количества населения возникает не понимание сути настоящей программы. В большинстве своем они связаны со скептицизмом части населения, считающим, что звонок в полицию является чем-то вроде сексотства. Некоторые не хотят сообщать о противоправных действиях, совершающиеся на их глазах, опасаясь дальнейших разбирательств с полицией, установлением данных о заявителях. Процесс активизации населения пошел после того, как было разъяснено, что позвонив по бесплатному телефону доверия аналитической группы «Соседский присмотр», совсем не обязательно указывать свои данные. Программа «Соседский присмотр» не имеет временных сроков. Цель ее - постепенно воздействовать на воспитание законопослушания. Особое важное значение имеет работа со школьниками и студентами. Не проходить мимо правонарушения, сообщить о нем в правоохранительный орган, помочь в трудной ситуации соседу - эти незыблемые правила должны воспитываться с юного возраста. Большая ответственность в данном вопросе ложится на школьных участковых инспекторов и инспекторов по делам несовершеннолетних, педагогов и родителей. Только сообща можно воспитать поколение неравнодушных к чужой беде людей. А это самая главная ценность и основное предназначение профилактической программы «Соседский присмотр».

Отметим, что давая старт принципу «Нулевая терпимость к мелким правонарушениям и беспорядкам» Глава государства Н.А. Назарбаев подчеркнул, что нужно преодолеть правовой нигилизм и включить общество в дело охраны общественного порядка [13].

Право и культура всегда направлены на развитие человека, на сохранение жизни, носит ярко выраженный прогрессивный характер. Поэтому все, что касается правовых и культурных ценностей должно быть сохранено.

Полагаем, что формирование правовой культуры напрямую связано с образом жизни. Эта связь определяется, прежде всего, значением правовой и нравственной стороны образа жизни человека. Правовая культура и образ жизни человека обладают одной идентичной чертой – они отражают процесс практической жизнедеятельности человека.

Таким образом, в самом общем смысле правовую культуру понимается как качественное состояние правовой жизнедеятельности общества, определяемое материальными и духовными условиями его жизни. Это качество проявляется в создании качественных законов и эффективной правоохранительной системы. В этой системе главную роль играет правосудие. Эти институты способны обеспечить социальную и правовую защищенность, свободу личности на уровне, отвечающем данному этапу развития общества.

Правовая культура характеризуется состоянием правосудия, законности и правопорядка. В нее входят ценностные ориентации общества, социальных групп и слоев населения, а также индивидов, имеющие юридическое значение. Они концентрируются в правосознании. Наивысшими среди них являются ориентации на общечеловеческие ценности, а их ядром – человеческая личность с ее естественными правами. Правовая культура существует там, где есть взаимопонимание, взаимоуважение и согласованность в интересах общества и государства и, соответственно, уважение к личности, уважение к праву.

Правовая культура выражает оценку правовых явлений как культурологических ценностей с точки зрения того, как и насколько они способны обеспечить наследование социальных форм жизнедеятельности, функционирование и продолжительность существования конкретных общественных систем. Также правовая культура есть показатель использования в правовой практике общества наиболее прогрессивных идей и ценностей, созданных в ходе его исторического развития, а также традиций и обычаев народа. Это находит свое выражение в следующих характеристиках:

а) стабильности правовой системы общества, позволяющей человеку уверенно смотреть в завтрашний день;

б) демократичности всех правовых институтов общества, гарантирующей человеку социальную защищенность от произвола в любой его форме и предоставляющей право личности участвовать в работе органов государства;

в) преемственности правовых ценностей, созданных плодотворной творческой деятельностью сменяющих друг друга поколений.

г) в правомерной деятельности индивидов. Именно эта деятельность есть показатель правового развития личности.

Правовая культура представляет собой скрытый компонент человеческого сознания, систему предписаний, образов и чувств, которые генетически закодированы в человеке и являются ярчайшим проявлением его связи с природой. Эти скрытые компоненты можно охарактеризовать как ментальные особенности.

Правовая культура невозможна без нравствен-

ности, без этики. Особенно значимы этические начала для государственного аппарата. Именно поэтому принимаются этические кодексы для работников государственной службы, вводится институт уполномоченного по этике. Указом Президента РК от 29 декабря 2015 года утвержден Этический кодекс государственных служащих РК. Кодекс направлен на укрепление доверия общества к государственным органам, формирование высокой культуры взаимоотношений на государственной службе и предупреждение случаев неэтичного поведения государственных служащих. Также Указом утверждено Положение об уполномоченном по этике. Уполномоченный по этике - государственный служащий, осуществляющий деятельность по обеспечению соблюдения норм служебной этики и профилактики нарушений законодательства о государственной службе, противодействию коррупции и Этического кодекса государственных служащих РК. Уполномоченный по этике консультирует в пределах своих функций государственных служащих и граждан[14].

Особенно значимыми являются этические начала для правоохранительной деятельности. Считаем, что необходимо давать, прежде всего, нравственную оценку любой деятельности в обществе.

Список использованных источников

1 Сальников В.П. *Правовая культура: теоретико-методологический аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. - Л., 1990. - 50 с.*

2 Оразалиева А.М. *Правовая культура и правовое воспитание (проблемы соотношения). Монография. - Санкт-Петербург, 2014. - 201 с.*

3 Ибраева А.С. *Особенности формирования и развития казахского права «Жарғы» и роль судебного прецедента биев в его укреплении // Древний мир права казахов: материалы, документы, исследования в десяти томах. - Алматы, 2009. - Т. 10. - С. 165-169.*

4 Волпенко Н.Н. *Правосознание и правовая культура. - Волгоград, 2000. - 344 с.*

5 Кейзеров И.М. *Политическая и правовая культура. - М., 1983. - С. 115.*

6 *Теоретические аспекты формирования профессиональной правовой культуры работников прокуратуры // Научные труды «Әділет». - Алматы, 2008. - №3. - с. 22-26.*

7 Алимбеков М.Т, Абдрасулова Г.Э. *Взаимодействие и взаимовлияние правовой культуры общества и профессиональной культуры судей // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644538#pos=1;-277*

8 Семитко А.П. *Правовая культура социального общества: Понятие, структура, противоречия: Автореф. дис. ... к.ю.н. - Свердловск, 1988. - С. 10.*

9 Сальников В.П. *Правовая культура // В кн. Актуальные проблемы теории права / Под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибуллина. - Уфа, 1995. - С. 150-151.*

10 Ибраева А.С. *Правовая культура: проблемы теории и практики. - Алматы, 2002. - 344 с.*

11 Алимбекова М. *Формирование правовой культуры в Республике Казахстан в условиях глобализации: теоретические аспекты // Вестник Национальной Академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. - Алматы: №6(352), 2014г. С. 95-99*

12 Алимбекова М. *Некоторые особенности правового регулирования института медиации в Казахстане // Материалы международной научно-теоретической конференции «Факторы, влияющие на развитие государственности современного Казахстана», посвященной 50-летию доктора юридических наук, профессора Ибраевой А.С. - Алматы: КазНУ имени аль-Фараби, 6 ноября, 2012 г. С. 154-159.*

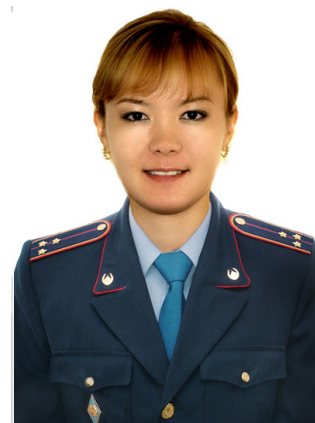
13 Полиция Алматы разъяснила принципы проекта «Соседский присмотр» // <http://www.zakon.kz/4758148-policija-almaty-razjasnila-principy.html>

14 *Этический кодекс государственных служащих РК. Утвержден Указом Президента РК от 29 декабря 2015 г.*

Ибраева А.С.

заң ғылымдарының докторы,
профессор, Әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық университеті

Мәсәлімқызы М.

1 курс докторанты
ҚР ІІМ Алматы
академиясы.

УДК 34. 00

ЖАЗА ИНСТИТУТЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін. Бұл мақалада жазаның түсінігіне толық мән беріліп оның қоғам үшін маңыздылығы айтылған. Жаза мемлекет пен қоғамды реттейтін күш, жаза қоғамдағы қозғалысты, тәртіпті реттейді. Жазамен тұлғаларды қорқыту емес керісінше саналарына жеткізу. Жазадан емес бірінші кезекте заң бұзудан сақтану керек.

Түйін сөздер: жаза, заң, құқық, ереже, тәртіп, қағида, қоғам, мемлекет.

Резюме. В данной статье раскрывается понятие наказания с учетом его важности для общества. Наказание есть средство для установления порядка в обществе, цель наказания многогранна. Автор подчеркивает важность наказания как средства предупреждения и профилактики правонарушений.

Ключевые слова: наказание, закон, право, правило, дисциплина, обычаи, общество, государство.

Summary. In this article the concept of punishment opens up taking into account his importance for society. Punishments are means for establishing order in society, the aim of punishment is many-sided. An author underlines importance of punishment as facilities of warning and prophylaxis of offences.

Keywords: punishment, law, right, rule, discipline, customs, society, state.

Жаза дегеніміздің өзі істеген теріс қылықтары үшін тағылатын айып деп түсінсек болады. Тәртіпті бұзу, ережелерді орынтамау, қоғамға қауіп келтіру, адамдарға зиянын тигізу болып табылады. Жаза — сот үкімі бойынша қылмыс жасады деп танылған азаматтарға қатысты қолданылатын мәжбүрлеу шарасы. Жазаның мағыздылығы

қоғамда шындықтың болуын, адамдарды құқықа тәрбиелеу, бостандықтың бағасын білу, қайта тәртіп бұзбау, мемлекетке зиян келтірмеу, қоршаған ортаны қорғау болып табылады.

Жаза мемлекет пен қоғамды реттейтін күш десек болаты. Себебі, жаза мемлекет пен қоғам пайда болған уақытта пайда болды. Қоғаммен мемлекетті бір бірінен ажыратуға болмайтын қатар жүретін құбылыс болып табылады [1].

Қазақ даласында жаза әдет-ғұрып заңдарынан бастау алған. Ол уақытта жазаның қоғам үшін маңыздылығы ерекше болды, жазалардың мынадай түрлері болған:

- а) рудан қуып жіберу;
- ә) кінәліні жәбірленушінің туыстарына беру;
- б) адамның жеке басына қарсы жасалған қылмыстар мүлкітік қылмыстар үшін айыппұл тағайындау;
- в) денеге ауыр жарақат салғаны үшін, кісі өлтіргені үшін құн тағайындау;
- г) өлім жазасы — жазаның бұл түрі өте сирек қолданылды;

ғ) әке-шешесін сыйламаған, құрметтемеген балаларға және антты бұзғандарға масқаралау жазалары қолданылды. Бұл жазаларды ашық қоғам ортасында жүргізген. Қоғамды реттеу үшін пайда болған жазалар кейінірек сол қоғамға тигізген зияны көп адамға сабақ ретінде жеке жаза тағы тағайындалған.

Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді. Жазаның мақсаты түпкілікті әлеуметтік нәтижелерді айтады, оған жазаны қолдану мен жүзеге асыру арқылы қол жеткізуге болады [2].

Жазаға жалпы түсініктеме берер болсақ: жаза — бұл адамның қылмыс болып табылмайтын құқық бұзушылықтар істеуіне мемлекеттің қарсы әрекеті ретіндегі мемлекеттік өзге мәжбүрлеу шараларынан айырмашылықта болатын мемлекеттік мәжбүрлеудің ерекше шарасы. Жаза тек қана мемлекет атынан соттың үкімімен тағайындалады. Мемлекеттік мәжбүрлеудің басқа шараларына қарағанда, жаза қылмыстық заңда көрсетілген белгілі бір жағдайда соттылықтың жойылуы немесе алынып тасталуы мүмкін құқықтық салдарларға әкеп соқтырады. Жаза тек қана жеке сипатқа ие болады. Ол қылмыскердің өзіне ғана қатысты қолданылады және оны қандай да бір жағдайда болмасын басқа бір адамға аударуға болмайды. Жаза қашанда қылмыс істеген адамның құқықтыры мен бостандықтарын шектеумен байланысты, оған белгілі бір моральдық жапа шегуге әкеп соғады және белгілі бір игіліктерінен айырады. Олар моральдық, жанға бататын, материалдық және басқа түрлерде болуы мүмкін.

Жазаның негізгі мақсаты мынадай:

- а) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру. Ол кінәлі адамға жазаны қолдану қылмыстық әрекет жасау нәтижесінде бұзылған жеке және қоғамдық мүдделерді қалпына келтіруді және қол сұғу объектісіне келтірілген зиянды өтеуді білдіреді;

- ә) сотталушыны түзеу. Бұл мақсат кінәлінің теріс бағдарын өзгертуге бағытталған. Егер адам басқа жаңа қылмыстар жасамаса және қылмыстық заңның сақталуының қажеттілігін сезіне бастаса, түзеуге қол жеткізеді;

- б) жаңа қылмыстардың жасалуының алдын алу. Бұл мақсатты әрбір нақты қылмыс үшін қылмыстың жауапты бекітуді және жаза тағайындау мен оның орындалуын бұлтартпауды қамтамасыз ету арқылы қол жеткізіледі. Жазамен сескендіру адамдардың санасы мен әрекетіне әсер етеді. Жазаның осы мақсаттарына қол жеткізу көбіне қылмыстық жазаны әділ әрі негізді тағайындау арқылы мүмкін болады. Қылмыстық құқық жаза тағайындағанда кінәлінің жеке-дара жауапкершілік принципі негізгі басшылыққа алады. Жазаның мақсатқа лайықтылығы дегеніміз - соттың тағайындаған мәжбүрлеу шарасының сотталған адамға оң ықпал етуге сәйкес келу талабын білдіреді. Соттың таңдаған жазасы оның жалпы мақсаттарына қол жеткізудің жеткілікті құралы болуы керек.

Құқыққа қарсы жасалған әрекеттер сипаты, субъектілері, шарттары себептерінің әртүрлілігіне қарамастан, олардың бәрі бір әлеуметтік құбылысқа құқық бұзушылыққа алып келуге жол беретін, жалпы белгілерге ие. Құқық бұзушылықты зерттейтін әр түрлі анықтаулар бар. Жалпы қорытындылық түрде олар, өздеріне заңдық жауапкершілік алатын қоғамға зиянды әрекет еткен тұлғалар немесе тұлғаның құқыққа қарсы, өзін кінәлі еткен құқық

бұзушылыққа ұласады. Жаза адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын, заңды мүдделерін, адамзаттың қауіпсіздігі мен бейбітшілікті, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын, сонымен қатар, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауға бағытталған. Жаза қоғамдағы ереже, тәртіппен құқықты бұзған жағдайда тағайындалатындығын біз айтып жатырмыз. Ал, ереже дегеніміз не?

Ереже бұл — дәстүрлі халық құқығының қайнар көзі, нормативтік-құқықтық қағидалар. Ежелгі дәуірде және орта ғасырларда жөн-жосық, ата-баба жолы деп аталған. Ережелер нақтылығымен, дәйектілігімен ерекшеленеді. Ереже — құбылыстардың тұрақты қатынастарын немесе олардың белгілі бір заңдылықтарын көрсететін қағидалар; әрекеттің тәртібін анықтайтын жинақтар, белгілі бір қағидалар жиынтығы, нұсқаулар, яғни сақталуға міндетті қағида болып табылады. Құқық пайда болғанға дейін қоғамдағы қатынастарды реттеген ереже (жазылған немесе жазылмаған ережелер).

Тәртіп – адамдардың белгілі бір қауымдастығындағы, тіршілік қарекеті саласындағы реттіліктің, жөн-жосықтылық пен ұйымшылдықтың сапалық сипаты; адам мінез-құлқының қоғамда қалыптасқан құқық, мораль нормаларына не әлдебір ұйымның жарғылық талаптарына сәйкестігі. Тәртіп тұлғаның ұстамдылығын, іштей ұйымдасқандығын, жауапкершілігін, өз мақсаттарына бағыну мен қоғамдық нұсқауларға (заңдар, әлеуметтік нормалар, қағидалар) бағынуға әзірлігі мен дағдысын қамтиды. Қоғамдық тәртіп адамдардың мінез-құлқы мен жүріс-тұрысына үйлесімді сипат береді, ұжымдық іс-әрекеттің өнімділігін, әлеуметтік инабаттардың қалыпты қызмет атқаруының, тұлғааралық қатынастың дұрыс болуының алғышарты болып табылады.

Тәртіп - қоғамда қалыптасқан құқық, мораль нормаларына немесе қандай да болсын ұйымның жарлық талаптарына адамдардың мінез-құлқының сәйкестігін бейнелейтін қандай да болсын қауымдастықта, адамдардың тіршілік әрекеті сферасында реттіліктің ұйымшылдықтың сапалық сипаттамасы. Қойылған талаптарды мүлтіксіз орындау, өз борышына саналы қарау. Тәртіппен ереженің қосындысынан құқық пайда болады, тәртіп пен ереженің қатар жүретіндігі де осында. Енді құқық дегенім не?

Құқық – мемлекет орнатқан және оның күшімен қорғалатын, жалпыға бірдей қоғамдық қатынастарды реттейтін тәртіп ережелерінің (нормалардың) жиынтығы. Құқықтың түсініктері бірнеше, бірақ мазмұндары біреу-ақ.

Құқық мазмұнының негізгі элементтері:

- қоғамның және адамдардың мүдде-мақсатын

қорғау, орындау;

- қарым-қатынастарды реттеп, басқару;
- қоғамды дағдарысқа ұшыратпай, экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдениеттік т.б. бағытын дамытып, нығайту;
- мемлекеттік органдардың, ұйымдардың күзіретін, ара-қатынасын реттеп басқару [3].

Құқықтың екі түрлі түсінігі болады:

біріншісі – құқықтың объективтік түсінігі, қоғамның объективтік дамуына сәйкес жаңа қатынастардың қалыптасуы;

екіншісі – құқықтың субъективтік түсінігі объективтік қалыптасқан қатынастарды реттейтін, басқаратын нормативтік актілерді уақытында қабылдап бекіту.

Құқықтың реттеу функциясы – нормативтік актілер арқылы қоғамдық қатынастардың байланысын, орындалу жолдарын, бағыттарын анықтап отыру. Құқықтың қорғау функциясы – нормативтік актілердің қоғамдағы қарым-қатынасқа ықпалын, әсерін күшейту, жаман қатынастарға тыйым салу. Жоғарыда айтылғандай, құқық – жалпыға бірдей міндетті, мемлекет қамтамасыз ететін, қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалардың жиынтығы. Құқықтық норма – құқықтың бір клеткасы, қоғамдық қатынастардың жақсы дамуының үлгісі деуге болады. Ол адам істерінің, жұмысының, тәртібінің шеңберін анықтап, олардың бостандығын және қарым-қатынасын реттеп, басқарып отырады. Мемлекеттің дамуына байланысты қоғамның өзгеруіне байланысты заманауи нақтылап бекітілетін мемлекет атынан жүзеге асатын Заң термині келді [4].

Заң дегеніміз -мемлекет белгілеген бүкіл нормативтік-құқықтық актілер, жалпыға бірдей міндетті ережелер; мемлекеттік биліктің жоғары өкілетті органы қабылдаған немесе тұрғындардың тікелей ерік білдіруі арқылы қабылданған, неғұрлым маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін нормативтік акт. Заң мемлекеттің құқықтық жүйесінің негізін құрайды. Заңның бұзылуын ештеңе де ақтай алмайды. Мемлекеттік биліктің дербес бастауы ретінде Заң ежелгі замандарда-ақ тәжірибеге еніп, әдет-ғұрып жосындарының орнын басқан. Қоғамдағы бекітілген заңды бұзу жазаға әкеледі. Заң бұзушылық іс-әрекеттер сипатына және қоғамдық қауіптілік дәрежесіне қарай онша ауыр емес, ауырлығы орташа, ауыр және ерекше ауыр қылмыстар болып бөлінеді. Елеулі маңызы жоқ, қоғамдық қауіпті емес, яғни жеке адамға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтірмеген және зиян келтіру қаупін туғызбаған іс-әрекет қылмыс болып табылмайды [5].

Қылмыстық жаза- қылмыстық заңмен ғана белгіленеді, заңдылық пен құқық тәртібіне байланысты практикалық міндеттерді шешуде мемлекетіміздің құқықтық жүйесінің бір тармағы болып табылатын қылмыстық заңның рөлі едәуір, ол – заң бұзушылықтың қылмыс сияқты аса қауіпті түрімен

күресуге бағытталған. Бұл күресте қылмыс жасаған адамға, оның жасаған қылмысына сәйкес жаза тағайындалады. Қылмыс пен жаза - өзара тығыз байланысты құқықтық түсінік. Мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде жаза тек қылмыс үшін қолданылады.

Жазаны тағайындау ол – заң бұзушылықтың қылмыс сияқты аса қауіпті түрімен күресуге бағытталған. Бұл күресте қылмыс жасаған адамға, оның жасаған қылмысына сәйкес жаза тағайындалады. Жаза қылмыс жасауға кінәлі деп танылған адамға қолданылады және Қылмыстық Кодексте көзделгендей адамды құқықтары мен бостандықтарынан айыру немесе оларды шектеу болып табылады. Оны қылмыс жасаған адамға мемлекеттік ерекше орган – сот қана үкім негізінде қолдана алады. Жаза тек қылмыс үшін қолданылады. Жазаға тән ерекшелік – міндетті түрде жазалаудың болуы. Жазалау дегеніміз – жазаның мәжбүрлеу, зорлау сипаты. Олар күш көрсету, моральдық, материалдық және басқадай ықпал ету арқылы жүзеге асырылады. Тағайындалған жазаның ауыр-жеңілдігі жасалынған қылмыстың сипатына және қаншалықты ауыр екендігіне, айыпкердің жеке басына және басқа мән-жайларға байланысты тағайындалады. Жаза тағайындау, оны қолдану және іске асыру арқылы мемлекет қол жеткізуге ұмтылатын әлеуметтік нәтиже. Жазаның нақты мақсаты қылмыстық заңдарының алдында тұрған міндеттерден туындайды. Жаза егер ол жасалған қылмыстың ауырлығына, қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесіне, кінәлінің жеке тұлғасына және қылмысты жасау жағдайларына сәйкес тағайындалатын болса әділетті деп танылады. Мұнда «сәйкес» термині бір ғана ұқсастық емес, тепе-теңдік деген мағынада қолданылады, яғни жаза қылмысқа сыртқы формальды жағынан емес, әлеуметтік жағынан және арифметикалық жағынан емес, заңдық жағынан тең болуы керек дегенді білдіреді.

Жаза – мемлекет қолындағы маңызды құрал, ол арқылы мемлекет адамды, оның құқын, бостандығын, заңды мүддесін, меншікті ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, конституциялық құрылысты, еліміздің аумақтық бүтіндігін, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін, адамзаттың бейбіт өмірі мен қауіпсіздігін қылмыстық қастандықтан қорғайды. Ол қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың басты формасы және қылмыскерліктің алдын алу шараларының бірі болып табылады [6].

Жазаны қолдану барысында өзіндік қағидаларға сүйенеді, осы қағидалар жаза тағайындауда сақталуы тиіс. Ол қағидалар келесідей:

- заңдылық қағидасы;
- азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдік қағидасы;
- кінәлі жауапкершілік қағидасы;

- жеке жауапкершілік қағидасы;
- әділеттілік қағидасы;
- гуманизм қағидасы.

Гуманизм қағидаларына барынша тығыз жанасқанымен, бірақ онымен толық қамтылмайтыны қылмыстық жазалауды үнемдеу қағидасы.

Қылмыстық жауапкершіліктің болмай қоймайтындығы туралы қылмыстық құқық қағидасына жеке назар салуға тұрарлық [7].

Жаза мемлекеттің адам жасаған қылмысқа көңіл бөлгендігін білдіреді. Жаза – ол жасаған қылмыстың қылмыстық–құқықтық зардабы. Қылмыстық–құқықтық нормалардың бұзылмауын мемлекет мәжбүрлеу арқылы жүзеге асырады. Себебі, басқа құқықтық нормаларға қарағанда қылмыстық құқықтағы тыйым салынған нормалар жиірек бұзылады және оның мемлекет, қоғам мүддесіне немесе жеке азаматтардың мүддесіне тигізетін залалы басқа құқық салаларының нормаларының бұзылуына қарағанда анағұрлым мол. Жаза мәселесі қылмыстық құқық теориясында ерекше орын алады, өйткені, ол қылмыстылықпен күресу шараларының жүйесіндегі ең ауыр да қажетті шаралардың бірі болып табылады.

Қылмыстық жазаның келесідей түрлері бар:

- 1) айыппұл;
- 2) түзеу жұмыстары;
- 3) қоғамдық жұмыстарға тарту;
- 4) қамаққа алу қолданылуы мүмкін.
- 5) бас бостандығын шектеу;
- 6) бас бостандығынан айыру;
- 7) өлім жазасы қолданылуы мүмкін.
- 8) мүлкін тәркілеу;
- 9) белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
- 10) шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу қолданылуы мүмкін.

Жаза тағайындау ол тұлғаны мәжбүрлеп тәрбиелеу десек болады. Қазіргі таңда біз өз мемлекетімізде азаматтық ғоғм орнаған деп санаймыз. Ал азаматтық қоғамда алдағы кезекте сол қоғамда өмір сүретін тұлғалардың сана сезімі ояу, көзі ашық, ой өрісі кең саналы адамдар тұруы керек. Қоғамда қылмыстылық болмауы шарт Жаза тағайындаудың жалпы негіздері - заңда белгіленген критерийлер, сүйенетін ережелер, әрбір нақты іс бойынша жаза тағайындағанда сот оларды басшылыққа алады.

Басқа сөзбен айтқанда, қандай қылмыстық іс қаралмасын, айыпкерге қандай жаза қолданылмасын, сот осы жалпы критерийлерге сүйенуі керек [8].

Жоғарыда айтылған түсініктердің барлығы осы қоғамымыздың тыныштығын сақтаудағы маңыздылығы мен ролін жеткізу. Жаза әлеуметтік қоғамда кешенді сипатқа ие болады, ол мемлекетті нығайту мен дамытуға мүдделі қоғамдық қатынастарды қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтан қорғаумен көрінеді. Демек, қылмыстық жаза құқықтық тәртіпті нығайту, істелген қылмыспен нұқсан келтірілген өділеттілікті қалпына келтіру үшін қызмет етеді. Жаза — әлеуметтік ықпал етудің өткір де қатал құралы, ол қылмысқа қарсы қажетті әсер болып табышады.

Қорыта айтқанда қылмысқа қарсы күрес қылмыстық жазаны қолдануда ең негізгі басты күрес деп саналмайды, бұл қылмысқа қарсы күресте тұлғаның құқықтық сана сезімін жетілдіру арқылы жүзеге асырылады. Ал, жазаның болуы қоғамды кері әрекеттерден сақтандыру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. VIII том.
2. Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөз-діканың тамалық. - Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008. – 233 б.
3. Құқықтану: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы II-сыныбына арналған оқулық / А.Ибраева, Б.Қуандықов, Ш.Маликова, С.Есетова. — Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007. — 192 бет.
4. Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы. - М., 1973. – 344 с.
5. Полубинская С.В. Цели уголовного наказания. - М., 1990. – 233 с.
6. Дулатбеков Н.О. Наказание уголовного наказания (вопросы теории и практика): автореф. дисс. д.ю.н. - Алматы, 2003. – 50 с.
7. Гальперин И.М. Наказание. Социальные функции, практика применения. - М., 1979. – 189 с.
8. Жұмағұлов Ш. Қылмыстық жазаның мәні мен маңызын анықтау // - Заң. - 2002. - №4.- С. 34-39.

Ибраева А.С.

д.ю.н., профессор кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби

Дюсебалиева С.С.

к.ю.н., доцент АГУ
им. Х. Досмухамедова имени

Гончаров С.Б.

студент КазНУ
имени аль-Фараби

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГУЛИРУЮЩЕГО ПРОВЕДЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. Данная статья посвящена проблемам совершенствования законодательства, регулирующего проведение государственной молодежной политики в Республике Казахстан. В статье проведен анализ действующего законодательства, выделены актуальные проблемы, связанные с реализацией молодежной политики, предложены рекомендации, касающиеся совершенствования закона о молодежной политике.

Ключевые слова: молодежь, государственная молодежная политика, правовые основы государственной молодежной политики, правовой статус молодежи, волонтерская деятельность.

Түйін. Осы мақала мемлекеттік жастар саясатының құқықтық негіздерін жетілдіру мәселелеріне арналған. Мақалада мемлекеттік жастар саясатының заңдарының дамуы әрі кезеңдері анықталған. Сонымен қатар іс қолданыстағы заңдар талданған және мемлекеттік жастар саясаты іске асуының өзекті мәселелер қарастырылған, заңдарды жетілдіру туралы ұсыныстар айтылған.

Түйін сөздер: жастар, мемлекеттік жастар саясаты, мемлекеттік жастар саясатының құқықтық негіздері, жастардың құқықтық мәртебесі, волонтердердің істері.

Summary. This article is sanctified to the problems of perfection of legislation, regulative realization of public youth policy in Republic of Kazakhstan. The analysis of current legislation is conducted in the article, the issues of the day, related to realization of youth politics, are distinguished, recommendations offer, touching perfection of law on youth politics.

Keywords: young people, public youth policy, legal frameworks of public youth policy, legal status of young people, volunteer activity.

Каждое государство заинтересовано в росте своего населения. Современные демократические государства признают в качестве главной ценности человека, его жизнь, права и свободы. Данный постулат находит свое закрепление в ст. 1 конституции РК следующим образом: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы». Тем самым государство обязуется создавать условия для развития человека, защиты жизни, обеспечения прав и свобод каждого. В Республике Казахстан формируется гражданское общество. Это значит, что граждане самостоятельны в своих действиях, закон представляет население, социальным группам, каждому человеку определять свои действия, при этом не нарушая нормы права. Обратимся к предмету нашего исследования.

Молодежь выступает наиболее активной составляющей гражданского общества: молодежь лучше приспособлена к внедрению инновационных проектов и технологий в различных сферах жизнедеятельности, она является сосредоточением принципиально новых знаний и идей, она мобильна и полна сил для строительства своей жизни. Поэтому казахстанская молодежь должна восприниматься как главный стратегический ресурс нашей страны. По мнению Е.О. Кубякина не стоит забы-

вать о том, что: «... в переломные моменты существования социума именно молодежь оказывается самой незащищённой категорией населения, которая находится в своеобразном ценностном и духовном вакууме» [1, с. 4].

В свою очередь К. Манхейн отмечает: «Проникновение в общество извне заставляет молодежь симпатизировать динамичным социальным движениям, которые вызывают недовольство существующим положением вещей по совершенно иным причинам. У молодежи еще нет закрепленных законом интересов, ни экономических, ни ценностных, имеющих у большинства взрослых людей. Этим объясняется тот факт, что в юности многие действуют как ревностные революционеры и реформаторы, а позднее, получив постоянную работу и обзаведясь семьей, переходят в оборону и выступают за сохранение statusquo» [2].

С целью защиты молодежи, а также в связи с «нестабильностью» молодежи как социальной группы необходимо ведение четко-определенной, поэтапной и многозадачной государственной молодежной политики, как стратегически важного направления государственной политики в целом. В связи с чем, первостепенно необходимо решить проблему совершенствования правового статуса молодежи и правовых основ молодежной политики.

Одно из первых определений понятия «молодёжь» было дано в 1968 г. В. Т. Лисовским: «Молодёжь — поколение людей, проходящих стадию социализации, усваивающих, а в более зрелом возрасте уже усвоивших, образовательные, профессиональные, культурные и другие социальные функции» [3]. Иное и более детализированное определение было дано И. С. Коном: «Молодёжь — социально-демографическая группа, выделяемая на основе совокупности возрастных характеристик, особенностей социального положения и обусловленных тем и другим социально-психологических свойств» [4].

«Молодежная политика» как понятие появилось в общественно-политической и научной литературе в 1950–1960-е гг. и было связано со становлением молодежи как самостоятельной социальной силы и ее самоопределением в социально-политическом пространстве. К 70-м гг. XX в. молодежная политика в большинстве развитых стран становится самостоятельным направлением государственной политики. Это находит выражение в принятии законов и специальных программ,

связанных с широкой реализацией прав молодежи в сфере образования и трудоустройства; решением проблем молодых семей (осуществлением кредитования строительства и приобретения жилья, выдачей ссуд на обустройство и т. д.) [5, с. 149]. К началу 90-х гг. XX в., по данным ООН, в мире насчитывалось более 100 стран, принявших специальные законодательные акты по вопросам развития и социальной защиты молодежи. Около 90 стран имеют на высшем государственном уровне органы и структуры, непосредственно вырабатывающие и координирующие государственную молодежную политику [6, с. 130]. По состоянию на апрель 2014 года, из 198 стран 122 страны (62%) имеют свою национальную (государственную) молодежную политику, по сравнению с 99 (50%) в 2013 году [7, с. 151].

В Республике Казахстан 28 июня 1991 года был разработан первый закон в сфере молодежной политики: Закон «О государственной молодежной политике в Казахской ССР» [8]. После чего в 1999 году была принята Концепция государственной молодежной политики, утвержденная распоряжением Президента Республики Казахстан от 28 августа 1999 года. В ней были заложены основные подходы деятельности государственных органов, направленные на повышение социального статуса и экономического положения молодёжи страны.

Спустя некоторое время возникла необходимость обновления нормативно-правовой базы в данной сфере, и 7 июля 2004 года, был принят Закон «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» [9]. После чего в феврале 2013 года была принята новая Концепция государственной молодежной политики в Республике Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: путь в будущее» [10], определяющая основные векторы развития молодежной политики в стране.

Исходя из Концепции государственной молодежной политики в Республике Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: путь в будущее» 9 февраля 2015 года был принят Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике» [11].

Необходимо отметить, что Казахстан стремиться к интеграции и сотрудничеству в данном направлении, этому свидетельствует подписание ряда международных договоров в сфере молодежной политики (таблица 1) и в рамках СНГ.

Таблица 1. Двусторонние договоры РК в сфере молодежной политики [7, с. 154].

	Наименование соглашения	Город подписания	Дата подписания
1	Генеральное соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Королевства Саудовской Аравии о сотрудничестве в торгово-экономической, инвестиционной, технической и культурной областях, а также в области спорта и по делам молодежи	г. Джидда	27 сентября 1994 года
2	Соглашение о сотрудничестве между Министерством по делам молодежи, туризма и спорта Республики Казахстан и Высшим советом по делам молодежи и спорта Арабской Республики Египет	г. Каир	28 мая 1995 года
3	Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области молодежи и спорта	г. Баку	16 сентября 1996 года
4	Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Туркменистана о сотрудничестве по вопросам молодежи и спорта	г. Алматы	27 февраля 1997 года
5	Соглашение о сотрудничестве между Правительством Республики Казахстан и Правительством государства Катар в области молодежи и спорта	г. Астана	22 апреля 1999 года
6	Соглашение между Министерством образования и науки Республики Казахстан и Министерством образования и науки Латвийской Республики о сотрудничестве в области образования, науки и молодежи	г. Астана	3 июня 2013 года

В рамках Содружества Независимых Государств приняты следующие документы в сфере молодежной политики:

1. Соглашение государств-участников СНГ о сотрудничестве в сфере работы с молодежью (Москва, 25 ноября 2005 года).

2. Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (14 мая 2009 г. № 32-5 г. Санкт-Петербург) «О формировании законодательных основ современной молодежной политики в государствах-участниках СНГ».

3. Стратегия международного молодежного сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств на период до 2020 года, утвержденный Решением Совета глав государств Содружества Независимых Государств от 10 декабря 2010 года [7, с. 155-156].

На сегодняшний день государственная молодежная политика в Республике Казахстан регулируется следующими нормативными актами:

4. Закона Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике» [11];

5. Закон Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года «О воинской службе и статусе военнослужащих» [12];

6. Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 года «О физической культуре и спорте» [13];

7. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года «О занятости населения» (частично утратил силу) [14];

8. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании» [15].

Полагаем, что государственная молодежная политика реализуется в Казахстане достаточно успешно. В качестве доказательства приведем итоги социологического опроса, проведенного в 2015 году Институтом государства и права КазНУ им. Аль-Фараби в рамках подготовки Национального доклада «Молодежь Казахстана -2015». Так, молодежь оценила состояние реализации молодежной политики на местах следующим образом: «очень довольны» ходом реализации молодежной политики 19,4%, в целом довольны – 35,3%, довольны частично – 18,4%, совершенно не довольны – 5,6%, не дали ответа – 21,3%. Как видно, полученные ответы свидетельствуют о достаточном уровне успешности реализации молодежной политики в Казахстане [7, с. 160].

Обратимся к анализу законодательства РК. В Республике Казахстан правовой статус и понятие молодежь закреплено в п.3. ст. 1 Закона Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике». Здесь под молодежью понимаются граждане Республики Казахстан от четырнадцати до двадцати девяти

лет[11]. То есть здесь молодежью считается, прежде всего, возрастная группа. Тем самым в законе не проводится деления молодежи на группы с учетом экономического, психического, эмоционально и духовного развития молодежи. На наш взгляд, необходимо разделить и закрепить в п.3 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике» следующие группы:

Первая группа – 14-17 лет. Это молодежь, обучающаяся в дневных общеобразовательных школах, специализированных школах, школах-интернатах и других приравненных к ним учреждениях. Данная группа наиболее подвержена влиянию извне, эмоционально и психологически неустойчива, не имеет устоявшихся жизненных ценностей и ориентиров.

Вторая группа – 18-23 года. Это молодежь, обучающаяся в организациях высшего и средне-специального образования. Данная группа наиболее социально-активная, но в тоже время «нестабильна» в политическом и экономическом отношении.

Третья группа – 24-29 лет. Это молодежь, осуществляющая трудовую деятельность, либо получающая профессиональное послевузовское образование.

На наш взгляд данное ранжирование позволит более эффективно реализовывать государственную молодежную политику учитывая экономическое, психологическое, духовное и эмоциональное развитие молодежи каждой группы.

Проведя анализ нормативных актов регулирующих правовой статус молодежи, а также государственную молодежную политику в целом, мы пришли к следующим выводам:

В Законе Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике» отсутствует закрепление четкого стратегического приоритета в решение проблем молодежи. На наш взгляд необходимо расширить и внести конкретные цели и задачи в Главу 3 «Механизмы формирования и реализации государственной молодежной политики».

Необходимо пересмотреть сам принцип реализации молодежной политики, молодежь должна быть не объектом деятельности, она сама должна активно участвовать в реализации Закона – быть субъектом. На наш взгляд необходимо расширить и дополнить Статью 20 «Республиканский и региональный форумы молодежи». Необходимо расширить круг полномочий данных консультативно-созвещательных органов;

В Законе Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике» отсутствуют адекватные механизмы включения самой молодежи в решение социальных проблем в сфере труда и занятости и т.д. Полагаем,

что необходимо закрепить точные и эффективные механизмы подобного включения.

Также отсутствует нормативный акт, который регулировал бы деятельность Молодежных Ресурсных Центров. На сегодняшний день деятельность Молодежных Ресурсных Центров (МРЦ) регулируется Типовым положением о Молодежных Ресурсных Центров принятым в соответствие с Приказом Министра образования и науки РК от 27 апреля 2015 года, в котором не определены механизмы взаимодействия Молодежных Ресурсных Центров (МРЦ) с государственными и местными исполнительными органами, а также между собой. Таким образом, получается, что у них нет единого направления работы и механизма взаимодействия, осуществляя свою деятельность под руководством территориальных подразделений уполномоченного органа;

На наш взгляд необходимо закрепить правовой статус волонтера в Законе Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике», а именно дополнить Статью 29. «Волонтерская деятельность молодежи», следующими пунктами:

Статья 29. Волонтерская деятельность молодежи

1. Волонтерской деятельностью молодежи является добровольная общественно полезная деятельность, осуществляемая на безвозмездной основе в интересах физических и юридических лиц.

2. Волонтерская деятельность молодежи не может быть направлена на поддержку политических партий и религиозных объединений.

Дополнить:

3. Волонтерская деятельность осуществляется на принципах: гласности, законности, добровольности, безвозмездности.

4. Лицом, осуществляющим волонтерскую деятельность может стать гражданин РК достигший 18 лет, после регистрации в территориальном подразделении уполномоченного органа. Лица, не достигшие данного возраста вправе заниматься волонтерской деятельностью с письменного согласия родителей, опекуна, попечителя.

5. Лицо, осуществляющее волонтерскую деятельность обязано: осуществлять свою деятельность в соответствии с законами и иными нормативно-правовыми актами Республики Казахстан; не нарушать права и законные интересы граждан; выполнять требования и ограничения уполномоченного органа; не разглашать сведения полученные в процессе осуществления волонтерской деятельности; не ставить перед собой цель получения выгоды за осуществление волонтерской деятельности; отчитываться по итогам своей работы в территориальные подразделения уполномоченного органа.

6. Лицо, осуществляющее волонтерскую деятельность вправе: в любое время прекратить занятие волонтерской деятельностью; участвовать в мероприятиях в рамках реализации государственной молодежной политики; получать вознаграждения, премии, государственные награды, благодарственные письма за добросовестное осуществление волонтерской деятельности.

В Законе Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике», отсутствуют механизмы взаимодействия уполномоченного органа с молодежными организациями и объединениями.

Решение данных проблем в скором времени при системном подходе к данному вопросу, правильном взаимодействии с молодежью мы в скором будущем получим активную, амбициозную, разносторонне развитую молодежь, которая станет залогом осуществления национальных стратегий и развития современного Казахстана.

Литература

1. Кубякин Е.О. Особенности формирования и проявления экстремизма в молодежной среде. - Краснодар, 2011.
2. Манхейм К. Диагноз нашего времени/ пер. с англ. С.В. Карпушиной. - М.: Юрист, 1994. - с. 446.
3. Социология молодёжи. Под ред. В. Т. Лисовского. - СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. - 178 с.
4. Кон И. С. Социология молодёжи. В кн.: Краткий словарь по социологии. - М., 1988. - 345 с.
5. Положение молодежи и реализация государственной молодежной политики в Российской Федерации. 2001–2002 гг. - М.: Министерство образования РФ, 2002. - 303 с.
6. Скробов А. П. О некоторых новых подходах к молодежной политике в условиях реформ // Социально-политический журнал. - 1998. - № 3. - С. 129–140.
7. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2015». Авторы - Салимгерей А.А., Абдирайымов Г.С., Абдикерова Г.О., Айдарбаев С.Ж., Булатбаева А.А., Вережкин А.В., Ибраева А.С., Лифанова Т.Ю., Масалимова А.Р., Межибовская И.В.,

Мынбаева А.К., Ким А.М., Насимова Г.О., Оспанов С.И., Усеинова Г.Р., Шапинова С.А. – Алматы: «Қазақ Университеті», 2015. – 256 с.

8. Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 28 июня 1991 года. – Режим доступа: http://egov.kz/wps/portal/!ut/p/b0/04_Sj9CPyкssy0xPLMnMz0vMAfIjc7PyChKtUvKTS3NT80r0w_Wj9KNgPM8U_cg0S0MDAwNDCwODEJBUTmJeemlieqrp-ZFGpfkFurkW506IiAHFNyEI!/#z0 (утратил силу)

9. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2004 года «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.01.2014 г.) (утратил силу). – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049268

10. Концепция государственной молодежной политики в Республике Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: путь в будущее» – Режим доступа: <http://strategy2050.kz/storage/documents/26/da/26da46bcdd9e309e9d76d84f8f2cf61a.pdf>

11. Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года «О государственной молодежной политике». – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31661446.

12. Закон Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года «О воинской службе и статусе военнослужащих» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.). – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31130640

13. Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 года «О физической культуре и спорте» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.01.2016 г.). – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31576150

14. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года «О занятости населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2015 г.) (частично утратил силу) – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021547

15. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.04.2016 г.) – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747

Кусаинов Д.О.

заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының доценті

Кусаинова А.К.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІ

Резюме. Жұмыста қазіргі кездегі мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетінің мәні мен мазмұндық тұстары ашылып, қарастырылады. Сонымен қатар қазіргі құқықтық мәдениеттің ерекшеліктері талданып, жан жақты зерттелінеді.

Сондай ақ мақаланың авторы құқықтық мәдениеттің арықарай дамуына аса назар бөледі. Автордың қол жеткізген нәтижелері мен қорытындыларын мемлекеттік саясаттың қамтамасыз етілуіне, қоғамның құқықтық санасын арттыруға, қоғамның құқықтық тәрбиесін көтермелеуге ісінде қолдануға болады.

Тірек сөздер: құқық, құқықтық таным, құқықтық мәдениет, құқықтық нигилизм, мемлекет, мемлекеттік орган, мемлекеттің қызметі

Резюме. В работе рассматриваются содержательные стороны правовой культуры государственных служащих. Также в работе всесторонне исследуются особенности современной правовой культуры общества.

В работе также особое внимание уделяется на дальнейшее развитие правовой культуры государственных служащих. Основные выводы и положения автора могут быть использованы в обеспечении политики государства, в повышении правосознания и правового воспитания казахстанского общества.

Ключевые слова: право, правовопонимание, правовая культура, правовой нигилизм, государство, государственный орган, деятельность государства

Summary. The paper deals with the essence of the content side of the legal culture of civil servants. Also in the work comprehensively investigated features of the legal culture, the professional legal culture of civil servants in modern times.

The main conclusions and position of the author may use to provide states policy in raising law awareness and legal education of the Kazakhstan society.

Keywords: law, legal interpretation, legal culture, legal nihilism, the state, the public authority, the activities of the State.

Елімізде құқықтық мемлекетті және азаматтық қоғамды құру барысында азаматтық құқықтық сананы қалыптастыру аса маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Құқықтық мемлекеттің негізгі қағидасы және оны қалыптастырудың міндетті шарты халықтың құқықтық мәдениетінің, әсіресе мемлекеттік қызметшілердің және де өзге лауазым иелерінің кәсіби құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейі болып табылады.

Құқықтық мәдениет жалпы мәдениеттің бір бөлігі бола тұра құқықтық шындыққа кіретін рухани және материалдық құндылықтардан тұрады. Осы ретте құқықтық мәдениет құқықтық құбылыстардағы прогрессивті, әлеуметтік пайдалы және құндыларды қамтиды.

Құқықтық мәдениет әрбір жеке тұлғаға құқықтық мінез-құлықтың қағидаларын, ал қоғамға құқықтық институттардың біртұтастығын қамтамасыз ететін құқықтық құндылықтар, идея-

лардың, құқықтық нормалар жүйесін көрсетеді. Өнегеліктен тыс құқықтық мәдениетке жат. Біздің қоғамда өнегелік, мәдени құндылықтардың пайда болуы тек жалпы мәдениеттің жоғарылығының көрінісі болып қана қала бермейді, ол сонымен қатар елдің, оның ішінде жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің жоғары болуының көрінісі.

Құқықтық мәдениеттің ерекшелігі сонда, оның деңгейі мен жалпы жағдайы маңызды дәрежеде мемлекеттік биліктің өзінің қызмет етуіне байланысты болып келеді. Құқықтық мәдениет – мемлекет пен қоғамның арасындағы күрделі әлеуметтік-құқықтық қатынастардың жүйесі мен нәтижесі болып табылады. Құқықтық мәдениеттің сапалы күйі екі субъектіге (мемлекет пен қоғамға) тікелей қатысты болады, бірақ та құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейінің қалыптасуы үшін жетекші рөл мемлекетте болады.

Мемлекеттің сапасы, оның қоғам үшін қызмет етуі көбінесе мемлекеттік қызметке, әдістеріне, оның құқықтық реттелуі нысанына байланысты болып келеді. Мемлекеттік қызмет құқықтық мемлекетті қалыптастыру құралы болып табылады, оны құру Қазақстан үшін өте маңызды әрі өзекті. Осы мемлекеттік қызмет құқықтық мемлекеттің азаматтық қоғаммен және жеке азаматпен өзара байланысын қамтамасыз етеді.

Құқықтық мәдениет мәдениеттің басқа да салаларымен, атап айтқанда: саяси, өнегелік, этикалық, эстетикалық, діни және т.б. өзара әрекеттесуі арқылы қызмет етеді, бірақ та солай бола тұра өзіндік, әмбебап материалдық және рухани компоненттерді құра отырып, мәдениеттің бірді бір түрімен толығымен ұштаспайды.

Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби-құқықтық мәдениетін, жалпы құқықтық мәдениетті екі аспектіде: бағалаушылық категория ретінде және маңызы бар категория ретінде қарастыруға болады.

Бірінші жағдайда қоғамның, оның әрбір дамуы сатысында құқықтық өмірінің сапалы күйі ретінде түсіндіріледі. Бұл қоғамның құқықтық өмірін толық қамтуға және бағалауға мүмкіндік береді. Билік субъектілерінің құқықтық мәдениеті кәсіби құқықтық мәдениеттің аса бір маңызды түрі болып табылады. Ол биліктің өзінің ерекшеліктеріне негізделген, ерекшеліктерге ие болып табылады.

Құқық және өнегелік мәдени дамыған, ақылды жеке тұлғаны қалыптастыруға маңызды құрал болып танылады. Өнегелік және құқықтық тәрбие өзара тығыз байланыста болады және бірі-бірін толықтырып, құнды етіп отырады. Өнегелік-құқықтық тәрбиенің мақсаты – заңға бағынатын және жоғары өнегелі тұлғаны, әлеуметтік белсенді азаматты, биліктің субъектісін қалыптастыру болып табылады.

Биліктік қызметтің өнегелік құраушысы мемлекеттің әлеуметтілігі мен демократиялылығының

деңгейін, оның беделін анықтайды. Мұнда этикалық кодекстер ерекше рөлге ие болып келеді.

Азаматтық қоғамның қалыптасу жағдайында шенеуніктердің жоғары моральдық сапасын қалыптастыру ғалымдардың ұсыныстарына негізделуі қажет.

Соттық және әкімшілік реформаларды жүзеге асыру – биліктің өнегелік және құқықтық мәдениетін көтермелеудің маңызды бағыты болып табылады. Әрбір азаматқа ашық, түсінікті болатын құқықтық иммунитеттер жүйесі болуы керек.

Құқықтық мәдениет биліктік қызметтің субъектілерінің өз лауазымдық міндеттерін жүзеге асыру үрдісінде қалыптасады және келесі элементтерден тұрады: 1) құқықтық нормаларды білу, құқықтық ойлаудың деңгейі, кәсіби даярлық; 2) жалпы құқықтық мәдениеттің деңгейін анықтайтын шынайы саяси және экономикалық көзқарастардың кең ауқымы; 3) шенеуніктің кәсіби-этикалық мүмкіндіктері, кәсіби даярлығы, қызметтегі тәртіптілігі, шыншылдығы.

Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық сапасының белгілі бір деңгейінің көрінісі ретінде құқықтық мәдениеті бірқатар әлеуметтік-басқарушылық функциялар атқарады:

1) танымдық - құқықтық демократиялық мемлекетті және азаматтық қоғам қағидаларын қалыптастыруда және тікелей іске асыруда мемлекеттік қызметшілердің қатысуы арқылы жүзеге асырылады. Танымдық функция қызметшілердің біліми-интеллектуалдық және қызметтік-өндірістік қызмет етуі үрдісінде белгілі бір зани білімді алудан көрінде. Осы функцияны іске асыру барысында мемлекеттік қызметшілер адамдардың қоғамдық, топтық және жеке мүдделерін бір кеңістікке интеграциялайды, заңдылық, әлеуметтік әділдік пен құқықтық тәртіп, адам мен азаматтың әлеуметтік-экономикалық және саяси құқықтары мен бостандықтарының басымдылығы, шыншылдық пен жауаптылық қағидалары шеңберінде адамды қоғамдық дамудың ортасына қояды. Бұл функцияның іске асырылу сапасы қызметшінің заңи даярлығымен, мемлекеттік қызметке тұру үшін біліктілік талаптары талап ететін құқықтық білімнің деңгейімен анықталады;

2) бағалаушылық – қызметшінің онда бар зани білімнің маңыздылығын, әрбір нақты жағдайды талдау мен дәлме дәл бағалауды білуді анықтау негізінде іске асырылады. Бағалау функциясы қызметшінің мемлекеттік құрылым негізі мен саяси режимнің сипаты, заң шығарушылықтың толықтылығы мен негізділігі туралы түсінігі болуы тиіс. Ол бағалаулар түрлі болуы мүмкін: негізделген және негізделмеген, дұрыс және бұрыс, объективтік шындыққа сәйкес және ойдан шығарылған және т.б.;

3) құқықтық реттеуші - қолданымдағы заңның, бекітілген бағдарламалардың, әкімшілік және қызметтік регламенттердің негізінде аппараттың тұрақты және тиімді қызмет етуін қамтамасыз етеді. Бұл функция заңи белсенділікті тудыратын құқықтық құралдар және құнды құқықтық механизмдер арқылы іске асырылады. Нәтижесі – құқыққа сай немесе құқыққа қарсы мінез-құлық болып табылады. Мұның барлығы құқықтық құрылғыларға байланысты болып келеді;

4) құқықтық тәрбиелеушілік – мемлекеттік қызметшілердің құқықтық білім беруді үгіттеуге, құқықтық тәрбиелеу жұмыстарына қатысуы, азаматтарға құқықтық көмек беруге қатысуы арқылы іске асырылады;

5) коммуникативтік - азаматтар мен шенеуніктердің арасында өзара сыйластықты, ізгілікті ұстануды қамтамасыз етеді. Адамдар шенеуніктерге жолданғанда түрлі қақтығыстарға ұшырап жатады. Сонымен қатар адамдар құқық бұзушылықтармен қақтығысады – қорқытып алушылық, террор, сыбайлас жемқорлық және т.б.

6) болжамдық, яғни қабылданған басқарушылық шешімдердің нәтижесін болжамдау және анықтау [1, 12 с.].

Құқықтық мәдениетті көтермелеудің тағыда бір бағыты заңдарды және құқық қолданушылық тәжірибесін жетілдіру болып табылады. Биліктегі көшбасшының мәдениетінің көрсеткіші оның жүргізіп отырған саясатының тиімділігінен көрінеді. Шенеуніктің құқықтық мәдениеті деңгейі, оның вдвм мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтегеннен көрінеді. Адамды құрметтеу қоғамның құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетінің құрамдас бөлігі болуы тиіс; ғылыммен танылуы қажет.

Мемлекеттік қызметшілерді аттестаттау кезінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қатысты заңнамаларды білуге тестілеу керек.

Қазіргі кезде мемлекеттік қызметшілердің қызметін дамыту тұжырымдамаларын әзірлеуге қажеттілік туындап отыр. Ол тұжырымдама қазіргі және болашақтағы әлеуметтік және мемлекеттік қажеттіліктерді қамтуы қажет.

Халықтың және билік субъектілерінің өнегелік және құқықтық мәдениетін көтермелеуде бұқара-

лық ақпарат құралдарының маңызы зор болып табылады.

Құқықтық тәрбиенің бір нысаны заңи білім беру болып табылады. Заңи білім мәселесі барлық билік субъектілеріне қатысты болып табылады.

Осы кезде басымды бағыттардың бірі болып мемлекеттік қызметшілерді қайта даярлау мен біліктілігін көтермелеу жүйесі танылады, әсіресе аксиологиялық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңи пәндерді оқыту қажет. Мемлекеттік қызметшілерді қайта даярлау жүйесі мемлекеттік қызметшінің құқықтық санасын арттыруға бағытталған.

Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетінің саяси мәдениетімен өзара байланысын талдау мемлекеттік қызметшілердің саяси тұрақты құрамының қалыптасуына қоғамның мүдделі екендігін аңғартады. Қазіргі кезде мемлекеттің ең негізгі функцияларының бірі түрлі әлеуметтік топтардың арасындағы қарым қатынастың үйлесімділігі, әлеуметтік қақтығыстарды бейбіт жолмен шешу болып табылады.

Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениеті мен өнегелігінің арақатынасын қарастыра келе, құқықтық мәдениет жалпы өнегелік мәдениеттің ықпалымен қалыптасатынын аңғаруғам болады. Мемлекеттік қызметшілердің моральдық жүйесі мен жалпы моральдың арасындағы қарама қайшылықтар мемлекеттік қызмет институтының корпоративтік сипатына негізделеді. Ол мемлекеттік қызметшілердің басқарушылық шешімдерін қабылдау мен іске асыруда мәнді әсер етеді.

Қазіргі кезде құқықтық тәрбиенің маңыздылығы тұлғаның саяси, мәдени және рухани және өнегелік-құқықтық болмысының дамуындағы құқықтың позитивтік рөлінің өсуімен анықталады. Халықты рухани және өнегелі тәрбиелеу саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құрамдас бөлігі болып танылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Охотский Е.В. Государственное управление в современной России: учебно-методический комплекс. - М.: МГИМО(У) МИД России, 2008 – 548 с.

Кусаинов Д.О.

Доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ имени аль-Фараби, к.ю.н.

Кусаинова А.К.

старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права КазНУ им. аль-Фараби

ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ ОБРАЩЕНИЙ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА КОНСТИТУЦИОННЫМ СОВЕТОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйін: Мақала Қазақстан Республикасы Президентінің Конституциялық Кеңеске жолдану мәселелерін зерттеуге арналған, конституциялық өндірістің қаралу ерекшеліктері зертелген. Конституциялық Кеңеске жолдау мәселелері көтеріліп, ҚР Президентінің конституциялық бақылау органдарымен арақатынасы институтын жетілдіру жолдары ұсынылады.

Резюме: Статья посвящена исследованию вопросов обращения Президента Казахстана в Конституционный совет, особенностям рассмотрения и процедуре конституционного производства. Поднимаются проблемы, связанные с обращениями в Конституционный Совет и предлагаются пути совершенствования института взаимодействия Президента РК с органом конституционного контроля. На основе конкретных обращений в Конституционный совет показана форма и атрибуты обращения Президента РК в Конституционный Совет.

Summary: Article is devoted to a research of questions of the appeal of the President of Kazakhstan to the Constitutional council, the peculiarities of consideration and procedure of constitutional proceedings. Raises issues associated with the cases to the Constitutional Council and ways to improve the interaction Institute President of Kazakhstan with the body of the constitutional control. On the basis of specific references to the Constitutional Council shows the shape and attributes the appeal of the President of the Republic of Kazakhstan of the Constitutional Council.

Согласно ст.72 Конституции РК 1995 года Конституционный совет рассматривает обращения Президента РК, и он наряду с другими субъектами, указанными в Конституции является участником конституционного производства

Конституционное производство – это порядок рассмотрения дел в Конституционном Совете, форма реализации его компетенции. Как отмечает Г.С. Сапарғалиев, - «это не судебное производство, а своеобразное государственное производство, отражающее особенности Конституционного Совета в системе государственных органов», который, «будучи частью государственного механизма», не относится и не тяготеет ни к одной ветви государственной власти [1]. В отличие от конституционных судов, где рассмотрение вопросов о неконституционности актов происходит по правилам гражданского процесса, в Конституционном Совете процесс протекает по системе досье на базе исследования письменных материалов [2].

Наряду с главой государства участниками конституционного производства признаются другие должностные лица и органы, по обращениям которых возбуждено конституционное производство (председатели Палат Парламента; депутаты Парламента численностью не менее одной пятой от их общего числа; Премьер-министр и суды республики), а также государственные органы и должностные лица, конституционность актов которых проверяется.

Если акты главы государства рассматриваются Конституционным Советом на предмет ущем-

ления в них конституционных прав и свобод человека и гражданина по обращению судов, то он также становится участником конституционного производства, но уже с другой стороны – со стороны государственных органов и должностных лиц, конституционность актов которых проверяется. Этот процесс протекает в форме последующего конституционного контроля.

В соответствии с пунктом 2 статьи 20 Конституционного закона от 29 декабря 1995 г. в случае необходимости участники конституционного производства могут иметь своих представителей в Конституционном Совете, полномочия которых оформляются в порядке, предусмотренном гражданским процессуальным законодательством.

Некоторые исследователи акцентируют внимание на установлении сроков обращения в Конституционный Совет по данной группе вопросов [3]. В частности, Б. Пхон предлагает установить двухнедельный срок по вопросу о правильности проведения референдума. Сообщение о его итогах, по его мнению, должны передаваться в средства массовой информации не ранее обозначенного срока и только при отсутствии обращения со стороны уполномоченных субъектов [4].

В соответствии с Конституционным законом «О выборах в Республике Казахстан» Центральная избирательная комиссия на основании протоколов территориальных избирательных комиссий не позднее чем в семидневный срок после выборов устанавливает итоги выборов Президента, принимает соответствующее постановление и регистрирует избранного Президента. Итоги выборов депутатов Сената и Мажилиса в целом по республике также устанавливаются не позднее чем в семидневный срок со дня проведения выборов. Но сроки регистрации депутатов в Конституционном законе не закреплены. Обращения в Конституционный Совет, согласно статьям 68, 84 и 100 данного Конституционного закона, могут быть направлены в Конституционный Совет в течение десяти дней после подведения итогов выборов. В этом случае вступление в должность Президента, регистрация избранных депутатов Сената и Мажилиса приостанавливаются [5].

Однако поскольку сроки для регистрации народных избранников законодательством не установлены, теоретически возможна ситуация, когда они могут быть зарегистрированы сразу же после подведения итогов выборов или на второй-третий день, но до истечения десяти дней, предусмотренных для внесения обращения в орган конституционного контроля. Особенно вероятна эта ситуация, когда проводятся выборы не всего состава Сената или Мажилиса, а отдельных депутатов вместо выбывших. Кроме того, опротестование итогов выборов Президента на стадии вступления в должность вновь избранного главы государства может вызвать

политический кризис, особенно в случае признания выборов не соответствующими Конституции. Поэтому было бы целесообразно определить более поздние сроки для регистрации избранного Президента, по крайней мере, по истечении десятидневного срока для внесения обращений в Конституционный Совет по этому вопросу. Это значит, что итоги выборов Президента могут быть опротестованы в Конституционном Совете не на стадии вступления в должность, а на стадии регистрации.

Если говорить об обращениях в орган конституционной юстиции по поводу правильности проведения республиканского референдума, то сроки для их внесения вообще не установлены. Сами итоги референдума должны быть обнародованы в средствах массовой информации не позднее семи дней после его проведения [6]. Но использование слова «не позднее» не равнозначно словосочетанию «не ранее». Следовательно, Центральная комиссия референдума может подвести итоги референдума и опубликовать их и до истечения семи дней, например, через три дня после проведения голосования. Опубликование итогов всенародного голосования равнозначно приданию обязательной юридической силы закону или иному решению, принятому на референдуме.

Полномочия Президента как участника конституционного производства, а следовательно, и его представителей можно подразделить на три группы. Первая группа охватывает общие полномочия всех участников конституционного производства:

- 1) знакомиться с материалами производства, производить из них выписки и снимать копии;
- 2) представлять доказательства, участвовать в их исследовании и доказывать те обстоятельства, на которые они ссылаются как на основание своих обращений и возражений;
- 3) высказывать Конституционному Совету свои доводы и соображения по всем вопросам, возникающим в ходе конституционного производства;
- 4) заявлять ходатайства и высказывать свое мнение по заявленным ходатайствам;
- 5) давать устные и письменные объяснения Конституционному Совету.

Вторая группа включает специальные полномочия Президента как инициатора конституционного производства: право до начала совещания Конституционного Совета, на котором принимается итоговое решение, изменить основание обращения, увеличить или уменьшить его объем, отказаться от обращения.

Третья группа объединяет специальные полномочия главы государства, если по поводу его актов возбуждено конституционное производство: право признать заявленные в обращении требования полностью или частично, либо возражать против них. Поскольку проверке на конституционность акты Президента допускаются только в порядке после-

дующего контроля, эти полномочия вступают в силу лишь при наличии обращения суда, столкнувшегося в процессе правоприменения с ущемлением конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Обязанности для всех участников конституционного производства общие:

1) добросовестно пользоваться своими правами. Сообщение ими Конституционному Совету заведомо ложных сведений или непредставление затребованных Конституционным Советом документов, материалов и иной информации расценивается как неуважение к Конституционному Совету и влечет ответственность по закону;

2) уважительно относиться к Конституции республики, к Конституционному Совету, его требованиям и принятым в Конституционном Совете процедурам;

3) подчиняться распоряжениям председательствующего о соблюдении порядка заседания.

Сама процедура рассмотрения вопросов закреплена не только Конституционным законом от 29 декабря 1995 г., но и Регламентом Конституционного Совета [7].

Поступившее обращение вносится Председателем Конституционного Совета на рассмотрение Конституционного Совета, заседание которого проводится в трехдневный срок со дня его поступления. Конституционный Совет, проверив обращение, отказывает в принятии обращения к производству и возвращает его, если наряду с называвшимися обстоятельствами:

- конституционность указанного в обращении вопроса уже проверялась Конституционным Советом и имеется сохраняющее юридическую силу решение Конституционного Совета;

- указанный в обращении вопрос не получил разрешения в Конституции;

- акт, конституционность которого оспаривается, отменен или утратил силу.

Материалы по принятому к производству обращению по распоряжению Председателя Конституционного Совета подготавливаются одним из членов или несколькими членами Конституционного Совета. Для этого они наделяется комплексом полномочий: определяет участников конституционного производства, разъясняет им их права и обязанности; истребует относящиеся к предмету обращения необходимые документы и иную информацию; при необходимости опрашивает соответствующих должностных лиц, привлекает ученых, практических работников в качестве специалистов, экспертов и поручает производство проверок, исследований, экспертиз; готовит проект решения Конституционного Совета и т.д.

Рассмотрение обращений Конституционным Советом производится в заседании под председательством его Председателя в назначенное время.

Заседание состоит из трех частей:

- вступительной, в процессе которой проверяется кворум членов Совета и явка участников конституционного производства, им разъясняются права и обязанности, определяются их ходатайства и пр.;

- основной, в процессе которой осуществляется рассмотрение вопроса;

- заключительной, на которой принимается решение Конституционного Совета.

Президент либо его представители, в случае необходимости, по собственному желанию либо по требованию Конституционного Совета могут участвовать в заседании Конституционного Совета, на котором рассматривается принятое к производству обращение. Но, как показывает практика, практически при рассмотрении любого обращения главы государства его представители присутствуют на заседании. При необходимости могут быть заслушаны объяснения и выступления участников конституционного производства, экспертов, специалистов и других приглашенных лиц.

Конституционное производство может быть прекращено на любой стадии, но до вынесения итогового решения в случаях:

1) отказа субъекта от заявленного им обращения;

2) отмены или утраты юридической силы акта, конституционность которого оспаривается;

3) неподведомственности заявленного обращения Конституционному Совету.

Решение Конституционного Совета о прекращении конституционного производства по заявленному обращению лишает субъекта обращения возможности повторно обратиться в Конституционный Совет по тем же основаниям.

Конституция и Конституционный закон от 29 декабря 1995 г. закрепляют общий и специальный сроки для рассмотрения обращений и вынесения решений Конституционного Совета. Общий срок для вынесения итогового решения - в течение месяца со дня поступления обращения. Специальный срок предполагает ускоренную процедуру рассмотрения вопроса и составляет 10 дней. Введение сокращенного срока допускается лишь по требованию Президента, изложенному в письменной форме, а также, если вопрос не терпит отлагательства.

Однако ни Конституция, ни Конституционный закон от 29 декабря 1995 г., ни Регламент Конституционного Совета не предусматривают последствий нарушения органом конституционного контроля сроков рассмотрения обращений и вынесения окончательного (итогового) решения. К примеру, Конституционный Совет превысил месячный срок для вынесения решения по обращению группы депутатов Мажилиса об официальном толковании пунктов 1 и 3 статьи 41 и пункта 1 статьи 94 Конституции. Постановление Совета было принято 19 августа 2005 г. и опубликовано в официальных из-

даниях (газетах «Казахстанская правда» и «Егемен Қазақстан» 25 августа 2005 г. [8].

Что касается обнародования решения, то в Конституционном законе от 29 декабря 1995 г. «О Конституционном Совете Республики Казахстан» и его Регламенте сроки опубликования решений Конституционного Совета не установлены. В то же время законодательно предусмотрены сроки (в течение двух дней) направления принятых решений субъектам обращения или их представителям, Президенту, Палатам Парламента, Верховному Суду, Генеральному прокурору, министру юстиции (статья 41). На наш взгляд, эти же сроки должны быть закреплены и для официального опубликования итоговых решений Совета. Ведь политическая составляющая многих постановлений органа по защите Конституции настолько высока, что необоснованное затягивание с обнародованием принятых решений излишне будоражит общественное мнение.

Необходимо заметить, что Конституция не оговаривает, при рассмотрении каких обращений высшее должностное лицо страны вправе потребовать сокращенного срока для вынесения решения Конституционным Советом. В частности, касается ли это требование производств дел по обращениям других субъектов, в том числе судов?

Представляется, что поскольку Конституция или Конституционный закон устанавливают общие предельные сроки (не более одного месяца) для рассмотрения любых категорий дел, возбужденных по инициативе разных субъектов, то и специальный срок может быть только один. Поэтому Президент вправе требовать сокращения срока не только, если он обращался лично, но и по обращениям других субъектов.

Здесь необходимо, во-первых, закрепить механизм обращений к Президенту от субъектов, указанных в статье 72 Конституции. Председатели Палат и депутаты Парламента, Премьер-министр и суды должны получить право обращаться к Президенту с ходатайством о сокращении срока вынесения итогового решения Конституционного Совета по их обращениям. При этом свое ходатайство данные субъекты должны мотивировать. Данный механизм, на наш взгляд, следует отразить в Регламентах Конституционного Совета, Парламента и Правительства, актах, определяющих внутреннюю деятельность судов, либо в Положении об Администрации Президента.

Во-первых, нужно выявить критерии для понятия «вопрос не терпит отлагательства». В данном случае, конечно, можно называть разные обстоятельства. Но, по-видимому, основными будут те из них, которые связаны с правами и свободами граждан и нормальным функционированием органов власти. Иными словами, критериями срочности бу-

дут выступать такие обстоятельства, которые могут вызывать существенные нарушения прав человека с необратимыми последствиями, а также способные привести к нарушению порядка работы соответствующего органа и конфликтам между ветвями власти.

Полагаем, что Президент, используя свое конституционное право, мог бы обратиться в Конституционный Совет с ходатайством дать официальное толкование пункта 3 статьи 73 Конституции в части разъяснения данного положения.

Кроме того, статью 11 Конституционного закона «О Президенте Республики Казахстан» целесообразно дополнить нормой о праве Президента потребовать сокращения срока рассмотрения и вынесения решений Конституционным Советом. Указанная статья исчерпывающе закрепляет другие конституционные полномочия главы государства в отношении органа, обеспечивающего верховенство Конституции, но почему-то указанная норма не была включена в Конституционный закон.

Необходимо также определить форму (название) акта, с которым Президент обращается в Конституционный Совет о сокращении срока: «требование», «письмо», «предписание» или иное название. Пока этот вопрос никак не урегулирован и остается на усмотрение самого Президента.

Литературы:

1. Сапарғалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан. – С.273.
2. Шопин В., Раисова Ж. Сравнительный анализ статуса и компетенции органов конституционного контроля России и Казахстана //Правовая реформа в Казахстане. – 2005. - № 1. – С.38.
3. Пильников А.И. Органы конституционной юстиции в обеспечении прав человека: исторический и современный опыт (на материалах Республики Казахстан). – С.17-18; Пхон Б. Организационно-правовые проблемы республиканского референдума. Автореф. дис...канд. юрид. наук. - Алматы, 1998. – С.17.
4. Пхон Б. Организационно-правовые проблемы республиканского референдума. Автореф. дис...канд.юрид. наук.-Алматы, 1998.– С.17.
5. Конституционный закон РК от 28 сентября 1995 г. «О выборах в Республике Казахстан» //Ведомости Верховного Совета РК. - 1995. - № 17-18. - Ст.114.
6. Конституционный закон РК от 2 ноября 1995 г. «О республиканском референдуме» //Ведомости Верховного Совета РК. - 1995. - № 22. - Ст.131.
7. Регламент Конституционного Совета Республики Казахстан. Утвержден постановлением Конституционного Совета РК от 19 апреля 2002 г. № 1 //Юридическая газета. - 2002. - 15 мая.
8. Постановление Конституционного Совета от 19 августа 2005 г. № 5 «Об официальном толковании пунктов 1 и 3 статьи 41 пункта 1 статьи 94 Конституции Республики Казахстан» //Казахстанская правда. – 2005. - 25 августа.

Мыңбатырова Н.Қ.

з.ғ.к., мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының доценті

ҚАЗАҚ ӘДЕТ-ҒҰРЫП ҚҰҚЫҒЫНДА ҚҰН ДАУЫ БОЙЫНША ШЫҒАРЫЛҒАН ПРЕЦЕДЕНТТІК ШЕШІМДЕР

Summary. The article is devoted to research of features of the precedent sudoproizvodstva and exemplary court decisions Kazakh judges-biys during the consideration of the criminal-procedural disputes the category of "kun". The article based on the analysis of specific court decisions, reveals the court samples of art of the Kazakh biys dispute resolution category of "kun". In particular, demonstrada examples of professional skill of judges to reconcile the contending parties, including the pretrial stages of the process.

Examines the contents and peculiarities of the basic principles of criminal disputes in the Biy court. In particular, special emphasis is placed on ensuring impartiality and objectivity of justice that was essential in traditional tribal society and nomadic economy of the Kazakhs.

Keywords: «Kuhn», «Yip», customary law, traditional society of Kazakhs, criminal disputes, conciliation, settlement agreement, a landmark decision, the tribal society

Резюме. Статья посвящена исследованию особенностей прецедентного судопроизводства и образцовых судебных решений, принятых казахскими судьями-биями в ходе рассмотрения уголовно-процессуальных споров категории «кун». В статье на основе анализа конкретных судебных решений, раскрываются образцы судебного искусства казахских биев по разрешению споров категории «кун». В частности, демонстрируются примеры профессионального мастерства биев по примирению спорящих сторон, в том числе, на досудебных стадиях процесса.

Также исследуются содержание и особенности основных принципов решения уголовных споров в суде биев. В частности, особый акцент делается на вопросах обеспечения беспристрастности и объективности судопроизводства, которые имели важнейшее значение в условиях традиционного родового общества и кочевого хозяйства казахов.

Түйін сөздер: құн, айып, дәстүрлі қазақ қоғамы, билер соты, бітім, шешім, ру, тайпа, ел бірлігі, аумақтық тұтастық

Түйін. Жұмыстың мақсаты – дәстүрлі қазақ қоғамында билер сотының құн дауын шешу бағытында ұстанған қағидаларының, қолданған нормаларының ерекшеліктерін зерделеу болып табылады. Кейбір билік шешімдер негізінде қазақ билерінің құн даулары саласындағы бітімгерлік шеберлігіне талдау жасау көзделеді. Жұмыстың методологиялық негізін жалпы танымдық принциптер мен арнайы ғылыми әдістердің іштей бірлігі мен байланысы құрады. Жұмысты орындауда жүйелік, тарихилық, салыстырмалы сараптау әдістері қолданылды. Өлім-жарақаттан, құн өндіруден туған қазақ рулары мен тайпалары арасындағы дауларды шешу барысында қазақ билері ең басты бағдар есебінде елдің бірлігі мен тыныштығын сақтау, ынтымағын бұзбау, сызат түскен ағайын жарастығы болса оны қалпына келтіру қағидаларын ұстанды. Осы бағыт-бағдар, қағида-құндылықтардың талаптары аумағында сот шешімдерін қабылдау үшін судья-билер бар қажыр-қайратын, ақыл-білімін, шешендігі мен шеберлігін пайдаланды. Автордың қол жеткізген нәтижелерін құқықтық саладағы реформаларды жүргізу барысында халықтың дәстүрлі құқықтанымын ескеру бағытында пайдалануға болады. Заң факультетінде мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, құқықтық және саяси ілімдер тарихы пәндерін оқыту процесінде қолдануға болады.

Қазақ әдет құқығы пайда болып қалыптаса бастаған кезден-ақ оның құрамында адам өмірі мен оның денесінің саулығын қорғауға арналған қағидалар мен нормалар жүйесі түзіліп қалыптаса бастады. Бұл нормалар әуелде «қанға – қан, жанға – жан» қағидасы негізінде топтасып, іске асса, бірте-бірте бұл қағиданы «құн төлеу» институты ығыстыра бастағанын байқауға болады. Құн төлеудің негізінде адам өлімі үшін немесе адамның денесіне жарақат түсіргені үшін белгілі бір мөлшерде материалдық төлем ақы төлеу керек деген ой-сана жатты.

Дәстүрлі қазақ қоғамында құн даулары «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» және Тәуке ханның «Жеті жарғысында» т.б. көрсетілген нормалар бойынша шешілетін. Сондықтан осы заң жинақтарында адам өлімі үшін және жарақат салғаны үшін қандай жазалар белгілегенін келтіре кеткен жөн. Мысалы, көшпелі қазақ қоғамын зерттеуші белгілі орыс ғалымы А.И.Левшин «Жеті жарғыға» сілтеме жасай отырып былай деп жазады: «по сим постановлениям, родственники убитого имеют право лишать жизни убийцу, а отрубивший руку, ногу, ухо и прочее должен быть лишен той же части тела. Впрочем, наказания могут быть смягчаемы по приговорам судей или согласно истцов, и тогда преступник наказывается только установленно за всякое преступление платою. Убийца возвращает себе жизнь, платя кун, т.е. отдавая за каждого убитого мужчину 1000, а за женщину 500 баранов. Изувечивший или отрубивший другому какой-нибудь член платит равным образом определенное число скота. Большой палец стоит 100 баранов, мизинец 20, и так далее» [1. с. 367]. Ал, «Жеті жарғының» белгілі зерттеушісі Н.Өсерұлы бұл тізбекті былай жалғастырады: «Екі көзді шығарса – толық құн; бір көзіне – жарты құн; екі құлағын кессе – жарты құн; екі қолын кессе, мүгедек етсе – толық құн; әрбір саусағы үшін оннан бір құн; әйелдің екі емшегін кессе – толық құн; еркек піштірілсе – толық құн; қатты соққыдан адам жынды болса – толық құн; жаңа біліне бастаған нәресте үшін – бір тоғыз айып; 5 айлыққа дейін – 3 тоғыз; 5 айлықтан жарық көргенше – жарты құн; ал жарық көрсе – толық құн» [2. 46 б.].

«Жеті жарғы» сұлтандар мен қожалардың өлімі үшін жеті құн төленуі керек деп бекіткен. Бұл заңда сондай-ақ өлім-жарақаттың басқа түрлеріне де нақты жазалар белгіленген еді. А.И.Левшиннің айтуы бойынша: «Если жена умертвит мужа, то она непременно предается смертной казни, от которой не может спасти заплата куна, если родственники не простят ее. Из правила сего исключаются беременные жены, которые за убийство мужа не наказываются, но навсегда предаются презрению и почитаются бесчестными. Если муж убьет жену, то он может избавиться от казни, заплатив кун» [1. с. 367].

Мінеки, біз «Жеті жарғының» өлімге және дене жарақатына байланысты баптарынан түгелге жуық үзінді келтірдік. Олардың басты мәні – дәстүрлі қазақ қоғамында «қанға – қан, жанға – жан» принципі біршама ұзақ уақыт бойы өз күшінде болғандығы. «Құн төлеу» қағидасы сол принциппен қатар жүріп отырған, олар екеуі бірінбірі толықтырып, бірімен-бірі жарысып, тіптен қақтығысып, қарама-қайшылықта іске асып отырған.

Сол заманның өлім-жарақатқа байланысты басты егіз қағидасы еді. Оны сол кезеңде өмір

сүрген атақты билердің шешімдерінен аңғаруға болады. Мысалы қазақтың төбе биі деңгейіне көтерілген Төле Әлібекұлының құн дауы бойынша билік шешімдеріне зер салсақ. Төле өз заманының баласы ғана емес, осы «Жеті жарғыны» түзуге қатысқан, оның ең басты авторларының бірі ретінде де осы нормаларды өзінің би ретіндегі қызметінде басшылыққа алып отырғаны аян. Төле «Жеті жарғы» нормаларының орындаушысы ғана емес, сонымен бірге белсенді уағыздаушыларының бірі болды. Төленің құн дауына байланысты нақты биліктеріне келсек, оларды ел-аузында сақталған деректерге және ресми құжаттарда сақталған деректерге сүйене отырып талдау жасамақпыз. Ел жадында сақталған әңгімелердің бірінде Төленің құн дауына қатысып, оны қалай шебер де жылдам шешкендігі баяндалады. Осы дауға байланысты Төленің шешімі «Алмасың болса мойным бар, асылың болса қойным бар» деген қанатты сөзбен ел арасына тараған.

Бұл әңгіменің Н.Төрехұлұлы жазып алған және А.Нысаналы түсірген екі нұсқасы бар: «Ошақты елінің бір батыры барымта кезінде Мамай Жәдігер ауылының Күлназар деген жігітін өлтіріп, құн дауы басталады – деп бастайды Н. Төрехұлұлының нұсқасы – Ақбура атасынан шыққан Бөрібай ақын сол оқиғаны былай жырлапты: «Ошақты Күлназарға құн бермексің, алты атан, алпыс жылқы пұл бермексің. Тұлымды қыз, айдарлы ұл бермексің. Күлназар келіп өлді ауылыңа, ішім оттай күйеді бауырыма. Егерде пұл бермесен, құн бермесен, Есекем таңба басар сауырыңа». Ақынның Есекең деп отырғаны Есенбай, Еспембет батырлар екен. Ошақты кісілері бұл сөзді құлағына қыстырмайды. Жыл артынан жыл жылжып өте беріпті. Сол құнды даулап 14 жасар Едіге атқа қоныпты» [3. 21 б.].

А.Нысаналы нұсқасында Едігенің Төлеге осы дау бойынша аттануы басқаша түсіндіріледі. «... орта жүз Жәдігер Күлнәзір деген кісіні Ұлы жүз Ошақтының жігіттері өлтіріп, теңдік бермей, құн төлемейді, осыған байланысты Жәдігерден төрт кісі Төле бидің алдына келсе, би жөнді сөйлеспейді. Талапкердің біріншісін тындап оң қолын, екіншісін тындап сол қолын созады. – Япырым-ай, мына екеуінен сөз қалды ма? – деп үшінші кісі сөйлегенде Төле үстіңгі ернін, төртінші кісі сөйлегенде Төле астыңғы ернін созады. Төртеуі арылып, Төле биден бір ауыз жауап ала алмай еліне келіп, көрген-білгенін айтқанда, Айдабол Едіге би былай депті: – Төле бидің ишарасы төртеуіне берген бағасы екен. Алғашқы екеуің сөйлегенде, екі қолын созғаны «Сендер ұзын сойыл, ұрдажық екенсіңдер» дегені. Кейінгі екеуің сөйлегенде ернін созғаны «Сендер ағайынды екі адамның арасына өсек тасып, ас ішерлік қана адам екенсіңдер. Сендер бітім сөз сөйлеп, дауды бітіре алмайсыңдар» – деп қайырған екен. Ел сонда Төлеге Едігенің өзін жұмсайды [4. 36 б.].

Бұл нұсқадан байқайтынымыз, Төленің өз заманындағы адам танығыш көреген әрі сыншы кісі болғандығы. Сонымен бірге Төленің көрінгенді қабылдай бермейтін пандығы, алдына адам келтіре бермейтін талғампаздығы да сезіліп қалады.

Әңгіме-дерек бойынша Едіге «...Қасына он шақты кісі ертіп Төле би аулына келсе, би алдынан шығып амандасып, «Алмасыңа мойным бар, асылыңа қойным бар» деп жүріп кетіпті. Едіге «Би, мойын бұрмайсыз ба?» – деген екен, Төле: «Жарлық сізден болғанда, жабдық бізден» депті. Едіге: «Төле би осы болса, дау бітті. Ертең жасаулап қыз береді» – дейді жолдастарына. Айтқанымдай, Төле би қонақтарды алты арыс Арғынға түйе бастатқан бас тоғыз, төрт ауыл Төртуылға ат бастатқан орта тоғыз жолымен жасаулап қыз беріп, разы етіп қайырады» [4. 36 б.].

Н.Төрөкұлұлының нұсқасында дау сәл басқаша бітеді. Төле би өз шешімін былайша жеткізеді: «Алты атасын арқалап жүрген кім бар? Жеті атасын жетелеп жүрген кім бар? Алмасың болса мойным бар, асылың болса қойным бар. Бұл даудың кесімі осы болса қайтеді, ағайын!

Аға бидің бұл шешіміне бәрінен бұрын түсіне қойған Едіге бала:

- О, қадірлі ата! Білек кімдікі болса, киіз соныкі, ауыз кімдікі болса сөз соныкі. Айтылған сөз – атылған оқ, ол қайтып келмейді. Жарлық өзіңізден болды, енді жабық та өзіңізден болсын! – депті. Ертеніне ошақты елі алты атан бастатып, жасауымен Мамай Жәдігер аулына бір қыз ұзатыпты» [3. 22 б.].

Бұл жерде көңіл аударатын екі түрлі нәрсе бар. Біріншіден, Төленің бұл дауға алдын-ала дайын екендігі және даудың шешімін тез тауып қойғандығы. Екі нұсқа бойынша да Төле көп сөзге бармай даудың бітімін бірден айтады – «Алмасың болса мойным бар, асылың болса қойным бар». Яғни, Төле ошақты елі өз кінәсін мойындамады, «қанды кек» жолымен жүрсеңіздер де, «құн төлеу» жолымен жүрсеңіздер де дайынбыз дегенді осы сөзбен білдіреді. Едігенің «қанға-қан» деп келмегендігін Төле бірден түсініп, оған «құн» береді және «асылың болса қойным бар» деп, осы сөз арқылы құнның құрамында жасаулы қыз бар екендігін сездіреді.

Екінші мәселе, А.Нысаналының нұсқасы бойынша Төле Едігеге «Жарлық сізден болғанда, жабдық бізден» деген сөзді айтады. Шамасы, осы сөз арқылы Төле құн төлеу жәйлі шешімді Едігенің өз елі шығарғанын және соған ошақтылардың келісетіндігін білдірсе керек.

Ал Н.Төрөкұлұлының нұсқасы бойынша бұл сөзді Едіге Төлеге айтады. Себебі, бұл нұсқада құн төлеу жәйлі шешімді Төленің өзі айтады. Сондықтан Едіге Төлеге «Жарлық өзіңізден бол-

ды, енді жабдық та өзіңізден болсын» – дейді. Демек, бұл жерде жарлық – шешім, билік сөз деген мағынаны беріп тұр.

Жалпы бұл дау Төленің шын мәнінде бір ауыз сөзбен дүйім елдің арасындағы түйіні шешілмей жүрген талас-тартыстарды шешіп кете берер өрелі би екендігін көрсетеді.

Төленің тарихи әрі ресми құжаттар арқылы хатталып бізге жеткен биліктерінің бірі – Әбілхайыр ханның өліміне байланысты туындаған құн дауына араласып, соны шешуі. Орыс деректері Әбілхайыр хан мен Барақ сұлтан арасындағы ерегіс-егестің себеп-салдарын біршама толық қалпына келтіруге мүмкіндік береді [5. 106 б.]. Бұл ерегіс біріншіден, екі шыңғыс ұрпағы арасындағы ежелден келе жатқан бақталастықтан бастау алады. Екіншіден, Әбілхайырдың орыс әкімшілігіне жақындығы Барақтың да басқа сұлтандардың да көптен қытығына тиіп жүрген түйткіл іс болса керек. Үшіншіден, Әбілхайыр Бараққа Хиуадан арнайы келе жатқан керуенді тонап, тікелей мүліктік зиян тигізеді және оның намысына тиерлік іс-әрекет жасаған. Төртіншіден, Кіші жүз жеріндегі қарақалпақтарға билік жүргізу үшін талас та бұрыннан келе жатқан өшпенділікті өршіте түседі. Бұл өшпенділіктің аяғы Әбілхайырдың өліміне әкеліп соғады.

Әбілхайырдың өліміне жалғыз Барақ кінәлі емес екендігі орыс деректерінен көрініп-ақ тұр. Ұрыс үстінде Әбілхайырға қару жұмсаған бірнеше адам болғандығы байқалады. Солардың ішінде аты аталатындары Барақтың баласы Қайып және Сырымбет батыр. Ал, Барақ Әбілхайыр ханға соңғы сокқы беріп, оны о дүниеге өз қолымен аттандырған жан есебінде бейнеленеді.

Бірінші билер соты Барақ сұлтанды Әбілхайырдың өлімі үшін айыпты деп, «Жеті жарғыға» сәйкес осы өлім үшін жеті құн төлеуі тиіс деп шешеді. Бірақ, Әбілхайырдың ұлы Ералы сұлтан айыпкерлерден екі құн алып, қалған құнды алмай, әкесінің өліміне кінәлі жанның бірі Сырымбет батырды өз қолымен өлтіреді [5. 134 б.].

Әбілхайырдың балалары мұнымен де тыныш таппайды. Олар Барақ сұлтанның өзінен кек қайтарудан бас тартпайды. Сондықтан Барақ сұлтан енді екінші рет билер сотына шағымдануға мәжбүр болады. Бұл жолы ол тікелей Төле бидің өзі бас би болып бұл дауды түбегейлі шешіп беруін сұрайды. Төле Әлібекұлы Барақтың бұл ұсынысын қабыл алады [5. 95 б.].

Ал, Н.Төрөкұлұлының пікірінше Барақты екінші рет жауапқа тартуды сұрап, Төлеге барушы Әбілхайыр ханның балалары «Төле би бұл билікке қатысу үшін Әйтеке би, Сырымбет би, Есейхан би, Жалған би, Досай би, Даба би, Қабек би тағы бірқатар бектерді шақырып, сот жүргізеді. Би тартыстары біразға созылады. Ақырында Төле бидің қорытынды билігі бойынша Әбілхайыр балала-

рының шағымы негізсіз, ағайын арасындағы алауыздық, бас араздық деп тауып, Барақ сұлтанның басын даудан арашалап алады» [6. 75 б.].

Бірақ басы ашық бір нәрсе бар – ол Төле бидің осы екінші билер сотында Барақты қанды кек алу жолынан арашалап алуы. Төле алғашқы билер сотының шешімі дұрыс деп тауып, Бараққа екінші рет жаза қолдануды дұрыс емес деп табады. Ол бұрыннан келе жатқан «Бір қойдан екі рет тері сыпырылмайды» деген үлгілі шешімді (соттық прецедентті) ұтымды пайдаланады [7. 509 б.]. Сөйтіп, Бараққа бұрын билер соты үкім шығарған және ол үкім орындалған (Әбілқайыр балаларының екі құн алып және Сырымбетті өлтіруі) деген түйінге келіп, енді Бараққа қайта жаза қолданбауы тиіс деген шешім шығарады.

Көріп отырғанымыздай Барақ пен Әбілқайыр балалары арасындағы құн дауын шешу барысында да билер соты, ең алдымен, бүкіл қазақ халқының бірлігін, ынтымағын ойлап, соны қамтамасыз етуге тырысқан ел жанашырлары ретінде іс-әрекет жасайды. Олардың би ретіндегі шешімінің негізінде де осы мақсат жатқаны байқалады. Сонымен бірге, олардың билігі қазақ қоғамында қалыптасқан құқықтық қағидалар мен нормалардың аясында шығарылып және оны шебер қолданғандығы аңғарылады.

Төленің құн дауын реттеуге қосқан тағы бір жаңалығы ретінде оның суықта тоңып өлген адамға қатысты шығарған нақты билігін алға тартуға болады. Т.Әлібекұлы суықта қатып өлген адамға дер кезінде көмектеспеді деп айыпталған кісіге мынадай үкім шығарған. Егер ол қасқыр ішікте болса, өлген адам үшін жарты құн төлеуі тиіс, ал қой терісінен тігілген тонда болса ақталуы тиіс деген. Семей облыстық статистикалық комитетінің қазақ әдет құқығы жәйлі материалында бұл шешім жәйлі былай айтылған: «...бий Туле, разби-

рая дело о замерзшем человеке, котораго не спас проезжающий, выразился о последнем, что он должен уплатить 1/2 куна за замерзшаго, если был сам в волчьей шубе и должен быть оправдан, если был в бараньей шубе» [8. с. 384].

Бұл материалдар билердің аталмыш дауларды шешу үшін өз заманының басты заңы – «Жеті жарғыға», бұрыннан келе жатқан қағида-қисындарға ғана сүйеніп қоймай, нақты даулы оқиғаларға байланысты жаңа үлгілі шешімдер де қабылдағанын көрсетеді. Ол үлгілі шешімдердің ішкі бітімгерлік мәні мен сыртқы сөздік сапталуы әлі күнге дейін олармен танысқан жұрттың риясыз қызығушылығын және құптауын тудыруда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей /Под общей редакцией академика М.К.Козыбаева. Алматы: Санат, 1996. -656с.
2. Өсерұлы Н. Жеті жарғы. Алматы: Жеті жарғы, 1995. -80б.
3. Төреқұлов Н. Төле би. Биліктері, толғаулары, тапқырлықтары, шешендік сөздері, өсиеттері. Алматы: Дәуір, -32б.
4. Үш пайғамбар /Құраст. А.Нысаналы. Алматы: Дәуір, 1992. -184б.
5. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). Алма-Ата: Изд-во Акад. Наук Каз.ССР, 1961. -743с.
6. Төреқұлов Н., Қазбеков М. Қазақтың би-шешендері. -1,2 кітап. Алматы: Жалын, 1993. -398б.
7. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. Он томдық. Алматы: Жеті жарғы, 2006. 7-том. -604б.
8. Материалы по казахскому обычному праву: Сб. Научно-популярное издание. Алматы: Жалын, 1998. -464с.

Байдельдинов Д.Л.

декан юридического факультета КазНУ
им. аль-Фараби, д.ю.н., профессор

Оспанова Д.А.

и.о. доцента кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби, к.ю.н.

УДК 342.7 (574)

СУЩНОСТЬ, ОСНОВАНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В ОБЛАСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

Резюме. В связи с большим ростом автомобильного транспорта в Республике Казахстан и при этом значительным отставанием развития соответствующей дорожной инфраструктуры в первую очередь перед нами стоит задача обеспечения безопасности дорожного движения. Определяется недостаточным исследованием порядка и особенностей применения на практике административных санкций за правонарушения в области дорожного движения (предупреждения, назначения административного штрафа, лишения водителя права управления транспортными средствами).

Ключевые слова: административная ответственность, дорожное движение, правонарушение, юрисдикционная деятельность.

Summary. Due to the big growth of a road transport in the Republic of Kazakhstan and at the same time considerable lagging of development of the corresponding road infrastructure first of all we are faced by a traffic safety task. It is determined by also insufficient research of an order and features of practical application of administrative sanctions for offenses in the field of traffic (the prevention, purpose of an administrative penalty, deprivation of the driver of the right of control of vehicles).

Keywords: administrative responsibility, traffic, offense, jurisdictional activities.

Общие признаки административных правонарушений в сфере дорожного движения – это во первых общественная опасность, т.е. незаконные действия либо бездействия нарушение ПДД, законов в области дорожного движения), которое было совершено

юридическим или физическим лицом, за нарушение которых предусмотрена административная ответственность. Все же она не должна быть наложена на лицо, в случае того, если в его действиях или бездействии не имеется вины [1, С. 12].

Административная ответственность в наиболее общем плане определяется как вид юридической ответственности, который определяет обязанность субъекта претерпевать ограничения или лишения государственно-властного характера в связи с совершением административного правонарушения. Административную ответственность определяют как механизм реагирования государства на проявление административной противоправности, содержащий материально-правовые основания и определенный порядок производства.

Административная ответственность является юридически значимым последствием совершенного противоправного деяния, представляет собой перечень правоограничений, возлагаемых на виновное лицо на основании санкции административно-правовой нормы. В качестве основания юридической ответственности традиционно рассматривается наличие в действиях виновного признаков состава правонарушения или преступления. При этом акцентируется внимание на обязанности субъекта претерпевать меры государственно-принудительного воздействия.

Как теоретическая конструкция, деяние характеризуется как правонарушение с четырех сторон (объекта, объективной стороны, субъекта и субъективной стороны). В связи с этим основанием юридической ответственности может выступать только

реальное правонарушение. Данную позицию следует оценить критически, поскольку в таком случае признаки состава правонарушения, закрепленные в соответствующей правовой норме, никак не отражают процесс юридической квалификации деяния как правонарушения. Определенный компромисс представляет позиция тех правоведов, которые выделяют два основания административной ответственности: нормативное (правовые нормы, устанавливающие ответственность) и фактическое (совершение конкретного правонарушения), а некоторые авторы упоминают о существовании третьего: процессуального (постановление по делу об административном правонарушении).

Для фактического описания объектов правонарушений в сфере дорожного движения следует определить оговоренные, определенные отношения, упорядочивающиеся и защищающиеся нормами в области административного законодательства, которые предусматривают наказание за нарушения ПДД, закрепленного порядка эксплуатации и использования транспортных средств.

При рассмотрении данных норм можно сделать вывод о том, что они имеют цель обеспечить точное исполнение порядка в области дорожного движения, который обеспечивает нужную, последовательную и продуктивную работу для соблюдения правил эксплуатации и движения транспортными средствами, что в итоге гарантирует в какой-то степени безопасность большинства участников в области дорожного движения.

В правонарушениях в области дорожного движения объектом нарушения является общая безопасность дорожного движения и ее последующее обеспечение, а также предусмотренный порядок эксплуатации транспортных средств.

Объективная сторона заключается в нарушении установленного порядка управления или эксплуатации транспортных средств, невыполнении обязанностей, возложенных на лицо, участвующее в процессе дорожного движения или в его организации, а равно в нарушении специальных правил, установленных для участников дорожного движения. Изучение субъективных элементов состава административного правонарушения имеет огромное значение, поскольку таким образом можно установить признаки лица, его совершившего, его отношение к содеянному, а равно мотивацию правонарушающего поведения, выявить важные направления профилактической работы или (при анализе правонарушений в области безопасности дорожного движения) - недостатки в подготовке водителей и деятельности контролирующих органов. Целью изучения признаков субъекта правонарушения выступает определение личностных (а иногда – и статусных) особенностей противоправного поведения, а изучения субъективной стороны состава – определение психического отношения к совершенному

деянию и мотивов правонарушения. В идеале таким образом можно создать теоретическую модель правонарушающего поведения и выделить типичные признаки лиц, совершающих правонарушения отдельных видов (в частности, в сфере дорожного движения – особенности нарушений, совершаемых водителями и пешеходами). В научной литературе более изученным является понятие «субъект преступления», которое определяется как физическое лицо, (достигшее возраста 16 лет, вменяемое, а в некоторых случаях – наделенное соответствующим служебным положением, либо имеющее иной специальный статус), а также юридическое лицо.

Управлять транспортным средством могут лица достигшие возраста 18 лет и имеющее полученное в установленном порядке водительское удостоверение определенной категории на управление транспортным средством. Возраст 18 лет является достаточно стандартным для большинства стран мира так, в Европе более низкий возрастной ценз (17 лет) установлен только в некоторых странах (Ирландия, Исландия, Польша, Румыния, Словакия, Чехия.). В большинстве штатов США, напротив, 17 лет является обычным стандартом, кроме того, есть штаты, где возрастной ценз еще ниже (Южная Дакота – 14 лет и три месяца) [2, С. 122]. В связи с фактическим управлением транспортным средством лицами, не достигшими, во-первых, возраста приобретения права на управление (18 лет), а во-вторых, возраста наступления административной ответственности (16 лет), возникают проблемы, связанные с квалификацией правонарушения, либо вообще с наступлением административной ответственности. При этом ряд правонарушений, может совершаться и лицами, не достигшими шестнадцатилетия, и лицами, управляющими транспортными средствами, которые находятся в возрасте от 16 до 18 лет и не имеют водительского удостоверения соответствующей категории. В ряде случаев закончить автомобильные курсы можно и до достижения 18 лет, однако право управления транспортным средством категории «В» возникает после совершеннолетия. Однако во многих случаях несовершеннолетние имеют первичные навыки вождения, полученные от родственников или знакомых, и полагают себя опытными водителями. При этом зачастую подростки нарушают ПДД и привлекаются к административной ответственности. В законодательстве отмечается что существует запрет на управление транспортным средством при наличии юридически значимых обстоятельств, препятствующих этому. На наш взгляд, это имеет особое значение при анализе личности правонарушителя – водителя транспортного средства. Поскольку право управления транспортным средством может быть приобретено лицом, сдавшим теоретический и практический экзамены, в ходе которых проверяется как знание правил дорожного движения, так и наличие практических навыков вождения, очевид-

но, что допускаемые нарушения носят умышленный характер. Вследствие этого становится необходимым изучение признаков личности водителя не только по факту совершенного нарушения (а это на практике происходит крайне редко, обычно в делах об административных правонарушениях из характеризующих данных обращается внимание на факт предыдущего привлечения к ответственности либо на такие обстоятельства, как семейное положение, наличие иждивенцев, места работы, признание вины), но и в период обучения навыкам вождения. Возможно, в рамках повышения безопасности дорожного движения следует ввести не только медицинское освидетельствование кандидатов в водители, но и обязательное психологическое тестирование, по результатам которого можно сделать вывод о фактической пригодности гражданина к управлению транспортным средством. Так, лица, обладающие повышенной агрессивностью, импульсивностью, тревожностью, не в полном объеме являются пригодными к управлению источником повышенной опасности, поэтому их выбраковывание с помощью психологического тестирования может способствовать как сокращению количества потенциально опасных водителей, так и предупреждению аварийных ситуаций на казахстанских дорогах.

Нарушение ПДД чаще всего совершаются при легкомысленном отношении к соответствующему запрету: у многих водителей современных импортных автомобилей, например, существуют завышенные представления об устройствах пассивной безопасности и об управляемости автомобилем в условиях сложной дорожной обстановки. Во многих случаях нарушения ПДД РК связаны с дорожными заторами, ограничением или закрытием движения. Многие водители жалуются на отсутствие регулярно обновляемой информации об ограничениях и закрытиях движения в крупных городах и считают необходимым ввести обязанность осуществлять массовые смс-рассылки, предупреждающие о возможных заторах. Не вполне ясно, на кого должна быть возложена эта обязанность: на операторов сотовой связи, на управления Дорожной полиции, на какие-то другие подразделения, однако идея такого оповещения могла бы несколько снизить остроту дорожно-транспортных проблем в мегаполисах. Вторая группа характеризуется неисполнением обязанностей, связанных с наличием у водителя соответствующих документов на право управления транспортным средством, а равно документов на само транспортное средство [5].

Каждый из нас является участником дорожного движения, будь он пешеход или водитель, и от нашей внимательности на дорогах зависит жизнь, здоровье и судьба не только нас самих, но и других лиц. Административная ответственность за совершение ДТП возникает при причинении пострадавшему вреда здоровью средней либо легкой тяжести, а так-

же в случае повреждения транспортного средства. Все же административный Кодекс не предусматривает примирение сторон. В разделе административных правонарушений, согласно новому Кодексу РК об административных правонарушениях остаются ДТП связанные с причинением потерпевшему вреда здоровью легкой степени, совершение которого может повлечь штраф в размере 10МРПс лишением права управлять автотранспортными средствами сроком до одного года, а также противоправные действия водителей транспортных средств, которые нарушают установленные правила в области безопасности на дорогах с повреждением транспортных средств, - подразумевает штраф в размере 15МРП и последующее лишение права управлять транспортным средством сроком на один год [3].

Водитель – это определенное лицо, которое управляет транспортным средством, также может быть погонщиком, ведущим по дороге скот, стадо, вьючных, упряжных или верховых животных [4]. Лицо можно считать водителем, в случае непосредственного управления транспортным средством, а также учитывая управление совместно со стажером -водителем, оно обладая особыми профессиональными навыками производит обучение стажера вождению транспортного средства, объясняет принципы, тонкости и способы вождения.

Учитывая смысловую нагрузку закона каждое лицо непосредственно несет ответственность только за личные совершенные им правонарушения. Попытка избежать либо перенос ответственности самих нарушителей ПДД на лиц, которые находятся у них в непосредственном подчинении, является недопустимым. Но все же для правонарушений в области дорожного движения свойственны ситуации, когда из-за совершения одного нарушения к ответственности могут быть привлечены множество лиц. К примеру, за управление неисправным автомобилем к ответственности могут быть привлечены не только водители, но и должностные лица специального предприятия, отвечающего за техническое состояние транспорта. В этой ситуации административная ответственность лиц, которые виновны наступают не по причине соучастия в одном правонарушении, а за совершение каждым из них отдельных правонарушений, закрепленных специальными правовыми нормами.

В ситуации, когда существует достаточно высокая интенсивность дорожного движения, в которой участвуют огромные массы людей и колоссальное количество автомобилей, деятельность по профилактике ДТП и смягчению тяжести их последствий является очень сложной и многообразной. Особую актуальность и значение приобретает вопрос о выявлении системы в этой деятельности, в которой нашли бы свое истинное место каждая организация, ведомство, предприятие, должностное лицо и каждый сознательный человек, имеющий отноше-

ние к обеспечению безопасности дорожного движения. Ответственные за безопасность дорожного движения люди должны проводить свою работу качественно и своевременно ведь от их деятельности зависит непосредственная безопасность на дорогах и жизни людей.

Правонарушения в рамках административного законодательства, которые были совершены участниками дорожного движения в состоянии наркотического, алкогольного либо токсического опьянения, представляют собой особую опасность в области дорожного движения. Психоактивные вещества и алкоголь, вызывает опьянение, также обладает различным токсическим и фармакологическим действием на организм людей. Статистика говорит о невозможности участниками дорожного движения находящихся под воздействием каких – либо веществ адекватно и правильно оценить дорожную обстановку во множестве случаев является причиной ДТП. Кодекс РК об административных правонарушениях, а именно статья 608 предполагает, что «управление транспортным средством водителем, находящимся в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения, а равно передача управления транспортным средством лицу, находящемуся в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения, влекут лишение права управления транспортным средством на срок три года. Действия, предусмотренные частью первой данной статьи, повлекшие создание аварийной обстановки, влекут лишение права управления транспортным средством на срок четыре года» [3].

На практике смягчение либо ужесточение мер административной ответственности за совершенные правонарушения участниками дорожного движения под воздействием каких – либо веществ не дает нужных результатов в предупреждении количества нарушений.

Назревает вывод о закреплении на законодательном уровне механизма постановки на учет в специализированном учреждении водителей при обнаружении у них признаков психиатрических противопоказаний для осуществления деятельности, которая связана с источником повышенной опасности; осуществление наблюдения за ними в течение определенного времени, и далее принятия решения о постановке диагноза с последующим запретом управления транспортными средствами.

Основанием для административной ответственности в области дорожного движения являются административные правонарушения. Их перечень предусмотрен в главе 30 КоАП РК Административные правонарушения на транспорте, в дорожном хозяйстве.

Статья 25 КоАП РК, устанавливает, что административным правонарушением признается противоправное, виновное (умышленное или неосторож-

ное) действие либо бездействие физического лица или противоправное действие либо бездействие юридического лица, за которое предусмотрена административная ответственность [3].

Признаками административного правонарушения являются виновность, наказуемость и противоправность.

Противоправность означает запрещенность действия либо бездействия законодательством об административных правонарушениях; виновность выражает субъективное вменение - деяние признается административным правонарушением лишь с учетом психического отношения лица к действию (бездействию) и противоправным последствиям в форме умысла или неосторожности. Наказуемость подразумевает наличие нормы закона, устанавливающей административную ответственность за совершение соответствующих действий бездействие [3].

Административные правонарушения в области дорожного движения определяются общим признаком – это общественная опасность, то есть противоправное действие или бездействие (нарушение правил дорожного движения, нормативных актов о безопасности дорожного движения), совершенное физическим или юридическим лицом, за которое на основании закона возложена на лицо, если в его действиях (бездействии) нет вины [5].

Обеспечение безопасности интенсивного дорожного движения – сложная многоплановая, требующая большого количества ресурсов и усилий проблема. В связи с этим меры по профилактике ДТП и дорожно-транспортных преступлений должны носить комплексный и всеобъемлющий характер.

Необходимо иметь в виду, что деятельность по профилактике ДТП непосредственно имеет влияние на динамику дорожно-транспортных преступлений. Из-за того, что грань между ними лежит в сфере последствий, а нарушения могут быть, а в некоторых случаях бывают совершенно одинаковы, профилактическая работа, направленная на предупреждение как дорожно-транспортных происшествий, так и дорожно-транспортных преступлений, может быть в целом качественно однородна.

Развитие и история становления самого института административной ответственности именно за правонарушения в области дорожного движения, необходимо рассмотреть сквозь призму истории развития административной ответственности, так и саму особенность и уникальность становления правоотношений в области дорожного движения.

Точно определить дату возникновения дорожных правоотношений не представляется возможным. Но все же первые попытки упорядочить дорожное движение были предприняты в Риме Г.Ю. Цезарем. По его указам в 50 г. до нашей эры на определенных улицах города было использовано одностороннее движение. Это действовало в установленный пери-

од, а точнее с восхода солнца и до окончания рабочего дня было запрещено проезжать частным повозкам, колесницам экипажам. Те кто был приезжим должен был оставлять свой транспорт за городом передвигаться пешком либо пользоваться услугами специального транспорта. Для соблюдения данных указаний была организована специальная служба, которая осуществляла контроль и надзор.

Набор осуществлялся из числа вольноотпущенников когда – то бывших пожарными. Главной обязанностью таких регулировщиков дорожного движения было предотвращение конфликтов, драк между владельцами транспортных средств. Но это правило действовало не для всех многие городские перекрестки оставались нерегулируемыми и только привилегированные лица могли обеспечить себе проезд по городу – высылались специальные люди, которые обеспечивали проезд, расчищали его.

В настоящем времени в нашей стране в основном сложилась государственная система обеспечения безопасности дорожного движения, включающая в себя разветвленную сеть органов и организаций, каждая из которых в пределах своей компетенции осуществляет меры по предупреждению ДТП и снижению их тяжести и последствий.

В независимом Казахстане Постановлением Кабинета Министров РК 23 ноября 1992 года было утверждено первое положение о Госавтоинспекции. Эта дата считается рождением ГАИ РК. Госавтоинспекция была переименована в дорожную полицию 3 января 1996.

Это было не просто переименование, но и смена направлений и приоритетов в работе. Главной задачей сегодняшних дорожных полицейских является противодействие преступности, защита граждан от преступных посягательств на дорогах совместно с предоставлением безопасности дорожного движения и охрана общественного порядка.

На данном этапе становления государства деятельность сотрудника дорожной полиции значительно отличаются от той что была в начале становления независимого Казахстана в первые годы независимости, люди стали другие, изменились отношения между ними.

Сейчас сотрудник дорожной полиции должен обладать достаточно глубокими знаниями не только правил дорожного движения, но и основ психологии, современной техники, включая компьютер и многое другое. Необходимо отметить, что звание дорожной полиции приведено в соответствии с ее современной ориентацией.

Большой вклад в историю дорожной полиции внесли ветераны Великой Отечественной войны: Упырь Григорий Васильевич, Жамбаев Саут Жамбаевич, Чернова Зоя Федоровна, Калюжный Иван Ефимович.

На деятельность дорожно – патрульной полиции, в целом, возложены нижеследующие функции:

1) регулировка движения пешеходов и транспортных средств;

2) пресечение и выявление нарушений ПДД;

3) контроль и слежение за содержанием дорожной инфраструктуры и сети, общее состояние дорог, сообщение о необходимости устранения проблем;

4) надзор и действия осуществляющие контроль за техническим состоянием транспортных средств;

5) регистрирование и учет транспортных средств;

6) анализ и учет ДТП, а также условий и причин их возникновения, и соответствующее принятие необходимых мер по их устранению;

7) применение к правонарушителям установленных законодательством определенных мер воздействия;

8) проведение и организация агитационно-пропагандистских работ.

Описывая объем и содержание деятельности сотрудников дорожной полиции, следует отметить, что все присущие ей функции в конечном счете имеют профилактическую направленность, поскольку их осуществление подчинено одной главной цели – обеспечению безопасности дорожного движения. Как истинно главной целью защитников дороги от правонарушителей.

Выполняя регулирование дорожного движения, при обнаружении и пресечении нарушения правил дорожного движения, сотрудники дорожной полиции обеспечивают исправное, четкое, бесперебойное и безопасное функционирование транспорта, укрепляют дисциплину вождения всех участников движения.

В профилактической деятельности сотрудников дорожной полиции одно из важных мест отводится надзору за техническим состоянием транспортных средств.

Проведение периодических технических осмотров, контроль за осуществлением автотранспортными предприятиями мероприятий по содержанию транспортных средств в исправном состоянии, выборочный контроль исправности транспорта на улицах и дорогах и т.д. – важное условие безаварийной работы транспорта, предупреждения возможных дорожно-транспортных происшествий и преступлений.

Проводимый сотрудниками дорожной полиции контроль за состоянием дорожного покрытия также имеет большое профилактическое значение, так как направлен на достаточное снижение числа ДТП из-за неудовлетворительного состояния улиц и дорог.

Задача ведения учета и анализа ДТП, условий и возможных причин возникновения возложена на службу дорожно-патрульной полиции. Польза от профилактических мероприятий, которые разрабатываются и осуществляются службой дорожно-патрульной полиции в должной мере зависит от того на сколько налажен анализ и учет.

Сведения о статистике аварийности в целях обнаружения свойственных ей тенденций может проглядываться по времени года и суток, по местам возникновения ДТП, дням недели; по определенным явлениям и т.д. По результатам данного анализа возможно не только обнаружение причин и условий, которые способствовали совершению ДТП и преступлений, но и разработать конкретные, определенные, целенаправленные и продуктивные меры по их профилактике. Особое внимание в данной деятельности следует уделять рассмотрению и анализу сведений о лицах каким – либо образом пострадавших в ДТП. Точнее определить объекты предупредительного воздействия и увеличить их продуктивность помогают обобщенные данные.

Правовоспитательная, агитационно-пропагандистская, работа среди водителей автомашин, широких слоев населения включает: разъяснение законодательства, государственных документов по вопросам безопасности дорожного движения, информационно – разъяснительная работа среди граждан о ДТП и преступлениях, их причинах, условиях и последствиях, а также уже сделанной и о планируемой на будущее работе по увеличению безопасности дорожного движения. Данная работа может сопровождаться с использованием как средств массовой информации (интернета, печати, радио, телевидения), так и устной пропаганды (лекций, бесед, докладов, консультаций), наглядной агитации (плакатов, памяток, проспектов, информационных листовок и т.п.)

Достаточно непривычной и специфической формой воспитательно-предупредительного воздействия на участников дорожного движения (водителей, пассажиров, пешеходов) являются осмотры по безопасности дорожного движения, операции, рейды, тематические конкурсы и кинофестивали, агитационные пробеги.

В ситуации профилактики дорожно-транспортных происшествий и преступлений наряду с воспитательными, техническими и организационными мерами определенное место занимают и правовые меры.

Следует отметить, что сотрудники дорожно-патрульной полиции могут применять к нарушителям ПДД и иных нормативов, относящихся к обеспечению безопасности дорожного движения, административно-правовые меры воздействия. Достаточно жесткий контроль со стороны сотрудников дорожной полиции заставляет участников дорожного движения в лице водителей транспортных средств собраться и не забывать о правилах дорожного движения. Со временем водители уже принимают во внимание, то что они не одни на дорогах и стараются считаться с другими участниками дорожного движения. Применение к нарушителям санкций оказывает профилактическое воздействие на всех участников дорожного движения будь то водители, пассажиры, пешеходы, граждане в целом. В профилактической работе сотрудникам дорожной поли-

ции оказывают помощь различные общественные формирования и организации. Например в соседней России успешно действовало движение «СтопХам», которое давало свои плоды. Водители стараются не нарушать ПДД. В то же время такое народное движение в Казахстане уже начинает расти, но пока что имеет неопределенный характер. Достаточно много проблемных вопросов может вызвать сама суть работы данного движения, так как в силу особенностей Казахстанского менталитета будет достаточно сложно и болезненно внедрить данное направление. Безусловно такое движение способно положительно повлиять на динамику нарушения ПДД. Ведь сотрудники дорожно-патрульной полиции не стоят на каждом углу и не всегда могут зафиксировать нарушение [5].

Большую помощь сотрудникам дорожно-патрульной полиции в предупреждении ДТП и преступлений оказывают внештатные сотрудники. Они способны исполнять различные функции, например, участвовать в надзоре за соблюдением правил дорожного движения, в их пропаганде, в разработке предупредительных мер, в поиске скрывшихся с места ДТП водителей, в розыске угнанных автомашин и т. д.

Выполняя предупредительную деятельность, сотрудники дорожно-патрульной полиции совместно работают с другими службами органов внутренних дел. Свой вклад в предупреждение ДТП и преступлений вносят и структура органов следствия, реализуя возложенную на них уголовно-процессуальным законом обязанность внесения представлений о причинах и условиях совершения преступлений по каждому конкретному уголовному делу. Достаточно большое профилактическое значение имеют публичные выступления сотрудников дорожной полиции перед населением с лекционными материалами, фактами и беседами по разъяснению нынешнего законодательства об уголовной и конечно же административной ответственности за дорожно-транспортные правонарушения.

Список использованных источников:

- 1 Иванова Л.И. Административное правонарушение: понятие и состав: Лекция. - Домодедово. - М., 2000. - 27 с.
- 2 Жетписбаев Б.А. Административная ответственность Республики Казахстан: конституционно-правовой аспект – Алматы, 2014. – 385 с.
- 3 Республика Казахстан. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях: от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.04.2016 г.)// <http://online.zakon.kz>, 2016.
- 4 Закон Республики Казахстан от 17 апреля 2014 года № 194-V «О дорожном движении» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.03.2016 г.)// <http://online.zakon.kz>, 2016.
- 5 Оспанова Д.А. К вопросу административной ответственности за правонарушения в сфере дорожного движения. // Вестник КазНУ: серия юридическая. - №3. – 2016. – С. 25-30.

Ибраева А.С.

заң ғылымдарының докторы,
профессор, Әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық университеті

Отыншиева А.А.

1 курс PhD
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҰЛЫБРИТАНИЯ МЕМЛЕКЕТІНДЕ АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МЕХАНИЗМДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Түйін. Бұл мақалада адам және азамат ұғымы мен концепциясы ҚР мен Ұлыбритания заңнамасына сәйкес талқыланып, қарастырылады. Кез келген құқықтық жүйеде адам және азамат институтының алатын орны орасан зор. Конституциялық құқықтар мен бостандықтарды қорғау механизміне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: адам, азамат, жеке тұлға, конституциялық құқық, бостандық, мәртебе, механизм.

Резюме. В статье рассматриваются понятие и концепция гражданина и человека в соответствии с законодательством РК и Великобритании. В любой правовой системе концепция человека и гражданина занимает важное, первостепенное место. Большое внимание уделяется на совершенствование механизмов защиты конституционных прав и свобод личности.

Ключевые слова: человек, гражданин, физическое лицо, конституционное право, свобода, статус, механизм.

Summary. The article deals with the concept of the citizen and the person in accordance with the Republic of Kazakhstan and the United Kingdom legislation. In any legal system the concept of individual and the citizen is an important and paramount. Much attention is paid to the improvement of the protection of constitutional rights and freedoms mechanisms of the individual.

Keywords: a person, a citizen, an individual, constitutional right, freedom, status, mechanism.

Қоғамдық өмірдің барлық салаларын өз нәрімен сусындататын зор ауқымды саяси-құқықтық күшті бойына жинақтаған Қазақстан Республикасының Конституциясының II бөлімі түгелдей адам және азамат тақырыбына арналған. Конституцияда адам, оның өмірі, құқықтары, міндеттері мен бостандықтары – мемлекеттің ең қымбат қазынасы ретінде қарастырылып, бекітілгені айқын. Жалпы, кез-келген қоғам мен мемлекетте адам мен азаматтың орны, рөлі маңызды әрі өзекті тақырып болып саналады. Бұл халықаралық құқықтық құжаттарда көрініс табады. Сондықтан, қарастырылатын, зерттелетін тұстары мен мәселелері ауқымды.

Ең алдымен жеке тұлға, адам және азамат ұғымын түсініп алайық. Жеке тұлға дегеніміз - әлеуметтік қатынастар мен саналы іс - әрекеттің субъектісі ретіндегі индивид. ҚР Азаматтық кодексі бойынша жеке тұлға – ҚР немесе басқа мемлекеттің азаматы, сондай-ақ азаматтығы жоқ адам. Яғни “жеке тұлға” ұғымы “азамат” деген ұғымға тең мағынада қолданылады. Азамат (жеке тұлға) – құқықтың жеке субъектісі, оның құқықтық қабілеті (құқыққа қабілеттілігі), яғни азаматтық міндет атқару қабілеті бар. Азаматтық алған адам сол мемлекеттің құқық субъектісі болады. Сондықтан да азаматтық заңда жеке тұлғалардың құқық қабілеттіктері туралы емес, азаматтардың құқық қабілеттілігі туралы ғана айтылған. Жеке адам деп - нақты адамды, қоғамның белсенді, саналы, мүшесін, өмірге өзіндік белгілі бір көзқарастар бар, қарым - қатынастары бар, жеке моральдық

талаптары, өзіндік психологиялық қасиеттері, өзге адамдардан жан иесін айтамыз. Ол - қоғамдық дамудың нәтижесі, нақтылды тарихи жағдайлармен байланысты еңбек, қарым-қатынас және таным субъектісі. Ал тұлға дегеніміз - жеке адамның өзіндік адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым. Адамның әлеуметтік қасиеттерінің жиынтығы, қоғамның даму жемісі және белсенді қызмет ету мен қарым-қатынас орнату арқылы жеке адамды әлеуметтік қатынастар жүйесіне енгізудің жемісі. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының барлық жиынтығы тұлғаның қандай да бір құқықтық қарым-қатынас субъектісі ретінде құқықтық мәртебесінің негіздерін анықтайды. [1]

Қазіргі таңда адам құндылықтары мен бостандықтарын асқақтату, оларды ең жоғарғы құндылық деп мойындау демократияны дамытудың үлгісі болып табылады. [2] Себебі, адам – қоғам мен мемлекеттің басты фигурасы. Адам мен азаматтың құқықтары мен міндеттері, оның бостандықтары азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттегі ең жоғарғы маңыздылыққа ие институт болып табылады. Құқықтың бастауы не болмаса қағидасы негізінен адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етумен тығыз байланысты екенін естен шығармауымыз керек. Ал, жекелей конституциялық құқықтарды алып қарастырсақ, бұл тіпті кез-келген құқықтардың алдыңғы шебін құрайды. Себебі, конституциялық деген сөздің өзі айтып тұрғандай, Конституция – еліміздің басты нормативтік актісі болғандықтан, конституциялық құқықтар мен бостандықтардың қорғалуы – назардағы басты мәселе болуы қажет.

Конституциялық (негізгі) құқықтар қатарына адамның өмір сүру құқығы, жеке адамның өміріне, қадір-қасетіне қол сұқпаушылық, ар-намыс бостандығы сияқты құқықтар мен бостандықтар жатады. Адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау ең бірінші Қазақстан Республикасының Президентінен бастау алады. Президент – Атазаңымызда көрсетілгендей, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі делінген. Президенттің бастамасымен, Жарлықтарымен еліміздегі адам және азамат құқықтарын қорғау жүзеге асады.

Сонымен қатар, Парламент те адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру мен қорғауға кепілдік беретін маңызды мемлекеттік институт болса, сот, ішкі істер, ұлттық қауіпсіздік органдары адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға ықпал ететін органдар болып саналады.

1948 жылғы Адам құқығының жалпы Декларацияның 8-бабының тармағында адам Конституция

немесе заңмен берілетін оның негізгі құқықтары бұзылған жағдайда мемлекеттің құзыретті органдарының құқығында нәтижелі қалпына келтіру құқығы бар делінген болатын. Сондықтан ел тәуелсіздігі жылдарында Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтын құру сапалы құқықтық базаны іске асыруға әсерін тигізді. Тәуелсіздік жылдарындағы шынайы реформалық өзгерістер бізді тоталитарлық жүйенің бөлігінен қазіргі заманғы серпінді дамып келе жатқан елге айналдырды. Омбудсмен (Адам құқықтары жөніндегі уәкіл) институтын құру мықты құқықтық базаны іске асырумен қатар, бұл институт Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес мемлекеттік тетіктің маңызды және ажырамас бөлігі ретінде бекіді. Азаматтар мен заңды тұлғалардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіру жөніндегі хаттарын қарап шешу Уәкілдің негізгі қызметі болып табылады. [3]

Адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау механизмдерін жетілдіру ең алдымен, заңнамаларды жетілдіріп, оларды іс жүзінде жүзеге асырып, қолданумен пара пар келеді. Мысалы, Ұлыбритания мемлекетінің құқықтық жүйесіне көз жүгіртетін болсақ, адам мен азамат құқықтарының қорғалуы сонау 1215 жылы “Магна Карта” атты Еркіндіктің Ұлы Хартиясын қабылдаудан бастау алады. Кейіннен 1689 жылы “Құқықтар туралы билль” кейбір құқықтар мен бостандықтарды қозғап, олардың қорғалуы заң жүзінде құқықтық механизмдер арқылы жүзеге аса бастады. Ал, Британияның 1973 жылы Еуропалық Одаққа кіруі, Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық Конвенцияны 1951 жылы ратификациялауы, 1998 жылы Адам құқықтары жайындағы Актіні қабылдауы – осының бәрі Ұлыбританияның адам мен азамат құқықтарының мықтырақ қорғалуына зор үлесі болды. Себебі, осы заңнамалардың барлығының бастапқы және түпкі мақсаты - бұл құқықтар мен бостандықтардың заң жүзінде қорғалуы, адамдардың теңдігі, барша адам мен азаматқа бірдей, тең құқықтар мен бостандықтар берілетіндігін одан ары айқындай түсу болатын. Қазірде қолданыстағы Адам құқықтары жайындағы Акті біршама сын-пікірге ұшырағандықтан, халық пен билік өкілдерінің назардағы мәселесі осы актіні “Құқықтар жөніндегі Британ билльімен” алмастыру болып тұр.

Ұлыбритания табиғи құқықтар мен бостандықтарға кепілдік беретін біраз халықаралық келісімдер мен шарттарға мүше ел болып табылады. Алайда, Ұлыбритания дуалистік мемлекет болғандықтан, мемлекет ратификациялаған шарттар мен келісімдердің ұлттық заңнама қатарына енгізілмей, қолдану күші болмайды. Мысал ретінде төмендегі кестені келтірсек болады:

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарттар және Ұлыбритания

Біріккен Ұлттар Ұйымы	Ратификациялаған уақыты	Инкорпорациялауы	Еуропалық Одақ	Ратификациялаған уақыты	Инкорпорациялауы
Нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция	7 наурыз 1969	жоқ	Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық Конвенция	8 наурыз 1951	Ішінара
Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт	20 мамыр 1976	жоқ	Хаттама 1	3 қараша 1952	Иә
Бірінші ерікті хаттама	Жоқ	жоқ	Хаттама 4	16 қыркүйек 1963 қол қойылды	Жоқ
Екінші ерікті хаттама	10 желтоқсан 1999	жоқ	Хаттама 6	20 мамыр 1999	Иә
Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт	20 мамыр 1976	жоқ	Хаттама 7	Жоқ	жоқ
Әйелдерге қатысты кемсітудің барлық нысандарын жою туралы конвенция	7 сәуір 1986	жоқ	Хаттама 12	Жоқ	жоқ
Ерікті хаттама	17 желтоқсан 2004 қабылдады	жоқ	Хаттама 13	10 қазан 2003	Иә
Азаптауға қарсы БҰҰ Конвенциясы	8 желтоқсан 1988	Ішінара	Хаттама 14	28 қаңтар 2005	Белгісіз
Ерікті хаттама	10 желтоқсан 2003	жоқ	Хаттама 15	24 маусым 2013 қол қойылды	Белгісіз
Бала құқықтары туралы конвенция	16 желтоқсан 1991	жоқ	Еуропалық Әлеуметтік Хартия	11 шілде 1962	жоқ
Балалардың қарулы жанжалдарға қатысуына қатысты ерікті хаттама	24 маусым 2003	жоқ	Қайта қаралған Еуропалық әлеуметтік хартиясы	7 қараша 1997 қол қойылды	жоқ
Балаларды сату, балалар зинақорлығына және балалар порнографиясына қарсы ерікті хаттама	20 ақпан 2009	жоқ	Азаптаулардың алдын алу және қорлауға қарсы Еуропалық конвенция	24 маусым 1988	Ішінара
Барлық еңбекші-мигранттардың құқықтары мен олардың отбасы мүшелерінің қорғау туралы конвенция	Жоқ	Белгісіз	Аймақтық немесе азшылық тілдері жөніндегі Еуропалық Хартия	27 наурыз 2001	Ішінара
Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция	8 маусым 2009	жоқ	Ұлттық азшылықтарды қорғау туралы конвенция	15 қаңтар 1998	Ішінара
Ерікті хаттама	7 тамыз 2009	жоқ	Адам саудасына қарсы күрес туралы конвенция	17 желтоқсан 2008	Ішінара

Қазіргі таңда Ұлыбританияда адам құқықтары жөніндегі, өзіне тән нақты юрисдикциясы мен қызметі бар, үш ұлттық институт жұмыс атқарады. Біріншісі, Адам құқықтары жөніндегі Солтүстік Ирландия комиссиясы, 1999 жылы құрылды; оның өкілеттігі – түрлі мәселелер бойынша кеңес, жеке тұлғаларға құқықтық көмек көрсету, адам құқықтарын көтеру, қауіпсіздік арқылы күшейту, жарияланымдар, ғылыми-зерттеу, тергеу, халықаралық стандарттардың сақталуын бақылау, сондай-ақ білім беру және оқыту. Екінші орган – Теңдік және Адам құқықтары жөніндегі комиссия; Англия, Шотландия мен Уэльсте адам құқықтары, теңдік мәселелерімен және кемсітушілікке қарсы шаралармен айналысады. Үшіншісі – Шотланд Адам құқықтары жөніндегі комиссия. 2008 жылдың 10 желтоқсанынан бастап толықтай қызмет атқарады. Бұл айтулы күн – Адам құқықтары күні ретінде тойланады, және Адам құқығының жалпы декларациясына 60 жыл толудың тұспа-тұс келді. Комиссия жарияланымдар, ғылыми-зерттеу, сұраулар, кеңес, мониторинг, құқықтық араласу және білім беру және оқыту сияқты қызметтер арқылы азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарға қатысты Шотландияда адам құқықтарын көтермелеу және қорғауды жүзеге асырды. [4]

Адам құқықтарын қорғайтын басқа да ұйымдар мен органдарға көз жүгіртер болсақ, Amnesty International, әлемдегі ең ірі құқық қорғау ұйымы, Ұлыбританияда құрылған; Адам құқықтары жөніндегі Ислам комиссиясы – Лондонда негізделген коммерциялық емес ұйым болып табылады; ӘДІЛДІК – Ұлыбританияда негізделген адам құқықтары жөніндегі ұйым. Ол Халықаралық заңгерлер комиссиясының британдық бөлімі болып табылады. Оның міндеті адам құқықтарын көтермелеу және Ұлыбританияда құқық үстемдігін алға жылжыту; Liberty – Ұлыбританияда адам мен азамат бостандығын қорғауға бағытталған ықпалды топ [5] болып табылады.

Қорыта келгенде, менің ұсынысым, Қазақстан Республикасында адам мен азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғайтын институттарды, органдар мен ұйымдарды көбейту қажет. Сапасына, атқаратын қызметіне, қойылатын мәселелердің заңға сәйкес оңтайлы шешілуіне назар аудару қажет. Кез-келген мәселенің тиісті заңнама арқылы құқықтық қорғалуы, халықаралық құқықтық шарттарды мемлекетте ратификациялау, қолданылу аясы іс жүзінде жүзеге асқан кезде кеңес беретін сапалы комиссиялардың көптеп ашылуы - елде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау механизмдерінің жетілуіне нық баспалдақ десек, қателеспеген болатын едік.

Әдебиеттер

1 *Ф.С. Сапарғалиев, Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Оқулық. - Алматы, 2004.*

2 *Г.А.Қуаналиева. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бойынша адам құқықтарын қорғаудың кейбір мәселелері // ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы. – 2014. - №1. – 218 – 220 бб.*

3 *А.А.Сыздықова, Б.Н.Каленова, Г.М.Қалмырза. Қазақстан Республикасындағы Омбудсмен Институты // Ученый XXI века. – 2015. - № 12 (13). – 123 – 128 бб.*

4 *Ed Bates, 'British sovereignty and the European Court of Human Rights // Law Quarterly Review, 2012, 128(Jul), p.382*

5 *Paul Bowen QC, 'Does the renaissance of common law rights mean that the Human Rights Act 1998 is now unnecessary? // European Human Rights Law Review, 2016, 4, p.361*

Сартаев С.А.

к.ю.н., доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби

Калшабаева М.Ж.

ст.преподаватель
кафедры «Право» КазНАУ

ВЛИЯНИЕ ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. В статье рассмотрены некоторые вопросы влияния историко-политических факторов на формирование и развитие правового сознания в Республике Казахстан, а также для выявления места права в системе ценностных ориентаций граждан Республики Казахстан нами были проведены практические исследования.

Ключевые слова: Правовое государство, право, личность, правосознание, правовая культура, социализация.

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасындағы құқықтық сананың қалыптасуы мен дамуына тарихи-саяси факторлардың әсерінің кейбір сұрақтары қарастырылды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтарының құндылықтар бағдарының жүйесінде құқықтың орнын анықтауда тәжірибелік зерттеулер жасалынды.

Түйін сөздер: құқықтық мемлекет, құқық, жеке тұлға, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, әлеуметтену.

Summary. There are some questions of influence of historical and political factors on formation and development of legal consciousness in the Republic of Kazakhstan are considered, in order to identify law place in the RK citizens' value system some practical researches were conducted as well.

Key words: Legal state, law, personality, legal awareness, legal culture, social growth.

Правосознания не является феноменом, приобретенным от рождения, оно складывается длительно и постепенно. Формируется правосознание в результате взаимодействия личности в социуме и осмысления получаемых сведений. Правовое сознание формируется под воздействием различных обстоятельств, происходящих событий, конкретных условий жизни и разнообразных процессов,

которые оказывают влияние на жизнь общества.

В юридической науке принято рассматривать факторы, влияющие на правовое сознание, на следующие две группы: 1. Внешние (деятельность субъектов – творцов правового сознания). 2. Внутренние (индивидуальные особенности личности).

Отметим, что процесс формирования правосознания невозможен без социализации личности, так как правовое сознание может быть сформировано только при наличии индивида в социальной среде и становлении отношений между ним и социумом. А.В. Мудрик обосновывает необходимость рассмотрения факторов социализации как особых обстоятельств или условий, оказывающих влияние на данный процесс. Он выделяет три группы таких факторов: Макрофакторы (мир, страна, государство, общество), которые влияют на очень большие группы людей в определенных странах влияние опосредовано двумя другими группами факторов. Мезофакторы, условия социализации больших групп людей, выделяемых: по национальному признаку; по месту и типу поселения, в котором они живут; по принадлежности к аудитории тех или иных сетей массовой коммуникации. Мезофакторы влияют на правосознание человека как прямо, так и опосредованно через факторы третьей группы. Микрофакторы. К ним относятся обстоятельства, непосредственно влияющие на конкретных людей – семья, группы сверстников, микросоциум, организации, в которых осуществляется социальное воспитание – учебные, профессиональные, общественные, религиозные организации [1].

По мнению Ю.А. Левады, путь человека в общество и становление его правосознания соответственно, проходит «через малую группу ближайшего окружения». Согласно оценке Ю.А.

Левады, результатом социализации является не только усвоение знаний, норм, навыков, умений, но и структурные изменения психики человека – становление совести – «внутреннего контролера», т. е. феномена, санкционирующего поведение и выступающего в качестве внутреннего регулятора ответственности за совершаемые человеком поступки. Формирование данного механизма является наиболее важным моментом в процессе социализации индивида [2, с. 132].

Выявление соотношения биологического и социального в обусловленности поведения индивида остается одной из научных проблем. Но крайние суждения, преувеличивающие роль или биологического, или социального фактора, дискусионны. Неверно сводить источник социального поведения только к наследственности. Но неверно и затушевывать деятельную сущность индивида, игнорировать воздействие на него биологического фактора. Абсолютизация роли социальной среды, которую будто бы можно сделать таковой, когда из любого индивидуума в ней сформируется личность с изначально заданными этой средой свойствами, безусловно, является иллюзией.

Рассмотрим более подробно историко-политические факторы как наиболее весомые, которые влияют на формирование и развитие правосознания.

Специфика общественно-политического положения казахстанского общества в настоящее время заключается в том, что в республике стоит принципиально новая правовая основа в целях создания созидательного функционирования общественных процессов, в котором не должно быть места таким проявлениям, как вседозволенность, коррупция, произвол.

В любых условиях формирование правового сознания, как конкретной личности, так и в целом общества обуславливается множеством различных факторов, которые неодинаковы по силе своего воздействия. Однако при этом историко-политическое рассмотрение вопроса развития правосознания способствует не только определению его основных источников, которые оказывают влияние на его развитие, но и переосмыслению прежних теоретических представлений о правовом сознании.

Ранее в казахском обществе имели место нормы обычного права, обусловленные как экономическими, так и социальными первопричинами. Общественные отношения регулировались на основе норм обычного права как моральные права и обязанности. Обычное право казахов, или адат, является специфическим феноменом правового сознания, которые формируются под воздействием специфических черт хозяйственной деятельности и формами социальной организации казахского общества, которое проявляется в глубоко своеобразном социальном и нравственно-правовом инсти-

тутах традиционного кочевого общества, анализ которого представляется не только неотъемлемым условием верного понимания особенностей культурной, социальной, политической истории нашего государства страны, но и является сложной общетеоретической, социально-философской проблемой [3, с. 2].

Ч. Валиханов акцентировал внимание на демократизме и гуманизме обычного казахского права: обычное право киргизов по аналогии более высокого развития с более низким, на которое так часто ссылаются, более гуманно, чем, например, законодательство мусульманское, русское или китайское. В киргизских законах нет устрашающих и предупредительных мер, которые во множестве присутствуют в новейших европейских кодексах. У киргизов никогда не существовали телесные наказания. А правовые законы, согласно которым члены рода несут ответственность за своего родича, являются весьма полезными [4, с. 94].

«Казахское обычное право – это неписаное право», – писал академик С. Зиманов. Оно построено на основных нормативных институтах и множестве легко запоминающихся, кратких и выразительных изречений, которые содержат основные процессуальные и материальные нормативы. Процессуальные нормативы представляют собой отправные начала для вычленения конкретных правовых норм, соответствующих конкретным жизненным ситуациям [5, с. 25].

В казахском обществе существовала определенная кочевничья демократия, которая проявлялась в относительной незакабаленности людей деспотическими устоями, в определенной степени свободе и равенстве женщин, отсутствии рабского поклонения перед властью. Власть казахских ханов не была деспотичной, а кочевые казахские племена, если возникал конфликт с представителями жузов или родов, могли откочевать на другие земли. Права людей в описываемое время регулировались законами Тауке-хана – Жеті Жарғы, в котором были закреплены экономические и гражданские права индивидов. Политические права, которые были предоставлены определенным слоям общества, выражались посредством института выборности ханов.

Большое значение имел институт биев, который был призван выполнять судебно-административные функции по разрешению коллективных или индивидуальных споров, при этом демократичность данного института заключалась в получении тем или иным человеком звания бия исключительно на основании собственного авторитета в народе.

После колонизации казахских земель традиционные формы защиты прав и свобод были разрушены царским режимом. В мусульманском обществе, в основе которой лежит религия ислам, целью управления поведением индивида является соот-

ветствие интересам правоверных, в целом ислама. Человек, который осмеливался противопоставить себя данному режиму, подвергался суровым наказаниям, его считали отступником ислама. Мусульманское право обладало религиозным характером, в связи с этим реализация установленных им норм в глазах правоверных становилось религиозной обязанностью. Мусульманское право было призвано регулировать не только внешнее поведение мусульман, но и внутреннюю мотивацию, лежащую в основе его постулатов. Этим определяется сознательное и добровольное подчинение человека общности, которая основана на предписаниях ислама и одновременно является верой в государство. Идея прав человека и его притязаний на власть в контексте исламской культуры обозначало посягательство на нерушимость религиозных установлений [6, 3038 с.].

С распространением ислама на Казахстане в повседневной жизни людей получили распространение и «ата-салты», и мусульманские установки, – кочевая часть населения руководствовалась патриархально-родовыми установлениями, а оседлая – в большей степени мусульманскими правами.

На известный индифферентизм казахов по отношению к мусульманскому вероучению указывали и ученые советского периода. Так, например, М.О. Ауэзов утверждал: «В массе своей кыргызский народ не был фанатичным... Догматы ислама им были мало известны, религиозные обряды выполнялись не точно и не всеми».

На основе вышесказанного можно полагать, что общественная и семейная жизнь казахского общества в прошлом регулировалась как национальными адатами, так и мусульманским правом. Но степень их действия зависела от конкретно-исторических условий.

Необходимо отметить, что в традиционном мировоззрении казахов всегда имел место принцип терпимости. Исторический факт того, что по трассе Великого Шелкового пути, проходившего по Казахской степи, стояли мечети и церкви, синагоги и костелы, также подтверждает толерантность казахского народа.

В казахской степи наиболее важным основанием правомерности власти была ее справедливость. По этой причине культурные основы законности норм обычного права шире тех рамок, которые очерчиваются историческим периодом практического использования ее норм в судебно-правовой системе страны. Без преувеличения можно утверждать о том, что в обычном казахском праве воплотились общечеловеческие универсальные, такие как гуманизм, социальная справедливость, уважение к личности и защита ее основных прав и свобод.

Необходимо отметить, что обычные нормы и идеи, усвоенные сознанием людей, конечно, не об-

новлялись моментально из-за изменения условий жизни. Были необходимы дополнительные меры, которые способствовали бы внедрению нового правового сознания в сознание людей. Таким образом неустанные усилия Советской власти по повышению образовательного и культурного уровня народа, его политической сознательности позволили ей убедить народ относительно справедливости действий советских юридических учреждений.

Следующий этап охватывает период с 1917 по 1990 гг., когда Казахстан шел по пути эволюции к моменту обретения государственной независимости. В соответствии Конституцией СССР 1936 года Казахская АССР была преобразована в союзную республику. 18 февраля 1926 года была принята Конституция Постановлением ЦИКа Казахской АССР.

С принятием в 1977 году Конституции СССР и Конституций союзных республик, а также и в 1978 году Казахстана, углубились сферы совместного круга полномочий СССР и союзных республик. Поскольку в Конституции 1977 года компетенция СССР закреплялась в общих расплывчатых формулировках – в тексте отсутствовал «перечень общесоюзных союзно-республиканских министерств и государственных комитетов СССР, не было каких-либо ссылок на договор об образовании СССР 1922 года. Отсутствовали положения о принципах распределения компетенции между СССР и союзными республиками, и содержался лишь общий перечень полномочий Союза и отдельные указания относительно того, какие именно и в каких областях общественной жизни должны приниматься союзные законодательные акты. В тексте Конституции также в крайне общей форме говорилось об обеспечении Союзом единства законодательного регулирования на всей территории страны. Особо было отмечено, что Союз ССР лишь устанавливает общие начала организации и деятельности республиканских и местных органов государственной власти», что фактически привело к дублированию республиками союзных актов и по существу к ограничению их полномочий в законодательной и управленческой деятельности, что, несомненно, оказывало свое влияние на формирование правосознания в казахстанском обществе.

После распада СССР 16 декабря 1991 года в Казахстане был принят Конституционный закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года № 1007-ХІІ «О государственной независимости Республики Казахстан», в котором было заявлено: «Республика Казахстан – независимое, демократическое и правовое государство. Она обладает всей полнотой власти на своей территории, самостоятельно определяет и проводит внутреннюю и внешнюю политику. Республика Казахстан строит свои взаимоотношения со всеми государствами на принципах международного права. Республика Ка-

захстан открыта для признания ее государственной независимости другими государствами. На всей территории Республики Казахстан действуют Конституция и законы Республики Казахстан, а также признанные ею нормы международного права. Территория Республики Казахстан в существующих границах является целостной, неделимой и неприкосновенной».

28 января 1993 года Верховным Советом Казахской ССР была принята Конституция Республики Казахстан как основа формирования правового сознания граждан. Казахстан «провозглашался неотъемлемой частью мирового сообщества, подтверждалась приверженность республики международным нормам и курсу на создание демократического и правового государства. Конституция провозглашала межнациональное согласие в стране при главенстве казахской нации, обеспечивала равные права и свободы всем гражданам, закрепляла права и в равной степени обязанности человека. По Конституции, государственным языком в республике являлся казахский язык, а русский язык получил статус языка межнационального общения. Запрещались ограничения прав и свобод граждан по признаку незнания государственного языка или языка межнационального общения».

Важнейшим механизмом реализации государственной власти всегда являлось право. Роль права заключается в том, что в отличие от других норм социального регулирования, оно закрепляет устойчивую форму государства, гарантирует права и свободы человека. Для эффективного функционирования право должно стать общеобязательным законом, так как закон – это официальная конкретизация права, суверенная воля государства. Так, в разделе «Основы конституционного строя» было сказано, что «Конституция Республики Казахстан обладает высшей юридической силой, ее нормы имеют прямое действие. Законы и иные акты, противоречащие положениям Конституции, не имеют юридической силы».

Народ Казахстана является единственным источником государственной власти республики. Народ осуществляет государственную власть непосредственно и через своих представителей. Никакая часть народа либо организация, или отдельная личность не могут присвоить себе право осуществления государственной власти».

Необходимо отметить, что в Конституции 1993 года не была ясно сформулирована форма правления. В то время страна одновременно обладала признаками и президентской, и парламентской республики. В конституции 1993 года не содержались такие понятия, как «общественное согласие» и «политическая стабильность», «экономическое развитие на благо народа», «казахстанский патриотизм», «голосование на республиканском референдуме». Все эти понятия были введены позже – в

действующую и поныне Конституцию 1995 года. Таким образом, «казахстанская модель политической системы в своем развитии прошла в первой половине 1990-х годов три этапа. На первом этапе (март 1990 года – ноябрь 1991 года) идет становление парламентской республики. На втором этапе (с декабря 1991 года по январь 1993 года) формируется полупрезидентская республика. На третьем этапе (с января 1993 года по март 1995 года) проявляются черты как парламентской, так и президентской (особенно с декабря 1993 года) республики. Укрепление государственного суверенитета и института президентства. Конституция Республики Казахстан 1995 года. 30 августа 1995 года во всенародном референдуме приняли участие 212 773 граждан, или 81,14% электората. Только 9,9% участников референдума высказались отрицательно. В итоге за новую Конституцию Республики проголосовало 89% участников референдума. По Конституции Республика Казахстан является демократическим, светским, унитарным, социально-правовым государством. По существу, Казахстан стал государством с президентской формой правления. Конституция установила демократические принципы разделения власти в республике на законодательную, исполнительную и судебную ветви, которые взаимодействуют на принципах сдерживания и равновесия. Принципиальным было положение, что институт президентства отныне стал олицетворением единства государства и народа Казахстана, а по Конституции 1993 года он находился в рамках исполнительной власти.»

С обретением статуса суверенного независимого государства, субъекта международного права, стал развиваться «собственный» процесс законодательства, влияющий на формирование правосознания людей, роста их правовой культуры, становление основ гражданского общества. Правовая культура имеет огромную роль с точки зрения укрепления в обществе законности и правопорядка, обеспечения социальной справедливости, утверждение такой нравственной атмосферы, в которой человек может свободно жить и трудиться. При этом очевидно, что одной из причин низкого уровня правовой культуры в обществе является «отчуждение» гражданина от процессов управления общественными и государственными делами, от проповедуемых властью ценностей.

Формирование правовой культуры личности является сложным процессом, включающим в себя социальные и психологические факторы. Правовая культура личности отражает ее подготовленность к восприятию прогрессивных законов и идей и характеризуется отсутствием / наличием определенных правовых культурных ориентаций [7, с. 5].

Правовая культура является отражением не только высокого уровня правового сознания, но и

высокого качества всей юридической деятельности независимо от того, кто конкретно ее осуществляет: государственный или общественный орган, должностное лицо, группа граждан или отдельный человек.

В результате исследования правосознания казахстанского общества допустимо отметить, что теория правосознания должна опираться на новые эмпирические данные, которые должны быть получены с учетом новейших достижений научной деятельности на основе использования современных методик исследования, учитывающих как общие, так и специфические для Казахстана особенности формирования и развития правосознания гражданского общества.

Для анализа развития правосознания в современном казахстанском обществе немаловажную роль играет факт принятия Основного закона в 1995 году. В преамбуле Конституции сказано: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой, созидая государственность на исконной казахской земле, сознавая себя миролюбивым гражданским обществом, приверженным идеалам свободы, равенства и согласия, желая занять достойное место в мировом сообществе, осознавая свою высокую ответственность перед нынешним и будущими поколениями, исходя из своего суверенного права, принимаем настоящую Конституцию» [8].

Если рассматривать соотношение права и правосознания в различные исторические этапы, то в качестве критерия можно рассмотреть право человека на жизнь. Субъективное восприятие права свойственно первобытнообщинной формации, «когда понятия общества в современном понимании не существовало, когда господствовал эгоизм как основа морали. С началом выделения человеком представлений о добре и зле неизбежно зарождалось и понимание им, как должно поступать. В этот период каждый сам определял для себя, что и как он может и должен делать. Главенствовал тезис: все, что хорошо для меня, то и хорошо. Вопрос о жизни человека решался просто. Если мне мешает сосед, его надо убить или прогнать. При этом каждый сам определял, что он должен сделать: убить или прогнать. Таким образом человек создавал свое субъективное проправо.»

Следующему периоду развития общества соответствовал уже такой уровень правосознания, как разумный эгоизм. «С появлением первых социальных образований семьи, рода, племени и народности менялся взгляд на понятия добра и зла. Главенствующим стал тезис: все, что хорошо для моей семьи, рода, племени и народа, то и хорошо. Поэтому убийство человека воспринималось именно с этой стороны. Если убитый человек принадлежал к моему роду, народу, это плохо, если наоборот, то хорошо.

В классовом обществе восприятие права расширило границы тех, кто принадлежал к своим. Стали проявляться элементы космополитичности. Но неоднозначное отношение к убийству человека сохранялось.

По мере развития человечество стало приходить к мысли, что жизнь каждого человека бесценна. Так сформировался гуманистический подход к праву.»

Для выявления места права в системе ценностных ориентаций граждан Республики Казахстан нами были проведены практические исследования.

Нами было опрошено 170 респондентов методом случайной выборки, которым было предложено ответить на вопросы анкеты.

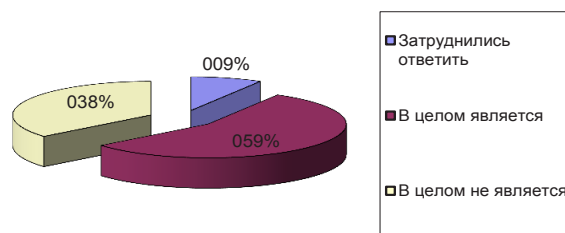
Одним из вопросов которой опрос мнения респондентов о том, является ли Казахстан сегодня правовым государством. По результатам опроса можно сделать вывод, что для большинства опрошиваемых Казахстан является правовым государством (рис. 1).

Затруднились ответить – 8,9%

В целом является – 59,2%

В целом не является – 38,2%

Рисунок 1 – Мнение респондентов о том, является ли Казахстан правовым государством

60% положительных ответов, на наш взгляд, цифра недостаточно высокая. При существовании таких явлений, как коррупция, бюрократия и др. право не является в достаточной мере предметом уважения, а тем более ценностью.

В большей степени право воспринимается как аналог внешнего принуждения, соблюдать которое необходимо, если есть те органы или должностные лица, которые контролируют его соблюдение, однако при отсутствии таковых его можно просто игнорировать.

В такой ситуации в социуме начинают преобладать неправовые («неформальные») элементы, нередко трансформирующиеся в такие явления, как грабеж, мошенничество, насилие и др.

По мнению респондентов о том, что такое правовое государство, были получены следующие результаты:

Когда и граждане, и организации, и властные органы соблюдают законы – 64,2%.

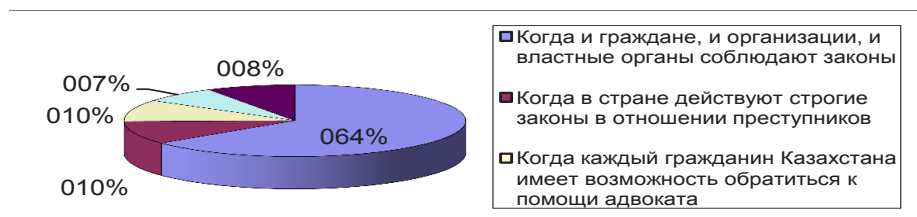

Рисунок 2 – Мнение респондентов о том, что такое правовое государство

Когда в государстве действуют строгие законы в отношении преступников – 10,4%.

Когда каждый гражданин Казахстана может получить помощь адвоката – 9,8%.

Когда «власть не может принимать законы, которые ограничивали бы основные права и свободы граждан – 7,2%».

Затруднились ответить – 8,4% (рис. 2).

По результатам опроса можно заключить, что подавляющее большинство опрошиваемых (64,2%) считают, что правовым считается государство,

в котором законы соблюдаются и гражданами, и организациями, и властными структурами. На втором месте по результатам оказалось определение правового государства, в котором существуют строгие законы для преступников (10,4%). Таким образом, «в сознании казахстанцев утвердились следующие критерии правового государства: соблюдение законов всеми без исключения и соблюдение основных прав и свобод граждан Казахстана властью.»

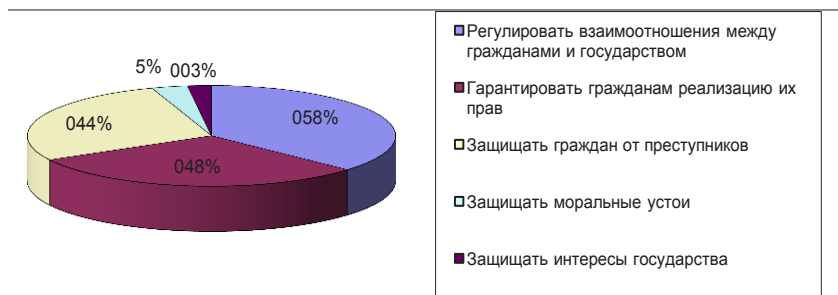

Рисунок 3 – Мнение респондентов о функциях, которые должно выполнять право

Следующим вопросом анкеты был вопрос о том, какие функции должно выполнять право (рис. 3).

Регулировать взаимоотношения между гражданами и государством – 58,3%

Гарантировать гражданам реализацию их прав – 47,8%

Защищать граждан от преступников – 43,9%

Защищать моральные устои – 5%.

Защищать интересы государства – 3,3%.

На основании полученных результатов можно прийти к заключению, что основной функцией, которое должно реализовывать право, является регуляция взаимоотношений между гражданами и государством, наименьший результат получила такая функция, как защита интересов государства. Данный результат нам видится объяснимым, так как в правовом сознании казахстанцев превалирует личное над общественным, личные интересы, права и свободы над государственными.

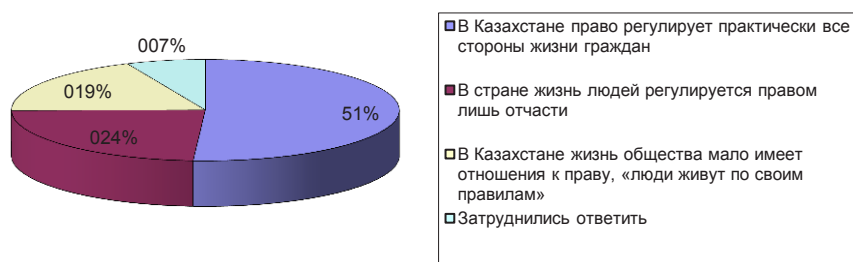

Рисунок 4 – Мнение респондентов о роли права в повседневной жизни казахстанского общества

На вопрос, какую роль играет право в жизни общества, были получены следующие варианты ответов (рис. 4):

В Казахстане право регулирует практически все стороны жизни граждан – 51%.

В стране жизнь людей регулируется правом лишь отчасти – 23,8%.

В Казахстане жизнь общества мало имеет отношения к праву, «люди живут по своим правилам» – 18,6%.

Затруднились ответить – 6,6%.

Литература:

1 Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 200 с.

2 Левада Ю.А. От мнений к пониманию: социологические очерки: 1993 - 2000. – М., 2000. – 329 с.

3 Карасартова М.М. Особенности национально-правовой культуры казахов / Вестник КазНУ, - Алматы, 2010 – С. 2-5.

4 Валиханов Ч.Ч. Записки о судебной реформе // Собрание сочинений в 5-ти т. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской сов. энциклопедии, 1985. –Т. 4. – 94 с.

5 Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII века – первой половины XIX века. – Алматы, 1996. – 296 с.

6 Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. – М., 1986. – 328 с.

7 Савченко С.Ю. Правовая культура личности в гражданском обществе: проблемы теории и практики: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Алматы., 2007. – 5 с.

8 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2011 г.)// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029

Туменбаев С.Ә.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЛА РЕТІНДЕ РЕТТЕУ ӘДІСІ

Резюме. Как установлено общей теорией права, новые, становящиеся отрасли обособляются первоначально, как правило, только по своему предмету, а метод регулирования для этих отношений может еще вырабатываться, может быть смешанным или вообще не иметь четкого содержания, комплексные же отрасли права вообще имеют несколько связанных между собой методов регулирования.

Международному гражданскому процессу свойственны способы регулирования, средства и методы, присущие гражданско-процессуальному праву, способы, присущие регулированию разбирательства в международном коммерческом арбитраже и др. Но, так же международный гражданский процесс применяет и иные, собственные методы и способы правового регулирования.

Ключевые слова: Метод, отрасль права, международный гражданский процесс.

Түйін: Құқық теориясымен анықталғандай, жаңа қалыптасушы сала ең алдымен өзінің пәні бойынша ерекшеленеді, ал осы қатынастарды реттеу әдісі әлі де жасалынуы мүмкін, мүмкін аралас болуы немесе нақты мазмұнға ие болуы да мүмкін, құқықтың кешенді саласы өзара байланысты бірнеше реттеу әдісіне ие.

Негізгі сөздер: Әдіс, құқық саласы, халықаралық азаматтық процесс.

Summary: As established by the general theory of law, new branches of law operate only within particular subject areas, and the method of regulation of these relations can still be further developed, can be mixed or not to have clear content, integrated branches of law are regulated by several interrelated regulations.

International civil processes are regulated by means and methods used in civil procedural law, methods used in proceedings regulating international commercial arbitration, and others. But also international civil procedure employs own techniques and methods of legal regulation.

Keywords: Method, branch of law, international civil process.

Халықаралық азаматтық процеске азаматтық іс жүргізу құқығына, сонымен бірге халықаралық коммерциялық арбитражда талқылауды реттеу әдістері мен тәсілдері жақын болып келеді. Алайда, халықаралық азаматтық процессте өзге де жеке өзіне тән әдістер мен құқықтық реттеу тәсілдері қолданылады.

Жалпы құқық теориясымен анықталғандай, жаңа қалыптасушы сала ең алдымен өзінің пәні бойынша ерекшеленеді, ал осы қатынастарды реттеу әдісі әлі де жасалынуы мүмкін, мүмкін аралас болуы немесе нақты мазмұнға ие болуы да мүмкін, құқықтың кешенді саласы өзара байланысты бірнеше реттеу әдісіне ие.

Алайда, халықаралық азаматтық процестің әдісіне тоқталмас бұрын, процессуалды коллизиялық нормалардың бар-жоқтығы секілді тартысты мәселені зерттеу маңызды (өйткені, халықаралық жеке құқықта коллизиялық нормалардың болуы оның арнайы әдісінің пайда болуына алып келді).

Халықаралық азаматтық процессте процессуалды коллизиялық нормалардың алғаш әрекет етуі туралы XIX ғасырда Т.М.Яблочковпен айтылған болатын [1, 3б.]. Алайда, XX ғасырдағы көптеген ғалымдар қандай да бір коллизиялық мәселелерді көтерудің өзін жоққа шығаратын халықаралық азаматтық процесті ұлттық азаматтық процесс құрамына біріктіріп не халықаралық азаматтық процесті сот заңдылықтарына бағындыра отырып мұндай мүмкіндікті бар болуын теріс дәлелдеп шықты [2, 429б.]. Соңғы жағдайда бірқатар қисынсыз түсініктер пайда болады: өйткені коллизиялық байламды қолдану коллизиялық мәселені алдын ала қоюға алып келеді. Мұндай сәйкессіздікке А.Г.Светланов назар аударды және халықаралық азаматтық процесс қағидасы ретінде «lex fori» атауын ұсынды. Осылайша, халықаралық жеке құқықта «lex fori» - коллизиялық байлама, ал халықаралық азаматтық процессте – қағида ретінде танылады. Сонымен бірге, қазіргі доктринада бұл мәселеге өзге көзқарас қалыптасқан. Мысалы, Н.Ю.Ерпылева «шетелдік элементпен шиеленіскен құзыреттілік мәселелерін реттейтін коллизиялық норма» түсінігін енгізді, сондай-ақ «жауапкер мемлекетінің заңы» - деген

негізгі процессуалды коллизиялық байламды қалыптастырды [3, 35-38бб.]. Батыста процессуалды коллизиялық құқықтың әрекет етуін қолдайтын белгілі жақтаушылар бар (Х.Шак, И.Саси) [4]. Мысалы, венгер процессуалы Иштван Сасидың көзқарасы бойынша процессуалды коллизиялық құқық халықаралық азаматтық процестің тек бір бөлігін құрайды, ал неміс ғалымы Хаймо Шақтың көзқарасы бойынша процессуалды коллизиялық құқық келбеті жиі кездесетін ұғым ретінде танылады.

Алайда, процессуалды коллизиялық нормалардың әрекет етуін тану мүмкіндігін бағалай отырып, құзыреттілік қақтығысын жеңу секілді процессуалды коллизиялық мысалдарды авторлардың ұсынуымен зерттеудің өзі бір мағыналы бағалауға алып келмейді, өйткені аталған «қақтығыс» (жанжал) өзінің сипаты бойынша ерекше болып табылады, алайда халықаралық жеке құқық нормасы жүйесін коллизиялы-құқықтық реттеуге қарағанда «қақтығыс» түсінігінің өзге мағынасын білдіреді.

Осы мәселені зерттей келе, Л.П.Ануфриева осындай байланыс әрекеті нәтижесіндегі таңдау нормалар немесе заңдар арасында емес, тұтастай құқықтық тәртіптер (құзыреттілік) арасында болуы қажет, өйткені оны сот немесе өзге де құзыреттілік органында тиісінше құқықтық тәртіп шегінде таңдау сол мемлекеттің процессуалды құқығына жүгінуге алып келеді [5, 98 б.].

Бұл сұраққа жауапты ерекше батылдықпен жоспарлауға қарамастан, процессуалды коллизиялық нормалардың болуын анықтау кезінде де бұл халықаралық азаматтық процессуалды құқық нормативті құрамының ерекшелігі туралы ғана емес, сондай-ақ құқықтық реттеудің өзіндік әдісінің болуын да (халықаралық жеке құқық әдісімен бірге – коллизиялық мәселелерді шешу [6, 34-35б.]) куәландырады.

Осылайша, халықаралық азаматтық процессуалды құқық әдісі туралы мәселеге орала отырып, автор бұл әдіс қазіргі таңда кешенді ретінде қалыптасқан деп санайды. Шынында да, халықаралық азаматтық процеске азаматтық-процессуалды және арбитражды-процессуалды құқыққа тән реттеу әдісі мен құралдары және әдістері, сондай-ақ халықаралық коммерциялық арбитражға жүгінуді реттеушілік тән. Халықаралық азаматтық процесс өзіндік әдіс мен әдіске ие құқықтық реттеуді де қолданады.

Әдістердің бірінші тобы халықаралық жеке құқықпен байланысты бірыңғайланған халықаралық материалды-құқықтық әдіс мен бірыңғайланған халықаралық коллизиялық-құқық әдістерінде көрініс табуы мүмкін. Халықаралық азаматтық процессуалды құқықта бұл халықаралық процессуалды-құқықтық әдіс (бұл процессуалды сипаттағы біркелкі конвенциялардың көбінде көрінісін тапқан) мен құқықтық реттеудің бірыңғайланған халықаралық процессуалды-коллизиялық әдісі деп

ұғынылады.

Екінші топ (халықаралық азаматтық процессуалды құқыққа тән әдістер): заңның бейімделуі мен кумуляциясы. Бейімделу әдісі оларды қолдануды екіге бөліп қарастыратын, яғни сыртқы қолдануға арналған бейімделу мен ішкі қолдануға арналған бейімделу деп бөлуге мүмкіндік беретін тәжірибеден туындайды. Ішкі қолдануға арналған бейімделу отандыққа шетелдік немесе процессуалды әрекеттің бейімделуін білдіреді (мысалы, ұлттық процедура бойынша шетелдік мемлекет құзыретті органының тапсырмасын орындау нәтижесіндегі бейімделу, яғни тапсырманы орындау барысында ұлттық процесс мақсаты үшін заңи мағына беру). Ішкі қолдануға арналған бейімделу өз кезегінде шетелдік процессуалды әрекетке немесе отандық актіге бейімделуді білдіреді (мысалы, сот тапсырмасын өзге мемлекетке бағыттау кезінде осы тапсырманы жіберуші орган сол жіберуші мемлекетте әрекет етуші органдар мен олардың құзыреттерін – соттар, шаруашылық соттар, арбитражды соттар және т.б. басты назарға алуы қажет). Екі жағдайда да бейімделудің екі түрін жүзеге асыруда біз ұлттық сот өндірісіне тән емес жағдайға кездесеміз, мұның өзі халықаралық азаматтық процестің өзіндік саласының бар екендігін және осы сала шегіндегі реттеу әдісінің болуын растайды.

Кумуляция жай және үйлестірілген түрлерге бөлінуі мүмкін. Жай кумуляция шетелдік соттың тапсырмасын орындау кезінде отандық процессуалды құқықта болмағанмен де, оған қайшы келмейтін процессуалды ерекшеліктердің болуы кезінде орын алуы мүмкін, яғни біздің АІЖК (азаматтық іс жүргізу кодексіне сәйкес жасалатын) сәйкес жасалуы мүмкін немесе жасалатын процессуалды әрекеттерді қандай-да бір түзетуді қажет етпейтін қосымша әрекеттерді (мысалы, түсініктемелерді таспаға жазу) жасауды сұранады. Яғни, мұндай әдіс лауазымды тұлғамен жасалатын бір процессуалды әрекетте отандық немесе шетелдік процессуалды құқықтың барлық қажетті нормаларын сақтауды жинақтайды.

Үйлестірілген кумуляция осы жағдайға немесе осы субъектілер үшін халықаралық шартпен ұлттық құқықтағыдан өзге нормаларды қолдану талап етілетін жағдайда орын алады. Осылайша, қалған отандық процессуалды нормалардың барлығы әрекет етуін жалғастырады, ал бұл халықаралық құқық тек қана тиісінше ұлттық құқықта уақытша орын алып қоймай, сондай-ақ ұлттық процеске қалған барлық процессуалды нормалармен үйлестіріле отырып енгізілуі қажет.

Жай кумуляцияның үйлестірілген кумуляциядан негізгі ерекшелігі бірінші кезекте шетел нормаларының отандық нормаларға ықпал етпей, бәсекелеспей жай ғана қосылуы орын алады, өйткені отандық нормада мұндай ұқсас норма жоқ, ал екіншіден – қолдану міндетті болып табылатын ұлттық

нормалар болып табылады және бұл жағдайда нормалардың қосылуы емес, нақты жағдай үшін нормалардың орнын басу орын алады, нәтижесінде бірқатар аралас отандық нормаларды жүзеге асыруда сот үшін маңызды күтпеген «түзетуге» алып келеді, яғни оларды нақты процесс үшін үйлестіруді талап етеді.

Әдістердің ерекше тобы кешенді сипатта, яғни құқықтың әртүрлі саласына тән сипатта болады. Бұл императивті және диспозитивті әдістер (тараптарға рұқсат беру, тараптарды міндеттеу, тыйым салу, мәжбүрлеу, тараптарға ұсыныс беру, тараптардың теңдігі мен олардың арасында субординацияның сақталуы) [7, 356-357 бб.]. Халықаралық азаматтық процесс саласы мен ғылымында салыстырмалы әдісді айту да маңызды, өйткені ол бұрын аталған әдістердің жүзеге асуына жәрдемдеседі.

Осылайша, халықаралық азаматтық процестің өзіндік әдісі мен құқықтық реттеу әдістері туралы мәселені қоя отырып халықаралық азаматтық процестің маңызды барлық сала құраушы белгілерінің бары туралы және халықаралық азаматтық процесті құқықтың жеке өзіндік саласы ретінде тану мүмкіндігі туралы қорытындыға келеді.

Әдебиеттер:

[1] Яблочков Т.М. Курс международного гражданского процессуального права. - Ярославль: Тип. Губерн. Правл. - 1909.

[2] Звеков В.П. Международное частное право. Курс лекций. - М.: Норма-Инфра. - 2001.

[3] Ерпылева Н.Ю. Актуальные проблемы теории и практики международного гражданского процесса. / Арбитражный и гражданский процесс. - 2003. - № 11.

[4] Szaszy I. International Civil Procedure. Budapest. 1976. p.223; Schack H. Internationales Zivilverfahrensrecht: Ein Studienbuch. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1996. S. 87; Н. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право: учебник пер. с нем. - М.: Бек, 2001. - 3 б.

[5] Ануфриева Л.П. Международное частное право. В 3 т. Ч. 1. - М.: Бек. - 2000.

[6] Международное частное право / под ред. проф. Г.К. Дмитриевой. - М.: Проспект. - 2003.

[7] Теория государства и права. Курс лекций. / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. - М.: Юрист. - 2002.

Турсынқұлова Д.А.

заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының доценті

**ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ИДЕОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗЫ**

***Түйін.** Жұмыста құқықтық мемлекетте құқықтық идеологияның маңыздылығының мазмұндық тұстары ашылып, қарастырылады. Сонымен қатар, құқықтық идеологияның қалыптасуы мен даму ерекшеліктері талданып, жан жақты зерттелінеді. Сондай ақ мақаланың авторы құқықтық идеологияның маңызына аса назар бөледі.*

***Тірек сөздер:** мемлекет, құқықтық мемлекет, құқықтық мәдениет, құқықтық тәрбие, мемлекет, мемлекеттік орган, мемлекеттің қызметі*

***Резюме.** В работе рассматриваются содержательные стороны правовой идеологии в правовом государстве. Также в работе всесторонне исследуются особенности становления и развития правовой идеологии.*

***Ключевые слова:** государство, правовое государство, правовая культура, правовое воспитание, государство, государственный орган, деятельность государства*

***Summary.** The paper deals with the content side of the legal ideology in legal state. Also in the work comprehensively investigated features of formation and development of legal ideology.*

***Keywords:** state, legal state, legal culture, legal education, the state, the public authority, the activities of the State.*

Қазіргі заманғы дүниенің қарама-қайшылығы күн санап күшейіп, тереңдей түсуі, бүгінгі өркениет болмысының этникалық, нәсілдік, әлеуметтік, экономикалық және саяси жағынан «бұзылуы», экологиялық проблемалардың ушыға түсуі әртүрлі елдер мен халықтардың, олардың идеологиялары мен мәдениеттерінің өзара үйлесімді болуы мен дамуының мүмкіндігін күрделендіре түседі.

Бірақта қанша жерден таңданарлық жағдай болса да, олар бірігіп, тізе қосқан күйде сапалы жаңа өркениетті, адамзат индивидтері болмысының, мәдениеттің және бүкіл қазіргі адамзаттың әрекет етуі мен тыныс-тіршілігінің принципті түрдегі жаңа парадигмасы бейнесінде түсіндірілетін өркениетті дүниеге келтіру және оны қалыптастыру үшін қажетті әрі сөзсіз негіз бен күш- мүмкіндік болады.

Адамзаттың қазіргі технотрондық ақиқат тығырығынан анып шығуға қабілетті бұл өркениеттің қажетті және жеткілікті ментальдық, психологиялық және басқа негіздерін іздеуге деген талпыныс жан-жақтан күшейе түскен кезде онда оны құрушы мен пайдаланушының өзіне деген орын тарыла түсуде.

Міне, осы тұрғыдан алғанда қазіргі күн тәртібіндегі мәселелерге жауапты өткен заманнан, бұрынғы ата-бабаларымыздың және көне заманның даналығы тәжірибесінен табуға болады.

Идеология арқылы және идеология саласында әлеуметтік топ, класс, халық, мемлекеттің қажеттіліктері көрініс табады. Алайда құқықтық идеология құқықтық психологияны құқықтың сипаты мен деңгейін тану бойынша басып озады. Құқықтық психология көбіне сыртқы, үстіртін-сезімдік, күнделікті тіршілік тәжірибесіне кіретін құқықтың қиықтарын көрсететін болса, құқықтық идеология құқықтың мазмұнын, әлеуметтік мәнін, құқық табиғатын анықтауға тырысады, оны аяқталған мәдени-тарихи философия, догма ретінде бергісі келеді.

Бүгінгі құқықтық идеология құқықтық қалыптасқан жағдайды түсіну әдісі ретінде сан қырлы болып келеді. Оған табиғи құқықтық, позитивистік, мемлекет пен құқықтың марксистік доктринасы, құқықтық танудың көптеген заманауи тұжырымдамалары кіреді. Құқықтық идеологияның қолданыс саласы құқықтық психологияға тән индивидуалды, массалық адамдар қатынасы емес, класс, саяси партия, қоғамдық қозғалыс, мемлекетаралық бірлестіктер секілді институтты әлеуметтік қауымдастықтардың мүдделері мен қажеттіліктерін көрсетуге бағытталған. Бүгінгі таңда билік қатынастарына араласатын кез келген саяси ұйымдар қандай да бір: консервативтік, либералдық, марксистік, христиандық секілді саяси құқықтық идеология негізінде құрылатынын айта кеткен жөн. Бұл жағдайда құқықтық идеология өзінің негізгі мақсатын орындайды: партия, қозғалыс, адамдардың саяси жүйесіне ұйымдасқан қызметтердің өзіндік жоспар бағдарламасы болып табылды. Әлеуметтік және құқықтық идеалдарына жетуде мақсатты және саналы түрде әрекет етуге мүмкіндік береді.

Мемлекет қолдаған құқықтық идеология мемлекеттік құқықтық рәсімделуі мүмкін.

Демократиялық, әлеуметтік, тарихи, мәдени негізделген мемлекеттік құқықтық идеологияның болуы кез келген мемлекет қызметінің маңызды шарты болып табылады. Заманауи типтегі қоғам мемлекеттік идеологиясыз өмір сүре алмайды. Әлемнің алдыңғы қатарлы елдері экономикалық, саяси тұрғыдан ғана емес, идеологиялық тұрғыдан да өз азаматтары мен басқа мемлекеттерге тартымды мемлекет жасауға ұмтылған.

Қазақстанда жасалып жатқан модернизациялар тек экономикалық реформалармен қоғамды өзгертуге болмайтындығын көрсетті. Бүгінде біз мемлекеттік құқықтық идеологияны құқықтық реформаны жүргізу мен қоғамды демократизациялаудағы негізгі құралдардың бірі дей аламыз. Қазақстанда құқықтық идеологияны қалыптастыру азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті құрудың қажетті шарты болып отыр. Өйткені қоғамның деидеологиясыздандырылуынан, экономикалық дағдарыс салдарынан да қауіпті жағдай қалыптасты. Ол рухани қуыстық сезімі бейберекеттілік, мәнсіздікпен көрініс табуға және барған сайын халықтың көп бөлігін қамтуда. Соның салдарынан адамды жануардан айырып тұрған құндылықтардан айырылудамыз. Мұндай рухани әлсіз негізге мықты мемлекет пен күшті тәртіпті орнатуға болмайды. Сондықтан да тез арада диктатпен қатысы жоқ, таңылмайтын, мемлекеттік және жалғыз дұрыс жол ретінде анықталмайтын жаңа, демократиялық мемлекеттік құқықтық идеологияны жасайтын уақыт жетті. Нақты утилитарлық бағдарлама, ұран, жоспар, уәделерге қарағанда құқықтық идеология ұзақ мерзім процестерге бағытталады, сондықтан да ол ұрпақтарды, олардың қызметтерінің мәнін әлеуметтік, биік мақсаттарға біріктіреді, бағыттайды.

ҚР Конституцияның 5-бабында былай делінген: «Қазақстан Республикасында идеологиялық және саяси әралуандылық танылады». Бұл конституциялық норма мемлекет көптеген идеялық ағымдардың ішінен топтық емес, жалпы мүдделерге сәйкес келетіндерін таңдап алып, жалпы ұлттық идея ретінде ұсына алады. «Сәйкесінше, бізде мемлекеттік идеология қазақ мемлекетінің табиғаты мен болмысына қарсы келмейтін түрлі идеологиялардың конвергенциясын жансыта алады» [1, 12 с.].

Бүгінгі таңда Қазақстан идеологиясының қаңқасын құрайтын идеологияны қалыптастыру мәселе болып отыр. Оның негізін ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев салған ұлттық идея құрайды. Ұлттық идеяның негізгі құрылымы - демократия, теңдік, саяси тұрақтылық, қауіпсіздік, экономикалық өсім, жалпы адамдық құндылықтардың басымдығы.

Біріктіруші ұлттық идея жетекші этнос ретінде қазақтарды алуы тиіс және әділетті, табиғи түрде олардың көшбасшылық ролін мойындауы тиіс. Бірақ бұл жағдай басқа ұлттардың ақпараттық, білім

саласындағы, экономикалық, саяси және биліктік мүмкіндіктерін шектемеуі тиіс. Керісінше жағдайда ұлттық идея біржақты сипатқа ие болады.

Мемлекеттік құқықтық идеология ұлттық бірлік идеясына демократияның негізгі себебі ретінде қарауы тиіс. Бұл идея ішкі саяси тұрақтылық пен консолидацияның кепілі. Этникалық басым стереотиптері орнына Қазақстанда тең серіктестік тұжырымдамасы бекуде. Әңгіме тарихи мұра, патриотизм, халық руханияты, дәстүрлі құқықтық құндылықтар синтезі, халықаралық жағдай және тәжірибе жайлы болып отыр. Осылардың жиынтығы қазақстандық қоғамның жаңа мемлекеттік идеологиясына айналуы тиіс [2, 23 с.].

Қазақстандық патриотизм этностардың интеграциясына, бірлігіне, рухани атмосферасын жасауға, тұтастыққа табылған күш секілді. Патриотизм мемлекет пен оның институттарының беки түсуіне негіз жасайды. Әлеуметтік әділет, рухани және интеллектуалдық потенциалға баса назар аудару, қазақстандықтардың қауіпсіздігі мен мүдделерін қорғау және қамтамасыз ету, әлеуметтік қорғаудың жақсы деңгейі, шынайы өмір сүру минимумын енгізу, әлеуметтік кепілдік, осылардың халықаралық стандарттарға сай болуы болып келеді.

Бүгінгі таңдағы қазақстандықтардың көзқарасы өткеннің патриотизмінен бөлек. Мұнда демократия құндылықтары басымдық көрсетуде. Ұлттық мәдени жаңару, ұлттық психология оған ерекше мән беруде, ол жаңартылған мемлекеттіліктен бастау алуға.

Тек идеологиялық жаңару ғана нормалардың жаңа жүйесін құрай алады, ол қоғамды интеграциялайтын, жаңа құндылықтар жүйесін ұстай алатын болуы тиіс. Бұл жағдайда мемлекеттік идеология-мемлекет өзінің қызметін жүргізуге мүмкіндік алатын идея, теория, тұжырымдамалар жиынтығы болып табылады. Бұл жерде мемлекет шартты теория туындамасынан болып табылады.

Мемлекет - қоғамның бір бөлігінің ғана мүддесін білдіретін, басып-жаншу аппараты емес, қоғамды басқару аппараты, компромиске жету құралы. Сәйкесінше, мемлекеттік құқықтық идеология дегеніміз осы қоғамның адамдары арасындағы басты қағидалар туралы келісім, қоғамның мүшелері бұзбауға уәделесетін «ойын ережелері», қоғамдық қатынас жүйесі негізделетін норма, идея, тұжырымдамалар болып табылады.

Алайда бұл жерде мемлекеттік билік басындағылар мен жалпы халықтық идеологияны ажырата білуіміз қажет. Олардың арасындағы шек өте нәзік болып келеді, ол сақталынбаса жалпыхалықтық идеологияның адамдарды басып-жаншу құралы, бөтен ойды тежеу тетігіне алмастырылуы ғажап емес. Мұның қауіптілігі күшке ие билік арқылы орнатылған бұл идеология халық тарапынан өз идеологиялары ретінде қабылданып кетуі болып табылады.

Біздің пікірімізше, мемлекеттік құқықтық идео-

логияның маңызды компоненті құқықтық жаңадан тану тұжырымдамасы болуы тиіс, яки оны тар позитивті танымнан «өміршең, тірі құқыққа» айналдыру. Бұл жүргізіліп жатқан модернизациялардың берілген қоғам дәстүрлерімен сәйкес келіп, мәдениетімен заңдастырылуы үшін қажет.

Бүгінгі таңда жүзеге асырылып жатқан реформаларың сәттілігі олардың кешенділігіне байланысты, яки ол дамыған демократиялық мемлекеттердің сыртқы- билік бөлінісі, парламентаризм, өзін-өзі басқару секілді көріністерін ғана емес, мемлекеттік идеология арқылы құқықтық менталитетін өзгерту болып табылады.

Құқықтық мемлекетте құқықтық идеология адамның құқықтары мен еркіндігіне негізделуі тиіс. Құқықтық идеологияның қоғам мүдделеріне сәйкестігін анықтайтын фактор адам құқықтары болып табылады. Егер идеология адам құқықтары мен еркіндіктеріне титтей де болса да зиян келтіретін болса, ондай идеологиялар түзетілуі керек.

Егер демократия экономикалық өзгерістердің жемісі болса, соңғысының тұрақтылығы заңның сөзсіз билігі мен қоғамның тұрақтылығына, халықтың мемлекеттік билікке, ҚР Президентіне деген сенімділігіне байланысты.

Ұлттың, мемлекеттің бірлігі, қоғамның тұрақтылығының символы ретінде Президент институты қоғамдық санада үлкен рөл атқарады. Президент институты елдің мүддесі үшін қазақстандық халықтың бірлігі мен тұрақтылығының символына айнала алады және айналуы тиіс. Еуразиялық эксперттік институттың мәліметтері бойынша халықтың Қазақстан Президентіне сенімі артуда.

Мемлекеттік құқықтық идеологияға оралу дегеніміз бөтен ойға теріс қарайтын, ой мен сөз бостандығын шектейтін бұрынғы тәжірибеге оралуымыз қажет деген сөз емес. Мемлекеттік идеология демократиялық саяси шарттар жағдайында қалыптасуы тиіс. Осы жағдайда ғана ол бір топ адамның емес, мемлекеттік идеологияға айналады.

Мемлекеттік идеология қарапайым шындықтардан басталуы қажет:

1. Адалдық және әділеттілік; бұл құндылықтардың қоғамға сіндірілуін бақылау. Әрине, бұл өз кезегінде, құқықтық тәрбиелеу жұмыстарын тиісті лайықты деңгейде жүргізген жағдайда ғана жүзеге асады;

2. Мектептерде ізгілік қатынастардың тазалығын насихаттайтын рухани курстарды жүргізу;

3. Тұлғаның құқықтары мен еркіндіктері негізіндегі құқықтық қатынастардың шынайлығы;

4. Әлеумет мүшелерінің рухани тұрғыдан қалыпқа келетін ортақ атмосферасын жасау, әлем мәдениеті негізінде барлық азаматтардың бірлікке деген көзқарасын қалыптастыру;

5. Бірлік пен компромисс идеологиясын қамтамасыз ететін жаңа құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті қалыптастыру.

Құқықтық идеология тұжырымдамалық күйде тек мамандарға емес, әрбір адамға, жалпы халыққа түсінікті, құқықтық білім синтезі. Ол өмір, жұмыс мәнін түсіндіріп, адамдарды қарама-қайшылығы көп қоғамда бағыттап отырады. Құқықтық ұлттық доктрина қоғамның құқықтық санасының жоғарғы көрсеткіші, ол ең маңызды мәдени-құқықтық құндылықтарды сипаттайды.

Қазақстанның болашақта жүйелі, толыққанды дамуына мыналар ықпал етуі мүмкін:

1. Құқықтық идеология бөліп, алалау негізінде, бір әлеуметтік тапты екіншісіне қарама-қарсы қою арқылы жүргізілмеуі тиіс. Керісінше идеология халықты біріктіруге, өзара келісімге жетуге, саяси консолидацияны мақсат етуге тиіс;

2. Құқықтық идеология тарихи ұлттық тәжірибені қабылдауға дайын болуы қажет. Ол өз бойына кешегі мен бүгінгінің ең жақсы теориясы мен тәжірибесін сіңіруі тиіс;

3. Тұлғаның қоғамға қатысты «егемендендіру» қағидасы да, оның дербестігінің басылып, мемлекеттендірілуі де Қазақстан идеологиясының құқықтық негізі бола алмайды. Дербестік тек әлеуметтену арқылы жүреді. Тұлға мүдделері мен мемлекет мүддесінің бір-бірінен басым болуы емес, керісінше олардың арасында тиімді арақатынас болуы керек. Тұлғаның толыққанды дамуы, құқық пен міндеттерінің қамтамасыз етілу үйлесімі, адамның қоғамға араласуы арқылы жүзеге асады;

4. Құқықтық идеология мемлекетті қорғау мен нығайту қағидаларына сүйенуі керек. Ал мемлекет демократиялық, құқықтық, әлеуметтік, күшті әрі тиімді болып, қоғамның үстінен қарамай, оған қызмет етуші болуы қажет.

Осылайша, қазақстандық қоғам біртіндеп мемлекеттік құқықтық идеологияның қажеттігін ұғынуда.

Құқықтық мемлекет құру үшін азаматтық қоғам орнату қажет. Азаматтық қоғам мүшелерінің құқықтық санасымен мәдениеті жоғары деңгейде қалыптасуы керек. Адамның қоғамға, әлеуметтік топқа қатысты болуына қарай оның тікелей әлеуметтік рөлі мен атқарар қызметі, құқығы мен міндеті белгіленеді. Жеке тұлғаның құқықтық дамуы - құқықтық тәрбиенің арнайы мақсаты.

Еліміздің алтын бастауын XV ғасырдан бері жібектей таратып келе жатқан «Қасым салған қасқа жол», «Есім салған ескі жол», одан бері Тәуке ханның «Жеті Жарғысы». Міне, осылар- біздің ту көтерер әділдігіміздің тірегі.

Өзіміз ғұмыр кешіп отырған елдің белсенді және игілік өндіруші мүшесі болу үшін қоғамның бізге қандай үміт артатынын білуіміз қажет.

Азамат болу үшін өз мемлекетігіне ие әлдебір елде туу жеткілікті деп ойлау жаңсақтық. Азамат болу - өз құқықтарыңды, міндеттеріңді саналы да сындарлы түрде ұғыну. Адамдар тұрмысынан ажырамас болып табылатын құқықтарға ие болары

сөзсіз. Алайда, оларды қорғайтын заң шығарушы жүйелер жұмыс істемесе, ондай құқықтардың құны жоқ. Уақыт ағымымен бірге дамып отырған күрделі саяси құрылымдар жүйелері зорлық-зомбылықтан сақтап қана қоймайды, сонымен қатар біздің әрқайсымызға өз дарынымызды жетілдіріп, баянды бақыт табуымызға жол ашады.

Адамның өз болмысын тануға ұмтылысына көмектесіп, тереңде жатқан талап-тілегін, қабілеттерін дамыту, рухани күш беру- құқықтық тәрбиенің басты міндеті.

Жеке тұлғаны қалыптастыруда адамгершілігі жағынан жаны таза, жан-жақты, мәдениетті етіп тәрбиелеу- бүгінгі заманның басты талабы.

Қазақстан Республикасын демократиялық, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет деп жариялаған Ата Заңымыз, оның ең жоғарғы құндылығы - адам, адам өмірі, құқығы мен бостандығы деп ерекше атап өтті.

Мұның өзі қоғамдағы көп жақты, көп сатылы, қарым-қатынастарды реттеудің негізгі құралы ретінде құқықтық даму маңызының арта түсуіне жол ашты.

Республикада азаматтардың құқықтық тәрбиесін көтеру мақсатында көптеген шаралар жүзеге асырылуда. Қазіргі заманда білім беру жүйесі білім беру мекемелерінде жеке адам басқа адамдармен қалыпты жүйеленген азаматтық ережелерге сай әрекет етуі тиіс. Басқаша айтқанда, қалыптасқан нормалар мен ережелерді қадірлеу қалыптастырылады. Дәстүрлі қоғамда білім беру жекелей әсер ету арқылы шеберден оқушыға, үлкеннен кішіге өтіп отырса, ал қазіргі қоғамда стандартты формада дамудың «Білімді оқушы», «Әдепті азамат», «Ерікті Қазақстанның ерікті азаматы» және өзге де әлеуметтік түрлері игерілуде.

Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген қоғамымызды одан әрі демократияландыру, құқықтық мемлекет құру ісі құқықтық оқыту мен тәрбиені жетілдіру, халықтың барлық топтарын және ең алдымен оқушы жастарды қамтитын, оқытудың барлық кезеңінде үздіксіз құқықтық даярлау тұрғысында пәрменді шараларды талап етеді.

Құқықтық негізгі принциптер адамгершілік қасиеттермен байланысты екенін ескере отырып, мектепке дейінгі тәрбие мекемелерінде балаларға қоғамдық нормалар «әліппесін» оқыту қажет, қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу ерекшеліктерін ұғыну қисынын, жауапкершілігін ескере отырып, бастауыш мектепке тән адамгершілік-құқықтық тәрбие берудің түрлі нысандарының міндеті.

Орта оқу орындарында құқықтық тәрбие беру мен оқыту сапалық жаңа деңгеймен сипатталады. Оны игеруде, адамның қоғамдағы мінез-құлық тәртібін түсінуде едәуір жүйелікке ие бола түседі, тікелей өмір ахуалдарында заң тұрғысындағы сауаттылық пен құқықтық білімнің рөлі арта түседі.

Білім берудің осы кезеңінің басты мақсаты жастарды келешек еңбек қызметі үшін қажетті

құқықтық біліммен және машықтармен қаруландыру болып табылады.

Заң бойынша жастардың осы тобының мәртебесі елеулі өзгерістерге ұшырайды. 18 жаста кәмелеттік кезеңі басталады. Жастардың сайлау, өз мүлкіне дербес иелік ету, неке қатынасына тұру, қалыпты еңбек қызметімен айналысқан кезде тиісті материалдық жауапкершілік құқығы пайда болады. Жалпы білім беру барысында құқықты оқытудың тұтастығы мен толықтығы Азаматтық болмысты қалыптастыруда төмендегі мақсаттарды қарастырады:

1. Адамның биік азаматтығын, оның жалпы құқықтық мәдениеті мен әлеуметтік белсенділігін қалыптастыруды;

2. Құқық бұзушылықтың дер кезінде алдын алуды;

3. Таңдаған еңбек қызметіне даярлық барысында жастардың арнаулы құқықтық білім алуын көздейді.

Жастарға құқықтық тәрбие берудің тікелей міндеті - оларды адамгершілікке және құқықтық тәртіпке жат қылықтар жасаудан сақтандыратын жүйені қалыптастыру. Осындай аса маңызды міндетті іске асыруға жастарға құқықтық тәрбие беруге ықпал етуге тиіс.

Жастардың көпшілігі заңның маңызын жете бағаламайды. Олардың көбісі тәртіп бұзудың жазасыз қалмайтынына сенімсіздікпен қарайды. Бұл оқу орындарындағы құқықтық тәрбие мен ағарту ісін қайта қарауды талап етеді [3, 138 б.]

Құқық - құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның қалыптасуында ерекше рөл ойнайды. Мәселенің түп төркіні мұнда мемлекеттік араласу мен адам өмірінің барлық салаларындағы қоғамның шешім қабылдау еркіндігінің арасында оптималды үйлесім табуда. Осы кездері, оның ішінде білім беру саласында қоғам мен мемлекет арасында конструктивті өзара әрекет қажет. Қоғамның мемлекеттік істерге араласуын қамтамасыз ететін және оның мүдделерінің кепілі болатын жалғыз ғана нәрсе бар, ол - құқық. Алайда, тек жақсы заңдардың болуы жеткіліксіз. Күллі қоғамда заңды құрметтеу жағдайы қалыптасуы қажет. Әйтпесе, алдыңғы қатарлы озық демократия ұстанымдарын және жаңалықтарын қамтамасыз ететін заң жай ғана фикция, бос дыбысқа айналады. Яғни, бұл орайда тұлға мен қоғамда жоғары құқықтық сана мен құқықтық мәдениет болуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Сапарғалиев Г. С. Проблемы идеологии унитарного государства Казахстан // Научные труды «Адилет». - 2000, №1(7).- С. 12-20.

2 Гали А. Поиск трансформационной модели идеологической парадигмы, или Казахстанский манифест // Саясат. №10-11, 2001. – С. 21-28

3 Ибраева А.С. Правовая культура: вопросы теории и практики. – Алматы, 2006. – 235 с.

Байдельдинов Д.Л.
декан юридического факультета КазНУ
им. аль-Фараби, д.ю.н., профессор

Усенова Г.Р.
заведующая кафедрой теории и истории
государства и права, конституционного и
административного права, д.ю.н., профессор

ВОПРОСЫ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА В ТРУДАХ А.Н. БУКЕЙХАНОВА

Резюме: В статье анализируются труды А.Н. Букейханова, посвященные исследованию вопросов землеустройства и землепользования казахов. Земельный вопрос в традиционном казахском обществе был одним из самых запутанных. Присоединение Казахстана к России и последовавшая за этим колониальная экспансия несколько не разрешили данный вопрос, а наоборот усугубили его. Причина этого заключалась, прежде всего, в том, что в российских общественно-политический, научных кругах получил распространение тезис о том, что для коренного народа казахских степей в силу кочевого образа жизни земельный вопрос не играет никакой роли. В действительности же, для кочевников-скотоводов так же как и для земледельческих народов земельный вопрос имел если не большее, то по крайней мере одинаковое значение. От разрешения данного вопроса зависела судьба целого народа. Ни для кого не секрет, что именно земельный вопрос в начале XX века стал причиной постоянных столкновений между казахами и переселенцами. Вот, почему А.Н. Букейханов уделял данному вопросу такое серьезное внимание.

Ключевые слова: государство, право, права и свободы, земельное право, аренда земли, купля-продажа земли, договор, сделка и т.д.

Түйін: Мақалада Ә.Н.Бөкейхановтың қазақтардың жерге орналасу және жерді пайдалану мәселелерін зерттеуге арналған еңбектері талдаудан өтеді. Дәстүрлі қазақ қоғамында жер мәселесі ең бір күрделі мәселе болған. Қазақстанның Ресейге қосылғаннан кейін орын алған колониялық экспансия мәселені шешуге көмектеспеді, керісінше оны ұшықтырып жіберді. Мұның басты себебі мынада болды: ресейлік қоғамдық-саяси, ғылыми ортада қазақ даласындағы түбегейлі,

көшпелі өмір салты бар халық үшін жер мәселесі ешқандай маңызды болмады деген тұжырым орын алды. Шын мәнінде көшпелі малшыларға да, жермен айналысатын халық үшін де жер мәселесі маңыздырақ болды. Халықтың тағдыры осы мәселенің шешілуіне байланысты болды. Жер мәселесі XX ғасырдың басында қазақтар мен көшпелілердің арасында үнемі қақтығыстарға әкеліп соқтырғаны баршаға мәлім. Осы себептен де Ә.Н.Бөкейханов аталмыш жер мәселесіне аса көңіл бөлді.

Summary. The article analyzes the works of A. N. Bukeikhanov is devoted to research of land management and land use of Kazakhs. The land question in the traditional Kazakh society was one of the most confusing. The accession of Kazakhstan to Russia and the subsequent colonial expansion not allowed for this question, but on the contrary aggravated it. The reason for this was primarily that in the Russian public-political and scientific circles have spread the thesis that the indigenous people of the Kazakh steppes in the power of the nomadic lifestyle of the land problems plays no role. In fact, for nomadic herdsmen as well as for agricultural peoples of the land question was if not more, then at least the same value. Resolution of this questions depended the fate of an entire people. For anybody not a secret that the land question in the early twentieth century was the cause of constant clashes between Kazakhs and settlers. That's why A. N. Bukeikhanov has given this problems such serious attention.

Ни для кого не секрет, что именно земельный вопрос в начале XX века стал причиной постоянных столкновений между казахами и переселенцами. На это указывают не только представители передовой казахской интеллигенции, но исследователи из

числа русских чиновников [1, с. 8,9]. Безусловно, земельный вопрос в традиционном казахском обществе был одним из самых запутанных [2, с. 248]. Присоединение Казахстана к России и последовавшая за этим колониальная экспансия несколько не разрешили данный вопрос, а наоборот усугубили его. Причина этого заключалась, прежде всего, в том, что в российских общественно-политический, научных кругах получил распространение тезис о том, что для коренного народа казахских степей в силу кочевого образа жизни земельный вопрос не играет никакой роли. В действительности же, для кочевников-скотоводов так же как и для земледельческих народов земельный вопрос имел если не большее, то по крайней мере одинаковое значение. От разрешения данного вопроса зависела судьба целого народа. Вот, почему А.Н. Букейханов уделял данному вопросу такое серьёзное внимание.

А.К. Ешмуратов по этому поводу отмечает следующее: «В конце XIX – начале XX веков в казахской степи противостояние местного населения против переселения усиливаются. Нередко столкновения между казахами и переселенцами заканчивались кровавыми событиями. А Букейханов приводит в пример события 1906 года в Петропавловском уезде. В этом столкновении принимали участие сотни вооруженных переселенцев и киргиз; в результате – несколько убитых с той и другой стороны [3, с.35].

Переселенческая политика получает широкий размах и становится более упорядоченной со строительством Сибирской железнодорожной магистрали и созданием Комитета Сибирской железной дороги. Благодаря железнодорожной магистрали, Россия связала свои дальние рубежи с центром. Букейханов по этому поводу отмечает, что с этого момента заселение Сибири стало на более рациональную почву, с этого момента колонизация Киргизской степи приняла менее беспорядочный характер, как было раньше, когда обыкновенно переселенцам отводили участки после того, как они поселились на них [4, с.56].

Отдельные ученые, анализируя переселенческую политику царизма отмечали и продолжают отмечать, что переселение имело и позитивные моменты. В качестве некоторого позитива они рассматривают принесение переселенцами в казахский край просвещения и культуры. С этим мнением категорически не согласен А.Н. Букейханов. Он открыто разоблачал несостоятельную концепцию об особой цивилизаторской миссии русских в Центральной Азии [5, с. 15]. По его мнению, «Киргизский край в этом отношении находился в весьма неблагоприятных условиях. Покорив край, русские не могли перейти к культурной работе потому, что первоначальное завоевание совершалось исключительно с целью обогащения, и первые завоеватели были совершенно не подготовлены к культурной

роли. Это были грубые, невежественные люди с первобытной нравственностью, с сомнительным прошлым; правда, и при всем этом, они оказались развитее инородцев, но не настолько, чтобы, покорив их, могли сознательно перейти к мирной культурной работе; они не приложили усилий даже к тому, чтобы разумно воспользоваться богатыми дарами природы или прокормить себя своим трудом. Напротив, они выбрали другой, более лёгкий способ наживы – грабёж покорённого инородца и расхищения природных богатств» [4, с. 62].

Таким образом, мыслитель указывает на хищнический характер колонизаторской политики царизма, при этом особо указывая на нерациональный характер переселения. Всё это, по мнению ученого, «углубляет и обостряет установившийся и без того на почве беззакония национальный антагонизм» [6, с. 585].

Анализ исторических источников позволил Аманжоловой прийти к выводу о том, что «национальный антагонизм, о котором писал Букейханов, рождался под воздействием антидемократических правительственных мероприятий и приобрел этническую направленность не вследствие русофобских настроений национальных масс, а в силу того, что облик и характер власти в их сознании наглядно сопрягался с Россией как державой, определявшей стратегию и формы развития края, особенно в административном плане, когда ключевые позиции в управлении сохранялись за русскоязычными назначенцами имперского центра [7, с. 5].

Необходимо отметить, что мнение казахской интеллигенции по этому вопросу было неоднозначным. Образовалось два лагеря, выражающих полярные мнения. Одна группа казахских интеллигентов, в которую входили Бахытжан Каратаев, Мухамеджан Сералин и др., доказывала, что казахи должны перейти к оседлому образу жизни, и на основании этого они обосновывали необходимость получения ими своего пая земли, подавая при этом личный пример. Однако практика показала, что казахи, привыкшие к традиционному укладу, не смогли вести оседлое хозяйство и переходили к привычному для них кочевому образу жизни. Вторая группа казахской интеллигенции в лице А.Н.Букейханова, А.Байтурсынова, М.Дулатова, М.Тынышбаева, Х.Досмухамедова и др. придерживалась мнения, что народы, занимающиеся разведением скота, должны оставаться кочевыми, а земледельцы должны вести оседлый образ жизни, поскольку хозяйственный уклад конкретного народа формируется не один год и даже не десять лет, а столетиями. Однако внутри второй группы не было согласия по вопросу об огосударствлении земли. Так, А.Н.Букейханов считал, что земля должна остаться в собственности казахского народа. Требуя закрепления земли в собственность кочевников, А.Н. Букейханов выступал за сохранение в

современном ему казахском обществе общинного землевладения. По мнению ученого, общинная собственность на землю явится надежным способом защиты прав кочевников. И наоборот, режим личной собственности может привести к полному обезземеливанию казахов, поскольку в случае нужды они могут продать свои участки пришлому населению, тем самым, поставив себя в тяжелейшее положение.

По мнению же А.Байтурсынова, «сожалеть об обращении казахских земель в казенную собственность – значит демонстрировать некомпетентность. Во-первых, потому что шансов противостоять огосударствлению угодий практически не было. Во-вторых, останься казахи при своей земле - вышли бы не выгоды, но сплошные муки» [7, с. 5]. В отличие от Букейханова Байтурсынов считал, что в огосударствлении земли для казахов больше положительных моментов, чем отрицательных, поскольку казахи, являясь по своей природе ленивыми и невежественными, получив землю на правах собственности, не стали бы на ней работать, а распродали бы ее и в конце концов остались бы ни с чем. А. Байтурсынов категорически не соглашается с А.Н.Букейхановым, что в переселении виновато царское правительство. По его мнению, «... большинство мужицких городов насаждено в казахских областях не администраторами, напротив колонистов привадили сами же казахи» [7, с. 5]. В своей работе «Исторические судьбы Киригизского края и культурные его успехи» Букейханов раскрывает основные методы захвата казахских земель русскими переселенцами [4].

Одним из основных методов первоначально, по мнению мыслителя, являлась аренда земли. Как правило, в казахскую степь на разведку посылались так называемые ходоки, «которые высматривали подходящие места, арендовывали небольшие участки, делали распашки и посевы и, убедившись в доброкачественности почвы и угодий, законтрактывывали эти земли юридическими актами на известные сроки. Новоселы, убедившись в высоком качестве своих участков, начинали энергично вызывать к себе земляков или принимать странствующих русских переселенцев. Таким образом, среди киргизских степей возникали русские поселки в несколько десятков домов [8, с.33].

9 ноября 1906 года была объявлена земельная реформа, в ходе реализации которой основным считался принцип «вымирающему народу, зачем вообще земля». Согласно реформе излишки земли беспрепятственно выделялись переселенцам. По-мнению ученого, основная причина потери казахами своих земель заключалась в незнании ими законов о распределении земли. Царское правительство нередко в земельном вопросе прибегало к завуалированным методам. Это прекрасно понимал А.Н. Букейханов и неоднократно в своих

выступлениях призывал свой народ быть осмотрительнее в земельном вопросе.

Несмотря на то, что Букейханов участвовал в экспедиции Щербины, он категорично отрицательно относился к её выводам. В первую очередь это касается норм. В этом вопросе у Букейханова было много сторонников. Одним из них был Т. Седелников, подвергавший жесткой критике методы исследования, используемые экспедицией Щербины. Седелников считал, что изначально ошибка экспедиции заключалась в том, что для изучения были взяты нетипичные хозяйства казахов. Кроме того, он так же не был согласен и с размерами казахской семьи [9, с.33].

В трудах, посвященных вопросам земельного права, А.Н. Букейханов показывает, что поворотным пунктом в развитии земельных отношений явилась вторая половина XIX века. Если в традиционном казахском обществе земля находилась в общинной собственности, то с присоединением Казахстана к России и усилением колонизации края земля становится собственностью общинно-аульной группы. Тем самым ученый показывает, что к началу XX века экономическое значение общины начинает падать и наоборот, возрастает роль аула. Основной экономической единицей становится подворье.

Активная колонизация казахского края привела к тому, что казахи вынуждены были сократить маршруты кочевания, перейти к ведению комплексного скотоводческо-земледельческого хозяйства, что в конечном итоге привело к изменению земельных отношений, выразившееся в закреплении пастбищ в аульное и подворное пользование.

Земельный вопрос нашел отражение в статье А.Н. Букейханова «1916 – 1926», посвященной 10-летию царского Указа от 25 июня 1916 года [9, с. 84 - 88].

В ней автор отмечает, что еще до войны русским крестьянам отошли лучшие казахские земли. Таким образом, царизм посадил русских пришельцев на шею казахов. Сами же казахи были переселены на непригодные земли. При малейших попытках казахов высказаться по поводу потери земли, к ним могли быть применены репрессивные меры.

Он прекрасно осознавал, что, получив землю, казахи не смогут в одночасье стать землепашцами, поскольку издревле занимаются скотоводством. «Животноводство не треух, который можно мгновенно сорвать с головы при виде высокородного господина. Если люд, занимающийся животноводством ради существования возьмет по 15 десятин земли, он как бы натянет на большую ногу тесные сапоги. Поэтому мы и говорим, казахи, прежде чем взять по 15 десятин и растить скот на этой земле, оглядитесь по сторонам. На 15 десятинах невозможно пасти скот». Эта идея основной мыслью проходит через ряд последующих статей Букейха-

нова, опубликованных в газете «Казах» в период с 1913 по 1915 гг (1913 г. № 24, 1915 г. № 105,145-148,158,160-161,167).

На примере хозяйствования казахов на территориях, где отведены земли пришлым крестьянам девяти поселков на реке Ишим, А.Н. Букейханов показывает всю меру социальной опасности разрушения веками складывавшегося хозяйственного уклада жизни автохтонов края. Системность кочевого хозяйства разваливается, когда аулы отрезаются от естественных водоемов для скота пашнями переселенцев, когда лучшие сенокосные угодья, составлявшие долговременную кормовую базу для скота целых родов прирезаются к наделам поселян извне и выкашиваются, когда перманентное перекраивание объемов и конфигураций наделов переселенцев в целях сдерживания процесса их обеднения запутывает кочевые маршруты, ступенькает границы родов и порождает конфликты между ними, не говоря о провоцировании конфликтов между коренным населением и переселенцами.

А. Н.Букейханов не отрывает вопросы защиты коренных социальных интересов казахского народа от исторических задач буржуазно — демократической революции в России. Как один из заметных деятелей конституционно — демократической партии России (кадеты), борющейся за реальные свободы граждан и равенство всех перед законом, требовавшей, в частности, отчуждения земельного фонда в пользу малоземельным и безземельным крестьянам, он прекрасно отдавал себе отчет в том, что без ускоренного решения аграрного вопроса Россия обречена на экономическую отсталость и перманентные внутренние социальные конфликты, чреватые политическим распадом. Но он вместе с соратниками по партии противостоял Столыпинской программе форсированного и насильственного перевода общинных отношений в русской деревне на хуторское хозяйство, особенно на новых территориях за Уралом, без учета исторически обусловленных препятствий психологического, территориально — специфического и административного порядка. Кадеты ратовали за последовательную реструктуризацию товарно — денежных отношений в русской деревне на базе рыночного перераспределения земли и интенсификации крестьянского труда, которое только и может снять проблему аграрного перенаселения. Перемещение «лишних» крестьян на новые земли в подавляющем большинстве случаев только ухудшает их социальное положение, не решая в корне проблему выхода России из депрессии в аграрном секторе. А неготовность царской бюрократической машины к реализации государственных планов такого масштаба, как переселение и землеустройство сотен тысяч людей, доводит до абсурда саму идею решения аграрного вопроса таким спосо-

бом. Алихан Букейханов — решительный сторонник правового решения неизбежных конфликтов между переселенцами и местным населением, красной нитью проводит в своих очерках мысль о необходимости законодательного регулирования землепользования в Степном крае с учетом естественных жизненных интересов казахского народа. Социальные интересы полукочевого казахского народа, обусловлены сильной зависимостью от экстенсивных форм хозяйствования, требующих обширных территорий для пастбищ, принуждение его к ускоренной седентеризации равносильно сознательному подталкиванию к общественному хаосу и голоду, хотя в исторической перспективе экономический облик Казахстана видится А. Букейханову как преимущественная сельскохозяйственная специализация на основе оседлости. И в этом ключе большой, хотя и нерентабельный, опыт хуторского хозяйствования переселенцев может сыграть известную роль в процессе окультуривания сельскохозяйственного труда в степных условиях, если придать этому процессу долгосрочный и планомерный характер преобразования всего социального ландшафта. Приверженец идеи национального самоопределения как конечной цели буржуазно — демократической революции, А.Н. Букейханов прозорливо видел объединяющее в полиэтническую общность значение правового регулирования фактического сосуществования двух типов хозяйствования на казахской земле - традиционного полукочевого и новосформировавшегося хуторского. Эта мысль органично вписывается в выраженную А. Букейхановым в статье 1917 года — «Обшесибирский съезд» надежду на то, что «если казахская нация образует автономию, то русских, живущих среди нас, заберем с собой» [10, 263 б.].

Раскрывая сущность земельной политики царизма в национальных окраинах, Букейханов отмечает, что земельный конфликт не обошел стороной и другие народы, основной формой хозяйствования которых было скотоводство. В статье «Хахас» ученый пишет о тюркском народе, лишившемся в результате переселенческой политики царизма своих лучших земель [11, с.262 - 263].

Изучив труды зарубежных экономистов, в том числе немецких ученых Ф. Листа и К. Бохера, и проанализировав современное ему состояние казахских хозяйств, Букейханов приходит к выводу о том, что смена основных форм хозяйствования должна происходить плавно, эволюционным путем.

А.Н. Букейханов выделяет в казахском обществе следующие виды землепользования: зимовки, покосы, пастбища и др. Им проведен сравнительный анализ правового положения каждого из видов землепользования. Так, ученый отмечает, что покосы никогда не были объектом общего владения, они находятся в подворно-наследственном пользо-

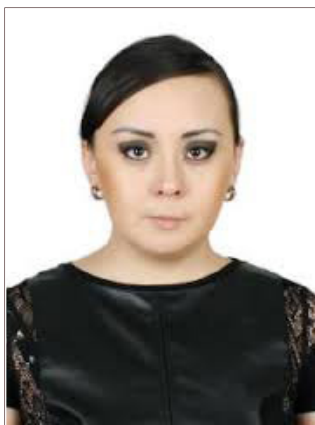
вании. После смерти главы семейства покосы переходят по наследству его детям, а в случае их отсутствия – ближайшим родственникам и жене, если она не выходит замуж. Что же касается пастбищ, то ученый отмечает, что пастбища были едины, неделимы. А. Н. Букейханов выделяет следующие виды пастбищ: зимние, осенние, весенние и летние. Основанием такой классификации являются время пользования и их относительная важность.

Первые три категории находились во владении и пользовании отдельной «общинно - аульной группы» [6, с.69], соответствующей русской сложной крестьянской общине. В среднем на одну общинно - аульную группу приходилось 6 «кыстау», а это в среднем около 40 хозяйств. Летние же пастбища находились в общем, пользовании многих общинно – аульных групп. В современной научной историко-правовой литературе данная форма социально – хозяйственной жизни получила название расширенной общины. Поскольку такая община существовала в теплое время года, то в ее рамках решались все задачи, возникающие в производственном процессе именно в этом сезоне [12, с.93].

Одной из основных проблем, стоящих перед расширенной общиной, является вопрос обеспечения скота водой. Размеры расширенной общины зависели от наличия, качества и типов источников водоснабжения. Как известно, на естественные водоёмы в степи действовало право первозахвата, искусственные водоёмы же находились в собственности того родового объединения, которое его создало. По этому поводу А.Н. Букейханов пишет: «Летние водопои и стоянки находятся в родовом пользовании. На стоянке каждый аул копает или чистит отдельный колодец, располагая его в лощинах...» [9, с.128]. Таким образом, А.Н. Букейханов подтверждает факт права собственности родовой общины на искусственные водоёмы.

Использованная литература:

- 1 Кауфман А. А. Переселенцы-арендаторы (2-я часть) - СПб., 1897. – 187 с.
- 2 Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX веков. – Алма-Ата 1960. – 296 с.
- 3 Ешмуратов А.К. Алихан Букейханов в изучении проблемы русского переселения и особенностей казахского землевладения и землепользования. //Вестник КазГУ.- Серия историческая – 1998. - №13 (8). – С. 33 – 35
- 4 Букейханов А.Н. Исторические судьбы Киргизского края и культурные его успехи. - Әліхан Бөкейхан. Тандамалы (избранное). / Под ред. Р.Н. Нурғалиева. – Алматы, 1995. – 477 с.
- 5 История Казахстана с древнейших времён до наших дней в пяти томах. – Т.3. – Алматы, 2000. – 768 с; Ирмуханов Б. Путь к независимости // Сухбат. – 1993. – 11 ноября
- 6 Букейханов А.Н. Киргизы // Формы национального движения в современных государствах. / Под ред. С. Костелянского. – СПб., 1910. – 600 с.
- 7 Аманжолова Д.А. Казахское общество в первой четверти XX века: проблемы этноидентификации – 1999
- 8 Бородин Н.А. Государственная дума в цифрах. – СПб., 1906. – 97 с.
- 9 Бөкейхан Ә. Таңдамалы (избранное) / Под ред. Р. Нурғали. — Алматы: «Қазақ энциклопедиясы». – 1995. – 477 с.
- 10 Бөкеханов Ә. Шығармалар. – Алматы: Қазақстан, 1994. - 263 б.
- 11 Букейханов А.Н. Хахас // Бөкейхан Ә. Тандамалы (избранное). / Под ред. Р.Н. Нурғалиева. – Алматы, 1995. – С. 262 – 263б.
- 12 Абил Е. История государства и права Республики Казахстан – Астана, 2000. -188 с.

Усеинова К.Р.

к.ю.н., доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права, КазНУ им. аль-Фараби

Токтыбаев А.А.

к.ю.н., Казахский национальный университет им. аль-Фараби

**ИЗМЕНЕНИЯ В СУДОУСТРОЙСТВЕ И СУДОПРОИЗВОДСТВЕ
КАЗАХОВ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХУІІІ – начале ХІХ вв.**

Резюме. Статья посвящена анализу судоустройства и судопроизводства казахов во второй половине 18 – начале 19 вв. В конце ХУІІІ – начале ХІХ вв. царская политика в основном направлена на ослабление родовых устоев, межродовых связей, ликвидацию традиционных институтов казахского общества. Стремление колониальных властей внедрить так называемые «демократические начала» в казахском обществе и закрепить их на законодательном уровне привели к следующим результатам: к разорению основной массы казахского населения; к распространению в казахской степи таких негативных явлений, как взяточничество, мздоимство, бюрократизм и т.д.; многие традиционные институты казахского обычного права утратили свое первоначальное значение и превратились в свою противоположность; ослабли родовые связи.

Ключевые слова: адат, биш, суд биев, судопроизводство, судоустройство, «Жеты-Жаргы», реформы, правовая культура

Түйін. Мақала ХУІІІ ғасырдың екінші жартысы мен ХІХ ғасырдың басындағы сот құрылымы мен сот өндірісін талқылауға арналып жазылған. ХУІІІ ғасырдың соңы мен ХІХ ғасырдың басында патшалық саясат негізінен рулық орнатылымдарды, ру аралық байланыстарды әлсіретуге, қазақ қоғамының дәстүрлі институттарын жоюға бағытталған болатын. Үстем биліктің қазақ қоғамында “демократиялық бастауларды” енгізу және оны заң тұрғысынан бекіту мынадай нәтижелерге әкеп соқтырды: қазақ халқының басым бөлігінің кедейленуіне; қазақ даласында теріс құбылыстардың орын алуына, атап айтқанда: сыбайлас жемқорлыққа, бюрократизмге және т.б. ықпал етті; қазақ әдет құқығының көптеген дәстүрлі институттары өзінің алғашқы қалпын жоғалтып алды; рулық байланыстардың әлсіреуіне әкеп соқтырды.

Summary. The Article is devoted to the analysis of the judicial system and court proceedings of the Kazakhs in the second half of 18th – early 19th centuries. In the end of ХУІІІ – early ХІХ centuries the tsarist policies are mostly aimed at weakening

labor practices, inter-clan relations, the elimination of traditional institutions of the Kazakh society. The desire of colonial authorities to implement the so-called «democratic» in the Kazakh society and to place them at the legislative level has led to the following results: to the ruin of the main mass of the Kazakh population; for distribution in the Kazakh steppe of such negative phenomena as corruption, bribery, bureaucracy, etc.; many of the traditional institutions of the Kazakh customary law has lost its original meaning and has turned into its opposite; weakened clan ties.

В конце ХУІІІ – начале ХІХ вв. царская политика в основном направлена на ослабление родовых устоев, межродовых связей, ликвидацию традиционных институтов казахского общества.

В 1822 и 1824 годах царским правительством принимаются «Устав и сибирских киргизах» и «Устав об оренбургских киргизах».

Устав 1822 г. являлся результатом целенаправленного изучения сведений об экономическом, социальном и политическом облике казахского общества и проводился в жизнь осторожно и постепенно [1]. Его содержание и анализ подготовительной работы при выработке, свидетельствуют о том, что инициатор устава М.М. Сперанский старался создать такую систему управления, которая соответствовала бы традиционным формам общественного устройства самих казахов и, в то же время, способствовала бы успеху политики российского правительства в казахских землях. Как отмечает академик С.З. Зиманов, «этот обширный и сложный план претворялся в жизнь без серьезной ломки старых, сложившихся порядков управления, постепенно, но верно и с большим успехом» [2].

По «Уставу о сибирских киргизах» 1822 года особую актуальность получают мероприятия русской администрации по сбору обычно-правовых норм: «...поелику законы сии и обычаи в каждом племени имеют некоторое и часто важное от других отличие, сохраняясь поныне через одни изустные предания, могут быть и сбивчивы и неопределенны, то по сим причинам предоставляется местному начальству от почетнейших людей со-

брать полные подробные о сих законах сведения, рассмотреть оные по губерниям в особых временных комитетах, смягчить все дикое и жестокое, отменить несообразное с другими установлениями, и, расположив в надлежащем порядке, представить местному главному управлению на утверждение» [3, с.111, 118].

Поскольку вся работа по сбору обычно-правовых норм сводилась к опросу казахского населения, а именно: султанов, биев, отчасти рядовых кочевников, а также мулл и казиев, то нередко имели случаи смешения норм шариата и адата.

Но главную роль при проведении данной работы, на наш взгляд, играло следующее:

1. Составители сборника не владели казахским языком и зачастую записывали нормы адата со слов переводчика.
2. Как правило, они не обладали ни юридическим, ни историческим образованием.
3. Ими не было принято во внимание, что с изменением условия жизни и быта кочевников менялось и содержание отдельных обычно-правовых норм.

В 1876 году данные материалы впервые были опубликованы в Варшаве профессором Самоквасовым.

Как известно, ни один из этих сборников норм обычного права казахов не получил законодательного утверждения. Одним из важнейших причин неутверждения этих сборников, - по мнению Т.М. Культелеева, - явилось то, что большинство норм казахского обычного права было совершенно противоположно взглядам, проводимым в российском законодательстве, и они оставались служить в качестве справочных материалов для российской администрации [4, с.56].

Проведенная российским государством, на основании «Устава о сибирских киргизах» 1822 г. административно-судебная реформа повлекла за собой первое серьезное ограничение сферы действия казахского обычного права.

По Уставу 1822 г. в казахской степи Сибирского ведомства вводятся некоторые элементы российской правовой системы и культуры, способствовавшей трансформации традиционной правовой системы казахов. Так, согласно § 205 Устава «Все судные дела киргизов разделяются на три рода: а) уголовные, б) исковые и в) по жалобам на управление». § 206 гласил: «Уголовными делами относительно к киргизам почитать только 1) государственную измену; 2) убийства; 3) грабежи и баранту; 4) явное неповиновение установленной власти» [5].

Об особенностях изменения обычного права Н. Аристов писал: «Обычное право и обычаи не есть что-либо неизменное и непреложное. Судебные воззрения и, вообще, обычаи народа изменяются по мере развития народа, продукт жизни которого они составляют, и по мере изменения условий, в

которые народ поставлен» [4].

Дореволюционные исследователи констатировали изменение системы обычно-правовых норм под влиянием перемен в системе общественных отношений, прежде всего хозяйственных. В памятной книжке Семипалатинской области за 1901 г. отмечалось: «Среди киргиз натуральное хозяйство начинает сменяться денежным, а вместе с тем и незаметно меняются нормы обычного права» [6].

Согласно «Уставу об Оренбургских киргизах» 1824 года, пограничное управление разделялось на три звена: высшее, линейное и степное. Высшим звеном управления являлась Пограничная комиссия, которая наделялась исполнительной и судебной властью. Она должна была осуществлять надзор за казахами, живущими на линиях и в степи, иноземцами-выходцами из Азии, а также вести государственные финансовые дела. Судебные функции заключались в ведении суда над казахами и иностранными торговцами, а также в рассмотрении исковых дел.

Центральное правительство, подводя итоги административно-судебной политики в Оренбургском крае в 20 - 30 годах XIX века подчеркивало, что меры, принятые в эти годы дали некоторые положительные результаты, но не всегда были успешны.

Оренбургская администрация в 20 - 40 годы XIX века в своей деятельности по управлению в казахских землях руководствовалась незавершенным, детально неразработанным законодательным актом, каковым являлось «Утвержденное мнение Комитета азиатских дел относительно преобразования управления Оренбургским краем» от 31 января 1824 г. К разработке систематического законодательного основания административной политики в Оренбургском крае российское правительство приступило в 1844 году.

В 1844 году Министерством иностранных дел России было разработано «Положение об управлении Оренбургскими казахами». Это был первый законодательный акт, в сущности систематизировавший уже имеющиеся на практике порядки управления.

По «Положению» 1844 г. на территории Младшего жуза вводилась пограничная комиссия, состоявшая из четырех палат: Казенная, Государственных имуществ, Гражданского и Уголовного суда. Кроме того в ее состав входили четыре отделения: исполнительное, судное, уголовное, счетное. Пограничная комиссия приравнивалась к общим государственным учреждениям России.

Одной из обязанностей пограничной комиссии являлось судопроизводство по гражданским и уголовным делам казахов, не подлежащих военному суду.

Существенным изменениям «Положение» 1844 г. подвергло суд и судопроизводство казахов Орен-

бургского ведомства. В данном акте содержались положения по сути, игнорировавшие нормы казахского традиционного права. Так, убийство, измена, разбой, барымта, захват русских, подстрекательство против правительства, совершаемые казахами Оренбургского ведомства, были отнесены к компетенции военного суда. Воровство-кража, воровство-мошенничество у прилинейных жителей свыше 20 рублей серебром, кормчество (солью, крепкими напитками), насилие всякого рода и неразрешенная перекочевка через линию были отнесены к уголовным преступлениям. Они решались Пограничной комиссией на основании общих российских законов, на что она получила право ранее в 1836 году. «Положение» 1844 года добавило к этим видам преступлений еще и иски между самими казахами на сумму более 50 рублей серебром. Они также были отнесены к уголовно-судебной компетенции Пограничной комиссии.

В ведении традиционного суда биев находились маловажные преступления, совершенные между самими казахами и иски ниже 50 рублей серебром (§ 59 «Положения» 1844 г.) [3, с.22].

Однако, необходимо отметить, что даже эти минимально оставленные полномочия суда биев еще более были урезаны с принятием царскими властями других постановлений. Это нашло выражение в том, что суд биев потерял право суда высшей инстанции, которое он имел в традиционной форме, а так же согласно ст. 65 создавался аналог суда биев «словесный мировой суд» при Пограничной комиссии, в которой могли разбираться казахи по своему желанию. Причем решения данного суда признавались окончательными и не подлежали обжалованию, тогда как на решения обычного суда биев можно было приносить жалобы Пограничной комиссии [3, с.23].

Таким образом, можно сказать, что мероприятия, разработанные царским правительством по внедрению новой системы судостроительства и судопроизводства не просто не привели к каким-либо результатам, они нанесли значительный урон правовой культуре казахов.

Следующим этапом проникновения и дальнейшего закрепления колониальной системы управления и имперской правовой системы явились административно-правовые реформы, подготовленные и проведенные в Казахстане в 1867-1868 гг.

Согласно «Временным положениям» вся территория Казахстана была поделена на шесть областей, которые в свою очередь делились на уезды. Во главе области стоял военный губернатор и областное правление, совмещавшее в себе функции губернской канцелярии, судебной палаты, а так же казенной палаты.

Низшим звеном в аппарате управления стало местное управление, состоящее из волостных управителей и аульных старшин.

Нередко в местную администрацию выбирались люди, не имеющие авторитета среди населения и опыта управленческой деятельности, но получившие рекомендацию губернатора или уездного начальника.

Согласно «Временным положениям» на территории Казахстана основной судебной инстанцией становились общеимперские суды. От традиционного судопроизводства казахов осталось лишь название «народный суд». Всего было введено три разновидности судов:

1. Военный суд.
2. Суд на основании общих законов империи.
3. Народный суд.

По «Временным положениям» суд биев разделялся на три категории: суд единоличного бия, суд волостного съезда биев, чрезвычайные съезды биев. Суд единоличного бия, наделялся правом рассматривать дела по искам на сумму до 300 рублей, но принимать окончательные решения он мог только по делам до 30-ти рублей. Рассмотренные дела по искам свыше этой стоимости, он должен был передать на заключение волостного съезда биев. Волостные съезды биев имели право рассматривать дела по искам на всякую сумму, но окончательно решать они могли дела только по искам на сумму до 500 рублей. Неокончательные решения волостного съезда биев должны были передаваться уездному начальнику, а тот, по инстанции выше - областному правлению. Областное правление само имело право утвердить решение волостного съезда биев или, в случае особой надобности, созвать чрезвычайный съезд биев. Такие съезды могли созываться также по соглашению между несколькими уездными начальниками, по мере надобности.

Суду биев были подсудны следующие уголовные дела: преступления против личности (кроме убийств), против собственности (кроме разбоя и грабежа), против семейно-брачных отношений, против религии (ислама), против деятельности местной администрации (волостных управителей, аульных старшин, биев). Кроме того, суду биев было поручено впервые в истории казахского права совершение нотариальных действий.

За совершение таких преступлений, как убийство, разбой, грабеж, барымта, нападение на купеческие караваны, побег в чужие владения, поджоги, делание и перевод фальшивой монеты, похищение казенного имущества, нарушение уставов казачьих управлений и преступления по должности местных киргизских властей казахи судились по общеимперскому уголовному законодательству.

Необходимо отметить, что реформа 1867-68 гг. превратила суд биев в орган, защищающий, прежде всего, групповые интересы. Она породила такие пороки, как взяточничество, мздоимство и др. Весь порядок «выборов» судов с последующим их

утверждением генерал-губернатором, вся работа судов были подчинены лишь одному: поставить местный суд в прямую зависимость от колониальной администрации, приспособить судоустройство казахов потребностям как внешних, так и внутренних угнетателей. Вот, как оценивал реформирование судоустройства и судопроизводства простой казах:

Отстранились Бии – избранники народа:
Приказано избрать бия на каждые 20 кибиток,
Постановили бия на каждые 50 кибиток,
На сто назначили аульного старшину,
А на тысячу волостного управителя,
Приставив к нему одного русского писаря...
И пошли смертные распри из-за должностей
и стали дарить 50-ников лошадьми и баранами.
Так, хорошие люди обратились к рабам произвола!

Обратились в судей даже глупые пастухи,
Неумеющие отличить хорошего от дурного.
И у таких-то пастухов вы просите совета?
Где же ваш прежний стыд, добрые люди?
Вы старые бии, полагающие душу за народ,
О, бии, где вы теперь? [7, с.40].

Введение новых форм судопроизводства на практике способствовало развитию различного рода злоупотреблений. Так в случае совершения преступления для производства следствия в казахские аулы выезжали представители российской администрации, что приводило к повальным обыскам, насилию и т.д. Как правило, такие действия не были эффективными и не приводили к раскрытию преступлений.

Практически все русские исследователи казахского обычного права отмечают, что ничего кроме негатива в виде интриг, конфликтов «выборное начало» не принесло. Так, Н.Я. Мордвинов отмечает: «Выборное начало внесло зло в среду туземцев» [8, с.411].

«Положением об управлении Туркестанским краем» 1886 г. и «Положением об управлении степными областями» 1891 г. определенной регламентации подверглось процессуальное обычное право казахов, объективно необходимой с точки зрения российских административно-политических порядков. Существенных изменений в уголовное право Казахстана эти «Положения» не внесли.

Однако необходимо отметить, что некоторую корректировку претерпела система так называемых «народных судов», закрепленная во «Временных правилах 1867-68 гг.». Так, по принятому в 1886 году «Положению об управлении Туркестанского края» из ведения народного суда были изъяты уголовные дела об убийствах, увечьях и изнасиловании, а также о разбоях и грабежах. «Положение об управлении Степными областями 1891 года» в вопросах судоустройства и судопроизводства повторило Положение 1886 года.

Одним из результатов реформирования «народного суда», на наш взгляд, явилось появление огромного числа жалоб, подаваемых местной администрации. Значительное количество жалоб было связано с тем, что русские колониальные власти стремились ослабить «родовое начало» казахском обществе. Это проявлялось, прежде всего, в том, что стремясь урегулировать конфликты, кочевники отказывались от традиционных способов их разрешения (в т.ч. и барымты) и все больше и больше прибегали к методам урегулирования конфликтов, предложенным колониальными властями. Одним из самых распространенных таких методов явилась апелляция к «сильным мира сего», т.е. представителям колониальных властей.

Анализ реформ XIX века позволяет сделать ряд выводов.

Царское правительство на основании Положения об управлении Оренбургскими киргизами, Временных положений 1867 и 1868 гг. и других законов постоянно стремилось ограничить сферу влияния казахского обычного права. Однако попытки приспособить казахское обычное право к общеимперскому законодательству не увенчались успехом. Это объясняется тем, что царское правительство пыталось осуществить эти мероприятия, не всегда учитывая специфику общественных отношений в Казахстане, навязывая совершенно незнакомую правовую систему.

Как отмечает Н.Л. Айткулова, реформы XIX века, проводимые российскими властями в крае, были направлены, прежде всего, на внедрение законодательства Российского государства и приспособления к нему казахского обычного права. Но эти далеко идущие планы российского правительства не осуществились, а лишь оказали трансформирующее воздействие на правовую систему казахов. Сфера действия казахского обычного права оставалась весьма широкой, как вследствие устойчивого характера традиционной правовой системы, так и неприспособленности новых мер администрирования к специфическим условиям казахского кочевого общества» [9].

На наш взгляд, стремление колониальных властей внедрить так называемые «демократические начала» в казахском обществе и закрепить их на законодательном уровне привели к следующим результатам: к разорению основной массы казахского населения; к распространению в казахской степи таких негативных явлений, как взяточничество, мздоимство, бюрократизм и т.д.; многие традиционные институты казахского обычного права утратили свое первоначальное значение и превратились в свою противоположность; ослабли родовые связи; «столетиями формировавшиеся нравственные принципы, обычаи, традиции стали исчезать... Формировалось антиправовое, аморальное сознание» [10, с.40].

Использованная литература:

1. Жиренчин К.А. Политическое развитие Казахстана в XIX – начале XX веков. - Алматы, 1996. – 352 с.
2. Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX веков. - Алма-Ата, 1960. – 296 с.
3. Материалы по истории политического строя Казахстана / Сост.: М.Г. Масевич. - Алма-Ата, 1960. - Т.1. – 441 с.
4. Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. – Алматы, 2004. – 312 с.
5. Материалы по казахскому обычному праву / Сост. З.Ж. Кенжалиев. - Алматы, 1996. – 208 с.
6. Памятная книжка Семипалатинской области на 1901 г. - Семипалатинск, 1901. - Вып. V. - 384 с.
7. Усеинова К.Р. Институт барымты и его место в обычно-правовой системе казахов: Дисс...к.ю.н. – Алматы, 2007 – 113 с.
8. Маковецкий П.Е. Материалы для изучения юридических обычаев киргизов, Омск, 1886 // Материалы по казахскому обычному праву - Алматы, 1998. – С. 320-418.
9. Айтқұлова Н.Л. Институт «айып» в обычном праве казахов: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Алматы, 2002. – 124 с.
10. Кул-Мухаммед М. Колониальный режим в Казахстане (1868-1917 гг.). – Алматы, 2000. –48 с.

Кудайбергенов Марат

Ведущий научный сотрудник Института государства и права
КазНУ им. аль-Фараби, к.ю.н.

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «СОЗНАТЕЛЬНОСТЬ» И «ПРАВОСОЗНАНИЕ» В КОНТЕКСТЕ АКТУАЛИЗАЦИИ ПРОБЛЕМНЫХ ВОПРОСОВ ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

Резюме. Научная статья посвящена актуальным вопросам соотношения понятий «сознательность» и «правосознание» в контексте актуализации проблемных вопросов повышения правовой культуры общества. Опираясь на имеющиеся научные исследования и результаты, автор особое внимание уделяет проблемным вопросам повышения духовно-нравственного воспитания для целей повышения правосознания и уровня правовой культуры в обществе в целом.

Summary. The scientific article is devoted to topical issues of a ratio of the concepts «consciousness» and «sense of justice» in the context of updating of problematic issues of increase in legal culture of society. Relying on the available scientific research and results, the author pays special attention to problematic issues of increase in spiritual and moral education for increase in sense of justice and level of legal culture in society on the whole.

Түйін. Ғылыми мақала «сана» және қоғамның құқықтық мәдениетін арттыру проблемалы мәселелерді жаңарту контекстінде «құқықтық сана» қарым-қатынастары ұғымдардың өзекті мәселелеріне арналған. Қолда бар ғылыми-зерттеу және қорытындылар негізінде, автор қоғамда құқықтық сана мен құқықтық мәдениет деңгейін көтеру мақсатында және рухани тәрбиелеу артыру мәселелеріне ерекше көңіл бөледі.

Вопросы повышения правовой культуры общества всегда были и остаются актуальными и представляют повышенный интерес, как для юридической науки, так и для других наук, как то: психология, социология, политология и философия. Об уровне развитости общества и его потенциале судят не только по уровню, собственно, экономического государственного развития, его стабильной политической системе, но и по уровню правовой культуры. При этом, на правовую культуру непосредственное влияние оказывает именно сознательность человека и гражданина в обществе и общественное правосознание. Важной, в данном случае, представляется необходимость соотнести эти два понятия – «сознательность» и «правосоз-

нание», выявить между ними очевидную взаимосвязь и взаимозависимость и как эти два понятия и явления соотносятся с общим понятием правовой культуры.

Если культура рассматривается, как совокупность материальных и духовных достижений человеческого общества, то правовая культура, являясь неотъемлемой и составной частью общей культуры общества, представляет собой качественное состояние социальных явлений, характеризующее уровень развития общества и эффективность правовой системы. Правовая культура демонстрирует наглядно правовые ценности, определенные результаты и позитивные достижения общества в правовой сфере, а также, что немаловажно, уровень развития юридической науки и практики.

Структура правовой культуры имеет достаточно много уровней и складывается из качественной оценки следующих институтов: позитивное право, т.е. действующее законодательство; источники права; правоотношения; законность и правопорядок; реализация права; государственный аппарат; индивидуально-правовые акты; правосознание; юридическая наука, литература, образование и др. /1/.

В теории права, как правило, выделяют следующие уровни правовой культуры: 1) индивидуальный - на уровне отдельной личности; 2) корпоративный - на уровне социального объединения, коллектива; 3) общий - на уровне общества в целом; 4) цивилизационный или общечеловеческий включающий в себя правовую культуру человеческой цивилизации в мировом масштабе. При этом важно отметить, индивидуальная правовая культура включает знание законодательства, своих субъективных прав и обязанностей, умение их реализовать и защищать, юридический опыт и многое другое, а основными видами правовой культуры являются: обыденная; профессионально-юридическая; доктринальная – научная /1/.

По мнению Т. Н. Наумовой «правовая культура - одна из форм социально-значимой творческой деятельности людей в сфере государственно-правовых отношений, выраженная в правовых нормах, институтах и способности оценки данных явле-

ний» /2/. То есть это знание, умение и творческий подход людей при практическом применении правовых институтов государства. При этом «правовая культура, по существу, имеет место тогда, когда обеспечивается систематическое воспроизведение единства правовых знаний, убеждений, ценностей и особенно практической деятельности по их реализации в норме поведения, ставшей общим правилом» /3/.

В юридической науке «правосознание» принято рассматривать в качестве одной из форм общественного сознания, которая отражает право и его историю и связанные с ним правовые явления - идеи, представления о праве. С точки зрения носителей правосознания, его субъектного состава, как правило, выделяют индивидуальное, групповое правосознание и правосознание общества в целом.

Правосознание включает в себя и оценочные суждения о праве, которые обычно определяются категориями «неправомерное», «правомерное», «незаконное», «законное». С точки зрения особенностей восприятия права в правосознании, выделяют два его основных уровня - это правовая идеология и правовая психология. Если первое представляет собой целостные, систематизированные, теоретические представления о праве, выраженные в определенных юридических категориях и понятиях и являющиеся, по сути дела, высшим уровнем правосознания, то второй уровень – это такой уровень восприятия права, который в большей степени базируется на определенных переживаниях человека, его эмоциях и чувствах и на которое обычно влияют убеждения человека, личные и коллективные предрассудки, привычки, традиции и т.п.

Сознательность, на наш взгляд, это не просто умение, способность человека правильно разбираться в окружающей действительности, определять своё поведение в обществе, свои взаимоотношения с другими членами общества, а целостное познавательное-волевое качество человека, означающее, прежде всего, контроль и утверждение воли духа (духовного сознания), как внутри макрокосма, так и внутри микрокосма. Сознательность – это выражение активности человеческого сознания, которое, в свою очередь, может быть определено, как состояние психической жизни человека, выражающееся в субъективном переживании событий внешнего мира и жизни самого индивида, а также в отчёте об этих событиях /4/. Поэтому важно добавить, что принято выделять следующие формы сознания человека: 1) Самосознание как сознание сознанием самого себя; 2) Рассудок, как мыслящее сознание, то есть постигающее мир в понятиях (категориях рассудка); 3) Разум, как самосознающий рассудок; и 4) Дух, как высшую форму сознания, включающую в себя все другие формы. При этом различие рассудка и разума состоит в том, что рас-

судок соотносит свои понятия с миром и поэтому его критерием истинности является непротиворечивость. Разум как самосознающий рассудок поднимается до диалектического удержания противоречий, поскольку соотносит не только свои понятия с миром, но и самого себя со своими понятиями /5/.

Выше изложенное позволяет заключить, что в социальном смысле «сознание» или «сознательность» (а это равнозначные понятия) следует понимать контроль соответствия своего поведения, прежде всего, общественным нормам. Это вовсе не «простейшее сознание», как ощущение своего состояния или состояния своих органов чувств, а проявление «разумного поведения», что является следствием наличия разума (интеллекта) у человека.

Таким образом, как сознание (сознательность), так и правосознание являются продуктом общественно-исторической деятельности человека и общества в целом. В основе формирования правосознания заложена социальная детерминация, то есть, условия быта и особенности воспитания человека в конкретной микросреде и общественном микроклимате.

Индивидуальное правосознание, отражая непосредственно правовые категории общественного бытия и будучи неотделимым от нравственного правосознания, находит свое отражение в двухуровневой характеристике. Так, «гносеологический» уровень выражается в объеме и качестве знаний о правовых предписаниях и моральных нормах, которые направлены на регулирование поведения субъекта и зависящее от возраста, общей культуры субъекта, его уровня образованности и умственных способностей, состояния психики. Данный уровень правосознания создает возможность перехода к онтологическому анализу, содержащему информацию о содержательной стороне генезиса правосознания субъекта. В свою очередь, «аксиологический» уровень правосознания, как его обычно характеризуют, определяется совокупностью ценностных ориентаций в нравственно-правовой сфере жизнедеятельности человека и зависит напрямую от адекватности правовых и нравственных предписаний общества, позволяя вскрыть, насколько правовые нормы трансформировались в сознании человека в его моральные ценности.

Индивидуальное правосознание предлагается рассматривать как наивысшую, качественную разновидность сознания (сознательности) человека, формирующуюся непосредственно в процессе усвоения и преобразования отдельных правовых знаний и представлений о праве, нравственных общественных ценностей в социально-психологическое новообразование индивида, в некий индивидуальный кодекс поведения человека вкупе с его осознанным отношением к окружающей объективной реальности.

Справедливо отметить, что именно аксиологический уровень правосознания позволяет нам объективно оценить функциональный уровень правосознания субъекта, определяемый, как правило, его фактическим или прогнозируемым поведением, как в чрезвычайных, так и в обычных условиях. Но оба эти уровни правосознания определяют его фактическую структуру и являются критериями социальной зрелости человека.

При этом, полагаем, что на уровень социальной зрелости, как и на правосознание в целом, особое влияние может оказывать и оказывает духовная зрелость человека. Зрелость у человека может быть физическая, душевная (психологическая), интеллектуальная, социальная и духовная. Человек, зрелый во всех этих отношениях, считается зрелым человеком /6/.

Предлагается множество возрастных классификаций, разработанных специалистами из разных областей человеческого знания (и по разным основаниям). Например, по древней китайской классификации зрелость разделяют на 4 периода: с 20 до 30 лет – возраст вступления в брак; с 30 до 40 – возраст выполнения общественных обязанностей; с 40 до 50 – познание собственных заблуждений; с 50 до 60 – последний период творческой жизни /6/.

Пифагор сравнивал возраста с временами года и, соответственно, зрелость охватывала периоды лета (20–40) и осени (40–60) /6/.

Возрастная периодизация Д.Б. Бромлей относит зрелость к четвертому циклу и делит их на четыре стадии: 1) ранняя зрелость 21–25 лет; 2) средняя зрелость 25–40 лет; 3) поздняя зрелость 40–55 лет; 4) предпенсионный возраст 55–65 лет /6/.

Стадии развития личности по Э. Эриксону включают в себя: раннюю зрелость (от 20 до 40–45 лет), среднюю зрелость (от 40–45 до 60 лет) и позднюю зрелость (свыше 60 лет). А схема периодизации индивидуального развития, разработанная В.В Бунак, относит зрелость ко второй (стабильной) стадии развития, которая включает в себя два периода, подразделяющиеся на два возраста. Взрослый период: первый возраст – 22–28 лет для мужчин, 21–26 для женщин и второй возраст – 29–35 лет для мужчин, 27–32 – для женщин. Зрелый период: первый возраст – 36–45 лет для мужчин, 33–40 лет для женщин и второй возраст – 46–55 лет для мужчин, 41–50 – для женщин /6/.

Еще раз, подтверждая важность духовной зрелости личности и возрождения духовности и высоких нравственных ценностей, которые, к сожалению, утрачиваются в силу разных объективных и не всегда предсказуемых причин и общественных явлений, нужно отметить, что гармонизация законов «земных» и законов «духовных» – важная составляющая объективных и вполне достижимых условий благополучия общества и государства. При этом, раскрытие своей духовности начинается

с познания самого себя, своей Божественной сути, дающей верные ощущения своей причастности не только к порядку вещей в обществе, в котором ты живешь, но и к собственным внутренним переживания объективной реальности.

В свою очередь, духовность – это высшая природа человека, его сознание и образ мыслей. Человек сам наполняет себя духовным содержанием в процессе своего развития, находясь в самом центре своей реальной жизни «Здесь» и «Сейчас». Духовная зрелость – это способность понимать происходящее, ее признак – это способность различать приоритеты и подчинять им свои поступки. Достижение духовной зрелости дает ощущение гармонии – внутренней и внешней и связь с высшими духовными источниками. Люди всегда старались уйти от действительности, чтобы подняться выше и испытать высокие состояния сознания. Но постепенно стало ясно, что выстраивать правильные взаимоотношения, искать правильные средства к существованию нужно именно в своей жизни и ближайшем окружении. Духовность – это не идеал, которому мы следуем, а мы сами, как непосредственное воплощение этого идеала /7/.

Так как духовность – это высшая способность осознанно видеть в каждом человеке признаки божественного и чувствовать свою взаимосвязь и неделимость со всеми живыми существами на Земле, то именно духовная зрелость и духовное воспитание способны повысить роль права и правосознание индивида, ибо духовность не означает полный отказ или игнорирование законов общества (как это можно наблюдать в устоях и поведении адептов тех или иных религиозных течений), а, напротив, предполагает гармоничную жизнь в обществе, по ее законам и правилам. Поэтому ошибочно представление о духовных людях, уединяющихся в аскезе и отдаляющихся от мира людей, носящих особые одежды или выполняющие особые ритуалы. Духовный человек, по нашему глубокому убеждению, это человек, познающий свою истинную природу и стремящийся к гармонии с самим собой и окружающим миром, живущий в обществе и являющийся, прежде всего, ее активным членом и гражданином своего государства.

Духовно-нравственное развитие и воспитание – составная часть общества, претендующего на звание «культурного» общества, сочетающаяся, взаимодействующая с правовой культурой в целом. Духовно-нравственное воспитание, таким образом, выступает в очевидном двуединстве: с одной стороны – как специальная дисциплина, изучаемая этикой и потому рассматриваемая в качестве отдельного звена в цепи общественного воспитания; с другой стороны – как процесс общественно-исторической трансформации норм морали в каноны других социальных дисциплин и потому рассматриваемый уже в качестве исходной базы для ор-

ганизации всех видов общественного воспитания. Духовно-нравственный аспект органически входит в содержание правового воспитания и правовой культуры общества.

Выше рассмотренные положения позволяют особо подчеркнуть следующие доктринальные выводы и заключения, дающие ясное понимание сути поднимаемых актуальных вопросов повышения правовой культуры общества посредством усиления роли правосознания, сознательности и духовно-нравственной зрелости индивида.

Система сознания (сознательности) и правосознания человека является устойчивой и гибкой функциональной системой психической деятельности, оснащенной механизмами избирательной переработки, сохранения и извлечения поступающей стимуляции и иерархической регуляции собственной активности по принципу обратной связи, с оперативным учетом изменений во внутреннем и внешнем поле. Правосознание человека можно интерпретировать, с одной стороны, в плане становления, как социально и культурно обусловленную «смыслозначущую правовую чувствительность», определяющую векторизацию познавательной, оценочной, регулятивной и рефлексивной функций правовой ментальности человека, с другой стороны, в функциональном плане, как «правовой акцептор действия», или, системообразующий фактор системы правовой активности человека, предопределяющей готовность (преднастройку) человека реагировать и действовать в той или иной нравственно-правовой ситуации /8/.

Функциональная система сознания и самосознания человека, включая его обыденное правосознание, является своеобразным и содержательным ядром его личности и индивидуальности, являющимся средством «преломления внешних воздействий через внутренние условия», усвоения и «интериоризации» социально-правовых представлений как органической части культурно-исторического опыта, а также транспроекции, т.е. «экстериоризации» внутренних интенций во внешнюю действительность /9/.

Правовой интеллект (индивидуально-своеобразная версия правовой ментальности) функционирует в качестве регулятора правового поведения и генерирует актуализацию релевантных для той или иной социально-правовой ситуации правовых логотемов и может рассматриваться, по меньшей мере, в трех измерениях: а) оценка реальной правовой действительности и регуляция актуального правового поведения и деятельности; б) виртуализация правовой действительности в плане ее виртуального реконструирования по типу воссоздающего воображения; в) смысловое восприятие, оценка и переоценка собственного правового «Я».

Правовой интеллект человека определяет вектор направленности его правосознания и помимо регуляции реального поведения осуществляет репрезентацию субъективно желаемых и привлекательных поведенческих паттернов в виртуальной форме /10/.

В завершении следует признать, что, будучи юридической категорией, правовой культуре свойственна неоднозначная природа и потому вопрос об определении данного понятия до сих пор доктринально в полной мере не решен. Нам же более близко понятие правовой культуры, которое дается отечественным ученым-юристом А.С. Ибраевой, которая обоснованно предлагает понимать под «правовой культурой» качественное состояние правовой жизни общества, которое выражается в достигнутом уровне совершенства правовых актов, правовой и правоприменительной деятельности, правосознания и правового развития личности, а также степени свободы ее поведения и взаимной ответственности государства и личности, положительно влияющих на общественное развитие и поддержание самих условий существования общества /11, с. 134/.

Вопросы повышения правосознания индивида и, как следствие, повышения уровня правовой культуры всего общества должны рассматриваться в неразрывной связи с общими, глобальными вопросами усиления роли духовно-нравственного воспитания людей в обществе. Сознательность, как основной компонент духовной зрелости и способности человека познавать окружающий Мир через познание своей внутренней природы, и осознанность, как результат сознательного самопознания, выражающаяся в осознании своего единства со всем сущим на Земле, способствуют более прогрессивному уровню право осознания, важности права в жизни общества и государства, право порядочности и право послушания. Поэтому говорить о правовой культуре общества и повышении правосознания без обращения должного внимания духовно-нравственного воспитания индивида, повышении духовных ценностей и высоких морально-нравственных правил поведения и мировосприятия – не совсем справедливо и оправданно.

В юридической и психологической науках исследованию вопросов правосознания и правовой культуры и путей ее повышения должно уделяться более пристальное внимание и с точки зрения общих духовно-нравственных знаний и правил. Непосредственным предметом рассмотрения эти актуальные вопросы всегда должны быть в Юридической психологии, изучающей психические закономерности деятельности и личности человека в области правовых отношений.

Использованные источники:

1. Дяконов В.В. Теория государства и права. Учебное пособие (электронная версия). 2004. // <http://www.allpravo.ru/library/doc108p/instrum151/item2788.html>.
2. Наумова Т. Н. К вопросу о понятии «правовая культура» // Правовед: Межвуз. науч.-метод. сб. / НовГУ им. Ярослава Мудрого. - Великий Новгород. - 2003. - Вып. 4.
3. Сальников В. П. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: автореф. дис.... д-ра юрид. наук. - Д., 1990.
4. Лекторский В. А. Сознание // Новая философская энциклопедия / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В. С. Стёпин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. — 2-е изд., испр. и допол. — М.: Мысль, 2010.
5. Васильев В. В. Трудная проблема сознания. — М.: Прогресс-Традиция, 2009. — 272 с.
6. Зрелость // www.psychologos.ru/articles/view/zrelost.
7. Духовная зрелость: признаки духовности // http://esoteric-land.ru/publ/raznoe_ehzotericheskoe/dukhovnaja_zrelost_priznaki_dukhovnosti/12-1-0-148.
8. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. — М.: МГУ, 1972. — 576 с.
9. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. — М.: Педагогика, 1982. — Т. 2. Проблемы общей психологии / под ред. В.В. Давыдова. — 504 с.
10. Д.Д. Дуйсенбеков, Л.О. Баймолдина. Субъективность правосознания в контексте общепсихологического исследования // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия психологии и социологии. №1 (40). 2012. — С. 70.
11. Ибраева А.С. Теория государства и права: Учебное пособие. 2-е изд. с доп. и изменениями - Алматы: Жеті жарғы, - 424 с.

Оспанова Д.А.

к.ю.н., доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ имени аль-Фараби

Исабеков А.К.

профессор кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби, к.ю.н.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме. Выработка механизмов реформирования и дальнейшего эффективного развития системы государственной службы представляет собой одну из главных и наиболее сложных задач в Казахстане на современном этапе. Перспективы названного реформирования напрямую зависят от демократических макропроцессов, к сожалению, часто не способствующих достижению стабильного государственно-правового развития прежде всего из-за имеющегося высокого потенциала протестных общественно-политических настроений, не дающих высшим органам власти возможности начать в более спокойной и устойчивой обстановке проведение реформирования всей структуры государственного управления.

Ключевые слова: государственная служба, меритократия, реформирование, концепция, государственное управление.

Summary: Development of mechanisms of reforming and further effective development of system of public service represents one of the main and most complex challenges in Kazakhstan at the present stage. The prospects of the called reforming directly depend on the democratic macroprocesses, unfortunately, which are often not promoting achievement of stable state and legal development first of all because of the available high potential of the protest social and political moods which aren't giving to the supreme authorities the chance to begin carrying out reforming of all structure of public administration in quieter and steady situation.

Keywords: public service, personnel structure, modernization, administrative and legal regulation, quality of work.

Г.В. Атаманчук, раскрывая значение государственной службы на современном этапе, отмечает, что «основным внутренним источником, причиной, движущей силой всех наших бедствий, страданий, бедности, отсталости, перманентного кризиса и прочих явлений (перечень которых может быть бесконечным) был и остается государственный аппарат [1, С.35].

Данная точка зрения имеет рациональное зерно. Так, от эффективности службы кадрового состава госорганов зависят не только выполнение фискальных планов, результативность борьбы с преступлениями и административными правонарушениями, но и успешное развитие экономики, решение социальных проблем и надежность защиты прав человека.

В аспекте проводимого реформирования предполагается прежде всего осуществление институциональной реорганизации органов исполнительной власти наряду с разработкой новых законодательных положений в сфере национальной государственной службы с целью оптимизации качества работы государственных служащих высшего и среднего звена. В рамках данного направления было создано Агентство государственной службы, призванное оптимально скоординировать систему работы государственной службы и усовершенствовать кадровую политику отбора граждан на государственную службу в органах исполнительной и судебной власти.

Существующая низкоэффективная система государственной службы в Казахстане отличается прежде всего дефицитом кадровых административных руководителей высшего и среднего звена

с соответствующим образованием в области государственного управления, способных эффективно внедрять в практику различные инновационные подходы из мирового опыта.

Еще одним препятствием к началу эффективно реформирования государственной службы остается высокий уровень коррумпированности служащих органов исполнительной и судебной власти.

Высокий уровень коррупции, еще более разросшийся за последние годы, создал практически однозначное общественное мнение о том, что коррупция в среде работников госорганов - обязательное и обычное явление. Так, интервьюирование 40 молодых людей в возрасте от 18 до 25 лет показало, что 37 из них если бы и пошли на госслужбу, то только по причине того, что работа в некоторых госорганах дает возможность быстрого обогащения, в особенности в таких госорганах, как УДП МВД.

Серьезным препятствием для развития системы госслужбы является низкий уровень воспитательно-профилактической работы среди служащих в государственных органах республики. Неудовлетворительно в них используется проверенный временем метод воспитания молодых специалистов - институт наставничества. К примеру, руководители структурных подразделений таможенной и налоговой служб не ведут повседневной индивидуально-воспитательной работы, не осуществляется контроль за соблюдением установленных правил внутреннего распорядка, а также за состоянием служебной и исполнительской дисциплины.

Мало проводится общественно-воспитательных мероприятий (лекции по новым нормативным актам для служащих и др.), помогающих воспитывать у служащих государственных органов уважение к праву и стремление следовать букве закона. Не во всех структурах государственных органов ведется организация воспитательной работы по предупреждению должностных правонарушений в государственных органах республики [4].

Работа по резерву кадров в некоторых госорганах находится на неудовлетворительном уровне. Начальники управлений и самостоятельных отделов некоторых госорганов, их структурных подразделений формально подходят к этой работе, а также к представлению документов на назначение на вышестоящую должность (поступают представления на сотрудников, имеющих взыскания), на поощрение (сначала налагают взыскание, а затем представляют к поощрению).

Другая хроническая проблема развития кадровой политики в государственных органах - большая текучесть кадров. По оценкам большинства практиков и ученых, качественное состояние персонала государственных органов сейчас оказалось ниже не только по сравнению с тем, которое требуется в условиях политических и экономических реформ, но и по сравнению с дореформенным

уровнем. В результате не стало единой системы подбора кадров для органов исполнительной власти. Чрезмерна сменяемость кадров. Большая текучесть кадров в госорганах связана с их организационной нестабильностью, так как чаще всего государственные служащие увольняются в ходе оргмероприятий, что создает атмосферу напряжения, ожидания и нездоровый психологический микроклимат в коллективе.

Э.Э. Дуйсенов правильно отмечает, что «зачастую преобразования государственного аппарата не имели под собой научно-теоретических, экономических и организационно-правовых основ, что приводило к разбуханию аппарата, его бюрократизации, нагромождению дублирующих органов, противоречивых структур, неоправданному увеличению штатов. Причем кампании по сокращению численности государственных чиновников носили формальный характер» [2, С.24].

Безусловно, определенное позитивное влияние на развитие государственных органов оказали руководители соответствующих органов. В то же время частая смена руководителей ведет к частому изменению всего руководящего состава.

Существующий разрыв в уровне оплаты труда государственных служащих и работников, занятых в коммерческих структурах, является одной из причин ухода высококвалифицированных кадров из государственных органов. Следует отметить, что в системе государственной службы Кыргызстана большой проблемой остаются незаконные увольнения. Также негативно влияет на развитие системы государственной службы слабая подготовленность в правовых и кадровых вопросах руководителей структурных подразделений государственных органов республики. Из-за слабой правовой подготовки и плохой подготовленности в кадровых вопросах руководители структурных подразделений государственных органов допускают значительные ошибки в работе с подчиненными. К примеру, руководители не организуют и не контролируют прохождение испытательного срока вновь принятым сотрудником (обучение, инструктажи, постановка задач, назначение руководителя стажировки, составление отчетных документов и т. д.). Таким образом, решение о прекращении трудового договора с кандидатом как не прошедшим испытательный срок может быть оспорено в суде.

Именно из-за низкой компетентности в правовых и кадровых вопросах руководители структурных подразделений некоторых государственных органов часто допускают грубые ошибки при увольнении сотрудников, что приводит к проигрышным судебным процессам по трудовым спорам и, как следствие, падению престижа госслужбы. И конечно, это не идет на пользу авторитету должностных лиц государственных органов как представителей государства.

Анализ значительного числа гражданских дел по трудовым спорам с 2003 г. по 2013 г., связанных с заявлениями о восстановлении на работе и выплатой денежных пособий в пользу истцов, показал, что многие дела были решены в пользу последних.

Необходимость в реформировании системы государственного управления, в целом, и государственной службы, в частности, возникла наряду с обретением независимости и построением собственной государственности.

Особенностью данных преобразований было то, что параллельно с полномасштабными реформами административной системы шли процессы постепенного изживания старых механизмов управления. В результате осуществленных реформ была сформирована принципиально новая система государственной службы, разработана ее нормативно-правовая база, и устоялись основные институты, что свидетельствовало о завершении начального этапа реформирования этой сферы.

Вместе с тем, динамика социально-экономических и общественно-политических процессов обусловила необходимость осуществления мер по дальнейшему усилению эффективности и оптимизации государственного аппарата, повышению престижности государственной службы и ответственности каждого чиновника.

Проведение качественной модернизации всех механизмов государственного управления, прежде всего, потребует дальнейшего углубления административных реформ, в частности, совершенствования системы государственной службы. Поэтому представляется необходимым формирование системы государственной службы, адаптированной к новым реалиям и стратегическим задачам страны. Отставание в дальнейшем реформировании системы государственной службы не исключает возможности значительного торможения процесса социально-экономической модернизации и политической демократизации в будущем.

В результате проведенных институциональных реформ и законодательных нововведений, направленных на формирование современной системы государственного управления, общий характер и отдельные черты государственной службы претерпели существенные изменения.

Казахстанская система государственной службы явилась сочетанием передового опыта зарубежных государств, а также национальных традиций управленческой культуры. Вместе с тем, внедрение новых принципов функционирования системы государственной службы не всегда осуществлялось успешно и сопровождалось определенными трудностями. Состояние государственной службы во многом обуславливалось ее структурными и функциональными преобразованиями, которые определили общую характеристику данного института и

наличие у него проблемных аспектов развития.

Состояние системы государственной службы характеризуется динамичностью осуществленных реформ в этой области. В результате, казахстанская система государственной службы обладает следующими основными характеристиками:

разделение системы государственной службы на политическую и административную;

утверждение принципов меритократии при отборе и продвижении государственного служащего; внедрение конкурсно-карьерной модели в систему государственной службы;

использование новых технологий в процессе управления и мониторинга кадров;

наличие механизмов стимулирования постоянного обучения государственных служащих;

разработка и внедрение информационной системы «электронное Правительство» [4].

Первое. Систему государственной службы составили политическая государственная служба и административная государственная служба.

Разделение государственных служащих на политических и административных, в определенной степени, обеспечило политическую нейтральность и стабильность карьеры административных государственных служащих, что позитивно повлияло на их профессиональную деятельность.

В тоже время, существенно нивелировалась возможность отрицательного воздействия политических процессов на государственный аппарат, поскольку из-за практики многоуровневых политических назначений, смена руководителя одного ведомства, как правило, приводила к смене всей «команды» и необоснованному увольнению большинства профессиональных кадров. Вследствие этого отсутствовали стимулы для совершенствования профессиональных качеств, наблюдалась высокая текучесть кадров.

К тому же следует заметить, что в странах с развитой системой государственной службы бесперебойное функционирование системы государственного управления обеспечивается именно административными (профессиональными) государственными служащими, поскольку выявлена прямая взаимосвязь между уровнем политизации государственного аппарата и его дееспособностью.

Таким образом, разделение государственных служащих на политических и административных позволило гарантировать правовую защиту административных служащих при смене политических руководителей.

Второе. Система государственной службы была основана на принципах меритократии, что предполагает отбор и карьерное продвижение государственного служащего с учетом его личных заслуг и деловых качеств. Система меритократии включает в себя следующие основные принципы:

равная оплата труда за равнозначную работу;
постоянное обучение и повышение квалификации;

поощрение государственных служащих, показывающих высокую результативность, коррекция деятельности тех, кто не в полной мере справляется с задачами, и увольнение служащих, деятельность которых не удовлетворительна;

правовая и социальная защищенность;
обязательный конкурсный отбор.

Эта мера была направлена, прежде всего, на установление приоритета профессиональных качеств государственного служащего. В целом, принципы меритократии повысили эффективность управления кадровыми ресурсами на государственной службе.

Третье. Переход на конкурсно-карьерную модель государственной службы обуславливался распространением негативных последствий действовавшей патронажной системой отбора и карьерного продвижения. Патронажная система отбора и продвижения основывалась, прежде всего, на принципе личной преданности, родственных или дружеских связях государственных служащих, что значительно снижало уровень профессионализма кадрового состава.

Смешанная модель предполагала реализацию принципа равного доступа граждан к административной службе посредством конкурсного отбора, с одной стороны, и внедрение карьерной (позиционной) модели для политических государственных служащих, с другой.

Таким образом, с учетом условий переходного периода, и особенностей общественно-политических условий была заложена казахстанская модель, которая сочетала некоторые элементы карьерной и конкурсной системы государственной службы.

Четвертое. Модернизация механизмов управления кадрами. Система управления кадрами совершенствуется внедрением передовых технологий. В частности, была разработана информационная система управления кадрами (ИСУК), которая объединила воедино компьютерные сети кадровых служб центральных и местных государственных органов. Данная единая сеть позволила проводить оперативный мониторинг кадрового резерва государственной службы.

Также начала действовать система кадрового резерва. Следует отметить, что если ранее Агентство по делам государственной службы формировало кадровый резерв исключительно из административных государственных служащих, то согласно новым правилам в ведение Администрации Президента перешло формирование кадрового резерва из числа политических государственных служащих. Данная мера, в определенной степени, демократизирует систему рекрутирования в государственную политическую элиту, расширяет ее

каналы и придает ей более открытый характер.

Пятое. Организация подготовки, переподготовки и повышения квалификации государственных служащих также была приведена в соответствие с новыми реалиями и задачами, поскольку одним из принципов казахстанской государственной службы является непрерывность повышения квалификации государственного служащего. Данная задача осуществляется посредством:

учебы в Академии государственного управления, которую планируется преобразовать в Национальную школу управления по примеру Объединенного Венского института и Евразийского центра обучения;

международного сотрудничества. Осуществляется направление казахстанских государственных служащих в ведущие учебные заведения мира в рамках зарубежных образовательных программ;

привлечения на государственную службу стипендиатов президентской программы «Болашақ» [5].

Шестое. Разработка и внедрение информационной системы «электронное Правительство».

Еще одной спецификой казахстанской системы государственной службы является построение полноценного информационного общества посредством коммуникационной системы «электронное Правительство». Данная информационная система нацелена на:

обеспечение граждан и организаций оперативным и качественным доступом к государственным услугам;

минимизацию непосредственного контакта населения с государственными служащими;

повышение эффективности функционирования государственных органов посредством широкого использования информационных технологий;

оптимизацию государственного аппарата и повышение его мобильности и гибкости;

модернизацию системы государственного управления.

Таким образом, практика внедрения передовых принципов государственной службы продемонстрировала необходимость дальнейшего совершенствования приобретенного позитивного опыта.

Процесс развития системы государственной службы характеризуется не только положительной динамикой, но и наличием определенных проблем объективного характера. Таковыми могут считаться:

проблемы демократизации системы государственной службы и взаимодействия с институтами гражданского общества;

проблемы ответственности государственных служащих и борьбы с коррупцией в государственных органах;

проблемы стабилизации и дальнейшей оптимизации государственного аппарата;

недостаточная технологизация процесса оказания государственных услуг.

Первое. Проблемы демократизации системы государственной службы и взаимодействия с институтами гражданского общества.

Необходимо отметить, что уполномоченным органом принимались определенные шаги по демократизации функционирования государственной службы. По инициативе государственных служащих было образовано республиканское общественное объединение «Ассоциация содействия государственной службе Казахстана» [5].

Данный институт гражданского общества был нацелен на установление конструктивного диалога между населением и государственными органами, осуществление общественного мониторинга и оценки исполнения законодательства касающегося государственной службы, а также для реализации мер по предупреждению коррупции. В тоже время, нельзя сказать что, деятельность данной Ассоциации носила системный характер, что выразилось в отсутствии существенных практических результатов.

Несмотря на положительные сдвиги на данном направлении следует признать, что система государственной службы еще не полностью соответствует мировым стандартам. Во-первых, перед системой государственной службы сохранилась задача усиления гласности при осуществлении должностных полномочий, транспарентности и подконтрольности профессиональной деятельности государственных служащих структурам гражданского общества. Во-вторых, должна быть продолжена работа по передаче части государственных функций частному сектору в конкурентную среду путем расширения реализации через сети НПО государственного социального заказа. Тем самым, будет углубляться и расширяться взаимодействие государства и гражданского общества посредством передачи несвойственных государству функций в гражданский сектор.

Второе. Проблемы усиления ответственности государственных служащих и борьбы с коррупцией в государственных органах.

Меры по повышению ответственности и борьбе с коррупцией в государственных органах принимались на протяжении всего периода становления системы государственного управления. Однако данные меры, зачастую, носили эпизодический характер, и в практическом плане их результативность оставалась на низком уровне.

В рамках проведения антикоррупционной политики был принят ряд профилактических мер.

Одним из механизмов предупреждения коррупции стало внедрение института ротации политических государственных служащих, поскольку была выявлена негативная тенденция сращивания высших должностных лиц с представителями фи-

нансово-промышленных групп или организованной преступности. Ротация политических государственных служащих способствует существенному сокращению и воспрепятствованию установления прочных связей должностных лиц с криминальными элементами и бизнес-структурами.

Разработаны и утверждены Кодекс чести государственных служащих и Книга контроля этики государственных служащих. Прежде всего, эти меры были направлены на повышение нравственности и моральной ответственности государственных служащих. Однако в практической реализации нельзя сказать, что принятые меры позволили повысить требовательность государственных служащих к себе и определенно повлиять на усиление качества и результативности их деятельности.

Практически, во всех государственных органах ввели телефоны доверия, которые позволили гражданам сообщать о фактах или попытках правонарушений государственных служащих. Тем не менее, не наблюдалось резкого повышения активности граждан по поводу злоупотребления служебными полномочиями государственных служащих. Это связано, прежде всего, с малой информированностью населения о наличии подобных телефонов доверия, пассивностью самих граждан и их неверием в эффективность данных мер.

Приняты меры по дальнейшему совершенствованию структуры и деятельности дисциплинарных советов и комиссий. В частности, переподчинение дисциплинарных советов от областных акимов к Центральному аппарату Агентства по делам государственной службы повысило уровень объективности дисциплинарных советов.

Вместе с тем, как показала практика, обозначилась проблема снижения качества проверок дисциплинарных советов в связи с требованием увеличения их количества.

В тоже время, сохранилось воздействие отрицательных факторов, которые создавали благоприятные условия для распространения коррупции по всей вертикали государственной власти. К такому относятся:

наличие противоречия в законодательных нормах;

усложнение административных процедур;
низкий уровень заработной платы и социальной защищенности государственных служащих;
отсутствие действенной системы гражданского контроля.

Третье. Проблемы стабилизации и дальнейшей оптимизации государственного аппарата.

Динамичные социально-экономические и общественно-политические процессы требовали новых государственных механизмов и институтов управления, соответствующих новым реалиям и стратегическим целям и задачам развития страны. Вследствие чего процессы реорганизации, лик-

видации и учреждения новых государственных структур стали неотъемлемой частью эволюции системы государственного управления.

В тоже время, реорганизации, расформирование и образование новых государственных органов отрицательно сказывались на межведомственной координации, что в какой-то степени дезорганизовывало систему государственного управления в целом.

Оптимизация государственного аппарата проводилась по принципу нахождения оптимального соотношения объема возложенных задач и возможности оперативного и эффективного их решения.

Перекосы в вопросах оптимального соответствия ответственности и полномочий государственных служащих привели к неэффективному функционированию и системы государственного управления.

Вместе с тем, поскольку государственный аппарат остается громоздким, возрастает потребность в дальнейшей его оптимизации, что приведет к реорганизациям действующих структур, ликвидации неэффективных и/или неактуальных ведомств, и созданию новых более адекватных к требованиям времени государственных органов. В связи с чем следует разработать механизмы перманентного межведомственного взаимодействия.

Четвертое. Недостаточная технологизация процесса оказания государственных услуг.

На местах процесс автоматизации оказания государственных услуг населению затягивается еще больше, поскольку сказывается нехватка квалифицированных специалистов на местных уровнях, недоступность информационных технологий для большинства населения и технологическая неразвитость компьютерных сетей в местных органах власти.

Вместе с тем, принимаются меры по устранению информационного неравенства и обеспечению широкого доступа казахстанцев в интернет-пространство. Так, значительно снизились, и ожидается продолжение снижения тарифов основными провайдерами за предоставление интернет-услуг. Плата за регистрацию доменных имен

и их последующее сопровождение в течение года максимально удешевлена. К тому же, достаточно бурно развивается казахстанский сегмент Интернет пространства - зарегистрировано более 10 тысяч доменных имен. Тем самым, можно предполагать, что сформирован достаточный потенциал для успешной реализации проекта «электронное Правительство».

Таким образом, процесс реформирования государственной службы необходимо продолжить. Наличие таких позитивных моментов как внедрение и развитие передового опыта зарубежных стран, использование информационных технологий в сфере предоставления государственных услуг населению и акцентирование внимания на непрерывном обучении государственных служащих, безусловно, повысили эффективность государственной службы. В тоже время сохраняются проблемы эффективного взаимодействия государства и гражданского общества, повышения правовой культуры государственных служащих и населения, а также оптимизации государственного аппарата.

Список использованных источников.

1. Атаманчук Г.В. *Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика: Монография* / Г.В.Атаманчук. Изд. 2-е, доп. - М.: Изд-во РАГС, 2008. 312 с. ISBN 978-5-7729-0292-9. - С. 35.
2. Дуйсенов Э.Э. *Правовые проблемы реформирования государственного управления (Республика Казахстан и Кыргызская Республика): Дис. ... докт. юрид. наук.* - Алматы, 2003. - С. 24.
3. Уваров В.Н. *Государственная служба и управление Казахский гуманитарно-юридический университет, Северо-Казахстанская юридическая академия.* - Петропавловск : [б. и.], 2010. - 414 с.
4. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года *О государственной службе.*
5. <http://anticorruption.gov.kz/rus/index.php> официальный сайт Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции.

Кийко Н.В.

кандидат юридических наук, начальник кафедры уголовно-исполнительного права
уголовно-исполнительного факультета УО «Академия Министерства внутренних дел
Республики Беларусь», подполковник милиции

Терещенко Т.Г.

кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовно-исполнительного права
уголовно-исполнительного факультета УО «Академия Министерства внутренних дел
Республики Беларусь», майор милиции

К ВОПРОСУ О РАЗРАБОТКЕ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПО ФОРМИРОВАНИЮ МЕРОПРИЯТИЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ ПО БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ И КОРРУПЦИЕЙ НА 2016-2018 ГОДЫ

Резюме. *Статья посвящена исследованию процедуры разработки основополагающего и стратегического документа по борьбе с преступностью – Программы по борьбе с преступностью и коррупцией на 2016 – 2018 годы Республики Беларусь (далее – программа) и подготовке предложений по ее формированию. Учитывая многолетний опыт создания подобного рода нормативных правовых актов, разработка новых программ (планов) должна строиться и базироваться на таких принципах как законность, научная обоснованность, комплексность, системность, рациональность при распределении сил и средств.*

Ключевые слова: *преступность, планирование, система мер предупреждения преступности, программа, криминология.*

Summary. *The article investigates the procedures and the development of the fundamental strategic document on the fight against crime - programs to fight crime and corruption in the 2016 - 2018 years of the Republic of Belarus (hereinafter - the program) and training in its development of the proposal. Given the long experience of creating this kind of regulations, the development of new programs (plans) must be built and based on principles such as the rule of law, scientific validity, comprehensiveness, consistency, rationality in the allocation of manpower and resources.*

Keywords: *crime, the planning, the system of crime prevention measures, a program criminology.*

Разработка, утверждение и реализация Программы по борьбе с преступностью и коррупцией на 2016 – 2018 годы (далее – программа) представляет собой очередной этап на пути совершенствования деятельности по противодействию преступности в Республике Беларусь. С позиции криминологической науки программа занимает особое место в системе стратегического планирования и по своему характеру является видом управленческого решения, представляющего набор мероприятий, объединенных единством целей и задач.

Учитывая структурный опыт предшествующих программ по борьбе с преступностью (ранее до 1999 года действовали совместные программы по борьбе с преступностью на уровне Содружества независимых государств, а впоследствии – Государственные программы по борьбе с преступностью (усилению борьбы с преступностью) на последующие периоды до 2015 года), разработка вновь принимаемой программы должна также предполагать постановку цели и основных задач, определять источники ее финансирования, механизмы реализации и контроля за ее выполнением, спектры организационно-правовых и организационно-практических мероприятий, научное и информационное обеспечение, кадровое и материально-техническое сопровождение, международное сотрудничество.

Несмотря на то, что программа является нормативным правовым актом республиканского масштаба (утверждается решением республиканского координационного совещания, созданного Указом Президента Республики Беларусь в 2007 году)/*/, следует отказаться от мысли об ее всеобъемлющей универсальности. В силу чего цель и основные (стратегические) задачи программы должны коррелировать с наиболее актуальными сферами жизнедеятельности. Однако отдельные направления деятельности (например, по противодействию незаконному обороту наркотических средств, коррупционным проявлениям и другие) целесообразно прорабатывать в ведомственных (отраслевых) программах. Это нашло уже свое применение на практике (например, Государственная программа комплексных мер противодействия наркомании, незаконному обороту наркотиков и связанным с ними правонарушениям в Республике Беларусь на 2009 - 2013 годы, утвержденная Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 30 октября 2008 года № 1634)**/.

В тоже время наметившаяся негативная тенденция увеличения преступности в Республике Беларусь в 2015 году за счет роста тяжких и осо-

бо тяжких преступлений (изнасилований (+ 2,8 %), хулиганств (+ 37,4 %), угонов транспортных средств (+ 2,8 %), изготовлений, хранений, сбыта поддельных денежных средств (+ 14,4 %), взяточничеств (+ 42,2 %), хищений, совершаемых в сельской местности (более 7 %), и других общественно опасных деяний) должна быть также учтена при планировании комплекса мероприятий на последующие периоды 2016-2018 годы [3]/***/.

Кроме того программа, несомненно, должна учитывать и практический опыт реализации предыдущих программ в сфере борьбы с преступностью и коррупцией. Таким образом, цель программы может быть определена как снижение и удержание приемлемого уровня преступности, замедление темпов ее роста, не допуская превышения ежегодного прироста более 5 %.

При этом цель программы может быть достигнута путем решения следующих задач:

осуществления комплексного мониторинга преступности (включая выявление причин и условий, количественных и качественных показателей преступности);

выявления криминогенных факторов с целью предотвращения резких негативных изменений структуры и динамики преступности;

организации функциональной системы профилактики правонарушений, которая предполагает четкое распределение направлений общей и индивидуальной профилактики (включая элементы ранней и непосредственной профилактики); определения системы лиц, ответственных за организацию и осуществление данной деятельности с четким распределением полномочий и компетенций; установления контингента профилируемых лиц;

обеспечения скоординированной деятельности государственных, общественных и иных структурных подразделений в сфере противодействия преступности;

наличия действенной системы контроля (общесоциального, ведомственного) субъектов, ответственных за реализацию мероприятий.

Применительно к профильным направлениям деятельности, в частности, организационно-правового характера, полагаем целесообразным включение и проведение следующих мероприятий:

1. проработку вопроса о принятии (издании) нормативных правовых актов, направленных на пресечение распространения на территории Республики Беларусь через глобальную компьютерную сеть Интернет материалов, содержащих акты насилия и агрессии, жестокости (цинизма), при необходимости подготовить и внести в установленном порядке предложения о внесении изменений и дополнений в соответствующие законодательные акты;

2. проработку вопроса о целесообразности внесении изменений и дополнений в постановле-

ние Совета Министров Республики Беларусь от 20 июля 2006 года № 909 «Об утверждении положения о порядке функционирования единой государственной системы регистрации и учета правонарушений» о расширении перечня реквизитов криминологической характеристики субъектов правонарушений в регистрационной карточке о подозреваемом, обвиняемом (Форма-1Л), карточке о лице, совершившем преступление (Форма-3Л);

3. активизировать работу по выявлению и изъятию незарегистрированного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств; осуществлять контроль за деятельностью лиц, являющихся бывшими спортсменами (стрелками), а также обладающими специальными умениями и навыками (проходивших службу в отрядах специального назначения).

В рамках осуществления организационно-практических мероприятий запланировать проведение следующих направлений работы:

1. продолжить работу по повышению эффективности экспертной работы в Республике Беларусь, ее надлежащему материально-техническому обеспечению, разработке и внедрению новых видов экспертиз;

2. проводить анализ причин и условий:

2.1 способствующих совершению правонарушений в сфере незаконного производства и оборота оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств;

2.2 в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ их прекурсоров и аналогов;

2.3 преступлений в сфере информационных технологий;

2.4 преступлений в сфере незаконной миграции;

2.5 коррупционных преступлений;

2.6 насильственных преступлений и хулиганства, (в том числе в сфере насилия в семье);

3. проработать вопрос о возможности строительства надземных и подземных пешеходных переходов в населенных пунктах, на автомагистралях, трассах в местах, признанных наиболее небезопасными для движения пешеходов (в силу ограничения видимости, скоростного режима и другое); ввести оснащение знаками дорожного движения, изменяющих свое видимое разрешение в зависимости от погодных условий, времени суток;

4. продолжить практику сокращения количества непрофильных предприятий, выпускающих алкогольные напитки, с переориентацией на производство других видов продукции;

5. активизировать работу по выявлению нелегальной алкогольной продукции с последующим ее изъятием; проработать вопрос об усилении мер ответственности за ее выпуск и реализацию;

6. продолжить работу по внедрению электрон-

ных средств контроля за местом нахождения осужденных к наказанию в виде ограничения свободы без направления в исправительное учреждение открытого типа, а также подозреваемых и обвиняемых, в отношении которых избрана мера пресечения в виде домашнего ареста; проработать вопрос о разработке отечественного аналога электронного средства контроля за местом нахождения осужденного;

7. организовать в исправительных учреждениях получение дистанционного образования;

8. проработать вопрос о возможности разработки отечественного аналога системы глушения средств мобильной связи для исправительных учреждений;

9. продолжить практику привлечения к деятельности по профилактике правонарушений детских, молодежных и иных общественных объединений в целях широкого вовлечения несовершеннолетних, находящихся в социально опасном положении или состоящих на учете в инспекциях по делам несовершеннолетних, в культурно-массовые, спортивные и туристические мероприятия;

10. проработать вопрос о возможности развития массового физкультурно-оздоровительного движения путем создания на предприятиях (учреждениях) спортивных обществ и объединений;

11. организовать подготовку, издание и поставку видео- и печатной продукции по вопросам предупреждения правонарушений в отношении виктимной категории граждан (дети, пенсионеры, одиноко проживающие граждане, инвалиды и т.п.) в учреждения, обеспечивающие получение начального, базового, общего среднего, профессионально-технического, среднего специального и высшего образования, учреждения дополнительного образования детей и молодежи, территориальные центры социального обслуживания населения, воинские части и общественные объединения (по заказам заинтересованных), а также представление в Национальный центр правовой информации данной продукции для размещения содержащейся в ней информации на Детском правовом сайте;

12. проработать вопрос о целесообразности внесения дополнений в Закон Республики Беларусь от 04 января 2014 года № 122-З «Об основах деятельности по профилактике правонарушений» направления виктимологической профилактики преступности.

В комплекс мероприятий по предупреждению насильственных правонарушений и хулиганства включить обеспечение:

1. систематического анализа уровня, структуры и динамики насильственной преступности в районах с неблагоприятной тенденцией ее увеличения с целью выявления криминогенных факторов и прогнозирования развития криминологической ситуации;

2. практик контроля за содержанием пустующих сооружений, чердаков, технических этажей, подвальных и иных технических помещений в многоквартирных жилых домах и своевременное принятие мер по их закрытию на запорные устройства в целях исключения несанкционированного доступа посторонних лиц;

3. практики периодического обхода территории административно-территориальных единиц, в которых отмечается рост числа правонарушений насильственной направленности и хулиганства;

4. контроля за освободившимися из мест лишения свободы, хроническими алкоголиками, наркоманами и иными лицами, допускающими правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений;

5. практики правового просвещения населения (в том числе посредством средств массовой информации; разработки памяток о способах совершения преступлений и предупреждения общественно опасных деяний в отношении наиболее виктимной категории граждан; алгоритме действий потерпевшим от преступлений, в том числе жертвам от домашнего насилия).

6. Проработать вопрос о целесообразности ограничения продажи торговыми объектами алкогольной продукции (сокращение количества торговых объектов, их реализующих), в том числе в ночное время; введения возрастных ограничений (21 год) для продажи алкоголя.

Применительно к противодействию коррупционной преступности в Республике Беларусь возможно осуществлять следующий комплекс мероприятий:

1. проводить анализ негативных тенденций развития коррупционной преступности во всех сферах экономической деятельности с последующим принятием исчерпывающих мер по устранению причин коррупции и условий, ей способствующих;

2. обеспечить сопровождение процедур государственных закупок товаров (работ, услуг), закупок за счет собственных средств субъектов хозяйствования с долей собственности государства в уставном фонде, подрядных торгов в строительстве в целях экономии государственных средств, обеспечения их рационального и эффективного использования, предотвращения и пресечения совершаемых при этом преступлений и административных правонарушений; правонарушений, создающих условия для коррупции;

3. обеспечить участие общественных организаций, политических партий, граждан и иных элементов гражданского общества в реализации мер по предупреждению коррупции, в том числе путем участия в общественном контроле процедурных мероприятий (закупки, торги и т.п.);

4. обеспечить публичность принимаемых решений в сфере:

приватизации и аренды государственного иму-

щества, проведения аукционных и конкурсных торгов по продаже и сдаче в аренду государственного имущества и акций открытых акционерных обществ с долей государства;

государственных закупок;

предоставления жилья и земельных участков в пользование;

5. продолжить практику широкого освещения и проведения выездных судебных заседаний по месту жительства и работы обвиняемых в коррупционных преступлениях;

6. проработать вопрос о возможности введения института электронного обращения граждан для осуществления различного вида процедур, который исключает необходимость личного контакта с должностным лицом;

В рамках научного и информационного сопровождения возможно обеспечить проведение республиканской научно-практической конференции по совершенствованию деятельности правоохранительных и контролирующих органов по борьбе с преступностью и коррупцией, предупреждению, выявлению и пресечению террористической и экстремистской деятельности, развитию уголовной и уголовно-исполнительной политики (не реже 1 раза в 3-5 лет). Кроме того, предлагается расширить практику проведения республиканских семинаров (круглых столов) по вопросам использования и внедрения международного опыта по противодействию коррупционным рискам, выявлению причин и условий, способствующих совершению коррупционных преступлений, повышению эффективности и результативности деятельности комиссий и иных органов по противодействию коррупции.

Таким образом, включение обозначенных мероприятий правового, организационного, информационного, просветительского, воспитательного характера в программу позволит, на наш взгляд, не только задействовать всех субъектов профилактической деятельности (независимо от их уровня и ведомственной принадлежности), но и достигнуть поставленной цели – снижения уровня преступности в Республике Беларусь и удержания ее на социально-допустимом уровне. Вместе с тем обозначенный перечень мероприятий может составлять основу для последующего формирования государственной программы и является авторским видением обозначенной проблемы.

Библиография

1. *Борьба с преступностью - дело общее: [На общегородском совещании в Астане обсуждались вопросы обществ. безопасности, миграции и религиоз. экстремизма]* // Веч. Астана.- 2002.- 16 апр.- С.1;

2. Акылбай, С.Б. *Борьба с преступностью на современном этапе* // Научные труды Карагандинского института Министерства внутренних дел Респу-

блики Казахстан.- Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б.Бейсенова.- 2003.- Вып. N 1 (7).- С.110-112.

3. Балгабаев, Е.Т. *Борьба с преступностью: современный подход / интервью вела Ш. Ташетова* // Вечерняя Астана.- 2013.- 5 марта (№ 29). - С. 7.

4. Сартаев, Ж.Н. *Борьба с преступностью и законодательство Республики Казахстан* // Материалы науч.-практ. конф. "Конкурентоспособный Казахстан : проблемы и решения", посвящен. 15-летию Кокшетауского ун-та.- Кокшетау, 2008. - С. 273-275.

5. Эминов, В.Е. *Концепция борьбы с организованной и коррупционной преступностью в России* / В. Е. Эминов, С. В. Максимов. - Москва : Норма : Инфра-М, 2015. - 78, [1] с.

6. *Подготовка кадров для противодействия преступности на современном этапе : сборник научных статей.* - Москва : Юриспруденция, 2015. - 216 с.

7. *Предотвращение отмывания денег и финансирования терроризма : практическое руководство для банковских специалистов / Пьер-Лоран Шатен [и др.].* - Москва : Альпина Паблишер, 2015. - 313, [1] с.

8. *Теоретические и прикладные аспекты современной юридической науки : сборник материалов международной научно-практической конференции, посвященной памяти профессора В. И. Семенкова, (г. Минск, 11 декабря 2015 г.).* - Минск : Институт радиологии, 2015. - 398, [1] с.

9. *Борьба с криминальными рынками России : монография / [П. В. Агапов и др.]; под общей редакцией В. В. Меркурьева; Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации.* - Москва : Проспект, 2015. - 311, [1] с.

10. *Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов : международная научно-практическая конференция (Минск, 3 апреля 2015 г.): тезисы докладов / [редколлегия: А. В. Яскевич (ответственный редактор) и др.].* - Минск : Академия МВД, 2015. - 394, [1] с.

* *Об утверждении Положения о деятельности координационного совещания по борьбе с преступностью и коррупцией : Указ Президента Республики Беларусь от 17 дек. 2007 года № 644 (в ред. Указа от 29 сентября 2010 года № 505)* // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – 2016.

** *Государственная программа комплексных мер противодействия наркомании, незаконному обороту наркотиков и связанным с ними правонарушениям в Республике Беларусь на 2009 – 2013 годы : постановление Совета Министров Республики Беларусь от 30 октября 2008 года № 1634* // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – 2016.

*** *Форма № 453. Сведения о регистрации и предварительном расследовании преступлений [Электронный ресурс]* // Единый государственный банк данных о правонарушениях / Информ. центр МВД Респ. Беларусь. – Минск, 2016.

Бахаутдинов Амирхан Бабаханович

к.ю.н., доцент Международного Казахо-Турецкого Университета им. Х.А.Яссауи

Османова Динара Бактиярқызы

к.ю.н., доцент кафедры Теории и истории государства и права, конституционного права
ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, o_dinara82@mail.ru

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ПОНИМАНИЕ ИНСТИТУТА ЛИЧНЫХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

В статье 1 Конституции Республики Казахстан подчеркивается, что высшими ценностями государства является человек, его жизнь, основные права и свободы. Ст. 12 Конституции Республики Казахстан гласит: «Человек, его права и свободы принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми» [1]. К ним относят следующие нормы: о праве человека на жизнь, личную свободу, неприкосновенность его достоинства.

Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина являются важнейшей обязанностью государства. Поэтому охране личности, правам и свободам человека и гражданина служат законы Республики Казахстан, обеспечивающие и создающие благоприятные условия для их реализации. Однако, как показывает судебно-следственная практика, права и свободы граждан зачастую нарушаются. В связи с этим одной из важнейших задач Уголовного кодекса Республики Казахстан признается именно охрана прав и свобод человека и гражданина от преступных посягательств, пресечение и наказание наиболее опасных из них.

Под уголовные правонарушения против свободы личности понимают преступные деяния, посягающие на свободу человека, которая дана ему с рождения.

Статья 16 Конституции РК гарантирует: «Каждый имеет право на личную свободу». Право на личную свободу означает возможность совершения любых действий, проявление любой активности или отказ от таковой вне принуждения и ограничения.

Физическая свобода человека – важнейшее благо и условие развития личности, особенно когда она не только провозглашается, но и охраняется государством. Ограничение или лишение свободы, арест и содержание под стражей допускаются только в предусмотренных законом случаях и лишь с санкции суда или прокурора с предоставлением арестованному права судебного обжалования [2].

Уголовные правонарушения против личной свободы человека и гражданина входят в группу уголовных правонарушений, посягающих на личность и находятся в первой главе Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан, что говорит о ценности и важности данного объекта

охраны, а также соответствует приоритетам в государстве, сложившимся за последнее время.

Важную роль в системе защиты прав и свобод человека и гражданина играет уголовное законодательство. Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 г. содержит широкий круг норм, позволяющих обеспечить их охрану. Он включает целый раздел об ответственности за преступления, посягающие на личность – самостоятельную главу о преступлениях против конституционных и иных прав и свобод человека и гражданина (гл. 3 УК РК).

Уголовные правонарушения против личности – это группа предусмотренных Уголовным кодексом РК общественно опасных деяний, направленных против основных личных прав граждан.

Государство ставит личность под административную, гражданско-правовую и даже под особую уголовно-правовую защиту. При этом обеспечивается возможность защиты личности не только со стороны преступников, но и со стороны государства и его представителей, в том числе со стороны сотрудников правоохранительных органов в процессе уголовного судопроизводства [3; 57].

Общий правовой статус личности – это совокупность основных наиболее существенных, жизненно необходимых прав, обязанностей и законных интересов человека [4;24]. В общем уголовно-правовом употреблении данное собирательное по своей сути понятие включает в себя следующие элементы: жизнь, здоровье, половую свободу, половую неприкосновенность, личную свободу, честь, достоинство, деловую репутацию. Как правило, в уголовном судопроизводстве элементами личности, на которые совершается посягательство, выступают жизнь, здоровье, личная свобода, честь, достоинство, деловая репутация. Вопрос о квалификации данных деяний, правильное определение объекта посягательства является важным в деятельности судебно-следственных органов, т.к. зачастую совершаются ошибки, приводящие к незаконному осуждению и отбытию наказания невиновными лицами. Все это подчеркивает актуальность темы дипломного проекта.

Соотношение понятий «право» и «свобода» характеризуются, прежде всего, тем, что в значительной степени это синонимы то и другое – субъ-

активное право любого человека или только гражданина РК.

Но иногда между этими понятиями проводится различие. Анализ конституционного законодательства показывает, что термин «свобода» призван подчеркнуть более широкие возможности индивидуального выбора, не очерчивая конкретного его результата: «каждому гарантируется свобода совести, свобода вероисповедания...» [1; статья 19]. В то время как термин «право» определяет конкретные действия человека. При этом «право» может самой Конституцией включаться в состав «свободы».

Однако разграничение между правами и свободами провести трудно, поскольку зачастую всю сферу политических прав с четко определенными правомочиями так же именуют «свободами».

Различие между человеком и гражданином, как носителями прав и свобод ясно выражено в тексте Конституции РК. Конституционные права и свободы человека предоставляются любому индивиду, а правами и свободами гражданина обладают только лица являющиеся гражданами РК, статьи Конституции указывают на это.

Права человека органично вплетены в социальную деятельность людей, их общественные отношения, способы бытия индивида. Они являются нормативной формой взаимодействия людей, упорядочения их связей, координации их поступков и деятельности, предотвращения противоречий, противоборства, конфликтов на основе сочетания свободы индивида со свободой других людей, с нормальным функционированием общества и государства.

Не отрицая большой новизны, специфики и богатства содержания современных развитых представлений о правах человека, следует вместе с тем иметь в виду и момент исторической преемственности этих представлений с предшествующими правовыми воззрениями на человека как участника социальной жизни. Как реально, так и теоретически каждая исторически данная система права включала и включает в себя определенную юридическую концепцию человека как субъекта права и соответствующие представления о его правах и обязанностях, его свободе и несвободе [4].

В действующей Конституции личные права и свободы [1; статья 10-39] не только открывают главу о правах и свободах человека и гражданина, но и представлены в значительно более широкой степени, чем это было в предшествующих, советских конституциях.

Специфические особенности личных прав и свобод заключаются в следующем:

- эти права и свободы являются по своей сущности правами и свободами человека, т.е. каждого, и не увязаны напрямую с принадлежностью к гражданству государства, не вытекают из него;

- эти права и свободы неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения;

- это такие права и свободы, которые необходимы для охраны жизни, свободы, достоинства человека как личности, и другие естественные права, связанные с его индивидуальной, частной жизнью.

Основным личным правом человека является право на жизнь [1; статья 15]. Оно впервые было закреплено в нашей Конституции после принятия Декларации прав и свобод человека и гражданина. Содержание названного права в Конституции не раскрывается. Это - естественное право человека, защита которого «охватывает широкий комплекс активных действий всех государственных и общественных структур, каждого конкретного человека по созданию и поддержанию безопасных социальной и природной среды обитания, условий жизни» [5]. К такого рода факторам относятся, прежде всего политика государства, обеспечивающая отказ от войны, военных способов разрешения социальных и национальных конфликтов, целенаправленная борьба с преступлениями против личности, незаконным хранением и распространением оружия и пр.

Важное значение имеют и мероприятия медицинского характера: надлежащее медицинское обслуживание, служба скорой помощи, борьба с наркоманией и т.д.

Обеспечение права на жизнь напрямую связано также с сохранением и восстановлением природной среды обитания человека.

Подход к человеческой жизни как высшей социальной ценности пронизывает все отраслевое законодательство, содержащее в этом отношении самые различные нормы: об ответственности за преступления против жизни; о необходимой обороне; о правилах использования оружия; о порядке признания лица умершим; об условиях констатации смерти человека; о запрещении медицинскому персоналу осуществления эвтаназии (удовлетворения просьбы больного об ускорении его смерти какими-либо действиями или средствами) и многие другие.

Однако до настоящего времени государство сохраняло за собой право при определенных условиях принудительно лишить человека жизни, подвергнув его смертной казни, хотя такое право противоречило международным обязательствам.

В силу чрезвычайности такой меры условия применения смертной казни оговариваются непосредственно в Конституции. В соответствии с ч. 2 ст. 20 смертная казнь сохраняется временно. Впредь до ее отмены она может устанавливаться законом лишь в качестве исключительной меры; назначается только за особо тяжкие преступления против жизни; связана с предоставлением обвиняемому права на рассмотрение его дела судом с участием присяжных заседателей.

Правозащитное движение рассматривает проблему смертной казни прежде всего с точки зрения защиты фундаментальных прав человека, ибо права человека – один из главных критериев демократизации жизни общества. Рассматриваемая проблема «неотделима от прав человека и несовместима с ними, ибо казнь всегда и везде попирает эти права и прежде всего – право на жизнь. С таких позиций отношение общества к этой варварской мере наказания является показателем его морального состояния, гуманизации и цивилизованности» [6].

В действующем Уголовном кодексе РК эта мера предусмотрена только применительно к единичным составам преступления. Значительно расширена практика помилования осужденных к смертной казни. Для приведения приговора в исполнение требуется целый ряд условий, в том числе Указ Президента об отказе в помиловании осужденного (включая и тех лиц, которые отказались от подачи ходатайства о помиловании).

К личным правам человека относится право на охрану государством достоинства личности [1; статья 17]. Уважение достоинства личности — неотъемлемый признак цивилизованного общества. Ничто не может быть основанием для его умаления. Любые меры воздействия на неправомерное поведение лица не должны быть сопряжены с умалением его достоинства.

Конституция устанавливает, что никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию. Никто не может быть без добровольного согласия подвергнут медицинским, научным или иным опытам.

Уважение личности, ее достоинства должно включать в себя не только внимательное отношение к удовлетворению прав и законных интересов человека, но и этику поведения работников государственных органов при общении с людьми, уважительное к ним отношение, чуткое внимание к человеку в трудных для него жизненных ситуациях, особую уважительность к лицам преклонного возраста, к инвалидам и участникам Великой Отечественной войны.

Включение нормы об уважении достоинства человека в Конституцию свидетельствует о том, что оно является правовой обязанностью должностных лиц и всех работников государственных структур. Однако жизнь показывает, что эта конституционная норма еще очень слабо реализуется практически.

Отсутствие уважения к достоинству человека является преградой на пути его самоутверждения как личности, выявления его творческих, интеллектуальных способностей.

Значительное место в системе личных прав и свобод занимают права на неприкосновенность личности, жилища, частной жизни, тайну пере-

писки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений [1; статья 18, 25].

Неприкосновенность личности как личная свобода заключается в том, что никто не вправе насильственно ограничить свободу человека располагаться в рамках закона своими действиями, пользоваться свободой передвижения [7]. Никто не может быть подвергнут аресту, заключению под стражу и содержанию под стражей иначе, как на основании судебного решения. Основания к аресту регламентированы уголовно-процессуальным и другим законодательством, предусматривающим развернутую систему гарантий от неосновательного ареста, от нарушения прав человека при аресте.

Гарантия неприкосновенности жилища [1; статья 25] означает, что никто не имеет права без законного основания войти в жилище, а также оставаться в нем против воли проживающих в нем лиц. Законодательство четко регламентирует случаи, когда это допускается, и круг уполномоченных на то органов.

Предусмотрены различные формы ответственности за неосновательное вторжение в личную жизнь граждан, за разглашение тайны переписки, телефонных переговоров и телеграфных сообщений. Только в строго определенных законом случаях в связи с расследованием уголовных дел и при наличии судебного решения могут быть наложен арест на корреспонденцию и произведена выемка ее из почтово-телеграфных учреждений.

Впервые в Конституции закреплено право человека на защиту своей чести и доброго имени [1; статья 22]. Причем законодательно установлен судебный порядок защиты, включая право на возмещение морального вреда.

Право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну проявляется в запрещении без согласия лица сбора, хранения, использования и распространения информации о его частной жизни.

Каждому должна быть предоставлена возможность ознакомления с материалами и документами, непосредственно затрагивающими его права и свободы, если иное не предусмотрено законом.

Новым в конституционном закреплении личных прав и свобод является включение такой важной формы свободы личности, как свобода передвижения. В ч. 1 ст. 21 указывается, что каждый, кто законно находится на территории РК, имеет право свободно передвигаться, выбирать место пребывания и жительства. В прошлом это право не только не закреплялось конституционно, но и не могло быть реализовано фактически.

Конституция признает право каждого, кто законно находится на территории Казахстана, свободно выезжать за ее пределы и право гражданина РК беспрепятственно возвращаться в нее [1; статья 21].

Выезд, естественно, связан с согласием той страны, в которую намерен прибыть гражданин, и потому требуется виза последней.

Право гражданина Казахстана на выезд из своей страны может быть временно ограничено только в случаях, прямо оговоренных в законе. Это ограничение может быть осуществлено, если гражданин:

1. имел допуск к сведениям особой важности или совершенно секретным сведениям, отнесенным к государственной тайне, и заключил трудовой договор (контракт), предполагающий временное ограничение права на выезд, при условии, что срок ограничения не должен превышать пять лет со дня последнего ознакомления лица с названными сведениями — до истечения срока ограничения, установленного трудовым договором (контрактом) или в соответствии с настоящим законом;
2. призван на военную службу или направлен на альтернативную гражданскую службу — до окончания этих служб;
3. задержан в качестве подозреваемого или привлечен в качестве обвиняемого в совершении преступления — до вынесения решения по делу или вступления в законную силу приговора суда;
4. осужден за совершение преступления — до отбытия наказания или освобождения от него;
5. уклоняется от исполнения обязательств, наложенных на него судом, — до исполнения обязательств либо до достижения согласия сторонами;
6. сообщил о себе заведомо ложные сведения — до решения вопроса в срок не более одного месяца органом, оформляющим такие документы.

Основными документами, по которым граждане осуществляют въезд и выезд, являются: паспорт, дипломатический паспорт, служебный паспорт и паспорт моряка.

Закон определяет порядок въезда и выезда иностранных граждан и лиц без гражданства, а также порядок транзитного проезда указанных лиц через территорию РК.

К личным правам и свободам относится право определять и указывать национальную принадлежность.

Закрепление этого права конституционно вытекает из отрицания правового значения признака национальности для каждого конкретного человека, означает его свободу ассимилироваться в инонациональной среде, которая стала для него родной и близкой по языку и образу жизни.

Важной дополнительной правовой гарантией равноправия независимо от национальности является конституционная норма о том, что никто не может быть принужден к определению и указанию своей национальной принадлежности [1; статья 14]. В официальных анкетах не допускается вопрос о национальности. Как известно, в прошлом печально знаменитая графа пятая в анкетах выполняла далеко не просто познавательную функцию

[8].

Важное место в системе личных прав и свобод занимают свобода совести, свобода вероисповедания. В соответствии со ст. 28 Конституции каждому гарантируются свобода совести, свобода вероисповедания, включая право исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, свободно выбирать, иметь и распространять религиозные и иные убеждения и действовать в соответствии с ними.

Основополагающей гарантией указанных свобод является светский характер государства, закрепляемый в качестве основы конституционного строя РК [1; статья 13]. Как отмечалось выше, никакая религия не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной. Наличие в многонациональной различных конфессий, религиозных верований делает эту конституционную норму особенно значимой для человека. Она обеспечивает свободу выбора религиозных верований или атеистических убеждений, не стесненную никакими внешними, посторонними мотивами.

Правом на свободу совести и свободу вероисповедания наравне с гражданами РК пользуются иностранные граждане и лица без гражданства, законно находящиеся на территории Казахстана. Установление преимуществ, ограничений или иных форм дискриминации человека в зависимости от отношения к религии не допускается. Наличие религиозных убеждений запрещено фиксировать в официальных анкетах.

Закон предусматривает право граждан создавать религиозные группы и религиозные организации при условии, что их цели и действия не противоречат закону. Свободе выбора религиозных или атеистических воззрений содействует и светский характер образования в государственных и муниципальных учебных заведениях. Оно не преследует цели формирования того или иного отношения человека к религии. Преподавание вероучений может осуществляться в негосударственных учебных и воспитательных заведениях, частным образом на дому или при религиозных объединениях.

Важной сферой личных прав и свобод человека и гражданина являются свобода мысли и слова, право свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом [1; статья 20]. Мысли, убеждения, мнения человека относятся к сфере его внутренней жизни, в которую без его согласия никто не может вторгаться. Конституция, признавая эту свободу, устанавливает, что никто не может быть принужден к выражению своих мнений и убеждений или отказу от них.

Мысль не свободна, если она не может быть высказана без неблагоприятных или опасных для человека последствий. Поэтому свобода мысли

неразрывно связана со свободой слова. Свобода слова означает безусловное право человека делать свои мысли, убеждения и мнения общественным достоянием. Это обеспечивается не только гарантиями самой свободы слова, но и правом свободно передавать, производить и распространять информацию, запретом цензуры.

Список использованной литературы:

Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

Доклад о соблюдении прав человека и гражданина в Республике Казахстан в 2005 г. – А.: ТОО Издательство LEM, 2006. – С.20.

Капсаямов К.Ж. Уголовно-процессуальное принуждение: гарантии, принципы, реализация – Астана: Фолиант, 2001. – С.57.

Баймаханов М.Т. Проблемы воплощения принципов конституции // Государство и право, №3. 2014.

Айтхожин К.К. Конституция РК и вопросы теории суверенитета // Сборник материалов Республиканской научно-теоретической конференции. – Алматы: КазГЮА, 2005.

Зиманов С.З. Конституция и Парламент Республики Казахстан. – Алматы: Жеты Жаргы, 2005.

Есберген Алауханов. Криминология. Учебник. – Алматы. 2008. - 429 с.

Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право. М., Юристъ, 2021. С. 221.

Сулейманов Акиф Фирудинович

доктор юридических наук, профессор кафедры «Право», Университет НАРХОЗ,
Алматы, e-mail: akif_sulei@mail.ru

НОРМАТИВНЫЕ ПОСТАНОВЛЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО СОВЕТА РК В СИСТЕМЕ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА И ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

Түйін: Мақалада ҚР Конституциялық Кеңес нормативтік Қаулыларының конституциялық құқықтың қайнар көздерінің ішіндегі орны қарастырылған. Конституциялық Кеңестің мемлекеттік билік механизміндегі ролі және оның конституциялық нормаларды түсіндіру өкілеттігі ашып қарастырылған. Конституциялық актілерге өзгерістер енгізу арқылы Конституциялық Кеңестің қорғау қызметін, өкілеттіктерін кеңейту арқылы арттыру ұсынылған. ҚР Конституция мен бір қатар шет мемлекеттердің конституцияларын салыстыру негізінде Конституциялық Кеңестің қаулыларындағы құқықтық нормаларды инкорпорациялау және жүйелеу өзектілігі көрсетілген.

Резюме: В статье раскрывается место нормативных постановлений Конституционного совета Республики Казахстан в системе источников конституционного права. Раскрывается роль Конституционного совета в механизме государственной власти, а также его компетенция по толкованию конституционных норм. Предлагается усиление охранительной правоспособности Конституционного совета Республики Казахстан путем расширения полномочий данного органа и внесением изменений в конституционные акты. На основе сравнительного анализа Конституции Казахстана с конституциями ряда зарубежных стран актуализируется необходимость систематизации и инкорпорации правоположений, содержащихся в постановлениях Конституционного Совета.

Summary: The article deals with the place of decisions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan in the system of sources of constitutional law. Examines the role of the Constitutional Council in the mechanism of State power as well as its competence for the interpretation of constitutional provisions. It is proposed to strengthen enforcement capacity of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan by extending the powers of this body and the amendment of the constitutional acts. Based on a comparative analysis of the Constitution of Kazakhstan with constitutions of number of foreign countries need of systematization and incorporation of the right provisions which are contained in resolutions of the Constitutional Council.

Конституция Республики Казахстан 1995 года установила для государства принципы и нормы отношения к человеку и гражданину, обязанности

перед казахстанским обществом и исходные обязательства перед мировым сообществом, закрепила суверенные права народа Казахстана. Действующая Конституция в разной степени охватывает юридические аспекты всей цепочки социальных отношений: «индивид – семья – отношения собственности – народ – суверенитет – международный правопорядок».

Регулирует она эти отношения в парадигмах двух основных, традиционных в опыте мирового конституционализма, объектов регулирования: прав и свобод человека и гражданина как основы гражданского общества; и республиканских устоев государственной власти в Казахстане как политико-правовых условий свободного экономического развития «на благо всего народа» (п.2 ст. 1 Конституции), непосредственной и плюралистической демократии (п. 2 ст. 1 и ст. 5 Конституции).

Естественно возникающее, в той или иной степени во всех странах, отчуждение власти и общества в силу объективного социально-политического противоречия между публичным характером государственной власти и необходимостью представительного, профессионального ее осуществления в интересах общего блага не может преодолеваться в автоматически одной только Конституцией. Она не подменяет многоуровневую и многоотраслевую систему действующего права. Главное, чтобы содержание Основного Закона, его дух и буква пронизывали всю систему права, а легальные возможности «нового прочтения» Конституции позволяли постоянно находить и поддерживать динамические равновесие политических интересов.

Особую роль в этом Конституция отводит Конституционному Совету Республики Казахстан. В массиве более чем ста его нормативных постановлений за время действия Основного Закона можно найти правоположения по различным аспектам единообразного официального понимания и применения норм Конституции. В этом она находит развитие и прямое действие.

Конституционный Совет ежегодно, в соответствии с подпунктом 11) статьи 53 Конституции, направляет Парламенту Республики послание о состоянии конституционной законности в стране. Оно основывается на результатах конституционного производства по обращениям в Совет надлежащих субъектов и анализе данных, запрашиваемых у различных государственных органов. Как правило, послания Конституционного Совета содержат

сведения о структуре и динамике правонарушений, о пробелах правового регулирования в законодательстве.

Нельзя признать верными суждения некоторых коллег о том, что практически уже все нормы Конституции истолкованы и ему «скоро нечего будет делать». Это далеко не так. Во-первых, в Конституции Республики менее ста статей (98). Но в каждой из них может содержаться и две, и три, и более конституционных норм. Во-вторых, Совет толкует нормы Конституции, как отмечалось, применительно к разным предметам обращения. Через процедуры и стадии конституционного производства он обнаруживает и извлекает смысл, находит право сообразного конституционного действия надлежащих субъектов в ситуациях, регулируемых теми или иными нормами Конституции или подпадающих под действие их совокупности. По сути, Совет решает не только, как следует их понимать и применять в конкретном правоотношении, но и определяет и предписывает одним и тем же субъектам при тех же обстоятельствах действовать таким же, конституционным образом [1].

Сегодня никто, например, не сомневается, что принятые Парламентом законы направляются на подпись Президенту Республики только за подписями председателей Сената и Мажилиса. Однако, до мая 1997 года, из-за неверного истолкования Премьер-Министром пункта 3 статьи 45 Конституции, Правительство требовало от Парламента представления принимаемых по его инициативе законов для скрепления подписью Премьер-Министра. Постановление Конституционного Совета от 29 мая 1997 года № 13/2 «Об официальном толковании пункта 3 статьи 45 и подпункта 2) статьи 44 Конституции Республики Казахстан в части круга должностных лиц, обязанных скреплять своими подписями акты Парламента пере их подписанием Президентом Республики», разрешило спор в пользу законодательной власти [2]. Правоположения этого постановления продолжают действовать.

В-третьих, налицо целые сферы конституционно-правовых отношений, нормы регулирования которых не затрагивались или крайне редко были предметом рассмотрения Конституционным Советом, - это нормы Конституции о правильности в целом проведения выборов, референдумов, о местном самоуправлении или нормы международных договоров Республики до их ратификации Парламентом на предмет соответствия Конституции.

Другое дело, назревшая необходимость систематизации и инкорпорации правоположений, накопленных в разных постановлениях Конституционного Совета, в едином Своде прецедентного конституционного права. Эта деятельность научно-консультативных органов Совета по систематизации, надо полагать, позволит выявлять и своевременно устранять в его постановлениях

формально-юридические разночтения, которые неизбежно порождаются диалектическими противоречиями. В качестве начала этой работы можно рассматривать принятие 18 июня 2004 года по собственной инициативе Конституционным Советом постановления «О пересмотре постановления Конституционного Совета Республики Казахстан от 6 марта 1997 года №3 в части официального толкования пункта 1 статьи 79 Конституции Республики Казахстан». Постановлением были отменены отдельные правоположения Совета, могущие препятствовать регламентации законодателем института присяжных заседателей в Казахстане, предусматриваемого пунктом 2 статьи 75 Конституции. Официальное толкование пункта 1 статьи 79 Конституционным Советом еще до внесения Парламентом Республики изменений и дополнений в Конституцию 7 октября 1998 года, которые затронули и раздел 7 Основного Закона – «Суды и правосудие».

Нельзя не отметить, что в складывающемся у нас понимании правовых позиций Конституционного Совета как обязательных прецедентов, неизбежно присутствует некоторая доля условности. Этот орган конституционной юстиции в Казахстане, хоть и независим и подчиняется только Конституции, - не является судебным органом ее защиты. Совет не рассматривает в исковом порядке при соответствующей состязательности сторон фактическую составляющую применения конституционных норм и законодательства. Однако на практике он далеко не всегда может абстрагироваться от изучения обстоятельств дела без ущерба для объективности, всесторонности и полноты его рассмотрения.

Преимущественным направлением деятельности Конституционного Совета сложилось и остается официальное толкование норм Конституции, а также оценка на соответствие им конституционных законов и законов по обращениям ограниченного круга надлежащих субъектов. Между тем, однозначно назвать эти виды деятельности Совета абстрактным толкованием или казуальной проверкой, которые не создают конституционных прецедентов, в своем значении выходящих за рамки конкретных обращений, все же было бы не верным.

Принцип «достаточности компетенции», учрежденного Конституцией для обеспечения своего верховенства независимого органа юстиции («квазисудебного», как его еще называют), подразумевает развитие конституционного прецедента, появление которого неизбежно вытекает из прямого действия Конституции. При этом, заметим, возможны не только конфликты интересов участников конституционно-правовых отношений, но также коллизии конституционных принципов. И те, и другие разрешаются в Казахстане нередко через официальное толкование Конституции. Ведь Со-

вет компетентен распознать разное наполнение в определенных условиях равноценных конституционных принципов и объем одного из них «побеспокоить» для полноты реализации другого. Если коллизии конституционных принципов не будут живым образом разрешаться Конституционным Советом и в условиях столкновения один принцип не будет уступать другому, то коллизия станет углубляться и сможет разрешиться «силой».

Разрешение компетенционных споров между субъектами конституционно-правовых отношений посредством официального толкования норм Конституции подтверждается и тем, что в резолютивной части постановлений Конституционного Совета особо оговаривается то, как толкуемое им положение следует понимать «применительно к предмету обращения». Это говорит о квазисудебном характере деятельности органа конституционной юстиции в Казахстане, который не может не учитывать практику правоприменения и последствия для нее собственных решений. Потребности быстроменяющейся и усложняющейся государственной и общественной жизни в реализации положений самой Конституции с необходимостью расширяют возможности и повышают ответственность Конституционного Совета за обеспечение единообразного понимания и правообразное применение Основного Закона.

Обобщающим термином «правовые позиции» нами обозначаются сформулированные, в виде праворазъясняющих, правообразующих и правообразующих положений, логико-правовые обоснования и выводы Конституционного Совета Республики Казахстан, к которым он пришел в ходе установленного конституционными нормами производства, и принятые им в форме нормативных постановлений.

В правовых позициях находит свое завершение официальная интерпретация норм Конституции, наполненная пониманием этих норм Советом и его суждением о них. Правовая позиция есть выражение единства конституционного слова и мысли Совета с проекцией должного конституционного действия для субъектов конституционно-правовых отношений.

Правовые позиции Конституционного Совета содержатся в мотивировочной и резолютивной частях нормативных постановлений. По своему юридическому назначению, т.е. по силе и последствиям, правовые позиции Совета как в одной части его нормативных постановлений, так и в другой – одинаковы, ибо содержательно не отделимы каждая от другой и составляют одно смысловое целое. Процессуально, эти части принимаются в едином порядке, в последовательности «одна за другой» и общим решением Совета.

Мотивировочная и резолютивная части нормативных постановлений Конституционного Совета

об официальном толковании норм Конституции не могут противоречить друг другу и юридически не существуют (не применяются) одна без другой или в расхождении с ней. Хотя, естественно, они отличаются по форме, полноте и стилю изложения. Правовые позиции мотивировочной части есть юридически оформленные доводы Совета; правовые позиции резолютивной части – конституционные выводы Совета. Пересмотр отдельных постановлений Совета влечет изменение каждой из его частей, т.к. невозможно изменить пункт резолюции без уточнения или отказа от мотивации, которая привела к этой резолюции состав Совета и так определила его коллегиальную волю [3].

Эта взаимосвязь проявилась в постановлении Конституционного Совета от 18 июня 2004 года № 7 «О пересмотре постановления Конституционного Совета Республики Казахстан от 6 марта 1997 года № 3 в части официального толкования пункта 1 статьи 79 Конституции Республики Казахстан». В нем, во-первых, были отменены положения постановления Конституционного Совета от 6 марта 1997 года №3 в части официального толкования пункта 1 статьи 79 Конституции Республики Казахстан по вопросу учреждения «института суда присяжных».

Во-вторых, «признаны утратившими силу»:

Абзацы второй и третий пункта 7 мотивировочной части постановления Конституционного Совета Республики Казахстан от 6 марта 1997 года № 3;

Пункт 7 постановляющей части постановления Конституционного Совета Республики Казахстан от 6 марта 1997 года № 3» [4].

Между тем, наверное, не было бы смысла вводить в теорию и практику новую категорию «правовые позиции», если бы стоящее за нею явление полностью совпадало с понятием постановления Конституционного Совета как нормативного акта уполномоченного органа. Дифференциация между ними происходит, полагаем, не только по признакам содержания и формы, которые взаимообусловлены и соотносятся как право и законодательство. Но также потому, что «правовые позиции» имеют автономное значение правоположений, роль которых выходит за рамки конкретных обращений. В одном постановлении могут содержаться несколько правовых позиций как праворазъясняющего, правообразующего, так и правообразующего характера, которые применяются не только участниками конституционного производства по поводу принятия постановления, но и другими субъектами в последующих аналогичных ситуациях, а также в законотворческом процессе. Описательная часть постановлений Конституционного Совета такого значения не имеет. Изменение правовой позиции Конституционным Советом необязательно влечет отмену всего постановления как единого источника права.

Последовательность Конституционного Совета в своих правовых позициях позволяет выработать и принимать согласованные постановления органа конституционного контроля, придерживаться единого смысла и духа Конституции, в идеальной степени совмещающей право и закон. В более широком смысле, правовая позиция органа конституционной юстиции есть ступень познания и форма позитивности духа и буквы Основного Закона. В правовой позиции пересекаются сходства и различия правовых семей «общего» и «писанного» права. Суть явления удачно подметил В.Д. Зорькин. Правовые позиции в решениях органа конституционного контроля, отмечает он, «... фактически отражают его особого рода правотворчество» [5].

Постановления Конституционного Совета как акты органа конституционного контроля, содержащие правовые позиции и являющиеся нормативными постановлениями, обладают присущими их природе специфическими признаками. Они имеют особую юридическую силу, окончательны и обжалованию не подлежат; вырабатываются и принимаются коллегиально в итоге конституционного производства; действуют в определенном Конституцией и установленном самим Советом порядке; пересмотр постановлений допускается исключительно Конституционным Советом в жестко оговоренных конституционными нормами обстоятельствах; возражения Президента Республики на те или иные правовые позиции Конституционного Совета, выраженные им в постановлениях, могут быть преодолены квалифицированным большинством его состава.

Правовые позиции постановлений Конституционного Совета и нормы Конституции Республики Казахстан находятся в том онтологическом соотношении, в каком соотносятся категории явления и сущности в диалектической логике. Последовательность их происхождения определяет неразрывность правовых позиций Совета и норм Конституции.

Следует заметить, что в некоторых постановлениях Совета об отказе в принятии к производству обращений судов и о прекращении конституционного производства могут содержаться обоснования, подтверждающие и развивающие правовые позиции итоговых решений Конституционного Совета. Однако юридическая сила у них иная, поскольку к нормативным постановлениям такие решения не относятся и постоянного действия не имеют.

Свод правовых позиций Конституционного Совета должен быть логически выстроен по предмету правового регулирования, внутренне непротиворечивым. Став неотъемлемым дополнением действующей Конституции, этот Свод, надлежащим образом легитимированный, даст возможность применять ее нормы в неразрывной связи с соот-

ветствующими ее статьям и разделам правоположениями Конституционного Совета Республики Казахстан.

Интересно, что за время действия Конституции США предлагалось свыше 10-ти тысяч поправок в нее. Реально были приняты лишь 27, последняя из которых, более тридцати лет назад, касалась установления общего для страны и штатов основания право голоса гражданина – достижения 18 лет. Вместе с тем известно, что Верховным Судом США издано около 600 томов официальных разъяснений текста Конституции 1787 года.

Емкость конституционных ценностей Основного Закона Казахстана, в т.ч. как демократия и разделение властей, статус главы государства как гаранта Конституции, согласующего их взаимодействие, не исключает возможность «точечных» изменений и дополнений норм Конституции, устанавливающих парламентаризм и расширяющих представительную демократию, включая выработку механизмов формирования Правительства с учетом позиций парламентского большинства и гарантиями мнения большинства [6].

Однако, будучи открытыми для официального толкования Конституционным Советом, эти ценности позволяют развивать и реализовывать Конституцию без импульсивного вторжения в ее живую ткань, сохраняя незыблемость основ конституционного строя и стабильность конституционного регулирования общественных отношений. Содержащиеся в мотивировочных и резолютивных частях постановлений правоположения Конституционного Совета восполняют «умолчания» Основного Закона. В постановлении от 9 апреля 2004 года №5 о проверке Конституционного закона «О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан» на соответствие Конституции, Советом анализируется также полнота учета законодателем правовых позиций предыдущих постановлений Конституционного Совета, касающихся избирательного права [7]. В этом Конституционном законе они получили закрепление в виде новых юридических норм, которые установили соответствующие официальному толкованию Конституции правила, права и обязанности участников избирательного процесса.

Совет объективно не может не иметь предмет толкования законы, вносящие изменения и дополнения в Конституцию, поскольку их содержание становится внутренней, органической частью. Так, праворазъясняющим по характеру явилось постановление Совета от 4 декабря 1998 года «Об официальном толковании подпункта 1) статьи 53 и пункта 1 статьи 91 Конституции Республики Казахстан, в части норм, касающихся внесения Парламентом Республики Казахстан изменений и дополнений в Конституцию» [8].

Для большей согласованности норм Конституции и норм, продолжающих (развивающих и дополняющих) содержание Конституции за пределами ее собственно текстуального выражения, имело бы смысл предоставить Конституционному Совету право официального толкования конституционных законов и актов равной им юридической силы. Тем самым, на основе принципа соответствия букве и духу Конституции, интегрировалось бы единое конституционно-правовое поле в границах прецедентного конституционного права.

«Обычные» законы, составляющие порядка 80 процентов массива законодательных актов, должны, как никакие другие, быть ясными. Нередко сомнения в смысле действующего законодательства – завуалированная форма интереса перетолковать его нормы в корпоративных целях. Сама возможность опосредования прямого действия законов, соответствующих Конституции, конъюнктурным перетолковыванием серьезно затруднит единообразное правоприменение. Закон не подлежит официальному толкованию, но может быть изменен или отменен законодателем. Возможность официального казуального разъяснения законов для правоприменительной практики в Казахстане преодолена в прокуратуре, а обязательные разъяснения судам по результатам обобщения их практики дает Верховный Суд в нормативных постановлениях [9].

Для усиления охранительной правоспособности Конституционного Совета, считаем необходимым, дополнить его юрисдикцию (ст. 72 Конституции) официальным толкованием конституционных законов и актов равной им юридической силы, а также обязательным вынесением заключений на соответствие проектов изменений и дополнений Конституции нормам статьи 91 Основного Закона (о порядке их внесения и о неизменности единства территориальной целостности и формы

правления Республики) и пунктов 2 и 3 статьи 39 Конституции (о признании неконституционными любых действий, способных нарушить межнациональное согласие, и о недопустимости ограничений прав и свобод граждан по политическим мотивам). Акты, издаваемые в порядке делегированного законодательства, также должны представляться Конституционному Совету для проверки на соответствие Конституции.

Таким образом, нормативные постановления Конституционного Совета, сочетая характерные черты «писанного» и «прецедентного» права, вместе с Конституцией предстают системообразующей основой конституционного права и практики конституционализма в Казахстане.

Литературы:

1. Котов А.К. Конституция и Конституционный Совет Республики Казахстан. – Астана. 2005.- С. 12.
2. Вестник Конституционного Совета Республики Казахстан. Выпуск 1. Алматы. 1998.- С. 201-202.
3. Котов А.К. Указ.раб. -С.32-34
4. Юридическая газета. 2004.- 25 июня.
5. Зорькин В.Д. Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации. – Журнал Российского права. 2004.12.- С.72.
6. Назарбаев Н.А. Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации. Послание Президента Республики народу Казахстана 18 февраля 2005 года. – Казахстанская правда. 2005.- 19 февраля.
7. Казахстанская правда. 2004. -13 апреля.
8. Вестник Конституционного Совета Республики Казахстан. Выпуск 2. Алматы. 1999. -С. 140-142.
9. Котов А.К. Указ.раб. -С. 42

Шуланбекова Гулмира

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Заң факультетінің аға оқытушысы, gull15-73@mail.ru

АГРАРЛЫҚ САЛАДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕФОРМАЛАР

Ұзақ жылдар бойы Қазақстанда жүргізіліп жатқан аграрлық саланы реттеуге бағытталған реформалар күрделі әрі жетілдіруді қажет етеді. Бүгінгі таңда аграрлық құқық бір-бірімен тығыз байланысты екі саланы құқықтық тұрғыдан реттейді. Біріншісі-жерді өңдеуде, өсімдік және мал шаруашылық өнімдерін өндіруде пайда болатын дәстүрлі аграрлық қатынастар. Аграрлық құқық реттейтін келесі қоғамдық қатынастар азық-түлік өнімдерін өндіретін қосалқы кәсіпорындар мен шаруашылық ұйымдардың қызметі барысында туындайтын қоғамдық қатынастарды құқықтық тұрғыдан реттейді.

Сонымен, мал шаруашылығы аграрлық құқықтың бір саласы ретінде құқықтық реттеу барысында құқықтық реттеудің негізі болып табылатын қайнар көздері бар.

Мал шаруашылығына байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеуде мынадай негізгі қайнар көздер басшылыққа алынады: ҚР-ның Конституциясы, ҚР-ның Азаматтық Кодексі, ҚР-ның Жер Кодексі, Асыл тұқымды мал шаруашылығы туралы Заң, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылы мал шаруашылығын субсидиялау туралы нормативтік актілері және т.б. нормативтік құқықтық актілер.

Аталған Заңнамалық актілердің ішінде мал шаруашылығына байланысты, дәлірек айтқанда асыл тұқымды мал шаруашылығы туралы қатынастарды құқықтық реттеуге бағытталған Заңды тереңірек қарастырсақ.

Осы Заң асыл тұқымды мал шаруашылығы саласында қызметті жүзеге асырудың құқықтық, ұйымдық және экономикалық негіздерін белгілейді, асыл тұқымды малдың тектік қорын сақтауға және көбейтуге, сондай-ақ оны өз төлінен өсіруге және өнімдік сапасын жақсартуға бағытталған, асыл тұқымды мал шаруашылығы саласымен айналысатын мемлекеттік органдардың, жеке және заңды тұлғалардың қызметін реттейді.

Ауыл шаруашылығы жануарлары иелерінің құрылымын ауыл шаруашылығы құрылымдарының пайдасына қарай өзгерткен дұрыс болмақ. Тек өнеркәсіптік, кәсіби өндіріс қана шығындарды төмендету есебінен қажетті бәсекеге қабілетті өнімді бере алады. Бірақ бұл фермерлер міндетті түрде ірі болуы тиіс дегенді білдірмейтінін атап өтуіміз қажет. Керісінше, АШМ-нің көзқарасы бойынша фермерлік шаруашылықтарда ІҚМ аналық басының саны орташа есеппен 50-ден 200-ге дейін болуы тиіс. Және аналық басты субсидиялау кезінде мал санына ешқандай талаптар қойылма-

уы тиіс. Ірі қара мал бойынша жақсы тәжірибе бар. ІҚМ етін өндірудің экспорттық әлеуетін арттыру жөніндегі бағдарлама қазірдің өзінде жемісін беруде:

Мал шаруашылығына тежеуші факторлардың бірі жемшөп саласының дамымағандығы.

Кеңестік кезеңнен кейінгі мал шаруашылығы саласындағы құлдырау жемшөпке деген сұраныстың төмендеуіне және тиісінше олардың өндіріс көлемінің 4,5 есеге қысқаруына әкелді. Мұнда әңгіме жалпы жеткілікті азықтың мөлшерінде емес, шырынды және құнарлы азықтардың жеткіліксіздігінде болып отыр. Жалпы мал шаруашылығының дамуымен бірге жүретін жемшөпке деген сұраныс өз-өзінен жемшөп өндірісінің өсуіне екпін береді. Қазіргі таңда осы өсуді ынталандыру бойынша қосымша шаралар қабылдануда.

Бірінші кезекте бұл жайылымдық мал шаруашылығын дамыту, ол арзан және бәсекеге қабілетті өнім өндіруге мүмкіндік береді.

Республиканың жайылымдық әлеуетін толық пайдалану үшін салалық бағдарлама шеңберінде жайылымдарды суландыру көзделеді. 2014-2020 жылдар кезеңінде шамамен 4000 жуық шахталы және құбырлы құдықты салу және қалпына келтіру болжанып отыр. Бұл шығындарды өтеу үшін 2014 жылдан бастап құдықтарды салу бойынша шығындардың 80%-ына дейін өтеу жолымен инвестициялық субсидиялар тетігі енгізіледі.

Су ресурстарын басқару өкілеттігі берілген Қоршаған ортаны қорғау министрлігі су шаруашылығын дамыту жөніндегі бағдарламаны әзірлеу бойынша басталған жұмыстарды жалғастыруда, ол бағдарлама ауыл шаруашылығының, оның ішінде, мал шаруашылығының мұқтаждықтары үшін гидротехникалық құрылыстарды салуға және қайта жаңартуға мемлекеттік инвестицияларды көздейді.

Сонымен қатар, мал шаруашылығының дамуы ветеринариямен тығыз байланысты және оның жай-күйіне тәуелді.

Аграрлық кадрлардың жетіспеушілігі саланың дамуын тежейтін фактор болып табылады. Мал шаруашылығында жұмыс істеп жатқан мамандардың орташа жасы зейнеткерлік жасқа жетіп қалған, ал аграрлық жоғары оқу орындарының түлектері ауылға барғылары келмейді және мамандықтары бойынша жұмыс істеп жатқан жоқ.

«Агробизнес – 2020» бағдарламасында салалардың тартымдылығын арттыру үшін мынадай шаралар көзделген:

1) Мал шаруашылығында басым бағыттар бойынша іске асырылатын инвестициялық субсидиялар. Сүт тауар фермалары, құс фабрикалары, шошқа кешендері, отбасылық фермалар сияқты;

2) Кредит бойынша пайыздық ставкаларды субсидиялау арқылы қаржыға қол жеткізуді кеңейту;

3) Кепілдік қамтамасыз етудің жоқтығын шешуге арналған қарыздарға кепілдік беру және сақтандыру тетіктерін енгізу [2].

Осы шаралар салаға қазіргі уақытта қол жетпейтін мемлекеттік емес инвестицияларды, оның ішінде екінші деңгейлі банктер арқылы тартуға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта Кеден одағы шеңберінде отандық мал шаруашылығын қорғау мақсатында еттің жекелеген түрлері бойынша тариф баждары енгізілді, бұл отандық мал шаруашылығы мен құс шаруашылығының дамуына серпін береді. Бірыңғай кедендік тарифтерде еттің кейбір түрлеріне тарифтік бажды қолдану қарастырылған. Отандық нарықты сапасыз шетел өнімдерінен қорғау мақсатында жалпы тұтыну көлемінде отандық өнімнің үлесін көтерумен қатар, мал шаруашылығы өнімдерін әкелу квоталарын төмендету, сондай-ақ квотадан тыс әкелінетін өнімдерге баждарды көбейту қажет.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды әрі тиімді пайдалануды қамтамасыз ету мал шаруашылығы үшін маңызды. Ол үшін жерлерді нарықтық айналымға шығаруға бағытталған бірқатар шаралар қабылданды. Жерлердің белсенді нарықтық айналымын ынталандыру және жер қорының экономикалық қайтарымын арттыру мақсатында 2015 жылғы 2 қарашадағы «Қазақстан Республикасының Жер кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заңымен Жер кодексіне бірқатар өзгертулер енгізілді.

ҚР Президентінің 2016 жылғы 6 мамырдағы N 248 Жарлығына сәйкес шетелдіктерге, азаматтығы жоқ адамдарға, шетелдік заңды тұлғаларға, сондай-ақ жарғылық капиталындағы шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың, шетелдік заңды тұлғалардың үлесі елу пайыздан асатын заңды тұлғаларға ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерін жалдау шарттарымен уақытша жер пайдалану құқығын беруге 2016 жылғы 31 желтоқсанға дейін мораторий жарияланды [3].

Үкіметтің арнайы «Сыбаға» мемлекеттік бағдарламасына сәйкес «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ еліміз бойынша агроөнеркәсіп нысандарына етті бағыттағы жас малдарды өсіру үшін ірі қара (аналық мал) мен тұқымдық бұқаларды сатып алуға несие бермекші. Аталмыш несие берілу «Сыбаға» бағдарламасы аясында жүзеге асады. Бұл несие атынан да көрініп тұрғанындай, ауыл шаруашылығында қазір кенжелеп тұрған ірі қараның етті бағыттағы тұқым табынын көбейтуге бағытталған. Осы төңіректе жасалып

жатқан жұмыстар жөнінде «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ Батыс Қазақстан филиалының директоры Қайриден Жәкиев былайша әңгімелеп берді. «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» несие тұлғасын көтергісі келген (мал сатып алуға, бау-бақшамен айналысуға т.б.) шаруагерге, халыққа, тұрмыстық қызмет көрсетумен және шағын кәсіпкерлікпен айналысқысы келетіндерге бастапқы қаражат алуға мүмкіндік береді. Бүгінде жеке тұлғаларға берілетін несиенің көлемі бір миллион теңгеге дейін жетті [4].

Сонымен қорыта келгенде, бүгінгі таңда әр елдің ұлттық өндірістері негізінде дүниежүзілік біртұтас тауарлы ауыл шаруашылығы қалыптасып келеді. Өндірілген жалпы өнім мөлшері жөнінен Қытай, АҚШ, Жапония, Аустралия сияқты елдер жетекші орын алады. Жан басына шаққанда ауыл шаруашылық өнімдерімен қамтамасыз етілу дәрежесі жөнінен Батыс Еуропаның дамыған елдері мен Канада, АҚШ, Жапония және Аустралия ерекше көзге түседі. Дамушы елдерде бұл көрсеткіш өте төмен, тіпті жалпы өнімді аса көп өндіретін Қытай мен Үндістанда ол Канада және АҚШ-пен салыстырғанда 5-6 есе төмен.

Мал шаруашылығы халықты азық-түлікпен (сүт, май, ет, т.б.) жеңіл және тамақ өнеркәсіптерін шикізатпен (жүн, тері, ет өнімдері қалдықтары, т.б.) ауыл шаруашылығы өндірісін күш-көлік (ат, өгіз, түйе, т.б.) және тыңайтқышпен қамтамасыз етеді. Мал шаруашылығы өнімдері мен оның қалдықтарынан мал азықтары (майы алынған сүт, ет-сүйек және сүйек ұндары, т.б.), дәрі-дәрмектер мен биологиялық белсенді (активті) заттар (емдік сарысулар, гормонды қосылыстар, т.б.) алынады. Мал шаруашылығы салаларына сиыр, қой, ешкі, жылқы және түйе, шошқа шаруашылықтары жатады.

Әлемдік халық саны өсуінің жоғары қарқыны азық-түлік проблемасын күрт шиеленістіріп отырғаны барімізге мәлім.

Бүгіннің өзінде әлемде миллиондаған адам аштыққа ұшырап, миллиардқа жуық адам тағамның ұдайы жетіспеушілігін бастан кешіруде. Тамақ өнімдерін өндіруде революциялық өзгерістер жасамаса, осынау үрейлі цифрлар тек өсе түспек.

Біз үшін бұл сын-қатер астарында орасан зор мүмкіндіктер бар. Біз қазірдің өзінде астық дақылдарын аса ірі экспорттаушылар қатарына ендік. Бізде аса ірі экологиялық таза аумақтар бар және экологиялық таза тағам өнімдерін шығара аламыз. Мал шаруашылығында да жеткен жетістіктер аз емес. Ауыл шаруашылығы өнеркәсібінде сапалы секіріс жасау толықтай қолымыздағы нәрсе. Бұл үшін бізге жаңа тұрпаттағы мемлекеттік ой-сана қажет болады.

Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылады. Аграрлық сектордың даму деңгейі қашан да қа-

зақстандық қоғамның экономикалық және қоғамдық-саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып келді және әлі де болып келеді. Республика экономикасы дамуының басым бағыттарының бірі бола отырып, ауыл шаруашылығы аса зор әлеует пен үлкен қорға ие.

Ел тұрғындарының негізгі қызметі мен тіршілік көзі ауылдық жер болып табылады, олардың көпшілігі үшін жер - негізгі өндіріс құралы. Аграрлық өндірістің тұрақтылығы - елдің азық-түлік қауіпсіздігінің негізі. Астық, ет, сүт және ауыл шаруашылығының басқа да өнімдері - әлемдік нарықта экжәне валюталық түсім көздерінің бірі.

Ел Президентінің Ұлт жоспары – «100 нақты қадам» атты халыққа Жолдауында: «Сүт және сүт өнімдері өндірісін дамыту үшін стратегиялық инвесторлар тарту. Негізгі міндет: үш жыл мерзімде ТМД елдері нарығына шығарылатын өнімдерінің жартысына дейінгі экспортын қамтамасыз ету. Жұмыс селода кооперативтік өндірісті дамыту арқылы жаңазеландиялық Fronterra және даниялық Arla үлгісімен ұйымдастырылды.

Ет өндірісі мен өңдеуді дамыту үшін стратегиялық инвесторларды тарту. Негізгі міндет шикізат базасын дамыту және өңделген өнімдерді экспорттау», - деп көрсетілген [1]. Қазақстанда мал шаруашылығына байланысты туындайтын қоғамдық

қатынастардың түсінігі тікелей өсімдік және мал шаруашылығын біріктіретін күрделі аграрлық құқықпен байланысты. Сол себепті ауыл шаруашылығының алдында әлі де оңтайлы шешімін таппаған мәселелер баршылық. Ең бастысы - халықты сапалы, құнарлы әрі арзан азық-түлікпен қамтамасыз ету; айналадағы ортаны ластанудан қорғау және табиғат байлықтарын пайдалануды жетілдіру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 *Ұлт жоспары – 100 нақты қадам. Астана, 2015 жылғы 1 наурыз //ҚР Президентінің ресми сайты: http://www.akorda.kz/kz/category/poslaniya_narody. 2016.*

2 *Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013 - 2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 18 ақпандағы №151 қаулысы. <http://adilet.zan.kz>. -2016.*

3 *Қазақстан Республикасының Жер кодексі Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы №442 Кодексі. <http://adilet.zan.kz>. -2016.*

4 *<http://www.inform.kz/kaz/article/2353987>.*

Рахметов Есил Шарипбаевич

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Заң факультеті, кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.д.

Қараулова Г.Д.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Заң факультеті, кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының 1 курс магистранты

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРІСІ САЛАСЫНДАҒЫ САҚТАНДЫРУ ҚАТЫНАСЫ

Әлемде экономиканың дамуымен мүліктік мүдделердің артуынан сақтандыру ұйымдарының саны өсті, олардың шаруашылықтың басқа да салаларына салымдары және айналымдағы капиталы өсті. XVIII ғ. 60-жылдары басында Батыста 100 түрлі мүліктік және жеке сақтандырудың түрлері болды. Сақтандыру дамып экономиканың қажеттіліктеріне толық жауап берді және адамның барлық қызмет саласында сақтандыру жылдам тарады. Сақтандырудың түрлері мен әдістері уақыт қажеттілігіне қарай өзгеріп отырды. Мысалы, 1706 ж. өмірді сақтандыратын бірінші қоғам құрылған болатын, ал XVII-XIX ғғ. сақтандыру қызметтерінің жаңа түрлері пайда болды, оларға малдарды сақтандыру, бұзу арқылы ұрлықтан, қаржылық шығындардан, жазатайым оқиғалардан және сақтандырудың басқа түрлері.

Қазақстан халқының күнделікті өмірінде және экономикасына сақтандырудың нақты енуі төңкерістен кейінгі кезеңде орын алды.

«Сақтандыру» деген сөз «сақтан» не «үрей» деген сөзден шыққан. А.И.Худяковтың пікірінше, «сақтандыру термині «үрей» деген сөзден пайда болды. Кез келген саналы адам өзінің тіршілік жағдайлары мен шарттарының нашарлауынан қорқады (өмір жағдайының, өндіріс шарттарының және т.б.) және өзінің келешектегі қамын ойлай барынша өзін қауіпсіздендіруге ұмтылады (сақтандырады)» [1, с. 7]. Сонымен қатар, «сақтандыру» деген сөз (сақтандыру, сақтандырылу) қандай болмасын істе кейде сүйеу мағынасында қолданылады, қай кезде де сәттіліктің кепілдіктері және т.б. Қазіргі уақытта осы терминді барлық жеке және заңды тұлғалардың мүліктік мүдделерін қорғау құралы ретіндегі мағынада жиірек қолданылады.

Сақтандырудың алғашқы түрлері ерте заманда пайда болды. Қазіргі уақыттағы қайнар көздерге сүйенсек, сақтандыру сипаты бар келісімдер құл иеленушілік қоғамда да кездескен. Бұл келісімдер жылжымайтын мүлікке, саудаға, қарыз шарттарына, сонымен қатар теңізде кеме жүзуде кездеседі. Келісімдердің ең басты мәні болып, теңіз кемелері және теңіз жүктерін тасуға байланысты мүмкін болатын зиянның тәуекелін осы келісімдерге мүдделі тұлғалар арасындағы бөлу. Сақтандырудың ең ертедегі ережелерінің бірі Талмуд кітаптарыда баяндалған. Егер бір малшының малы жоғалып кетсе,

Талмуд басқа малшыларға жоғалған малдың орнына тек мал беруге бұйрық берді, бірақ не болса да ақша емес. Сол кезде негізгі қағидалар қаланған болатын: сақтандыру – тәуекелден сақтану, ол еш жағдайда байытуға қызмет ете алмайды.

Сақтандыру пайда бола бастаған кезінде, бастапқы түрлерінің негізінде өзара міндеттемелермен қамтамасыз етілетін өзара ұжымдық көмек болды.

«Сақтандыру» ұғымы көп қырлы болып келеді және әртүрлі жағдайларда әртүрлі мағынаға ие болады. Сақтандыру теориясында сақтандыру түсінігіне байланысты даулар туындайды: олар сақтандыруды тәсіл, нысан, әдіс, реттеуші, шаралардың немесе құқықтық қатынастардың жиынтығы ретінде.

Сақтандыру – бұл тек табиғи апаттар мен өндірістік жаракат немесе басқа да кездейсоқ жағдайлардың орын алуы кезінде келтірілген зияндарды өтеуге арналған арнайы ақша қорларын (мемлекеттік немесе жеке) құру ғана емес. Сақтандыру (экономикалық санат ретінде) – бұл ең біріншіден, экономикалық қатынас, мұнда субъект ретінде сақтанушы мен сақтандырушы болады, сақтандырушы сақтандыру сыйақысы төлемі түрінде сақтандырылған тұлғаның сақтандыру қорғанысын материалданған сақтандыру төлемімен қамтамасыз етеді. Сақтандыру қатынасы жоқ болса, сақтандырудың өзі де болмайды». Сонымен қатар, сақтандыру қатынастары экономикалық тұрғыда өз алдына капиталдардың қоғамдық қайта бөлуін білдіреді, ал бұл қызметке мемлекет арнайы қадағалауды жүзеге асырады» [2, с. 10].

Сондықтан да, сақтандыру қызметін тар және кең мағынада қарастыруға болады.

Ауыл шаруашылық өндірісі саласындағы сақтандыру өз алдына сақтандырудың бөлігін құрайды, демек сақтандыруға тән негізгі белгілер осы сақтандыру түріне де тән. Бірақ, аграрлық сақтандыруға ауыл шаруашылығы өндірісіндегі ерекшеліктермен байланысты өзіндік ерекшеліктер тән.

Л.К. Еркінбаеваның еңбегінде келесідей ауыл шаруашылығының ерекшеліктері анықталған.

Ауыл шаруашылығының бірінші ерекшелігі, мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ең маңызды және ең осал экономиканың

секторы болып табылады. Көрсетілген ерекшелік ерекше протекционизм саясатын тудырады [3].

Екінші ерекшелік, ауыл шаруашылығында белсенді түрде табиғи ресурстардың қолдануымен көрініс табады. Өнеркәсіптің негізгі, алмастырылмайтын және мәңгі құралы ретінде жер қолданылады. Өндіріс құралы тірі организмдер - өсімдіктер мен жануарлар болып табылады.

Үшінші ерекшелік, қолданылатын өндіріс құралдарының сапасына байланысты болуы – жер, өсімдіктер, үй жануарлары.

Топырақ сапасы жиналған өнімге тікелей әсер етеді. Топырақ өнімділігі төмендегенде, егін шаруашылығының өнімділігі төмендейді. Ауру, генетикалық зиян жануарлар тұқымдыққа жарамсыз болады.

Төртінші ерекшелік, ауыл шаруашылығы өндірісінің объективті жағдайларға - табиғи-климаттық жағдайларға (құрғақшылық, жаңбырдың шамдан тыс жаууы, сел және т.б.) тәуелділігі.

Бесінші ерекшелік өндірістің, жеке алғанда өсімдік шарашылығының маусымдылығы. Яғни, негізгі жұмыстар табиғатпен белгіленген уақыт аралығында өндіріледі.

Демек, ауыл шаруашылығындағы сақтандыру объективті жағдайлар шегінде мемлекеттік қолдауды талап етеді.

Ауыл шаруашылық өндірісін сақтандыру саласындағы қатынастың ұғымын сипаттай келе, біз келесідей анықтама ұсына аламыз:

Ауыл шаруашылық өндірісі саласындағы сақтандыру қатынасы бұл келісім-шартта немесе заңнамада қарастырылған сақтандыру жағдайы орын алған кезде сақтандырылған ауыл шаруашылық тауар өндірушілерге мүлктік және мүлктік емес мүдделерін қорғау ретінде сақтандырушымен өндірілген сақтандыру сыйақысын төлеу және басқа да төлемдер төлеу бойынша сақтанушы мен сақтандырушы арасындағы қоғамдық қатынастар болып табылады.

Сақтанушы – сақтандырушыға сақтандыру қорғанысын алу мақсатында сақтандыру төлемін төлейтін тұлға.

Сақтандырушы – сақтандырылған тұлғаға сақтанушыдан сақтандыру төлемі есебі негізінде сақтандыру қорғанысын камтамасыз ететін тұлға.

Сақтандырылған – оның мүддесі сақтандыру объектісі болатын тұлға. Біздің жағдайымызда сақтандырылғандар болып ауыл шаруашылық тауар өндірушілер табылады. Сақтанушы мен сақтандырылған бір адам ретінде орын алуы мүмкін, алмауы да мүмкін (егер сақтанушы басқа бір тұлғаның мүддесін сақтандырса).

Сақтандыру төлемі - жинақтаушы сақтандыру шартында анықталған, сақтандыру жағдайының келіп түсуінде немесе мерзімнің келіп түсуіндегі сақтандыру сомасы мөлшерінде сақтанды-

рушымен сақтанушыға (пайда алушыға) төленетін ақша сомасы. Сөйтіп, сақтандыру төлемі сақтандырушы іс жүзінде төлетін ақшалай сомасы болып келеді.

Сақтандыру жағдайы – сақтандыру шарты сақтандыру төлемін қарастыратын жағдай. Сақтандыру жағдайы табиғи әсер, техногенді сипат және нақта адам әрекеті ретінде өз пайда болу себебін иемденетін жағдай. Сонымен қатар, сақтандыру жағдайы ретіндегі қарастырылатын жағдай кездейсоқтылық және ықтималдық белгілерін иемдену керек. Сақтандыру жағдайының түсу ықтималдығының деңгейі шарт тараптарымен өз бетінше бағаланады, сонымен қатар жағдайдың болмай қоймайтындыққа жақын болмауы қажет, егер соңғысы орын алса ол жағдай кездейсоқтық болмайды. Жағдай орын алудың ықтималдылығы мен кездейсоқтығының талаптары жинақтау сақтандыру шарттары бойынша қарастырылатын жағдайларға қолданылмайды. Сақтандыру жағдайларының түрі заң актілерімен (сақтандыру міндеті болып келген кезде) және шарттармен (сақтандыру ерікті болып келген кезде) анықталады.

Сақтандыру объектісі сақтандыру қорғанысына (яғни, сақтандыру неге бағытталған) жататын сақтандырылғанның мүддесі болып табылады.

Сақтандыру пәні – сақтандыру объектісі болып табылатын материалды құндылықтар, сондай-ақ жеке мүлктік емес құқықтар.

Ауылшаруашылық өндірісін сақтандыру саласындағы құқықтық қатынастар жай сақтандыру құқықтық қатынас ретінде де және аграрлық құқықтық қатынас ретінде де белгілерге ие болады.

Сақтандыру құқықтық қатынастар – азаматтық құқықтық қатынастардың бір түрі болғандықтан оларға жалпы және арнайы белгілері тән болады. Оларды құқықпен реттелетін қатынастар ретінде атауға болатын жалпы белгілер ретінде келесілерді жатқызуға болады:

- сақтандыру құқықтық қатынас жігерлі сипатта болады;

- ол салыстырмалы қатынас болып табылады, оған әрқашан нақты тараптар қатысады;

- заңи және фактілік іс-әрекет сақтандыру құқықтық қатынастың объектісі болап табылады;

- субъективті азаматтық құқықтардың және заңи міндеттемелердің болуы.

Ғылыми және оқу әдебиеттерінде азаматтық құқықтық қатынастардың басқа да жалпы белгілері көрсетілген.

Сақтандыру құқықтық қатынастардың ерекшелігі кез келген құқықтық қатынастардың (субъективті құрам, объект және мазмұны) дәстүрлі элементтер призмасы арқылы көрінеді. Алайда осы (жалпы) қасиетпен қатар сақтандыру құқығы мен сақтандыру бизнесінің теориясы мен тәжірибесі сақтандыру құқықтық қатынастары үшін «сақтан-

дыру мүддесі», «сақтандыру жағдайы», «сақтандыру тәуекелі», «сақтандыру төлемі» және т.б. секілді негізгі элементтерді өңдіріп шығарды.

Көрсетілген теңдестіру сақтанушы жауапкершілігімен байланысты сақтандыру құқықтық қатынастары сақтандыру міндеттемесінің өз бетінше дербес екендігіне күмән тудырады.

Осы авторлардың пікірінше, сақтандыру құқықтық қатынастарды азматтық-құқықтық міндеттеме ретінде анықтауға болады, ол бойынша сақтандырушы (борышкер) тиімсіз зардаптардың сақтандыру тәуекеліне сәйкес сақтанушының (сақтандырылған тұлға) оған (кредиторға) сақтандыру төлемін немесе сақтануды қамсыздандыруын (сақтандыру сомасын) төлеу арқылы сақтандыру мүддесін жүзеге асыру тиіс, ал сақтанушы сақтандырушының міндеттерінің орындалуын талап етуге құқылы.

Аграрлық сақтандыру құқықтық қатынастардың бір уақытта аграрлық құқықтық қатынастар болуы оның ерекшелігі болып табылады.

Аграрлық сақтандыру құқықтық қатынастары - бұл құқық нормалармен реттелген қоғамдық аграрлық қатынастар, олардың субъектілері аграрлық құқықтар мен міндеттерге ие болады.

Аграрлық сақтандыру құқықтық қатынастарына қатысты келесіні айтуға болады: олардың үлкен бөлігі мүліктік қатынастар құқығы табиғатына жатқызылса, ал қалғаны - ауылшаруашылық өндіріс үрдісінде жинақталатын ұйымдастырушы-басқарушы құқығы табиғатына жатады. Сонымен қатар, аграрлық сақтандыру құқықтық

қатынастары сақтандыру қатынастардың ерекшелігіне ие болғандықтан, аталғандардың ішінде жоғалып кетпейді.

Сонымен, аграрлық сақтандыру құқықтық қатынастардың жай сақтандыру құқық қатынастармен салыстыру бойынша ерекшелігі келесі жағдайларда болады:

Біріншіден, сақтандырылған тұлға ретінде аграрлық құқық субъектісінің қасиеттерін иемденген тұлға нақты субъектілер болуы керек - ауыл шаруашылық тауар өндірушілер.

Екіншіден, ерекше сақтандыру объектісі- ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің мүддесі.

Үшіншіден, сақтандыру аясы - ауыл шаруашылығы.

Жүргізілген зерттеулер келесі қорытындылар жасауға мүмкіндік берді: Қазіргі таңда айналымға «аграрлық сақтандыру» немесе «ауыл шаруашылық өндірісін сақтандыру» түсінігін енгізген жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Худяков А.И. *Страхование право Республики Казахстан.* – Алматы, 2008. – 456 с.

2 *Сақтандыру қызметі туралы. Қазақстан Республикасының Заңы. 2000 жылғы 18 желтоқсан N 126-II //http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126_*

3 Л.К. *Аграрные правоотношения в Республике Казахстан: дис. ... докт. юрид. наук.* - Алматы, 2008. – 354 с.

Умбетбаева Ж.Б.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті халықаралық қатынастар факультеті
халықаралық құқық кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, umbetbaeva@mail.ru

Тұрсын Н.Б.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті халықаралық қатынастар факультеті
халықаралық құқық мамандығының 4-курс студенті, tursyn.nazerke@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ҒАРЫШ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАЛАРЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасы мен шет елдердің ғарыш қызметі саласындағы ұлттық заңнамаларына талдау жүргізілген. Авторлар ғарыш қызметі саласындағы әр түрлі елдердің лицензиялау тәртібіне ерекше назар аударады.

Резюме. В данной статье проведен анализ национальных законодательств Республики Казахстан и зарубежных государств в сфере космической деятельности. Авторы уделяют особое внимание порядку лицензирования космической деятельности в разных государствах.

Summary. This article analyzes the national legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries in the field of space activities. The authors pay special attention to the order of licensing of space activities in the different states.

Қазіргі таңда ғарыш қызметі адамзат үшін ең басымды және ғылымды қажетсінетін салалардың бірі болып табылады. Бұл қазіргі заманғы кез келген мемлекеттің даму деңгейінің, оның экономикалық, ғылыми, техникалық және қорғаныс әлеуетінің нағыз көрсеткіші [1].

Ғарыш кеңістігін зерттеу және пайдалануды қазіргі кезде мемлекеттердің кең және жан-жақты ынтымақтастығынсыз қарқынды дамуын елестету қиын. Мемлекетаралық ынтымақтастықты дамытуда ғарыш кеңістігін зерттеу және пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастық қағидасы ерекше рөлді алады [2].

Алайда 1979 жылғы 18 желтоқсанда Нью-Йоркте қол қойылған Мемлекеттердің Айдағы және аспан денелеріндегі қызметі туралы Келісімде ғарыш кеңістігі бүкіл адамзаттың қол жеткізген жетістігі деп көрсетілгенімен, XX ғасырдың екінші жартысынан бастап оны зерттеу мен пайдалану жекелеген мемлекеттердің құзіретіне кіріп отыр.

Халықаралық міндеттемелерді орындау мақсатымен, сонымен қатар өз азаматтарының денсаулығы мен қауіпсіздігін, олардың меншігін және қоршаған органы қорғау мен коммерциялық ғарыштық қызметті дамыту ниеті нәтижесінде әлемнің көптеген мемлекеттері коммерциялық ғарыштық қызметтерді реттейтін ұлттық заңнамаларды қабылдап жатыр. Осыған байланысты Біріккен Ұлттар Ұйымының Ғарыш Кеңістігін Бейбіт Пайдалану жөніндегі Комитеті (COPUOS) де: «Ғарыш қызметі құзыретті мемлекеттік орган рұқсатымен жүзеге асырылуы тиіс; өкілеттіктер мен рәсімдер, сонымен бірге рұқсатты беру, өзгерту, тоқтату мен жою нақты

нормативті-құқықтық базаны қалыптастыру керек. Рұқсат шарттары халықаралық міндеттемелер мен БҰҰ-ның Ғарыш туралы Келісімі аясында мемлекеттердің міндеттемелерімен сәйкес келуі қажет» деп ұсынады.

Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше-мемлекеттердің кем дегенде 26-сы – 14%-ы ғарыш қызметін реттейді. Ұлттық ғарыш заңнамаларын қабылдаған мемлекеттер қатарына: Алжир, Аргентина, Австралия, Австрия, Бельгия, Бразилия, Канада, Чили, Қытай Халық Республикасы, Колумбия, Франция, Германия, Үндістан, Ирландия, Италия, Жапония, Қазақстан, Нидерланд, Нигерия, Норвегия, Ресей Федерациясы, Оңтүстік Африка, Корея Республикасы, Испания, Швеция, Украина, Ұлыбритания, АҚШ және Венесуэла жатады. Гонконг та ғарыш қызметін реттейді [3].

Ғарыш саласының шартты, құқықтық және нормативті-техникалық базасын құрастыру аясында Қазақстан Республикасының Ұлттық ғарыш агенттігі «Ғарыш қызметі туралы» және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ғарыш қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңдарының жобасын дайындау бойынша елеулі жұмыс атқарды. 2011 жылы ішінде заң жобалары алдымен Мәжілісте, кейін Сенатта қаралды. 2012 жылы 6 қаңтарда заң жобаларына Президент қол қойды.

Қазақстан тәуелсіздігінің 20 жыл ішінде алғаш рет мемлекеттің ғарыш саласы заң негізінде жүзеге асырылып отырғандығын ерекше атап өту керек (осыған дейін ғарыш саласы мәселелерін реттеуде мемлекеттік бағдарламалардың, стратегиялық жоспарлардың және т.б. тиісті ережелері негізге алынатын) [4].

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы Ресей, Украина, Франция, Германия, Израиль сияқты мемлекеттермен ғарышты бейбіт мақсатта пайдалану мен зерттеу аясында тығыз байланыстар орнатқан.

«Ғарыш қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының құрылымы 7 тарау, 37 баптан тұрады:

1. Жалпы ережелер
2. Ғарыш қызметі саласындағы мемлекеттік реттеу және бақылау
3. Ғарыш қызметін жүзеге асыру
- 3.1. Ғарыш жүйелерінің ұлттық операторлары

4. Ғарыш инфрақұрылымы

5. Ғарыш қызметінің қауіпсіздігі

6. Ғарышкерлікке кандидаттың, ғарышкердің құқықтық жағдайы және оларды әлеуметтік қамсыздандыру шаралары.

7. Қорытынды ережелер.

Заңның 1-бабының 7) тармақшасына сәйкес ғарыш қызметі ретінде ғылыми, экономикалық, экологиялық, қорғаныс, ақпараттық және коммерциялық мақсаттарға қол жеткізу үшін ғарыш кеңістігін зерттеуге және пайдалануға бағытталған қызмет табылады. Республика аумағы мен ғарыш кеңістігінде ғарыш қызметін жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар ғарыш қызметіне қатысушылар болып табылады.

Ғарыш қызметін жүзеге асырудың бастапқы талаптарының бірі болып лицензиялау болып табылады. Жеке және заңды тұлғалардың ғарыш кеңістігін пайдалану саласындағы қызметі Қазақстан Республикасының «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» заңнамасына сәйкес берілетін лицензия негізінде жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасында лицензиялар лицензиардың орналасқан жері бойынша беріледі. Лицензияны алу үшін өтініш беруші мынадай құжаттарды ұсынады:

- өтініш;
- заңды тұлға үшін – өтініш беруші заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеу туралы анықтамасы;
- жеке тұлға үшін – жеке басын куәландыратын құжаттың көшірмесі;
- жеке кәсіпкер үшін – өтініш берушіні жеке кәсіпкер ретінде мемлекеттік тіркеу туралы куәліктің көшірмесі;
- лицензиялық алымның төленгенін растайтын құжаттың көшірмесі;
- заңнамаларда көрсетілген жағдайларда біліктілік талаптарын растайтын құжаттар.

Шетелдік заңды тұлға, шетелдік немесе азаматтығы жоқ адам болып табылатын өтініш берушінің аталған құжаттары болмаған кезде осыған ұқсас мәліметтерді қамтитын басқа да құжаттарды ұсынады. Лицензияны беру туралы өтініштерді қарау мерзімі – 15 күн.

Лицензияны беруден бас тарту келесі жағдайларда жүзеге асырылады:

- жеке және заңды тұлғаларға заңдарда көрсетілген жағдайда осы санаты үшін қызмет түрімен айналысуға тыйым салынған;
- лицензиялық алым енгізілмеген;
- өтініш беруші біліктілік талаптарына сәйкес келмеген;
- лицензиар тиісті келісуші мемлекеттік органдан өтініш берушінің лицензиялау кезінде қойылатын талаптарға сәйкес келмейтіні туралы жауап алған;
- өтініш берушіге қатысты лицензиялауға жататын қызметті немесе жекелеген қызмет түрлерін тоқтата тұру немесе оларға тыйым салу туралы заң-

ды күшіне енген сот шешімі болған;

- сот орындаушысының ұсынуы негізінде сот өтініш беруші-борышкерге лицензия беруге уақытша тыйым салған.

Ғарыш қызметі саласындағы кәсіптік стандарттарды бекіту туралы бұйрыққа сәйкес «Жерді қашықтықтан зондтау ғарыш жүйесінің ғарыш аппаратын басқару» кәсіби стандарты Жерді қашықтықтан зондтау ғарыш жүйесінің ғарыш аппаратын басқару бойынша кәсіптік қызмет саласындағы маманға, оның дағдыларына, біліктеріне және құзыреттеріне қойылатын біліктілік талаптарын белгілейді. Кәсіби стандарт таралатын негізгі топ: физикалық және инженерлік қызмет бағыттары саласындағы біліктілік деңгейі орташа мамандар, табиғи және инженерлік ғылымдар саласының мамандары, ұйымдардың және олардың құрылымдық бөлімшелерінің (қызметтерінің) басшылары.

Мемлекеттер өздерінің халықаралық міндеттемелерімен сәйкес келгенге дейін ішкі заңдарының деңгейі мен дәрежесін анықтауға ерікті. Мысалы, лицензиялау әртүрлі елдерде барлық қызмет түріне бірыңғай болуы мүмкін немесе ғарыш объектілерін ұшыру және қайталап кіруі сияқты әртүрлі қызмет түріне байланысты әртүрлі бола алады. Ұлттық ғарыш қызметтерін анықтауда ұлттылық және аумақтық қағидалар басым тенденцияға айналып жатыр. Жоғарыда аталған мемлекеттердің заңнамаларымен лицензия беру тәртібін салыстыра отырып қарастыратын болсақ.

Австралияда лицензияға өтініш беруші алдын ала ғарыш лицензиясын, ұшыруға рұқсатты немесе шетелден ұшыруға сертификатты сатып алуы қажет. Австралияның өзінде және Австралия шегінен тыс жерлерде жүзеге асырылатын ғарыш қызметтері оның лицензиялау режимі негізінде жүзеге асырылады. Австралияда ғарыш объектісін ұшыру деп ғарыш объектісін орташа теңіз деңгейінен 100 км аса қашықтыққа ұшыру түсініледі. Лицензиялау органы ұшыру рұқсатын өтініш берушінің біліктілігі мен ұшырудың қоғамның денсаулығы мен қауіпсіздігіне, меншігіне елеулі зиян келтірмейтініне қанағаттанған соң береді. Сонымен қатар, ғарыш объектісін ұшыру Австралияның ұлттық қауіпсіздігіне, сыртқы саясатына немесе халықаралық міндеттемесіне қарсы келмеуі қажет, өтініш беруші қаржылық және сақтандыру талаптарын орындауы тиіс. Өтініш беруші бағдарламаларды басқару жоспарын, қауіпсіздік технология жоспарын, оның ішінде төтенше жағдай жоспарын анықтауы міндетті [5].

Франция лицензияны Франция аумағынан ғарыш объектісін ұшыруды көздегісі немесе қамтамасыз еткісі келетін жеке тұлғадан немесе штаб-пәтері Францияда орналасқан заңды тұлғадан талап етеді. Лицензия алуға өтініш беруі міндетті тұлғалар қатарына: 1) француз аумағынан ұшыратын немесе объектісі Францияның юрисдикциясына қарайтын кез келген тұлғалар;

2) ұшыру жеріне қарамастан кез келген француздық оператор;

3) кез келген Францияның азаматы және штаб-пәтері Францияда орналасқан корпорация,

4) ғарыш объектісін басқаруды тапсырғысы келетін француз заңымен құрылған кез келген тұлғалар жағады.

Лицензияға рұқсат Францияның Әкімшілік органы өтініш берушінің моральдық, қаржылық және кәсіби кепілдіктерін тексерген соң беріледі [6].

Ұлыбританияда ғарыш объектісін ұшыруға ұмтылатын, оны пайдалануға немесе ғарыш кеңістігінде кез келген қызметке қатысуға ниет білдірген кез келген Ұлыбритания азаматынан, субъектісінен немесе тиісті заңдарға сәйкес тіркелген заңды тұлғалардан лицензия талап етіледі. 1986 жылғы ғарыш кеңістігі туралы Заң Ұлыбритания азаматтарына, шотландиялық фирмаларға және Британияда тіркелген заңды тұлғаларға тарайды. Осылайша, бұл заң ғарыш қызметін жүзеге асыратын Ұлыбританияның азаматтары болып табылмайтын тұлғаларға қолданылмайды.

Нидерланд елінің заңы лицензияны голландия жерінен немесе голландиялық кемеден жүзеге асырылған ғарыш объектісін ұшыру, ұшу немесе басқару үшін талап етіледі. Лицензия алуға құқық өтініш берушінің білімі мен тәжірибесіне байланысты. Ол жоспарланған ғарыш қызметі бойынша жан-жақты ақпаратты ұсынуға, қаржылық тәуекелдерді саралауға, жауапкершілікті сақтандыруға, радиожилілік рұқсат анықтауға міндетті [7].

Оңтүстік Кореяда ғарыш қызметімен айналысуға лицензияны берумен Ғылым және технология Министрлігі айналысады. Рұқсатты беру кезінде министр ұшыру мақсатын, көлік құралдарының қауіпсіздігін және жауапкершілік бойынша сақтандыру мәселелеріне аса көңіл бөледі. Өтініш берушінің біліксіз немесе квази-біліксіз саналуы, банкрот болып танылса, соңғы екі жылда түрмеде отырған және ғарыш қызметін анықтайтын заңды бұзғаны үшін сынақ мерзімінде болуы лицензия беруден бас тарту негіздері ретінде қарастырылады [8].

Швеция аумағында немесе Швеция азаматына лицензиясыз ғарыш қызметін жүзеге асыруға жол берілмейді. Өтініш жазбаша нысанда Швед ұлттық ғарыш Кеңесіне беріледі. Заңмен көрсетілген тиісті жағдайларда лицензия шектеулі болуы мүмкін. Дегенмен, заңнамада қоғамдық мүдде, қауіпсіздік, қоғамдық денсаулық пен қоршаған орта қалай қорғалуы тиіс жағдайлары айтылмаған [9].

Америка Құрама Штаттарында 1984 жылғы Коммерциялық Ғарыштық Ұшырулар туралы Заңы бойынша лицензия беруге Федералды азаматтық авиация басқармасы өкілетті. Ғарыш қызметі Америка азаматымен немесе кез келген тұлғамен Құрама Штаттар аумағында жүзеге асырылуы тиіс және коммерциялық тұрғыдан ғарыштың дамуына үлес қосуы тиіс. Сонымен бірге лицензия аэроғарыш

аппараттарын немесе қауіпсіздікті сертификациялауға қатысты емес. Лицензияға өтініш берілгеннен кейін, Федералды азаматтық авиация басқармасы оны 180 күннің ішінде қарастырады. Оператордың лицензияға берілген күннен кейін 2 жыл мен 5 жылдың арасында жарамды болып есептеледі. Жалпы лицензиялау процесі бірнеше кезеңдерден тұрады:

- алдын-ала өтініш беру кеңесі
- саясатты қарап тексеру мен бекіту
- қауіпсіздікті тексеру мен бекіту
- пайдалы жүктемені анықтау мен саралау
- қаржылық жауапкершілікті анықтау
- экологиялық сараптама
- сәйкестілік мониторингі.

Байқағанымыздай, ұлттық ғарыш заңнамаларын қолдану аясы юрисдикция бойынша ажыратылады.

Ғарыш саласы қазіргі заманда жылдық табысы 250 млрд доллардан асатын ең қарқынды өсіп келе жатқан өнеркәсіптердің бірі. Ғарыш-зымыран саласына инвестициялар коммуникация, ауа-райын болжау мен мониторингі және қорғаныс инфрақұрылымы үшін де маңызды болып табылады. Трансұлттық корпорациялар сияқты, ғарыштың жаһандық сипаты белгілі бір мемлекеттің бұл саланы жекелей реттеуі қиындықтар туғызады. Тіпті ұлттық ғарыш заңнамалары бар мемлекеттерде қауіпсіздік, қоршаған орта, жауапкершілік сияқты мәселелер әр түрлі реттеледі. Бұл келісілмеген шаралар ғарыш қызметінің толық потенциалына жетуіне кедергі болып табылады. Дегенмен, 1944 жылғы Халықаралық авиация туралы Чикаго Конвенциясы авиациялық қауіпсіздік пен навигация бойынша келісілген халықаралық стандарттарды белгілеген сияқты ұлттық ғарыш заңнамалары халықаралық ғарыш құқығының дамуына үлес қосады деген сенімдеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. *Үкімет сағаты. Қазақстан Республикасында ғарыш саласын құрудың өзекті мәселелері. Астана, 2012 ж.*
2. *Сылкина С.М. Принцип межгосударственного сотрудничества в области исследования и использования космического пространства // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. – 2013 №13. – Б. 122*
3. *Paul Stephen Dempsey. National Laws Governing Commercial Space Activities: Legislation, Regulation & Enforcement (1 winter 2016) <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1792&context=njilb>*
4. *Куликпаева М.Ж. Международное космическое право и Закон Республики Казахстан «О космической деятельности» от 6 января 2012 г. // Международно-правовые вопросы освоения космоса – М.: РУДН, 2012 – Б. 78*
5. *Space Activities Act 1998 <https://www.legislation.gov.au/Details/C2004C01013>*
6. *Loi du 3 juin 2008 relative aux operations spatiales <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000018939303>*
7. *<http://wetten.overheid.nl/BWBR0021418/2014-01-25>*
8. *Space Development Promotion Act of Republic of Korea 2005*
9. *Act on space activities of Sweden 1982*

Байжуманова Айгерим Мажидбековна

м.ю.н., ст. преподаватель, Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова
г. Талдыкорган, Nurai310707@mail.ru

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИИ

Түйін. Мақалада автор саяси партия және конституциялық-құқықтық институттарда саяси партиялардың жауаптылық институтының құқықтық аспектілерін зерттеген.

Резюме. В данной статье автор исследует правовые аспекты института ответственности политических партий в конституционном праве.

Ключевые слова: политическая партия, правовой институт, конституционное право, конституционно-правовая ответственность.

Summary. In this article author considered legal aspects of responsibility Institute of the political parties in constitutional law, also defined legal evidences political parties in Republic of Kazakhstan.

В теории права существует несколько видов социальной ответственности: политическая, юридическая, моральная и т. д. Политическая ответственность вытекает из особенностей политических отношений.

Юридическая ответственность неразрывно связана с государством, правовыми нормами, обязанностью и противоправным поведением граждан и их объединений. Основанием юридической ответственности является правонарушение, когда особое значение имеет его состав. Состав правонарушения – это фактическое основание для юридической ответственности, а норма права правовое предписание, без которого немислима юридическая ответственность.

Юридическая ответственность представляет собой возникшее из правонарушения правовое отношение между государством в лице его специальных органов и правонарушителем, на которого возлагается обязанность претерпевать соответствующие лишения и неблагоприятные последствия за совершенное правонарушение, за нарушение требований, которые содержались в нормах права [1].

Теория права устанавливает пять видов юридической ответственности: уголовно-правовая, гражданско-правовая, административная, дисциплинарная и материальная. Некоторые ученые выделяют и такой вид, как конституционная ответственность.

По мнению В.А. Виноградова «конституционно-правовая ответственность - это самостоятельный вид юридической ответственности, осуществление мер которой (в виде различного рода

неблагоприятных последствий для субъектов) не только устанавливается конституционно-правовыми нормами, но и направлено, прежде всего, на защиту конституционно-правовых отношений. Ее конституционное и законодательное признание и установление как одного из видов юридической ответственности будет повышать эффективность конституционно-правовых норм, усиливать их влияние на общественно-политическую практику, т.е. способствовать решению одной из самых актуальных проблем конституционного права» [2, 103].

По нашему мнению, субъектами конституционной ответственности могут быть все участники конституционных правоотношений, в том числе и политические партии. Важно подчеркнуть, что субъектом конституционно-правовой ответственности является политическая партия, обладающая соответствующей правосубъектностью, правовым статусом, то есть надлежащим образом юридически оформленная и зарегистрированная Министерством юстиции политическая структура. Организация, претендующая на право называться политической партией, но не прошедшая процедуры юридической легитимации, признания со стороны государства, не может считаться субъектом конституционной ответственности, а применяемый в отношении неё отказ в регистрации не является санкцией конституционной ответственностью, и может рассматриваться лишь в качестве охранительной правовой меры, направленной на соблюдение режима конституционной законности.

Итак, ответственность политических партий.

Конституционная ответственность политических партий предусмотрена Ст. 13. Закона «О политических партиях» как приостановление деятельности политической партии и ст. 14. реорганизация и ликвидация политической партии [3].

Сущность конституционной ответственности политических партий состоит в ограничении или утрате партией своего конституционного статуса политического общественного объединения.

По смыслу ст 13. закона деятельность политической партии может быть приостановлена по решению суда в случае нарушения Конституции и законодательства Республики Казахстан; систематического осуществления деятельности, противоречащей уставу политической партии; публичного призыва и выступлений руководителей

политической партии, направленных на осуществление экстремизма; несоответствия численности членов политической партии требованиям закона.

Если приостановление деятельности политической партии влечёт существенное ограничение её конституционного статуса, ликвидация имеет результатом полную утрату такого статуса.

Ликвидация политической партии производится ликвидационной комиссией, назначаемой высшим органом политической партии, или судом.

Согласно пп 5.ст 14 закона о политических партиях по решению суда политическая партия может быть ликвидирована в случаях: «невыполнения требований Закона; неустранения в срок, установленный судом, нарушений, послуживших основанием для приостановления деятельности политической партии; систематического осуществления деятельности, противоречащей уставу политической партии; осуществления деятельности, запрещенной законодательными актами Республики Казахстан, либо с неоднократным (не менее двух раз) или грубым нарушением законодательства Республики Казахстан; признания недействительной государственной регистрации политической партии при установлении недостоверности сведений, содержащихся в документах, представленных для государственной регистрации, либо отмены государственной регистрации политической партии; двукратного подряд неучастия политической партии в выборах депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан; финансирования иностранными юридическими лицами и гражданами, иностранными государствами и международными организациями, принятия политической партией пожертвований, запрещенных законом; осуществления деятельности политической партии, ее структурных подразделений (филиалов и представительств) без перерегистрации в случаях, предусмотренных законодательством Республики Казахстан»[3].

Кроме закона о политических партиях есть и другие законы, которые регламентируют ответственность политических партий.

В первую очередь, надлежит отметить, что политическая партия, как и любая иная некоммерческая организация «может быть создано в форме учреждения, общественного объединения, акционерного общества, потребительского кооператива, общественного фонда, религиозного объединения и в иной форме, предусмотренной законодательными актами»[3].

Некоммерческая организация может заниматься предпринимательской деятельностью лишь постольку, поскольку это соответствует ее уставным целям». Это предусмотрено ст.34 ГК РК[4].

Ст. 5 закона РК «О некоммерческих организациях» устанавливает, что «некоммерческие орга-

низации имеют следующие права:

1)открывать счета в банках в установленном законодательством порядке;

2)иметь печать, штампы и бланки с полным наименованием организации на государственном и русском языках, а также эмблему (символику), зарегистрированную в установленном порядке;

3)иметь в собственности или в оперативном управлении обособленное имущество, а также самостоятельный баланс или смету;

4)приобретать и осуществлять имущественные и личные неимущественные права;

5)создавать другие юридические лица, если иное не предусмотрено законодательными актами;

6)открывать филиалы и представительства;

7)вступать в ассоциации и союзы, а также участвовать в их деятельности;

8)использовать средства на осуществление предусмотренных в уставе целей;

9)быть истцом и ответчиком в суде;

10)осуществлять иные права, не противоречащие законодательству Республики Казахстан»[5].

Следовательно, политическая партия как организация, осуществляющая финансово - хозяйственную деятельность и заключающая в этих целях гражданско-правовые договоры, подлежит гражданско-правовой ответственности.

Административная ответственность политических партий раскрывается в статье Статья 374 кодекса Республики Казахстан от 05 июля 2014 «Об административных правонарушениях». Согласно ему к нарушение законодательства об общественных объединениях относятся: «1. совершение руководителями, членами общественного объединения либо общественным объединением действий, выходящих за пределы целей и задач, определенных уставами этих общественных объединений. Это нарушение влечет за собой предупреждение или штраф на руководителей общественного объединения в размере до пятидесяти месячных расчетных показателей, на членов общественных объединений - штраф в размере до двадцати месячных расчетных показателей, на общественное объединение - в размере до двухсот месячных расчетных показателей [6].

Совершение руководителями, членами общественного объединения либо общественным объединением действий, нарушающих законодательство Республики Казахстан, - влечет штраф на руководителей общественного объединения в размере до ста месячных расчетных показателей, на членов общественного объединения - штраф в размере до пятидесяти месячных расчетных показателей с приостановлением деятельности общественного объединения на срок от трех до шести месяцев. Действия, предусмотренные этой статьей, совершенные повторно в течение года после наложения административного взыскания,

- влечет штраф на руководителей общественного объединения в размере до ста пятидесяти месячных расчетных показателей, на членов общественных объединений - штраф в размере до ста месячных расчетных показателей с приостановлением деятельности общественного объединения на срок от трех до шести месяцев.

Финансирование политических партий иностранными юридическими лицами и международными организациями, юридическими лицами с иностранным участием, государственными органами и организациями, религиозными объединениями, благотворительными организациями - влечет штраф на должностных лиц в размере четырехсот месячных расчетных показателей с конфискацией незаконных пожертвований, на иностранных юридических лиц - в размере двух тысяч месячных расчетных показателей с конфискацией незаконных пожертвований.

Неопубликование годовой отчетности о финансовой деятельности политической партии в сроки и объеме, установленных законодательством Республики Казахстан, - влечет штраф на руководителя партии в размере от ста до двухсот месячных расчетных показателей с приостановлением деятельности политической партии на срок до шести месяцев.

Осуществление деятельности политической партии, ее структурных подразделений (филиалов и представительств) без перерегистрации в случаях, предусмотренных законодательством Республики Казахстан, - влечет штраф на руководителя партии в размере от ста до двухсот месячных расчетных показателей с запрещением деятельности политической партии» [5].

Статья 357-4 КОАП РК за нарушение законодательства о государственной регистрации юридических лиц, филиалов, представительств при осуществлении деятельности без перерегистрации юридического лица, филиала, представительства - влечет штраф на юридических лиц, являющихся некоммерческими организациями, в размере двадцати месячных расчетных показателей. Пп.2. данной статьи за несвоевременное извещение регистрирующего органа об изменении места нахождения юридического лица - влечет штраф на юридических лиц, являющихся некоммерческими организациями, в размере десяти месячных расчетных показателей.

Также ст. 205 КоАП РК предусматривает ответственность некоммерческих организаций в сфере налогового права.

«Нарушение установленного законодательными актами Республики Казахстан срока подачи налогового заявления о постановке на регистрационный учет в налоговом органе для некоммерческих организаций, - в размере пятнадцати месячных расчетных показателей. Нарушение

установленного законодательными актами Республики Казахстан срока подачи налогового заявления о постановке на регистрационный учет в налоговом органе более чем на девяносто дней для некоммерческих организаций, - в размере тридцатимесячных расчетных показателей» [6].

Ст. 206 КОАП РК предусматривает ответственность за непредставление налогоплательщиком (некоммерческой организацией) в налоговый орган налоговой отчетности, что влечет штраф в размере сорока пяти месячных расчетных показателей [6]. Основанием ответственности является статья 12 налогового кодекса, которая устанавливая обязанности налогоплательщика требует:

1) своевременно и в полном объеме исполнять налоговое обязательство в соответствии с Кодексом;

2) выполнять законные требования органов налоговой службы об устранении выявленных нарушений налогового законодательства, а также не препятствовать законной деятельности при исполнении ими служебных обязанностей;

3) на основании предписания допускать должностных лиц органов налоговой службы к обследованию имущества, являющегося объектом налогообложения и объектом, связанным с налогообложением.

120 статья Налогового кодекса Республики Казахстан, давая характеристику «некоммерческой организации определяет виды её дохода. И так, в налоговом кодексе записано, что «некоммерческой организацией признается организация, имеющая статус некоммерческой в соответствии с гражданским законодательством Республики Казахстан, за исключением акционерных обществ, учреждений и потребительских кооперативов, кроме кооперативов собственников квартир (помещений), которая осуществляет деятельность в общественных интересах и соответствует следующим условиям:

1) не имеет цели извлечения дохода в качестве такового;

2) не распределяет полученный чистый доход или имущество между участниками» пп. 1 ст 120» [7]. Доход некоммерческой организации, полученный по договору на осуществление государственного социального заказа, в виде вознаграждения по депозитам, гранта, вступительных и членских взносов, взносов участников кондоминиума, благотворительной и спонсорской помощи, безвозмездно переданного имущества, отчислений и пожертвований на безвозмездной основе, не подлежит налогообложению при соблюдении условий, указанных выше.

Доходы некоммерческой организации подлежат налогообложению в общеустановленном порядке если она нарушает условие о том, что цель её деятельности не имеет извлечение прибыли.

Если это условие нарушается, то доходы подлежат налогообложению в общеустановленном порядке.

При этом некоммерческая организация обязана вести раздельный учет по доходам, освобождаемым от налогообложения в соответствии с настоящей статьей, и доходам, подлежащим налогообложению в общеустановленном порядке.

При получении доходов, подлежащих налогообложению в общеустановленном порядке, сумма расходов некоммерческой организации, подлежащая отнесению на вычеты, определяется по выбору налогоплательщика по пропорциональному или раздельному методу.

Пп.2.ст 17 Закона РК «О государственной статистике» респонденты обязаны: «1) представлять достоверные первичные статистические данные при проведении статистических наблюдений в соответствии с графиком представления респондентами первичных статистических данных и со статистической методологией; 2) выполнять требования органов государственной статистики, предусмотренные Законом»[8].

За нарушение данного положения предусмотрена административная ответственность по статье 381 КОАП РК. Согласно ей за нарушение порядка представления первичных статистических данных влекут предупреждение на физических и юридических лиц [6].

Политическая партия, являясь юридическим лицом и субъектом гражданско-правовых отношений, может выступать и субъектом трудовых правоотношений - являясь работодателем, привлекая наёмных работников на возмездной основе для реализации целей и задач политической партии.

В целом разнообразие видов юридической ответственности политических партий необходимо рассматривать в качестве важной гарантии соблюдения политической партией общего правового режима законности, гарантии конституционности деятельности политических партий во взаимодействии как с государством, так и с другими индивидуальными и коллективными субъектами гражданского общества [9, 124].

В настоящее время право реализовывать санкции конституционно- правовой ответственности применительно к политическим партиям принадлежит судам общей юрисдикции. Это является своего рода процессуальной гарантией законности применения такой санкции, как роспуск политической партии.

Таким образом, согласно закону о политических партиях «ответственность за нарушение законодательства Республики Казахстан о политических партиях несут виновные в этом физические и юридические лица, в том числе должностные лица государственных органов и лица, входящие в состав руководящих органов политической партии, в соответствии с законами Республики Казахстан» [3]. Достаточно размытая формулировка.

Мы считаем, что закон РК «О политических партиях» требует конкретизации механизмов привлечения политических партий к ответственности. Здесь можно согласиться с некоторыми авторами о необходимости принятия закона «О конституционной ответственности», с включением в него определения «конституционная ответственность» и раздела «Ответственность общественных объединений».

Список использованной литературы

1. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. - М.: Юрист, 1999. С. 543.
2. В.А. Виноградов Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности // Законодательство N 10 октябрь 2012 г. С 47
3. Закон Республики Казахстан от 15 июля 2002 года « О политических партиях» // Информационная система «Параграф».
4. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 27.12.1994 г. // Информационная система «Әділет»
5. Закон Республики Казахстан от 16 января 2001 года О некоммерческих организациях // Информационная система «Әділет»
6. Кодекс Республики Казахстан об Административных правонарушениях от 05 июля 2014 года // Информационная система «Әділет»
7. Кодекс Республики Казахстан О налогах и других обязательных платежах в бюджет от 10 декабря 2008 года // Информационная система «Әділет»
8. Закон Республики Казахстан О государственной статистике от 19 марта 2015 года // Информационная система «Әділет»
9. Г.С. Сапарғалиев Конституционная ответственность - самостоятельный вид юридической ответственности // Государство и право. 1997. № 2. А., -С.89 - 90.

Бахшагова Г. Н.

старший преподаватель, Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова

Нысанова С.К.

к. и. н., Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ

Summary. Improving the legal regulation of all elements of civil rights of natural persons is essential for the well-being of citizens and other individuals residing in the territory of the country, for the fullest realization of their intellectual, creative, entrepreneurial, spiritually - moral, personal potential in all spheres of the civil turnover.

Түйін. Жеке тұлғалардың азаматтық құқығы барлық элементтерінің құқықтық реттеуді жетілдіру, олардың интеллектуалдық, шығармашылық, кәсіпкерлік, рухани толық іске қатысуы үшін, азаматтар мен ел аумағында тұратын басқа да жеке тұлғалардың әл-ауқатын арттыру үшін маңызды болып табылады.

Гражданско-правовой статус личности существенно менялся на протяжении веков и зависел от целого ряда обстоятельств: сословной и национальной принадлежности, возраста, пола, вероисповедания, рода занятий и др. Каждому из указанных факторов на различных этапах исторического развития национальное законодательство придавало разное значение, практически никогда не оставляя их без соответствующей правовой адаптации.

Понятие гражданско-правового статуса индивидуального предпринимателя как отраслевого специального статуса является самостоятельной правовой категорией, характеризующей место индивидуального предпринимателя в системе субъектов гражданского права. Данный статус носит двойственный, а точнее, двуединый характер, поскольку включает в себя в полном объеме гражданско-правовой статус обычных (т.е. не зарегистрированных в качестве предпринимателей) полностью дееспособных граждан, а также следующие элементы статуса, связанные с осуществлением гражданином индивидуальной предпринимательской деятельности: гражданская правосубъектность индивидуального предпринимателя; его субъективные гражданские права и обязанности, связанные с предпринимательской деятельностью; гражданско-правовые принципы, характеризующие данный статус, и гарантии предпринимательской деятельности. Таким образом, содержание гражданско-правового статуса индивидуального предпринимателя является более широким по сравнению с содержанием гражданско-правового статуса обычного гражданина[1].

Центральным элементом гражданско-правового статуса индивидуального предпринимателя

является его гражданская правосубъектность, которая выступает как непосредственная предпосылка возникновения конкретных субъективных гражданских прав и обязанностей индивидуального предпринимателя. Одновременно гражданская правосубъектность индивидуального предпринимателя является особым субъективным правом, в качестве предпосылок возникновения (но не составных частей) которого выступают гражданская правоспособность и гражданская дееспособность физического лица, т.е. его гражданская правосубъектность. Гражданская правосубъектность индивидуального предпринимателя играет роль обязательной стадии, через которую происходит реализация возможности заниматься предпринимательской деятельностью, включенной в содержание гражданской правоспособности, в конкретные субъективные гражданские права и обязанности, связанные с осуществлением гражданами такой деятельности.

Гражданская правосубъектность индивидуальных предпринимателей, как и гражданская правосубъектность обычных граждан, а также большинства коммерческих организаций, носит ообщий характер даже тогда, когда она реализуется в гражданских правоотношениях, связанных с предпринимательской деятельностью. Это связано с одинаковым объемом возможностей, составляющих как гражданскую правосубъектность обычного гражданина, так и гражданскую правосубъектность предпринимателя. Признание специального характера гражданской правосубъектности индивидуального предпринимателя привело бы к признанию и специального характера гражданской правосубъектности обычных граждан, а значит, к установлению для всех физических лиц необоснованных ограничений в действии принципа юридического равенства участников гражданских правоотношений по сравнению с теми коммерческими организациями, правосубъектность которых носит общий характер.

Правоспособность и дееспособность гражданина, являясь общими (основными) элементами гражданской правосубъектности, выступают в качестве необходимых предпосылок возникновения, изменения или прекращения всех гражданских правоотношений с участием данного лица. Определить доминирующее положение какого-либо элемента не представляется возможным, так как каждый из них имеет собственное правовое предназначение, и их взаимосвязь и взаимообуслов-

ленность предопределяют особенности содержания гражданской правосубъектности конкретного гражданина.

Правовая природа каждого из элементов правосубъектности вызывает в современной науке немало дискуссионных вопросов.

Среди прав, составляющих содержание гражданской правоспособности, особое место занимает право на защиту. Его правовая природа настолько своеобразна, что оно не может быть сведено только к одному из правомочий в составе субъективного права. В зависимости от конкретной ситуации право на защиту может выступать и как самостоятельное субъективное право, и как абсолютное право участников гражданского оборота, и как элемент их правового статуса. Такая трактовка отражает уникальную природу права на защиту, без которого все другие субъективные права лишаются своей юридической силы и превращаются, тем самым, в декларацию, вернее – правовую фикцию[2].

Второй основной элемент правосубъектности – дееспособность представляет собой свойство (качество) субъекта, неразрывно связанное с его возрастом и состоянием психического здоровья и выражающееся в личном осуществлении гражданской правоспособности. Дееспособность, как и правоспособность, имеет сложный, двойственный характер, обусловленный сочетанием в ней интеллектуального и волевого факторов с доминирующей ролью интеллектуального звена, поскольку осуществление некоторых субъективных гражданских прав не обязательно связано с действиями, требующими от субъекта обладания разумной волей.

В отличие от правоспособности, признаваемой в равной мере за всеми физическими лицами, объем и содержание дееспособности значительно различаются в зависимости от ряда факторов, предусмотренных законом, в первую очередь – возраста и состояния психического здоровья гражданина, в соответствии с которыми нормы действующего законодательства выделяют полностью дееспособных; ограниченно дееспособных и недееспособных лиц. Особой спецификой отличается дееспособность несовершеннолетних: не будучи (по общему правилу) полной, она, во-первых, дифференцируется в зависимости от установленных законом возрастных границ на частичную и относительную дееспособность, и, во-вторых, носит динамичный характер, неоднократно расширяясь или трансформируясь в новое состояние под воздействием предусмотренных законом юридических фактов.

Момент рождения и момент смерти определяют начало и конец не только физиологической, но и правовой жизни каждого физического лица, его существования в качестве самостоятельного и полноправного субъекта права, все аспекты любой

из множества проблем, связанных с рождением и смертью человека, нуждаются в самом тщательном анализе и всестороннем обсуждении. Полагаю, что на уровне закона должна быть закреплена обязанность медицинских работников поддерживать жизнедеятельность человеческого плода находящегося в утробе погибшей матери, с учетом времени внутриутробного развития и других медицинских показаний и согласия супруга.

В действующем законодательстве не определена минимальная сумма сделки, которую может совершить несовершеннолетний, что является существенным недостатком. Следует непосредственно в Гражданском кодексе определить сумму привязав ее к минимальной зарплате или МРП[3].

ГК не содержит специального указания по поводу безвозмездных сделок несовершеннолетних, совершаемых в простой письменной форме и исполняемых не в момент их совершения. Так, договор безвозмездного пользования имуществом между гражданами на срок более одного года должен заключаться в простой письменной форме и может исполняться после его заключения. Видимо, следует прийти к выводу, что малолетний вправе совершать сделки, направленные на безвозмездное получение выгоды, лишь тогда, когда они исполняются при совершении или являются реальными (считаются заключенными в момент передачи имущества).

Ограничение дееспособности, предусмотренные законодательством, распространяются, во-первых, на несовершеннолетних, во-вторых, на лиц, злоупотребляющих спиртными напитками или наркотическими средствами.

На наш взгляд, в эту категорию можно было бы включить и токсикоманов с расточителями. Гражданин, злоупотребляющий спиртными напитками или наркотическими и токсическими средствами, либо имеющий пристрастие к азартным играм, может быть ограничен судом в дееспособности в порядке, установленном гражданским процессуальным законодательством. Над ним устанавливается попечительство.

Все сказанное свидетельствует о том, что дальнейшее совершенствование законодательной регламентации всех элементов гражданской правосубъектности физических лиц имеет важнейшее значение как для благополучия граждан и иных физических лиц, проживающих на территории страны, для наиболее полной реализации их интеллектуального, творческого, предпринимательского, духовно – нравственного, личностного потенциала во всех сферах гражданского оборота, в их частной жизни и в осуществляемых ими видах деятельности, так и для казахстанского государства и общества в целом.

В ближайшие годы правовой статус личности может претерпеть некоторые изменения. В про-

грамме «Казахстан-2050» говорится, что госаппарат должен выстроить новую систему взаимодействия с бизнес-сообществом. Мы должны дать бизнесу уверенность в завтрашнем дне. Предприниматели должны рассчитывать свои силы и знать, что государство их не обманет и защитит. От них требуется только честно работать. Мы должны, во-первых, гарантировать де-факто незыблемость права частной собственности. Во-вторых, необходимо гарантировать защиту договорных обязательств. В Стратегии «Казахстан-2050» сказано, обязанность государства – предоставлять гражданам максимальные возможности для реализации их деловой активности. А значит, в ближайшие годы может несколько измениться гражданско-правовой статус личности в плане деловой активности, занятия бизнесом.

Важнейшим вопросом правовой политики является реализация гражданами права на судебную защиту, которая гарантирована Конституцией. Для этого необходимо упростить процесс отправления правосудия, избавить его от излишних бюрократических процедур. При активном внедрении новых информационных технологий сделать это несложно. В то же время в целях разгрузки судов следует продолжить развитие институтов внесудебного урегулирования споров. Нужно предусмотреть такой механизм, при котором разрешение споров по незначительным вопросам будет проводиться во внесудебном порядке[4].

В 100 шагах также предлагаются различные реформы, в частности по гражданскому и гражданско-процессуальному законодательству. Это сокра-

щение участия прокурора по гражданско-правовым спорам, внедрение лучших стандартов с участием зарубежных судей и юристов, отдельное судопроизводство по инвестиционным спорам, развитие международного арбитража, укрепление института бизнес-омбудсмена, создание корпорации «правительство для граждан» и многое другое. [5] Несомненно все эти и другие новшества изменят к лучшему некоторые стороны гражданско-правового статуса личности.

Использованная литература:

1. *Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. Под ред. А.Г. Диденко. – Алматы, «Нур-пресс», 2006. – 722 с.*
2. *Сулейманова С.А. Правоспособность граждан (физических лиц) по российскому гражданскому праву. Автореф. дис... канд. юрид. наук. М., 2002.*
3. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 г. с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.04.2015 г. // Ведомости Верховного Совета РК. - 1994. - № 23-24*
4. *Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года. // Казахстанская правда. – 15.12.2012. - № 437-438*
5. *100 конкретных шагов. // Казахстанская правда. - 15.05.2015. - № 92.*

Ахметова Ляззат Есенгельдиновна

к.ю.н., доцент кафедры уголовного, уголовно-исполнительного права и криминологии
КазГЮУ, г. Астана, E-mail: lyzzat1981@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОЦЕНОЧНЫХ КАТЕГОРИЙ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйін. Мақалада заң әдебиеттерінде орын алып отырған бағалаушы түсініктердің анықтамаларына талдау жүргізіледі, ҚР қылмыстық заңнамасымен қамтылған нақты мысалдар келтіріледі, олардың ерекшеліктері мен қылмыстық-құқықтық нормалардың тиімділігіне ықпалы қарастырылады. Бағалаушы түсініктердің нақты айқындалмауы және олардың мазмұнының жеткілікті дәрежеде анықталмауы, соның нәтижесінде оларды түсіндіруде және қолдануда елеулі қиындықтардың туындауы тақырыптың өзектілігін көрсетеді.

Резюме. В статье проанализированы существующие в юридической литературе определения оценочных категорий, их особенности и влияние на эффективность уголовно-правовых норм.

Актуальностью данной темы является то, что определения оценочных категорий являются нечеткими и не обладают достаточно ясным содержанием, что соответственно затрудняет процесс их толкования и правоприменения. Основными причинами ошибок, которые суды допускают при применении оценочных норм, являются отсутствие рекомендаций касательно содержания оценочных категорий, установление круга явлений, входящих в охват определенных оценочных категорий.

Summary. The article analyzes the existing literature in the legal definition of such notions, they are some of the examples contained in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, their characteristics and impact on the effectiveness of criminal law.

The relevance of this theme is that the definition of valuation concepts are not clear and do not have enough clear content, which consequently hampers the process of interpretation and enforcement.

Одним из аспектов, обеспечивающих эффективность, стабильность и справедливость действия уголовного законодательства, является использование в нем максимально формализованных, лаконичных и однозначных уголовно-правовых норм. Ясность и конкретность закона имеет большое политическое и юридическое значение, способствуя укреплению законности, внедрению четких юридических начал во все сферы общественной жизни.

Однако, не всегда законодатель может отразить с помощью закона все особенности тех или иных конкретных ситуаций. С целью повышения эффективности применения уголовного законодатель-

ства он вынужден прибегнуть к использованию такого приема юридической техники, как включение в уголовно-правовые нормы оценочных понятий.

Оценочные понятия представляют форму отражения правовых явлений, посредством которых может реализоваться воля законодателя, а оценочные термины выражают нечеткие понятия закона, которые в правовой науке принято именовать оценочными понятиями. Полезность оценочных понятий в том, что они обуславливают гибкость и подвижность правового регулирования. При правильном их использовании эти понятия облегчают уяснение правовых норм. Гибкость общих понятий права обеспечивает определенную стабильность права, даже несмотря на те социальные мутации, которые они отражают. Одновременно с этим оперирование оценочными понятиями представляет определенную сложность для правоприменительной практики [1, с.18].

На сегодняшний день уголовное законодательство содержит в себе множество статей, которые содержат оценочные понятия, причем они содержатся как в Общей части уголовного закона, так и в Особенной. К наиболее часто встречающимся относят такие оценочные понятия как: «массовое заболевание», «ухудшение состояния здоровья населения», (п.4 ст. 3 УК РК); «неизгладимое обезображивание лица» (п.11 ст.3 УК РК); «стойкая утрата общей трудоспособности» (п. 13 ст. 3 УК РК); «возникновение трудной жизненной ситуации», «нарушение нормальной работы организации», «срыв важных воинских мероприятий» (п.14 ст. 3 УК РК); «явно чрезмерный» (ч.3 ст. 32 УК РК); «особая жестокость», «садизм» (например, п. 9 ч.1 ст.54 УК РК); «тяжкое оскорбление», «иные противоправные или аморальные действия (бездействия)», «длительная психотравмирующая ситуация» (ч.1 ст.111 УК РК); угроза убийством или причинением тяжкого вреда здоровью, а равно иным тяжким насилием над личностью, «или иным общепасным способом при наличии достаточных оснований опасаться приведения этой угрозы в исполнение» (ст. 115 УК РК); «порочащих» честь (ст. 129 УК РК); «жестокое обращение с несовершеннолетним» (ч.2 ст. 140 УК РК); «позорящих» потерпевшего (ст. 194 УК РК); «вред здоровью» (ч.1 ст. 324 УК РК); «значительный ущерб» (ч.1 ст. 325 УК РК) и др.

Так, в частности, совершая уголовное правонарушение «с особой жестокостью», виновный стремится достичь определенного, заранее намечен-

ного результата – причинение физической боли, особых страданий и мучений жертве. При этом может нарушаться анатомическая целостность и (или) нормальное функционирование органов и тканей человека, а особые страдания и мучения являются следствием совершения указанных действий. Таким образом, страдание есть предельно экстремальное психофизиологическое состояние потерпевшего, одновременно сочетающее в себе физические болевые импульсы и душевно – нравственные переживания.

Таким образом, считаем необходимым унифицировать оценочное понятие «особая жестокость» путем выделения в УК РК специальной нормы, посвященной определению понятия и критериев особой жестокости, так как при квалификации совершенного деяния, сопряженного с особой жестокостью, правоприменитель прибегает к выяснению критериев рассматриваемого понятия, согласно уровню своего правосознания, что не всегда соответствует воле законодателя, и влечет за собой ошибки при квалификации уголовных правонарушений данного вида.

Непосредственные проблемы, связанные с применением норм с оценочными понятиями и их влиянием на уголовное законодательство, можно рассмотреть на примере вопросов, возникающих при определении такого понятия, как «жестокое обращение с несовершеннолетним». На практике органы предварительного следствия и дознания, в силу несовершеннолетия уголовного законодательства, а порой из-за собственной некомпетентности и отсутствия желания расследовать довольно сложную для доказательства категорию уголовных дел о уголовных правонарушениях, подпадающих под признаки ст. 140 УК РК, часто выносят незаконные, необоснованные постановления об отказе в возбуждении уголовного дела или о прекращении производства по делу на различных основаниях, что позволяет виновным избежать ответственности. Основаниями для принятия таких процессуальных решений, как правило, служит ошибочная или преднамеренно неправильная квалификация действий лиц, виновных в совершении жестокого обращения с детьми.

Наиболее часто встречаются ситуации, когда деяние при наличии явных признаков состава уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 140 УК РК, квалифицируется как административное правонарушение, предусмотренное ст. 127 КоАП РК.

Таким образом, для полноценного практического применения понятие «жестокое обращение с несовершеннолетним» должно быть законодательно определено, поскольку категоризация института

как «оценочного» сопряжена с риском чрезмерно широкого или же, напротив, чрезмерно узкого его толкования, которое может повлечь злоупотре-

бления в правоприменительной практике.

В свою очередь есть такие понятия, которые относятся к оценочным вследствие того, что признаки, которые раскрывают их содержание, являются оценочными, например признак «постоянного или временного» выполнения обязанностей в организации (п.19 ст.3 УК РК), определения «опасного», «не опасного» для жизни вреда (п.11 , 12 ст.3 УК РК) и т.д.

В уголовном законе также имеются понятия хотя и схожие с оценочными, но не являющимися таковыми, поскольку законодатель сам дает их объяснение, указывая на общие признаки. Например, к таким понятиям можно отнести «малозначительность» (ч.4 ст.10 УК РК), «необходимая оборона» (ст. 32 УК РК), «крайняя необходимость» (ст. 34 УК РК), «незначительный размер» (п. 10 ст. 3 УК РК), «существенный вред» (п. 14 ст. 3 УК РК), «крупный ущерб и крупный размер» (п.38 ст. 3 УК РК), «неуважение к суду» (ст. 410 УК РК) и т.д. Указанные понятия, используемые в таких главах как «Уголовные правонарушения против конституционных прав и свобод человека и гражданина», «Уголовные правонарушения против собственности» не относятся к оценочным понятиям, поскольку в вышеуказанных пунктах статьи 3 Уголовного кодекса РК раскрывается полное определение данных понятий.

Профессор Молдабаев С.С. исследуя данные категории, отмечает: «В новой редакции УК РК, то в Общей части насчитывается порядка 40 разновидностей оценочных понятий, которые включены в содержание более 100 статей. В проекте новой редакции УК РК появилось много новых для 30 уголовного законодательства понятий, терминов и правовых положений, что предопределяет необходимость их специального научного осмысления. Поэтому проект новой редакции УК РК, к сожалению, далеко от совершенства в части использования оценочных понятий.

Вообще оценочные понятия должны использоваться в уголовном законе по принципу крайней необходимости — лишь в том случае, когда без них невозможно обойтись. Обилие в законе оценочных понятий может свидетельствовать, в частности, о низком научном уровне подготовки УК вообще или его отдельных положений. Поэтому в современной науке уголовного права одним из наиболее актуальных вопросов применительно к оценочным понятиям является проблема их конкретизации.» [2, с.39].

Особенностью оценочных понятий является не закреплённость их признаков в законе, так как они разъясняются в процессе правоприменительной деятельности. Уяснение оценочных понятий осуществляется как правоприменителем, так и законодателем. В процессе своей деятельности, данные субъекты решают о включении или не включении

того или иного признака в составляющую конкретного оценочного понятия. При этом насколько полно и всесторонне будут разъяснены оценочные понятия, — настолько эффективно будут действовать конкретные нормы уголовного закона. Однако, не закрепленность признаков оценочных понятий вынуждает правоприменительные органы трактовать их лишь в процессе правоприменительной деятельности, что по-нашему мнению, не является эффективным в силу малокомпетентности следственных органов и огромного количества допускаемых нарушений на стадии предварительного расследования уголовного дела.

Так, ставить должное использование, применение оценочных понятий в зависимость от личных свойств нецелесообразно и неприемлемо, поскольку результатом этого может стать субъективизм и произвол со стороны правоприменителя. Разъясняя оценочные понятия правоприменитель должен учитывать происходящие в обществе изменения, также подлежит учету время применения уголовного закона, изменяющиеся условия социальной жизни, что позволит минимизировать количество допускаемых нарушений при осуществлении своей деятельности и повысит эффективность применения норм с оценочными понятиями. В свою очередь является спорным мнение авторов, считающих, что оценочные понятия перестают таковыми считаться, если они раскрыты в нормативном правовом акте органа государственной власти. Так как субъект, осуществляющий разъяснение оценочных понятий, не всегда дает исчерпывающий перечень всех составляющих оценочного понятия, а лишь перечень определенных признаков, которые составляют его природу. Такой перечень обычно заканчивается словами «и иные обстоятельства», «и так далее», «и иным образом».

Основными причинами ошибок, которые суды допускают при применении оценочных норм, являются: отсутствие рекомендаций касательно содержания оценочных понятий, установление круга явлений, входящих в охват определенных оценочных понятий. Таким образом, улучшению эффективности применения уголовно-правовых норм, включающих в себя оценочные понятия, могут способствовать разработки объективных критериев, которые помогли бы конкретизировать нормы с оценочными понятиями. Однако до сих пор отсутствуют комплексные исследования на данную тему. Например, к критериям можно было бы отнести отсутствие в конкретизируемых нормах иных оценочных понятий либо отсылочных норм. Заслуживает внимания также суждение о включении в главы уголовного закона так называемых «понятийных статей», это обусловлено необходимостью законодательного закрепления примерного перечня существенных признаков. Они характеризуют тот или иной оценочный признак в целях наи-

более правильного применения уголовно-правовой нормы. Это даст возможность индивидуализировать уголовную ответственность и единообразно применять нормы, в которых содержатся оценочные понятия. При этом совершенствования требуют и правоприменительная деятельность, в связи с чем судам необходимо более тщательно подходить к требованию Верховного суда Республики Казахстан, которое установлено в Нормативном постановлении от 15 августа 2003 г. N 19 «О судебном приговоре» (с изменениями, внесенными нормативными постановлениями ВС РК от 9 марта 2006 года № 2 и от 25 июня 2010 года № 17), в соответствии с которым, суд, при вынесении обвинительного приговора, кроме ссылки на соответствующий оценочный признак, должен привести в описательно-мотивировочной части приговора обстоятельства, послужившие основанием для вывода о наличии в содеянном указанного признака [3, с. 1087].

В целом, можно сделать вывод, что использование оценочных понятий и категорий в современном законодательстве неизбежно и даже необходимо, однако нормы права, содержащие оценочные признаки имеют как сильные, так и слабые стороны. И это обусловлено, в свою очередь, правовой природой оценочных понятий. Действительно, оценочные понятия не обладают достаточно ясным и четким содержанием, и лишь обобщают типичные признаки явлений с тем расчетом, что правоприменитель детализирует их самостоятельно в границах конкретных правоотношений. Имея определенные черты сходства с мнимыми пробелами, оценочные понятия отличаются от них тем, что они являются особыми средствами юридической техники, посредством которых законодатель осознанно наделяет правоприменителя возможностью действовать инициативно, с учетом определенных условий (места, времени, срока и т.д.).

Литература:

1. Гурьянов Н.Ю. *Эффективность применения оценочных понятий в ходе привлечения к уголовной ответственности за совершение преступлений, относящихся к последственности федеральной службы судебных приставов России//Традиции и инновации в строительстве и архитектуре, социально-гуманитарные и экономические науки. Сборник статей. Самарский государственный архитектурно-строительный университет. Самара, 2016.*

2. Молдабаев С.С. *К вопросу об оценочных понятиях Общей части Уголовного Кодекса РК // Материалы международной практической конференции: «Актуальные вопросы развития уголовного законодательства в рамках разработки проекта новой редакции УК РК». 20 сентября 2012, г. Алматы*

3. Мкртчян В. Г. *Оценочные признаки как проблема уголовного права // Молодой ученый. — 2015. — №11.*

Таубаев Б.Р.

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік Университеті заң факультеті
қылмыстық - құқықтық пәндер кафедрасының доценті м.а, PhD доктор, t_bauka1114@mail.ru

Мусекенова А.А.

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік Университеті, заң ғылымдарының магистрі

РЕЖИМ ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТЕТІГІНДЕГІ СОТТАЛҒАНДАРДЫ ТҮЗЕУДІҢ ӘДІСІ РЕТІНДЕ

Түйін. Мақалада түзету мекемелерінде құқықтық тәртіпті нығайту мақсатымен режимді орнату шараларын қабылдау, қолданыстағы заңнамаға сәйкес сотталғандармен жазаны өтеу жағдайлары мен тәртібін қатаң сәйкестендіру мен қылмыстық ортаның көшбасшылары жағынан құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды нәтижелі алдын-алуын қамтамасыз ету, сотталғандарға әлеуметтік-рухани бұзылу дәрежесіне және тәртібіне байланысты дифференциациялық жол табу қажет, режимнің жазалау қызметі адамды құқық бұзушылықтар жасаудан алдын-алу қажет.

Түйін сөздер. Пенитенциарлық қауіпсіздік, қылмыстық-атқару құқықығы, түзеу-тәрбиелеу жұмыстары, еңбек, сотталғандар, бас бостандығынан айыру, режим.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы принятия исполнительных мер с целью совершенствования правового порядка исправительных учреждений, соответствие порядка и условий исполнения наказаний осужденных согласно действующему законодательству, обеспечение эффективного предотвращения преступлений и уголовных правонарушений со стороны руководителей уголовной среды, следует найти дифференциационный путь согласно порядку и социальному статусу осужденного, наказательная деятельность режима должна предотвратить совершение преступлений человека.

Ключевые слова. Пенитенциарная безопасность, уголовно-исполнительное право, исправительно-воспитательные работы, труд, осужденные, лишение свободы, режим.

Summary. In article are considered questions of acceptance of executive measures for the purpose of improvement of a legal order of correctional facilities, compliance of an order and conditions of execution of punishments of convicts according to the current legislation, ensuring effective prevention of crimes and criminal offenses from heads of the criminal environment, it is necessary to find a way according to an order and the social status of the convict, activity of the mode has to prevent commission of crimes of the person.

Keywords. Penitentiary safety, criminal and executive right, corrective and educational works, work, convicts, imprisonment, mode.

Сотталғандарды түзеудің негізгі құралдары – режим, еңбек, сотталғандарды оқыту, олармен тәрбиелік жұмыс жүргізу көп рет қылмыстық-құқықтық, криминологиялық және психологиялық-педагогикалық тұрғысынан ғылыми талдауға ұшырады. Әсіресе олар қылмыстық-атқару құқығында қарастырылады. Олар қылмыстық-атқару жүйесінде жүзеге асырылатын әлеуметтік және мемлекеттік басқару теориясы мен тәжірибесі жағынан, соның ішінде қылмыстық-атқару жүйесі, оның құрылымдық элементтері, қызметкерлері мен сотталғандар, мемлекет пен қоғамның ішкі қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүмкіндіктері мен функцияларының ролі, түсінігі мен орнын анықтау аз зерттелінді. Режим, еңбек, сотталғандарға білім беру және оларды кәсіби оқыту, тәрбиелік жұмыстар әртүрлі дәрежеде нәтижеліліктің белгілі дәрежесін анықтай отырып, қылмыстық-атқару жүйесінің қауіпсіздігіне ықпал етуде және қамтамасыз етеді. Олар сәйкесінші модельдермен байланысты және қамтамасыз етуші сипаттағы режимдік шаралардың қажеттілігін қосады [1].

Қауіпсіздік объектілерін анықтауда заң бірінші орынға адамның барлық мүдделері мен қажеттіліктерін қамтамасыз етуге бағытталған қоғамдық қатынастар мен мүдделерін қорғауды қою қажет. Бұл қызығушылықтар қауіпсіздік түсінігімен толық қамтылу қажет. Қауіпсіздік түсінігі адам қауіпсіздігіне қол сұққандығы үшін жауапкершілікті орнатумен байланысты. Ол келесідей элементтерден тұрады: өмір, физикалық және психикалық денсаулық, интеллект, жыныстық қолсұғылмаушылық.

Қауіп-қатер мазмұнды мағынасында тұлғалар үшін негативті жағдайлардың болуы, адам мен оның құндылықтарына зиян келтіру мүмкіндігі бар жағдайларды жасау ретінде және жоғарғы қауіптілікті қайнар көздерден, қылмыстық қолсұғушылықтардан өмірі мен денсаулығының қорғанысы ретінде көрінеді.

ҚР ҚК-де жазылған: «адамзаттың қауіпсіздігін қорғау». Тұлғаның қауіпсіздігінің ерекшеліктері сотталғандар мен қызметшілердің құқықтық жағдайының және осымен байланысты олардың құқықтары мен мүдделерін шектеудің өзгешеліктерімен анықталады. Сол уақытта тұлғаның қауіпсіздігі бас бостандығынан айыру орындарында

өзінің құқықтары мен еркіндігін, заңи мүдделерін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кепілдік болып табылады [2].

Гуманистік бағыттардың белгілі өкілдерінің бірі Маслоу А. өзінің тұлға теориясында арнайы «қауіпсіздік қажеттілігі» түсінігін атап көрсетеді. Ол ұзақ уақыттық өмір сүру мен тұрақтылықты білдіреді. Бұл қажеттілік қанағаттандырылмағанша, басқалары да, мысалы, махаббат, өзін-өзі сыйлау қажеттіліктері қанағаттандырылмайды. Маслоу бойынша иерархиядағы негізгі қажеттіліктерді ретімен орналастыруда қауіпсіздік адам мотивациясының ұйымдастырылу негізінде жататын негізгі қағида болып табылады [3].

Қылмыстық-атқару кодексінің 11-бабында «Сотталғандардың жеке басының қауіпсіздігіне құқығы» көрсетілгендей: «1. Сотталғандардың және басқа адамдардың тарапынан сотталушының жеке басына қарсы қылмыс жасау қаупі туындаған кезде ол абақтыда ұстау, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны атқарушы мекеменің кез келген лауазымды адамына өзін мұндай қатер жоқ қауіпсіз орынға ауыстыру туралы өтініш жасауға құқылы. Бұл жағдайда лауазымды адам сотталушыны қауіпсіз орынға ауыстыру жөнінде дереу шаралар қолдануға міндетті. 2. Мекеменің бастығы сотталушыны қауіпсіз орынға ауыстыру туралы шешім, сотталушының жеке басына қарсы қылмыстың жасалу мүмкіндігін болғызбайтын өзге де шаралар қолданады, оның жазасын одан әрі өтеу орны туралы мәселені шешеді».

Қауіпсіздік қажеттілігі ұйымдастыруға, тұрақтылыққа, заң мен тәртіпке, хаос, қорқыныш пен ауру сияқты қауіпті күштерден еркіндікке деген қажеттіліктерден тұрады. Сонымен бұл қажеттіліктер ұзақ уақыт өмір сүруге деген мүдделілікті көрсетеді. Бас бостандығынан айыру орындарындағы криминалдық орта адамның өмірі мен денсаулығына зиян келтіруі мүмкін, кейбір жағдайларда жеке бастың қайтарымыз өзгерісіне әкелуі мүмкін жағымсыз зияндармен байланысты адам үшін қауіп-қатер төндіреді [4].

Сотталғандардың қауіпсіздігін осы процеске ықпал етуші факторларды білмегенше тиімді дүрде қамтамасыз ету мүмкін емес. Сотталғанның жеке басының қауіпсіздігіне ықпал етуші факторлардың бірі – бұл әңгімелесу мен әріптесін таңдаудағы шектеудің міндеттілігі, көпшілікті жақтыру, басқалар алдында ашықтылық, сотталғандардың бір-біріне деген күдікпен қарауы, «беделділер» тарапынан әкімшілікпен қатынасқа түсуге тыйым салуы.

Сонымен жазалау факторы ретінде тек оқшаулау ғана емес, басқа сотталғандар жағынан жасалатын кемсітушіліктерінен қорғанбаушылықты және қарым қатынасқа түсуде зорлық зомбылық әдісінің басымдылығын тудыратын сотталғандардың ортасы да болып табылады. Сотталғандар ор-

тасында психологиялық жазалау факторлары қысым, топтық ой-пікірлер, түрмелік дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, өсектер болып табылады [5].

Сотталғанның қауіпсіздігінің бұзылуымен тұлға аралық және топ аралық шиеленістер, топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктер байланысты. Шиеленістерде сотталғандар демонстрация, тәуекелділік, мәжбүрлеу, жалған маневрлер мен басқа да құралдарды қолданады.

Сотталғандармен өзін-өзі өлтіру, аутоагрессия мен симуляция, аггравацияны жасау себептерінің көп таралған түрінің бірі мекеме әкімшілігі мен басқа сотталғандар жағынан әлеуметтік психологиялық және психологиялық, төндік қауіпсіздігін бұзудан қорғаныс болып табылады.

Режим арнаулы мекемедегі қылмыскерлерді оқшаулаумен байланысты, ол бақылау, тексеру, сотталғандарды тінту, сотталғандарға қолдануға рұқсат етілген заттар тізімін шектеу мен қорғаныс құралдарынан тұрады.

Түрме де ұстаудың мақсаты негізгі орын күшке бөлінетін жаппай бақылаудан тұрады. Психологиялық зақымдар мен материалдық шектеулер өзін-өзі сыйлауға, өмірлік мақсаттар мен қауіпсіздік жағдайына, тұлғаның әлеуметтік бейімделуі мен қорғаныс жүйелеріне қауіп төндіру мүмкін.

Жүріс тұрысты егжей-тегжей регламентациялау тек шектеулер мен тыйым салулардың көптігімен ғана қауіпті емес. Ол жүріс тұрысты инварианттылығын төменгі шектерде тежейтінімен қауіпті.

Режим қылмыстық-атқару заңнамасымен анықталатын әлеуметтік-құқықтық нормалар жүйесі болып табылады және келесілерді қамтамасыз етеді: а) сотталғандарды оқшаулау мен қорғанысын; б) оларға тұрақты қадағалауды; в) сотталғандардың жеке қауіпсіздігін, құқықтары мен мүдделерін жүзеге асыруды және олармен өзінің міндеттерін атқаруды; г) түзету мекемесінің түріне байланысты әртүрлі ұстау жағдайларын.

Пенитенциарлық режим қамалғанда жеке адамның адамгершілігі ұмытпайтын және қылмысты жасауға бақытсыздығы болған адамды әлеуметтік қайта тәрбиелеу мен жаңғыртуын басты қоятын 1917 жылдағы түрмелік бас басқармасының өкім хаттарының біреуінде қамауға алынған орындарында дисциплина мен белгілі тәртібін сақтауы аталып кетеді. Егер қамауға алынған орындарда қажетті тәртіп болмаса, егер қамалғандар еркіндіктен алып келінген қамданым алынған қарумен және басқа заттармен қашып кетсе, онда оларды қайта тәрбиелеуге бағытталған барлық шаралар нәтижесіз және босқа кеткен болады.

Познышев С.В. «пенитенциарлық режим ұшыратылатын адамдарды белгілі дәрежемен өзгертуге бағытталған шаралар жүйесі» екендігін айтты [6]. Режим нормалары қылмыстық жаза қолдану жағдайларында сотталғандардың қызметі мен мінез-құлықты әлеуметтік реттеудің маңызды құралы

болып табылады. Онда сотталғандардың өмірлік қызметін қалыпты жұмыс істеуге, сотталғандардың ресоциализациясында және түзетуінде әлеуметтік міндеттерді шешуде пенитенциарлық мекемелердің қалыпты жұмыс істеуіне байланысты қоғамның билік талаптары қойылады.

Фойницкий И.Я. режимді адамның әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігінен айырылумен байланыстырды:

- материалдық өмір сүру;
- сезімдік, жыныстық;
- ақыл-ой мен интеллектуалдық.

Режимнің қос қатыстылығы бар: 1) түзеу мекемесінің әкімшілігіне, ол өз қызметінде оқшаулау, қадағалау, ұстау жағдайларын дифференциациялау мен сотталғандармен өз міндеттерін орындауын қамтамасыз ету бойынша қылмыстық-атқару заңнамасын орындау қажет; 2) сотталғандарға – өзінің өмірлік қызметінде бекітілген режим ережелерін орындауға міндетті. Осыдан өте маңызды ерекшелікті атап өту қажет: түзету жазаны өтеу режимі ретінде осы адамдардың қызметі арқылы жүзеге асады. Бұл қылмыстық жазаны атқарып жатқан қызметшілер мен пенитенциарлық мекемелерде қылмыстық жазаны өтеп жатқан сотталғандар қызметінде пайда болатын әлеуметтік-психологиялық, басқарушылық, психологиялық пен ұйымдастырушылық-құқықтық құбылыстарды табу мен есепке алу қажеттігінен көрінеді [7].

Режимде ұйымдастырушылық-құқықтық, басқару, әлеуметтік-психологиялық құбылыстармен адамдардың ұжымдық қызметінің нақты факторларымен санасу қажет, себебі олар белгілі дәрежеде адамдардың әрекеттердің себептері, тәсідерін және нысандарын жүзеге асыруын бағындырады. Мұндай бағыну жағымды да, жағымсызда болуы мүмкін.

Түзету мекемелерінің қызметшілерінің қызметінде сотталғандарға режимдік ұйғарымдарды қолдануда топтық ой-пікірлер, көңіл-күйлер, бағыттар, белгілі мақсаттар үшін әртүрлі конформизм негізінде қызметшілер ортасында қабылданған нормалар мен құқықтық нормалармен жазылған нұсқаулар пайда болады. Бұл және басқа да құбылыстардың пайда болу қайнар көздері ретінде сол жағдайлардағы режимдік талаптарды орындау бойынша қызметшілердің біріккен қызметін қарастыруға болады.

Осымен қатар режим жазаны өтеудің бекітілген

тәртібі ретінде сотталғанды режимнің нормалары мен ережелерімен қарастырылғандай әрекет ету қажеттілігін қояды. Сотталған – режим нормаларын орындаудың соқыр және өңсіз тетігі емес.

Пенитенциарлық мекемеге түскенге дейін онда орта мен жағдайларға қатысты қандай ұстанымды ұстану қажет екендігі қажеттілігі қалыптасады [8].

Сотталғанның режим нормаларына бірінші және тікелей шындық нұсқаулықтары мен қатынасы оның мінез-құлығына тез бағындырмайды. Режимнің жағдайлары қиындағанда, олар адамға қиын және қалыпты емес болғанда, оларға жауап та өткір және онымен байланысты қобалжуда жоғары болады. Жалғыздық, қауіптілік, қараусыздық, қобалжушылық, жеке басының қорғансыздық сезімі мен өзінің қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатер сотталғанға ауыр тиеді

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі №167 Кодексі // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>.

2. <http://psyforum.net/piramida-potrebnostey-maslou.html>

3. Детков М.Г. Содержание пенитенциарной политики Российского государства и ее реализация в системе исполнения уголовного наказания в виде лишения свободы в период 1917-1930 годов. - М., 1992. - С. 20.

4. Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки. - М., 1924. - С. 82.

5. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремноведением. - СПб.: Типография Министерства путей сообщения, 1889. - С. 9.

6. Поткин А.И., Мазуров Г.И. Влияние требований режима на психологию формирования отношений между сотрудниками и осужденными в условиях ИТУ // Социально-психологические и правовые проблемы режима отбывания и исполнения наказания в ИТУ. - Рязань, 1986. - С. 17-24.

7. Елеонский В.А. Воздействие наказания на осужденных. - Рязань: Наука, 1980. - С. 16.

8. Сафронов А.Д., Никоноров М.Г. Криминологическая характеристика и меры профилактики хулиганства в ИТУ. - М.Прогресс, 1983. - 164 с.

Тауланов Сабит Сауменович

генерал-майор запаса, доктор педагогических наук, доцент,
начальник Специализированного лицея «Арыстан»,

Фог Луиза Владимировна

доктор PhD, преподаватель Специализированного лицея «Арыстан», luiza2979881@mail.ru

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ВОЕННОГО ИСКУССТВА

Важной историко-педагогической предпосылкой к обновлению содержания педагогического компонента военно-профессиональной подготовки офицеров на современном этапе является генезис педагогических идей и закономерности развития военно-педагогических знаний. Использование исторического опыта подготовки офицерских кадров в России, СССР и Казахстане поможет в значительной степени активизировать учебно-воспитательный процесс в военных вузах и качественно решить задачу подготовки офицеров XXI века. Не стоит забывать, что за плечами Вооруженных Сил Казахстана стоит собственная многовековая история, полная замечательных страниц и богатая опытом военно-профессиональной подготовки.

Историко-педагогический анализ свидетельствует, что с момента возникновения армии как специфически социального явления обучение и воспитание личного состава было и остается важнейшим компонентом воинской деятельности. Исторически первоначально военная педагогика возникает как практическая деятельность командиров и их подчиненных, а затем – как сумма эмпирических знаний об обучении и воспитании личного состава.

Закономерно то, что развитие военно-педагогических идей на каждом историческом этапе определялось уровнем развития военного дела и военного искусства в обществе, теорией и практикой обучения, воспитания и педагогического образования в целом.

Можно выделить следующие этапы становления системы военно-педагогических знаний:

- формирование военно-педагогических идей в контексте развития военного искусства (до конца XVIII в.);
- зарождение специальной педагогической подготовки офицерских кадров в дореволюционной России (1800-1917 гг.);
- становление советской военной педагогики (1917-1991 гг.);
- формирование современной системы педагогической подготовки офицеров в суверенном Казахстане (1991 г. – по настоящее время).

В настоящей статье осуществляется обзор первого этапа развития военно-педагогических идей, формирование которых осуществлялось в контек-

сте развития военного искусства (до конца XVIII века). Вопросы изучения военной организации кочевников разрабатывались в исследованиях С.М. Абрамзона, Т.К. Алданиязова, К.Р. Аманжолова, А.Ш. Кадырбаева, В.Н. Куна, А.К. Кушкумбаева, А.А. Рослякова, А. Рязанова, Г.Г. Семенюка, А.Б. Тасбулатова, А.П. Чулошникова и др. Однако предметом их исследований не являлся специальный анализ состояния обучения и воспитания в военном деле кочевников. Вместе с тем, поскольку эти вопросы играли значительную роль в становлении воинских формирований и военной организации, нам удалось выявить определенные тенденции и закономерный характер исторического пути развития педагогических идей в системе военного образования.

Наши предки: саки-массагеты, скифы, савраматы, согласно последним историческим источникам, были частями одной этнокультурной общности кочевых народов, населявших степные пространства от Хуанхэ до Дуная, включая в себя ныне казахстанские степи, от VIII века до нашей эры до III века до нашей эры [6].

Военное искусство, в том числе искусство управления многотысячными вооруженными массами, у саков было по тем временам одним из лучших. Специфику военного дела кочевников детерминировал комплекс природно-географических, социальных и культурных особенностей, в которых существовало кочевничество.

В процессе непрерывной военной деятельности способы и приемы тактики совершенствовались и развивались в зависимости от конкретной ситуации, цели и задачи войны.

Для военно-организационной структуры кочевников было характерно:

- участие больших масс людей;
- триальная организация (правое, левое крыло и центр);
- иерархический принцип деления;
- наличие руководителей [7, с.30].

Регулярных воинских формирований в тот период не существовало. По сути дела, кочевники находились в условиях непрерывной смены мира и войны, побед и поражений, поэтому воинами являлись все мужчины, а в ряде случаев и часть женщин.

Важной составной частью системы боевой подготовки воина-кочевника являлась стрельба из лука. Причем воинов обучали метко стрелять не просто сидя в седле, а на полном скаку и во все стороны. Это достигалось ежедневными многочасовыми тренировками с самого раннего детства. Параллельно этому степного воина обучали навыкам быстрого, зачастую подсознательного применения этих знаний при определении цели и стрельбы по ней. Успешное овладение этим видом боевого искусства помимо знаний, навыков, многолетней практики гарантировалось также и психофизической подготовкой кочевника [1, с.85].

Управление войсками облегчалось у саков специальными значками, которые имел каждый отряд. Знамя являлось не только внешним знаком власти, но и было символом боевой славы и чести военачальника и войска. Можно предположить, что применение специальной символики способствовало и воспитанию воинов в духе преданности своему отряду и роду.

Согласно историческим источникам, первая империя кочевников на территории Центральной Азии была создана в III веке до нашей эры союзом кочевых племен сюнну, известных также под названием гунны. Это были племена монголоидного расового облика алтайской языковой семьи, ветвью которой являются тюркские языки, в том числе и казахский. Военное искусство сюнну было также очень высоким по тем временам. Современники оставили нам достаточно четкие сведения о тактике гуннов и союзных с ними кочевых народов, проживающих на территории современного Казахстана. Главным приемом тактики сюннов был бой на расстоянии в рассыпном строю с использованием легкой конницы и дальнобойных луков. Военачальники сюннов умело использовали такую мотивацию, как поощрение воинов при захвате и разделе военной добычи [2].

Образование Тюркского каганата породило понятие «Тюркский мир» и открыло новую эпоху в истории народов Центральной Азии. В 551 году правитель тюрков Бумын принял титул «каган» и объявил о создании каганата. Правители Тюркского каганата содержали многочисленное войско: в разные периоды истории от 100 до 400 тысяч воинов, обученных и подготовленных по высшим требованиям военного искусства тех лет. Средневековые авторы отмечают высокие нравственные и боевые качества тюрков: смелость, преданность правителю и роду, отсутствие лицемерия, невосприимчивость к лести, нелюбовь к интригам, гордость, любовь к военному искусству [8].

У Ал-Фахри мы встречаем свидетельство тому, что и в этот период методом и формой обучения воинов к боевым действиям служила охота: тюркская «охота – серьезное занятие, объемлет много значительных выгод, высшая из которых – упражнение

ратников в скачке, в нападениях. В набегах, в искусстве приучиться к верховой езде, метать дротики, бить саблей и булавой» [5].

Впоследствии военное искусство тюрков и тактические приемы степняков дотюркского периода стали основой стратегии и военной тактики и для воинов Казахского ханства.

Особой страницей вписано в мировую военную историю и историю военно-теоретической мысли военное искусство монгольского войска в период нашествия монголов. Залогом ратных успехов Чингисхана и его последователей – правителей монголов – была строжайшая воинская дисциплина, основанная на системе индивидуального материального поощрения за военную выучку и жесточайших наказаний за совершенные проступки.

Структура и состав войск монголов были наиболее оптимальными для ведения боевых действий, маневров и маршей на длительные расстояния. Кроме того, десятичная структура войск монголов (отделение, взвод, рота, батальон, полк, дивизия) сохранились в армиях мира до сих пор, а система их военной выучки, маневров, длительных маршей и воинской дисциплины остается и поныне непревзойденной.

Многое из системы военной подготовки армии Чингисхана было взято на вооружение правителями и военачальниками последующих поколений.

Развитие военного дела, военно-теоретической мысли в период образования и развития Казахского ханства (XV-XVIII вв.) неотделимо от имен вождей и полководцев казахского народа, чья воля, ум, знания, опыт и ратный труд легли в основу казахского военного искусства.

Командный состав военных формирований в условиях суровой кочевой жизни отбирался естественным путем. «В каждом роде выделялся среди других физической силой и ловкостью наездник, энергичный, смелый человек, который становился вождем, батыром этого рода. Наиболее замечательные батыры, выдающиеся своим умом, храбростью и искусством управлять людьми на войне, подчиняли себе дружины нескольких родов и становились во главе крупных войсковых масс. Так создавалась военная организация казахского народа, во главе которой становился полководец-хан» [1, с.56]. Правители Казахского ханства – Касым-хан, Есим-хан, Тауке-хан – сочетали в себе, как правило, искусство управления народом и высокие качества военачальников. Непререкаемый авторитет верховного вождя придавал фундаменту армейской дисциплины непоколебимую прочность и устойчивость.

А.Б. Тасбулатов в своей книге «Развитие профессионального военного обучения в Республике Казахстан» приводит такие примеры преступлений, которые наказывались смертью: за неоказание помощи в бою; за оставление своего поста без раз-

решения начальника; за небрежность в исполнении служебных обязанностей; за оказание милосердия пленным, без ведома того, кем они были взяты; за убийство и кражу; за лжесвидетельство; за измену; за тайное подслушивание; за поддержку третьим лицом одного из двух спорящих и т.д. В результате выполнения этих законов служба в войсках хана строилась на строгом выполнении установленно-го порядка и подчиненности. Именно требования жесткой дисциплины при воспитании воином способствовало тому, что между ними не было ссор, драк и убийства друг друга, не были известны кражи среди них.

Особой ценностью для воинов-кочевников была принадлежность к определенному роду. Каждый отряд имел свой родовой значок, а более крупные отряды, объединявшие воинов целого племени, – большое знамя (ту), которое тщательно охранялось в мирное время и выносилось только во время боевых действий. Потеря боевого знамени на поле боя считалась среди кочевников тягчайшим воинскими позором и преступлением. По тюрко-монгольским поверьям и традициям в знамени обитал дух – хранитель войска.

Особую роль в военной иерархии играли батыры (военное сословие), которые непосредственно возглавляли воинские формирования. Титул батыра присваивался за личную храбрость в сражении и умелое руководство воинами. Как титул слово «батыр» прибавлялось к имени собственному: Карасай-батыр (1598-1671), Богенбай-батыр (1690-1775), Кабанбай-батыр (1691-1769), Агыбай-батыр (1802-1885) и т.д. Подвиги батыров прославляли степные певцы-импровизаторы, акыны. Исследователь А.К. Кушкумбаев с полным основанием считает, что батырство было особым военно-политическим институтом в кочевом обществе казахов, игравшем ведущую роль в военной организации.

У воинов-кочевников существовал также свой кодекс чести, по которому упавшего с коня на землю противника не добивали, а давали ему возможность продолжать поединок с оружием в руках. Формирование кодекса чести происходило под влиянием взглядов о месте и роли батыра в жизни степного кочевом общества.

В системе боевой подготовки степного воина ключевая роль отводилась психофизической подготовке. Профессионализация военного дела требовала от воина особой психофизической подготовленности. Воинов специально обучали способности хранить самообладание и выдержку в критических ситуациях, в них развивали волю к победе, готовность идти на смерть. Психологическая подготовка к военной профессии способствовала преодолению страха смерти и позволяла воину действовать с максимальной эффективностью [1, с.90].

Немаловажная роль, судя по свидетельствам, сохранившимся в казахском эпосе, в системе боевой подготовки принадлежала воину-наставнику, воину-учителю, мастеру военного дела, предназначение которого выходило далеко за рамки непосредственного обучения элементарным приемам военного ремесла. Задача его состояла в передаче не только воинских знаний и умений, но и воинских традиций, в постижении смысла жизни воина и его предназначения. Пример такого наставника мы находим в казахском героическом эпосе «Кобланды-батыр», где Естемес, выходец из народа, воспитатель и учитель богатыря, долгие годы обучает Кобланды, дает ему советы и воспитывает сначала его самого, а потом его сына в духе богатырства.

При ведении боевых действий применялся метод поощрения – раздача военных трофеев. По свидетельству исторических источников и материалов по обычному праву казахов при разделе военной добычи (олджа) строго соблюдался порядок старшинства [4].

Военное искусство казахских воинов в период Казахского ханства, в том числе вопросы подготовки военного ополчения, сплочения воинских формирований, воинской дисциплины, боевое мастерство воинов, методы и формы воспитания у воинов воли, храбрости, военной выучки легли в основу военно-педагогических трудов последующих поколений.

Морально-психологический фактор был одним из элементов военных побед. Не случайно в 1710 году в период опустошительных нашествий джунгар, в годы великого бедствия казахского народа на всеказахском съезде знаменитый батыр Богенбай взывал именно к героическому духу казахов. Он призывал: «Не будем слабыми зрителями разграбленных кочевков и пленения детей наших. Разве можно равнодушно снести тиранство варваров? Отомстим врагам нашим, умрем с оружием!» [9, с.66]. Ценностью была свобода Отчизны.

Военное ополчение в период правления Абылай хана приобрело ясные очертания регулярного войска. В дело укрепления казахской государственности в тот период значительный вклад внесли видные деятели и батыры: Жанибек-тархан, Богенбай-батыр, Кабанбай-батыр. В заметках Ч. Валиханова называются имена батыров: Кульсары, Куреке, Кошахмета, Утегена, Саурыка, Есета, Тлеуке, Наурызбая, Кулашбека и др. Видную роль в военной истории сыграли сыновья Абылай хана: Вали, Рустем, Чингиз, Адиль, Касым, Суюк.

В наиболее трудные и опасные походы Абылай хан водил свои войска лично и лично руководил ими во время сражений. Он часто выходил на врага один на один со своим боевым кличем «Абылай!» и показывал своему войску образцы храбрости и

отваги [3, с. 221]. Мы же в свою очередь можем сделать вывод и о педагогическом мастерстве Абылая, который признавал в воспитании и обучении решающую роль такого метода, как личный пример руководителя.

Итак, на первом этапе становления и развития военно-педагогических идей в контексте развития военного искусства (до конца XVIII века) можно выделить следующие способы и методы подготовки воинов:

- передача знаний и умений путем заимствования опыта;
- применение с раннего детства ежедневных многочасовых упражнений и тренировок;
- организация облавной охоты в холодное время года с целью обучения [7];
- применение специальной символики, способствовавшее эффективному управлению войсками и воспитанию воинов в духе преданности своему отряду и роду;
- психологический настрой перед битвой, концентрация воли достигались через наличие боевых кличей (уранов);
- мотивация через поощрение воинов при захвате и разделе военной добычи и др.;
- воспитание на личном примере командиров, полководцев, в том числе: хан Касым, Карасай-батыр, Богенбай-батыр, Кабанбай-батыр, Абылай хан и др.

Из средневековых источников следует, что ценностями для тюрок были свобода, преданность

правителю и роду, отсутствие лицемерия, невосприимчивость к лести, нелюбовь к интригам, гордость и любовь к военному делу. Нет сомнений, что эти непреходящие ценности явились основой становления современной казахстанской армии и не потеряли своей актуальности и в наши дни.

Список литературы

1. Алданиязов Т.К. Военное дело кочевников Казахстана. – Алматы, 1996.
2. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – Т.1. – М., 1950.
3. Валиханов Ч. Собрание сочинений в 5-ти томах. – Алма-ата, 1983. Т.1.
4. Гродеков Н.И. Киргизы и кара-киргизы Сыр-Дарьинской области. – Т.1. – Ташкент, 1889.
5. Гусейнов Р.А. Сельджукская военная организация // Палестинский сборник. – М., 1967. – №17 (80).
6. Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы. – М., 1985.
7. Кушкумбаев А.К. Военное дело казахов в XVII-XVIII веках. – Алматы: Дайк-пресс, 2001.
8. Мандельштам А.М. Характеристика тюрок. – Алма-ата, 1985. – С. 227-250.
9. Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи. XVII-XVIII вв. Алматы, 1991.

Тинистанова Салтанат Сайдахметовна

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі тарих ғылымдарының кандидаты,
доцент, Талдықорған қ., e-mail: Tin_019@mail.ru; zhgu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

Резюме. В статье рассматриваются вопросы становления и развития казахстанской модели государственной службы в современном этапе.

Summary. In the article the questions of formation and development of Kazakhstan's model of public service in the current stage.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жүйесін дамыту мемлекеттің тәуелсіздік жылдарындағы рөлінің өзгеруі, саяси жүйенің, экономиканың, қоғамдық қатынастардың қалыптасу, мемлекеттік басқару жүйесін оңтайландыру процестерімен тығыз байланысты.

Тәуелсіз Қазақстан Республикасының мақсаттары мен басымдықтарын іске асыру үшін кадрларды іріктеу мен жоғарылатудың тиімді жүйесін құру, мемлекеттік аппарат қызметінің кәсібилігі мен ашықтығын қамтамасыз ету қажет болды.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Мемлекеттік қызмет туралы» 1995 жылғы 26 желтоқсандағы Заң күші бар Жарлығы тәуелсіз Қазақстанның қазіргі заманғы мемлекеттік қызмет жүйесін институттандырудың бастауы болып мемлекеттік басқару жүйесінің кадрлық ұйытқысын сақтауға мүмкіндік берді және мемлекеттің маңызды институты ретінде мемлекеттік қызметтің дамуына негіз қалады.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде алғаш рет посткеңестік кеңістікте 1998 жылы 18 қыркүйекте Президенттің жарлығымен Мемлекеттік қызмет істері агенттігі құрылып, қазақстандық мемлекеттік қызмет моделінің қалыптасуына негіз болды.

Қазақстанның тарихында мемлекеттік қызметі жүйесін дамыту мақсатында бірқатар реформалар жүзеге асырылды.

Р. Балтабекованың пікіріне сүйенсек, Қазақстанның мемлекеттік қызмет аясында екі көлемді реформа жасады:

1. «Қазақстан 2030» - стратегиялық бағдарламасы аясы шеңберінде: шағын жоғары кәсіби мемлекеттік аппарат, мемлекеттік қызметке қабылдау мен қызметтен өсуде мемлекеттік қызметшілердің еңбегін ескеру, сыбайлас жемқорлықпен күресті күшейту, мемлекеттік қызметтің беделін көтеру, халық пен Отанға мемлекеттік қызметшілердің адал және таза, мінсіз қызмет ету сияқты стратегиялық бағыттары айқындалып, мемлекеттік қызметке алғаш реформа жасалды.

1999 жылы 23 шілдеде «Мемлекеттік қызмет туралы» алғашқы Заң қабылданды. Оған қоса, «Әкімшілік рәсімдер туралы», «Мемлекеттік қызметшілердің ар-намыс кодексі», «Мемлекеттік қызметшілерді оқыту тұжырымдамасы», т.б. нормативтік-құқықтық актілердің базасы қалыптасты.

2. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен 2011 жылдың 21 шілдесінде «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы» қабылданып, мемлекеттің қызметтің екінші реформасы басталып кетті [1].

«Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі Жарлығында:

1) үш корпусқа негізделген мемлекеттік қызмет лауазымдарының жаңа тізілімін енгізу;

2) мемлекеттік қызметке кіру және мемлекеттік қызметтің кадр резервін қалыптастыру рәсімдерін жақсарту;

3) жоғары білікті мемлекеттік қызметшілерді даярлау жөніндегі базалық білім беру орталығын қалыптастыру;

4) нәтижеге бағдарланған мемлекеттік басқару жүйесінің технологиялары мен қағидаттарына негізделген жанартылған оқыту бағдарламаларды енгізу;

5) мемлекеттік органдардың кадр қызметтері жұмысының тиімділігін арттыру;

6) мемлекеттік қызметшілердің жұмысын бағалау жүйесін енгізу;

7) мемлекеттік қызметшілердің еңбегіне ақы төлеудің жаңа жүйесін енгізу;

8) мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын арттыруға, оның ішінде мемлекеттік қызметтер көрсетудің сапасын бақылау жүйесін енгізуге, көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын бағалау үшін кері байланыс тетігін дамытуға бағытталған шараларды іске асыру көзделеді [2]. Осы кезеңдегі реформаларды жүзеге асырудың қадамдары жасалып, мемлекеттік қызметтің жаңа моделіне жол ашылды, яғни мемлекеттік қызметті реформалаудың үшінші кезеңін 2015 жылы 23 қарашада қабылданған «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңның қабылдануымен байланыстыруға болады.

Бұл кезеңде мемлекеттің «Қазақстан 2030» - стратегиялық бағдарламасы мен «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің

тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі Жарлығының іске асу кезеңі деп қарауға болады.

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» жаңа Заңында:

1) "А" корпусы – кадр резервіне іріктеудің, конкурстық іріктеудің, мемлекеттік қызметті өткеру мен тоқтатудың ерекше тәртібі, сондай-ақ арнайы біліктілік талаптары көзделген басқарушылық деңгейдегі мемлекеттік әкімшілік лауазымдар;

2) "А" корпусының мемлекеттік әкімшілік қызметінің кадр резерві – "А" корпусының бос не уақытша бос мемлекеттік әкімшілік лауазымдарына орналасуға үміткер Қазақстан Республикасы азаматтарының Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен қалыптастырылып, жүйеленген тізімі;

3) "Б" корпусы – "А" корпусына енгізілмеген мемлекеттік әкімшілік лауазымдар» қарастырылған [3].

Демек, бүгінгі күні мемлекеттік қызметшілер үш деңгейде:

1. Саяси;

2. Әкімшілік мемлекеттік қызметшілер басқарушылық «А» корпусы;

3. Атқарушылық «Б» корпусы жіктелген. Басқарудың «А» корпусына

Өткен тұлғалардан елімізде аудан әкімдері ашық түрде тағайындала бастады. «А» корпусына кадрлық резервке өткізудегі шараларға іс жүзіндегі басқа азаматтық сектордың дарынды өкілдері, яғни мемлекеттік қызметші еместері де қатысуға мүмкіндік алды. Тестілеуден сәтті өткендер Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы кадрлық саясат жөніндегі Ұлттық комиссияның әңгімелесуіне жіберіледі [1, 30].

Заңда көзделгендей, азаматтардың мемлекеттік саяси қызметке кіруі тағайындалу не сайлану негізінде, сондай-ақ басқа да жағдайларда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және шарттарда жүзеге асырылатын болса, әкімшілік қызметке заңда көзделген жағдайларды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жергілікті өкілді органдардың тағайындауы немесе сайлану жағдайларын қоспағанда, мемлекеттік әкімшілік лауазымға орналасу конкурстық негізде жүзеге асырылады [4].

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы Заң күшіне енгеннен кейін мемлекеттік қызметке алу үшін тест тапсыруға да өзгерістер енгізіліп, толықтырылды. Мысалы, әкімшілік мемлекеттік қызметке, тестілеуді ұйымдастыру ережесіне сәйкес үміткерлер мемлекеттік тілді білуге арналған, Қазақстан Республикасының заңнамаларынан және жеке қасиеттерін бағалауға арналған тестілеуден өтеді. Ал логикалық тест алынып тасталды, сондай-ақ «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл

туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы заңдарына сәйкес тесттік тапсырмалары өзгертілді [5].

Ж. Мүсілім сенаторлармен сұхбаттан мысал келтіре отырып, білікті мемлекеттік қызметшілер корпусын жасақтау маңызды міндет болып табылатынын ерекше атап, мемлекеттік қызметтің мансаптық моделіне көшу қажеттігін, әрбір басшы төменнен бастап барлық басқару сатыларынан өтуі тиістігін жеткізген.

Қазақстанда алғаш рет мемлекеттік қызметке қабылдау үш сатылы конкурстық іріктеу арқылы жүзеге асады:

1. Бірінші кезеңде үміткерлер заңдарды білу мен құзыреттілік бойынша тестілеуден өтеді.

2. Екінші кезеңде агенттік арнайы сұхбаттасу арқылы үміткердің жеке қасиеттерін тексереді.

3. Үшінші кезеңде мемлекеттік орган кандидатының кәсіби білімін, біліктілігін айқындайтын болады. Конкурстан сәтті өткендер үшін тәлімгерлер белгілене отырып, үштен алты айға дейінгі аралықта сынақ мерзімі белгіленеді. Сынақ мерзімінен өте алмағандар агенттіктің келісімімен жұмыстан босатылуы тиіс [6].

Белгілі қоғам қайраткері О. Әбдікерімовтың пікірін қарайтын болсақ, Қазақстанда мемлекеттік қызметтің дамуының бір бағыты ретінде, мемлекеттік қызметшілердің Ар-намыс кодексінің сақталуын бақылап отыратын тәртіптік кеңестердің рөлін күшейтуді ұсынады. Себебі, олардың қызметтен төмендету, сөгіс беру секілді ұсыныстары сөзсіз орындалатын болса, мемлекеттік қызметшілер арасында тәртіп күшейеді, шетелдік тәжірибелерге қарасақ, мемлекеттік қызметшілерге деген талап анағұрлым қатаң келеді. Сонымен бірге, мемлекеттік қызметшінің табыс декларациясын жариялау ашық түрде болуы керектігі жөнінде ұсыныс енгізуді ұсынады [7].

С. Смағұлова атап көрсеткендей, жаңа заңда сонымен бірге, мемлекеттік қызметке алғаш рет қабылданушылар үшін міндетті сынақ мерзімін белгілеп, белгілі бір дағдыларды білу талаптары мен сынақ тапсырмаларын қамтитын үш айға жеке бейімделу жоспары белгіленіп, тәжірибелі тәлімгерді бекіту, 2017 жылдың 1 қаңтарынан бастап, еңбек ақы төлеудің бейімдік-факторлық шкаласына, көшу, мемлекеттік қызметшілердің қызметті өткеру нәтижесін тұрақты бағалап, бонустар төлеу, «Б» корпусына басшылық құрамына ротациялау институтын енгізу, кешенді аттестациядан өткізу, жкмыстарын жүргізу заңнамалық тұрғыдан айқын көрініс тапқан [8].

Бір сөзбен айтқанда, бұл реформа – азаматтардың құқықтарын құрметтейтіндей және олардың заңды мүдделеріне қызмет ететіндей мөлдір де тиімді модельді қалыптастырады. Мемлекеттік қызмет меритократия қағидаты негізінде барлық азаматтарға өз қабілеттерін жүзеге асыру үшін бірдей мүмкіндіктер берілетін әділ қазақстандық

қоғамның түп бейнесіне айналдыруға арналған. Президент айтпақшы, жауапты тұлғалар реформаның орындалу барысына барынша бас қатырса, мемлекеттік аппаратта тамыр-таныстық жойылып, мемлекеттік қызметшілерде айқын мансаптық келешек қалыптастыруы қажет.

Әдебиеттер

1. Р. Балтабекова Тестілеуден табысты өткендер қызметке қабылдануға лайық.- Заң, 2016.- №9.- 29-30 бб.

2. Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі № 119 Жарлығы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік - құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.

3. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік

қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ Заңы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік - құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.

4. Тинистанова С.С. Порядок принятия на государственную службу Республики Казахстан: проблемы и пути совершенствования // Государственное управление III тысячелетия: проблемы и перспективы : сб. науч. ст. – Хабаровск : Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2015.- С. 139-144.

5. Мемлекеттік қызметке тест тапсыруға өзгеріс енгізілді / zakon.kz.

6. Ж. Мүсілім Мемлекеттік қызмет мінсіз болуы тиіс / Жаршы, 2015жыл қазан.

7. О. Әбдікерімов Мемлекеттік қызметші: жаңа талаптарю / Parlam.kz.

8. С. Смағұлова мемлекеттік қызметтің жаңартылған моделі қандай? // Заң, 2016.- №3.- 17-18 бб.

Тинистанова Салтанат Сайдахметовна

к.и.н., доцент, Жетысуйский государственный университет

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКСТРАДИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. Одним из важных факторов глобализации является углубление и расширение международных связей в борьбе с международной преступностью. В статье рассматриваются актуальные вопросы экстрадиции в РК.

Summary. One important factor of globalization is deepening and broadening of international ties in the fight against international crime. The article deals with relevant issues of extradition to Kazakhstan.

В начале 90-х годов произошло усиление влияния криминальных группировок. Все новые и новые виды коммерческой деятельности, которая перестала преследоваться государством, стали полем деятельности для преступных сообществ. Наиболее опасным проявлением этих событий стало то, что на внутренний рынок бывшего СССР хлынуло небывалое количество наркотиков и оружия. Это дало колоссальную подпитку преступности, и управлять этим стало практически невозможно. Преступность стала чувствовать себя безнаказанно. Демократизация СССР превратилась в хаотичные действия, дополняемые ежедневным увеличением преступлений. Все то, что раньше СССР не признавал открыто (в частности, существование организованной преступности), стало неотъемлемым атрибутом современной эпохи [1].

Одним из важных факторов глобализации является углубление и расширение международных связей в борьбе с международной преступностью. В связи с этим, в настоящее время в сфере борьбы с преступностью приобретает актуальность такой институт, как «экстрадиция».

Названный институт находится на стыке международного (международные договоры, конвенции) и национального права отдельных государств (Конституции, УК, УПК, специальные законы «о выдаче преступников»), правовые системы и правовые средства которых являются основными, а международно-правовые – дополнительными. Но, как в законодательстве Республики Казахстан, так и в законодательстве стран СНГ, в Минской Конвенции, а также в международных договорах, ратифицированных Республикой Казахстан и регламентирующих процедуру экстрадиции, нет четкого определения понятия экстрадиции. Это является пробелом в уголовном праве Республики Казахстан.

Согласно определению Л.Н.Галенской, «выдача преступников – это акт правовой помощи, осуществляемый в соответствии с положениями специальных договоров и норм национального

уголовного и уголовно-процессуального законодательства, заключающийся в передаче преступника другому государству для суда над ним или для приведения в исполнение вынесенного приговора» [2].

По Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан экстрадиционный арест производится (Ст. 589):

1. После получения по почте, телеграфу, телексу, факсу и иными видами связи от запрашивающей стороны запроса о выдаче разыскиваемого лица (экстрадиции) прокурор вносит в районный и приравненный к нему суд по месту содержания лица под стражей ходатайство о применении экстрадиционного ареста лица с целью выдачи (экстрадиции).

2. Вместе с ходатайством на рассмотрение следственного судьи представляются:

1) копия запроса компетентного органа иностранного государства о выдаче лица (экстрадиции), удостоверенная соответствующим центральным органом Республики Казахстан;

2) документы о гражданстве лица;

3) имеющиеся материалы экстрадиционной проверки

3. Следственный судья районного и приравненного к нему суда рассматривает ходатайство и выносит постановление о применении экстрадиционного ареста либо отказе в применении экстрадиционного ареста [3].

В условиях глобализации мировой экономики и соответственно интернационализации преступной деятельности, успех национального правосудия во все большей степени зависит от эффективности международного антикриминального сотрудничества, особенно в вопросах выдачи, правовой помощи по уголовным делам и конфискации имущества добытого преступным путем.

По данным заместителя генерального прокурора Республики Казахстан, И.Д. Меркеля, «правовая база Казахстана состоит 63 международных договоров, в том числе 24 многосторонних.

Только за прошедший подписано семь межгосударственных договоров такими странами как Румыния, Венгрия, Болгария, а также с Италией, о передаче осужденных лиц» [4].

Ежегодно из нашего бюджета на содержание осужденных иностранцев расходуется больше миллиарда тенге.

В выдаче лица (экстрадиции) может быть отказано, если преступление, в связи с которым запрашивается выдача лица (экстрадиция), совершено на территории Республики Казахстан или за ее

пределами, но направлено против интересов Республики Казахстан.

На сегодняшний день Казахстаном заключены и действуют двухсторонние международные договоры о выдаче преступников десятью странами: Китай, Корея, Монголия, Литва, Турция, ОАЭ, Кыргызстан, Индия, Иран, Испания,

По данным старшего прокурора Управления департамента международного сотрудничества Генеральной прокуратуры Республики Казахстан А. Григорьева: «Согласно Европейской конвенции о выдаче, введено понятие «временное содержание под стражей» лица, разыскиваемого правоохранительными органами иностранного государства. По ходатайству прокурора судом может быть применено временное содержание разыскиваемого стражей на срок 40 суток» [5].

Разграничение указанных понятий позволит правоохранительным органам провести полноценную проверку в отношении задержанного по розыску лица доприменения экстрадиционного ареста.

Например, Генеральной прокуратурой Казахстана удовлетворен запрос ФРГ о выдаче гражданина Австрии М. Нусбаумера. Он обвиняется в том, что путем обмана и использования поддельных платежных документов похитил чужое имущество на сумму более 245 тыс. евро [6].

С 2011 по 2016 гг. в Казахстан экстрадировали 349 лиц, из Казахстана выдано 555 лиц, за пять лет мы приняли 152 гражданина Казахстана, осужденные зарубежными странами. В последние годы странами Европы чаще принимаются решения о выдаче Казахстану преступников. Положительные решения принимали Испания, Португалия, Румыния, Швеция, Болгария, Финляндия.

По сведениям Комитета уголовно исполнительной системы МВД РК по состоянию 1 января 2016 года исправительных учреждениях нашей страны содержатся 1534 гражданина иностранных государств [7].

Правовое сотрудничество по вопросам экстрадиции осуществляется исключительно через органы прокуратуры. Только в прошлом году по ходатайствам прокуратуры Костанайской области, поддержанным Генеральной прокуратурой РК, нам было выдано для привлечения к уголовной ответственности 12 преступников, совершивших преступления на территории нашей области и скрывавшихся в соседнем государстве. Из числа выданных лиц четверо совершили тяжкие и особо тяжкие преступления против личности, остальные

- различные виды преступлений корыстной и корыстно-насильственной направленности. Все преступники - граждане Казахстана, которые после совершения преступлений скрылись за пределами нашей страны, чтобы избежать уголовной ответственности.

Некоторые из таких преступников, чтобы избежать экстрадиции в Казахстан, пытаются изменить свою гражданскую принадлежность, для чего различными, зачастую противозаконными способами стремятся принять гражданство Российской Федерации. В этом случае лицо попадает под юрисдикцию России и выдаче иностранным государствам не подлежит. К примеру, разыскиваемого за совершение на территории Костанайского района вымогательства при отягчающих обстоятельствах Д. Гейера нашли в 2010 году в Ленинградской области. На момент совершения преступления он имел удостоверение личности гражданина РК, однако российские правоохранительные органы не взяли его под стражу в связи с наличием у него паспорта гражданина России. [8].

Все они свидетельствуют о том, что разыскиваемые преступники, на территории какой страны они бы не скрывались, рано или поздно будут задержаны и понесут заслуженное наказание.

Литературы

1 Чалых Я.Н., Сухоносенко А.В. Теоретические аспекты понятия «экстрадиция» // Вестник КАСУ, 2015.- №3.

2 Валеев Р.М. Выдача преступников в современном международном праве. (Некоторые вопросы теории и практики). Казан., Казанский университет, 1976 год.- С.128.

3 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан // ИС Параграф.

4 Выступление первого заместителя Генерального Прокурора Меркеля И.Д. // Закон и время, 2015.-№1.- С. 14.

5 А. Григорьев Актуальные вопросы экстрадиции // Закон и время, 2015.-№7.- С.42-42.

6 Генеральной прокуратурой Казахстана удовлетворен запрос ФРГ о выдаче гражданина Австрии // Закон и время, 2015.-№4.- С.43.

7 И.Д. Меркель За пять лет мы приняли 152 гражданина Казахстана, осужденные зарубежными странами.- // Закон и время, 2016.-№2.- С.5-6.

8 А. Григорьев Как происходит экстрадиция / zakon. kz.

Тинистанова Салтанат Сайдахметовна

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Талдықорған қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БІТІМГЕРШІЛІК ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Резюме. В данной статье рассмотрены вопросы становления и развития института медиации в Республике Казахстан.

Summary. This paper considers the questions of formation and development of institute of mediation in the Republic of Kazakhstan

Дауласушы тараптарды татуластырудың жарқын көрінісі – тарихи тағлымы мол билер соты. Әдет ғұрыптары мен әдет дәстүрлерін, даналық пен ғибратқа толы дала қағидаларын бабаларымыз бір екі ауыз сөзге сидырып, ұрпақтарын татулыққа, бейбітшілікке, тұрақтылыққа бағыттаған ұлы мұраны қалдырды. Осыдан болар қазақ халқының жанына жақын қасеті бітімгершілік, татулық. Қара қылды қақ жарған, әділеттілікті ту еткен билеріміздің қағаз бетіне түспеген шешімдерін екі етпей орындаған ата бабаларымыздың жолдары оның бірден бір дәлелі. Ендеше, бітімгершілікке келу қазаққа жат емес, тән ұғым, алайда батыс елдерінен «медиация» ұғымымен енді.

1999 жылы 13 шілдеде қабылданған Азаматтық іс жүргізу кодексі дауларды бітімгершілік (татуласу) жолымен шешудің құқықтық ережесін қарастырып келді. Алайда бұл ереже тиісті түрде қолданылмай, шешім қабылданған істердің саны басым болды.

Н.Әбдікерімов өзінің судьялық тәжірибесін негізге ала отырып, «татуласу» келісімінің сот шешімінен басымдығы айқын екендігін дәлелдеуге тырысады. Судьяның ойынша, біріншіден, татуласу келісімін жасау сот шешіміне қарағанда тараптардың бітімге келуіне ықпалы зор. Екіншіден, көп жағдайларда дау тараптардың заң нормаларын заң нормаларын дұрыс түсінбеуінен туындап жатады, ал ол нормаларды соттың тиісті түрде түсіндіруі талған келісімді жасауға ықпал етіп, дауласушы тараптарды ымыраға келтірері сөзсіз.

Үшіншіден, татуласу келісімін жасау тараптардың арасындағы дауға ортақ келісіммен соңы нүкте қоюдың алғышарттары, ал, сот шешімі бір тараптың ғана қанағаттандыра алуы мүмкін. Төртіншіден, татуласу келісімін жасау соттың және тараптардың уақытын және қаржысын үнемдейді [1].

2011 жылдың 28 қаңтарда Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» заңы қабылданып, ол 2011 жылы 5 тамыздан күшіне енді. «Mediation» сөзі латын тілінен аударғанда «делдал, екі тарапты мәмлеге келтіруші үшінші тұлға» деген мағынаны білдіреді. Екі тарапты қанағаттандыру негізінде жүргізілетін келіссөз рәсімі, яғни бейтарап медиа-

торды тарту арқылы келісімге келу жолымен уағдаластырылатын рәсім.

Жалпы, медиация әдісі әлемде 20 ғасырдың екінші жартысында дами бастады. Ең алдымен АҚШ-та, Австралияда, Ұлыбританияда, одан кейін бірте-бірте Еуропа елдеріне тарады.

Медиация әдісі арқылы азаматтар уақыт пен қаржы шығынын үнемдейді. Үлкен өмірлік тәжірибесі бар, жоғары білімді, жасы отыз бестен асқан азаматтар, оставкадағы судьялар мен прокурорлар медиатор бола алады.

Медиатордың өкілеттілігі туралы заңның 21-22 баптарына сүйенсек, медиатор тараптармен бірлескен немесе жеке кездесулер өткізуге, қажет болған жағдайда медиатор даудың техникалық аспектілері бойынша сарапшының қорытындысын талап етуге құқылы.

«Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар медиацияның қолданылу саласы болып табылады», - деп бекітілген заңда.

Медиатордың өкілеттігіне шектеулер қойылуы да мүмкін. Атап айтқанда,

- мемлекеттік функцияларды орындайтын уәкілетті және оған теңестірілгендер;

- заңда белгіленген тәртіппен сот әрекет қабілетсіз немесе әрекет қабілеттілігі шектеулі деп танылғандар;

- оған қатысты қылмыстық қудалау жүзеге асырылғандар;

- заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар адамдар медиатор бола алмайды [2].

Жаңадан қабылданған Азаматтық процестік кодексі бойынша жедел іс қарауды, меңзеген оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу мен дауды татуластыру рәсімдерімен шешу тетіктері және үш сатылы сот жүйесінің құқықтық негізі реттелген. Бұл заңнаманың бірден бір ерекшелігі сол, бірінші кезекте азаматтық дауларды татуластыру жолымен шешуді басты бағыт ретінде қарастырған.

Медиация арқылы туындаған дауды шешу сотқа дейін тараптардың өзара ерікті келісімі бойынша олардың арасында медиациялық шарт жасағалған кезде жүзеге асырылады. Егер дау тараптары сотқа дейін медиациялық келісім жасалып, алайда, бұл

келісім бір тараппен орындалмаған жағдайда, екінші тарап сотқа оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен жүгінуге құқылы.

Егер тараптар медиаторға жүгінбей, соттың қатысуымен дауды медиация тәртібімен шешу туралы өтініш берген жағдайда, оны жүргізу үшін іс бірінші сатыдағы соттың басқа судьясына беріледі. Апелляциялық сатыда мұндай шараны алқалы құрамының бір судьясы жүргізеді.

Соттың өзінде екі тарапқа тиімді, заңға қайшы келмейтін, үшінші тұлғалардың құқықтарына нұқсан келтірмейтін өзге мәселелер қойылып шешілуі мүмкін [1, 13]. Бұрынғы заң бойынша істі кәсіби немесе кәсіби емес медиаторлармен өткізілсе, жаңа заңмен бұл құқық судьяларға да беріледі.

Қ. Утеубаев бітімгершілікпен біткен істің сот беделін арттыратындығын алға тартады. Сонымен қатар медиация арқылы мемлекеттік органдарға қатысты істер шешілмейтіндігін, тек қана жеке тұлға мен заңды тұлға арасындағы қаржы өндіру, жер мәселесі, т.б. мәселелерді қамтитындығын көрсетеді [3].

Сот медиациясымен қатар, заңға енген жаңа тәсіл-партисипативтік рәсім, оның жаңа Азаматтық процесстік кодекстің 181-бабында іске асу тәртібі қарастырылған: «1. Тараптар осы Кодекстің 179-бабында көзделген қағидалар бойынша сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы өтінішхатты мәлімдеуге құқылы.

2. Партисипативтік рәсім екі тараптың да адвокаттарының дауды реттеуге жәрдемдесуімен тараптар арасында келіссөздер жүргізу арқылы судьяның қатысуынсыз өткізіледі» [4]. Яғни, партисипативтік рәсімнің басты ерекшелігі, тараптар өзінің даулы партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы шешімдерін судья кеңесу бөлмесіне кетпей отырып реттейді.

Заңда көрсетілгендей, партисипативтік рәсімде екі тарап адвокаттарына үлкен жауапкершілік жүктеледі. Өйткені оларға өз қорғаушыларының дауды келісіммен, яғни партисипативтік рәсіммен бітірулері үшін тараптар арасында келіссөздер жүргізуге заңмен құқық берілді.

Осы күзіреттерін тиімді пайдалану арқылы адвокаттар даудың ушықпауына ықпал етеді. Қорғаушылары арасындағы дауды келісіммен бітіруде екі жақпен, яғни, өз клиенттерімен теңдей кезіссөздер жүргізеді. Даудың ушықпай, келісіммен бітуі тараптардың өзіне тиімді.

Партисипативтік рәсім арқылы дауды дауды реттеу туралы өтінішті берген күннен бастап, іс жүргізуді тоқтату он күн немесе бір ай.

Партисипативтік рәсім деген таныс сөз емес, француз тілінен аударғанда, қатысушы болады, яғни басқаруға, шешім қабылдауға, мәселені талқылауға тікелей белсенді қатысуды білдіреді. Ал, азаматтқ істе судьяның қатысуынсыз тарап-

тардың өз адвокаттарымен бірге дау дамайды екі жақты тиімді шешуге бағытталған келісімдер процесі болып табылады [3, 28].

Соттардан ең басты айырмашылығы - медиатор тараптармен болатын келіссөздерге кез келген уақытта, кез келген жерде қатыса алады. Ал Медиацияны жүргізу тілін өздерінің қалауы бойынша уағдаласа алады, ал шығындарды келісім бойынша немесе тараптардың бөліп төлеуімен жабылады [5].

А. Әбілова атап көрсеткендей, бітімгершілік институты кімдікі дұрыс, кімдікі бұрыс емес, өзара тиімді шешім табуға бағытталған. Даулы мәселелерді шешуде әлемде өзін-өзі ақтаған толық ақтаған процесс болғандықтан, медиаторлардың көмегіне жүгінуге өте тиімді деп көрсетеді [6].

Судьялық қызметте тәжірибесі бар судьялар оңайтылған іс жүргізудің оң жақтарымен қатар, қиындығы да бар екендігін алға тартады. Мәселен, Ш. Есмағанбетов сот оңайтылған тәртіппен қарау жөніндегі ұйғарым шығарып, он бес күн ішінде талап қою арызы мен пікірін ұсыну үшін мерзім белгіленгеннен кейін, шешім шығару сот бұйрығын шығаруға арналған тәртіппен шығара салуға болмайды, істі тағайындап, тараптарды шақырып, құжаттар сот залында қаралып, ал тараптардың өкілдері сот мәжілісіне өздері келген болса, олардың пікірлері бейне жазбаға жазылып, шешім шығару қажет,- деп көрсетеді [7].

Жоғарыдай атап өткеніміздей, медиация деген қазаққа таңсық дүние емес, ата-бабаларымыз қара қылды қақ жарып, әділдік айтқан билер институтының озық өнегесі болып табылады. Тоқсан ауыз сөзді тобықтай түйіндеп, дау шешкен, дүйім жұртты аузына қаратқан Қаз дауысты Қазыбек, өнегелі Төле би, атақты Әйтеке биден қалған мұраның жалғасы болып табылады және келер ұрпаққа жол сілтейтін сара жол болып қала бермек.

Әдебиеттер

1. Н. Әбдікерімов Бітімгершілік - ұлы елдің ұстанымы // Заң, 2016.-№4.- 10-13 бб.
2. Тинистанова С.С. Құқық негіздері.-Талдықорған, 2012.-191б.
3. Қ. Утеубаев Бітімгершілікпен біткен іс сот беделін арттырады // Заң, 2016.-№4.- 27-28 бб.
4. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ Азаматтық процесстік кодексі // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік - құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.
5. А. Иманбекова Бітімгершілік берекеге бастайды // Заң, 2016.-№7.- 29-30 бб.
6. Ә. Әбілова Бітімге тоқтамағаннан береке іздеме // Заң, 2016.-№7.- 31-33 бб.
7. Ш. Есбағанбетов Оңайлатылған іс жүргізудің де қиындығы бар // Заң, 2016.-№8.- 24-25 бб.

Канатов Танат Канатович

доктор Ph.D, и.о. ассоциированный профессор, Кокшетауский Университет имени А. Мырзахметова
Член-корреспондент Российской Академии Естественных наук,
Заслуженный деятель науки и образования, г. Кокшетау

Сейсембаева Гулден Рашатовна

м.ю.н., ст. преподаватель;

Куанышпекова Инара Сериковна

м.ю.н., ст. преподаватель

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЕ ЗАЩИТУ АВТОРСКИХ ПРАВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И СТРАНАХ ЕАЭС

Резюме. В статье сделанные в работе выводы и положения, которые исследуются в работе, в целом базируются на законодательстве Республики Казахстан, стран ЕАЭС, а также международных договорах и конвенциях, которые были ратифицированы в Республике Казахстан.

Актуальность и значимость данной работы заключается в анализе новейших тенденций в сфере интеллектуальной собственности, как на территории Республики Казахстан, так и в странах ЕАЭС. В работе подробно описаны проблемы деятельности общественных организаций, осуществляющие защиту авторских и смежных прав в Республике Казахстан и странах ЕАЭС.

Түйін. Мақаласында жасаған жұмысындағы қорытындылар мен ережелер, зерттеуді, жалпы негіздеуді, Қазақстан Республикасының заңнамасында, ЕАЭО елдері, сондай-ақ халықаралық шарттар мен конвенцияларға, ратификацияланды.

Өзектілігі мен маңыздылығы осы жұмыстың талдау жаңа үрдістерге зияткерлік меншік саласындағы Қазақстан Республикасының аумағында да және ЕАЭО елдерінде. Жұмыс егжей-тегжейлі сипатталған проблемалар қоғамдық ұйымдарының қызметін жүзеге асыратын авторлық және сабақтас құқықтарды қорғауды Қазақстан республикасы мен одақ (ЕАЭО) елдері.

Summary. The article presents the study conclusions and provisions, which are investigated in the work, in General, are based on the legislation of the Republic of Kazakhstan, the countries of the EAEU, international treaties and conventions that have been ratified in the Republic of Kazakhstan.

The relevance and significance of this work is to analyze the latest trends in the field of intellectual property on the territory of the Republic of Kazakhstan and the EAEU. The article describes in detail the problems of activity of public associations engaged in the protection of copyright and related rights in the Republic of Kazakhstan and the EAEU.

Под коллективным управлением правами следует понимать общественно-полезную непред-

принимательскую деятельность по реализации имущественных авторских и (или) смежных прав на коллективной основе, осуществляемую в интересах правообладателей организациями по коллективному управлению правами [1, С. 21].

В пояснениях ВОИС дается следующее определение коллективному управлению, под которым понимается осуществление авторского права и смежных прав организациями, действующими в интересах и от имени правообладателей [2].

ВОИС выделяет следующие типы организаций или групп организаций для коллективного управления авторскими правами:

1) Традиционные организации коллективного управления, действующие от имени своих членов, договариваются о тарифах и условиях использования с пользователями, выдают лицензии на санкционированное использование, собирают и распределяют авторские гонорары.

2) Центры производства расчетов за права предоставляют пользователям лицензии, отражающие условия использования произведений и условия вознаграждения, установленные каждым отдельным субъектом права, который является членом центра. Центр действует как агент правообладателя, который в данном случае непосредственно участвует в выработке условий использования своих произведений.

3) Объединения «Все в одном» - это вид коалиции независимых организаций коллективного управления, предлагающих пользователям централизованные источники легкого и быстрого получения разрешений на использование произведений [3].

По мнению Потапова А.А. наиболее оптимальной схемой создания данных организаций является создание организаций по отдельным категориям пользователей (способам использования произведений и объектов авторских и смежных прав), а не отдельным категориям прав или правообладателей. Подобная структура позволяет, по его мнению, достичь наиболее высокую степень эффективности коллективного управления, так как каждый пользователь контактирует только с одной

организацией и получает у нее все необходимые для осуществления его деятельности разрешения [4, С. 3088].

В юридической литературе приводится мнение о том, что «пиратские» организации, создавшие такие некоммерческие организации, сами себе же дают разрешения на пользование [5, С. 186-187]. Данные организации получают вознаграждение за коллективное управление авторскими правами, хотя бытует мнение у них не должно быть никакого особого права на вознаграждение, как предлагается [6]. Вознаграждение (в виде заработной платы) могут получать работники таких организаций, а в противном случае данная организация становится «коммерческой» и утрачивает свои функции как общественная организация.

Различают полное и неполное коллективное управление авторскими правами. Полное - управление исключительными имущественными правами автора, а неполное - лишь составная часть исключительного имущественного авторского права. В основном только право на получение вознаграждения за определенный способ использования произведения.

Классификация управления авторскими правами также проводится и по кругу лиц:

1) управление авторскими правами только в отношении своих членов (иначе называют его иногда «агентским», управляют правами в основном на воспроизведение и распространение на материальных носителях, например, в звуковой записи на музыкальных дисках);

2) управление авторскими правами не только своих членов, но и других правообладателей (иногда его называют на практике «расширенное» коллективное управление авторскими правами, применяется при публичном исполнении музыкальных произведений в так называемом «живом» исполнении или с помощью различной музыкальной аппаратуры на эстраде, в кафе, ресторанах, ночных клубах, торговых центрах, авиалайнерах и т.д.).

Казахстанское авторское общество – крупная республиканская организация, объединяющий около 1000 творческих деятелей, деятелей литературы, искусства и науки. КазАО – сотрудничает с 85 телерадиокомпаниями, 46 театрами, 18 филармониями, множеством ансамблей, оркестров, дворцов культуры, концертными организациями, студиями звукозаписи, частными предпринимателями и т.д. По словам М. Ыскакбай [7, С.27-36], необходимо помощь государственных органов общественным объединениям, мотивируя это тем, что уровень охраны интеллектуальной собственности – создаст положительный имидж государства и будет способствовать введению новых технологий, привлечений инвестиций, предоставлений благоприятствующего режима в торговле, развитию культуры

и науки. Кроме КазАО в Республике Казахстан действуют следующие республиканские общественные объединения, это «Абырой» и «Казахстанское общество по управлению правами исполнителей», объединения юридических лиц «Казахстанская ассоциация по защите авторских и смежных прав» и общественное объединение «Национальное общество по репрографическим правам.

В соответствии со ст.43 Закона об авторском праве и смежных правах предусмотрена возможность заключения заведениями, использующими в частности аудиовизуальные произведения и фонограммы, договора с организацией, управляющей имущественными правами на коллективной основе. При заключении такого договора собственники ночных клубов, ресторанов, кафе уплачивают определенное в договоре авторское вознаграждение, которое затем организацией распределяется между соответствующими авторами. В случае если данные организации не заключают подобные договоры, собственники обязаны уплатить каждому автору вознаграждение за использование их произведения, что конечно многократно усложняет данную процедуру соблюдения закона об авторском праве. Минимальные ставки авторского вознаграждения за некоторые виды использования произведения утверждены постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 октября 2004 года №1083 «Об утверждении минимальных ставок авторского вознаграждения за некоторые виды использования произведений». Согласно данному постановлению Правительства, за исполнение музыкальных произведений с текстом или без текста, литературных произведений, как артистами-исполнителями, так и при исполнении с помощью технических средств (проигрыватели любых носителей звука) при бесплатном входе в дискотеках устанавливается ставка авторского вознаграждения в размере 3 МРП, ночных клубах - 3 МРП, ресторанах - 2 МРП, кафе - 1,5 МРП, кинотеатрах, казино, барах, бистро, столовых, открытых площадках, игровых аттракционах и других общественных местах - 0,5 МРП. Немного статистики: в 2014 году КазАО – собрало 88 млн. тенге.

В Законе Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах» на сегодняшний день предусмотрена возможность коллективного управления авторскими правами, но, к сожалению только имущественными. Между тем коллективное управление личными неимущественными правами авторов, мы считаем не менее важным на сегодняшний день, учитывая тенденции роста нарушений личных неимущественных прав автора. Также мы полагаем, что необходимо в обязанности данных организаций ввести в виде мониторинга и контроля нарушений личных неимущественных прав и привлекать таких нарушителей к ответственности. Что касается защиты прав в Интернете предлагает-

ся также создать коллективное авторское общество в сети Интернет. Российская Федерация создала подобную организацию, Российское общество по мультимедиа и сетям (РОМС). Целью указанной организации является коллективное управление имущественными правами в сфере Интернета и мультимедийных средствах. Учитывая тот факт, что в Интернете как в электронной цифровой среде огромное количество произведений авторов, которые находятся на незаконном основании, необходимо активизировать работу по их пресечению, восстановлению их прав, привлечение данных лиц к ответственности и выплате компенсации, вознаграждений. Актуальность и своевременность созданий коллективных авторских обществ в сети Интернет считаем бесспорным. Это и подтверждается и предложением Ричарда Сарноффа, члена совета директоров Ассоциации американских издателей, в своем недавнем выступлении в Принстоне, где он поддержал инициативу Google по оцифровке книг. Сейчас, по его мнению, на рынке электронных книг США безраздельно царит торговая компания Amazon, но эксклюзивное соглашение с издательствами и рядом крупных библиотек, заключенное в конце прошлого года Google, кардинально меняет ситуацию. Соглашение предусматривает реорганизацию системы поиска по книгам Google Book Search. В книгах защищенных авторским правами, можно будет бесплатно почитать отдельные страницы или приобрести их целиком за плату. Бесплатно скачивать можно книги, для которых срок действия авторского права истек или имеется разрешение владельцев этих прав. Кроме того, будет создана довольно сложная система расчетов Book Rights Registry, распределяющая отчисления издателям и авторам за платное скачивание книг или по желанию правообладателей за просмотр рекламы в процессе чтения [8, С.18].

По мнению Зыкова Е.В., необходимо создать единую базу данных правообладателей для того чтобы владеть информацией кто является автором того или иного произведения литературы, науки и искусства [9, С.158].

Мы предлагаем ввести подобный опыт и в нашей стране. Создать подобную электронную базу данных оцифрованных книг, заключить договора со всеми библиотеками страны, заключить аналогичные договоры со всеми правообладателями, и взимать законное вознаграждение за пользование произведениями авторов, и распределять их между издателями, авторами и иными правообладателями. В данном случае разрешится большая проблема, существующая на сегодняшний день в Республике Казахстан, а именно проблема незаконного распространения в Интернете произведений литературы, искусства и науки.

Данной проблемой озабочены и зарубежные страны. Создан союз FAST - TRACK, в который

входит 5 авторских обществ: SACEM (Франция), SGAE (Испания), SIAE (Италия), GEMA (Германия), BMI (США). Этот союз в настоящий момент сосредоточился главным образом на изучении проблем, связанных с управлениями правами на музыкальные произведения в Интернете. Рассматривается возможность выдачи лицензии на запись произведений в режиме on - line через портал доступа к Интернету. В деятельности по проекту уже есть определенные наработки, суть которых заключается в следующем. Между национальными обществами будут заключены соглашения, определяющее общество, компетентное выдавать разрешение тому или иному пользователю сайта. В тех случаях, когда основным языком сайта является язык страны (в Республике Казахстан kz - казахский, дает право контроля за сайтами и получений вознаграждений за использование произведений авторского права). Если адрес сайта и используемый язык относятся к разным странам, компетенцией для выдачи разрешения наделяется авторское общество той страны, в которой было создано общество, использующее сайт. Аналогичной проблемой занимается International Music Joint Venture (IMJV), участниками которого является английское общество MCPS-PRS, нидерландское общество BUMA-STEMRA и американское общество ASCAP [10, С.220-221].

В Германии действует общество преследования нарушителей авторского права в отношении программного обеспечения, музыки и кинофильмов (Gesellschaft zur Verfolgung von Urhbberechtsverletzungen). Общество выступило партнером международной ассоциации кино Motion Picture Association при проведении кампании против пользователей Сети, скачивающих контрафактные копии фильмов «You can click, but you can hide» (Вы можете кликнуть, но не можете скрыться). Там действует и одно из старейших экономических объединений - Биржевой союз (создан в 1825 году в Лейпциге). Союз защищает интересы издательств, розничной торговли книгами и фирм-посредников книжной торговли (оптовиков) в Германии.

Причина того, что рассматриваемая система получила признание, заключается в том, что она отвечает общим запросам держателей авторских прав, запросам пользователей различных репертуаров и требованиям государственных органов власти, в достаточной степени уравнивая как частные, так и общественные интересы разных сторон.

За 20 лет независимости в РК проведена огромная работа по формированию национального законодательства, соответствующего основным международным актам. В связи с формированием Единого Экономического Пространства и переговорным процессом по вступлению Казахстана во Всемирную Торговую Организацию вопросы обе-

спечения адекватной охраны интеллектуальной собственности становятся более значимыми.

Одной из проблем коллективного управления авторских прав в РК является отсутствие их контроля со стороны правообладателей, т.е. отсутствует «прозрачность» данных организаций, что ведет зачастую к тому, что средства собранные для правообладателей не доходят до адресатов. Предлагаем для устранения данной проблемы внести в Закон РК «Об авторском праве и смежных правах» процедуры независимого контроля со стороны авторов, правообладателей, а также утвердить в обязательном порядке ежеквартальных отчетов, которые будут публиковаться в официальных СМИ РК, которые, в конечном счете, увеличат защиту прав и интересов авторов и иных правообладателей.

Необходимо отметить, что в Казахстане и России организации по управлению авторскими и смежными правами на коллективной основе в форме некоммерческих организаций (общественных объединений) создаются непосредственно авторами и правообладателями. При этом существует институт «аккредитации» для управления имущественными правами в определенных законодательством сферах, в Беларуси не предполагается членство авторов и правообладателей в организации по управлению авторскими и смежными правами на коллективной основе. Указанную деятельность осуществляет государственное учреждение – Национальный центр интеллектуальной собственности Государственного комитета по науке и технологиям, что не предполагает участие в управлении процессом авторов и правообладателей [10].

В итоге хотелось бы отметить тот факт, что в Республике Казахстан как одной из стран участниц ЕАЭС успешно реализуется институт защиты авторских прав, но предстоит еще много работы в усилении этой защиты. Правообладателям дана возможность осуществлять самостоятельно через механизм коллективного управления авторскими правами своих прав, более того они могут сами создать подобные организации. Организация по

коллективному управлению должна оставаться некоммерческой, основанного на членстве, основной целью которой должна быть защита интересов правообладателей. Этот принцип провозглашен на международном уровне Международной конфедерацией авторских и композиторских обществ (СИ-ЗАК) и является обязательным условием работы всех организаций по коллективному управлению правами мира, в том числе и в странах ЕАЭС.

Список использованной литературы:

1. *Коллективное управление авторским и смежными правами: подготовлено ВОИС (WIPO) www.icsti.su.*
2. *Потанков А.А. Коллективное управление правами в области авторских и смежных прав. Право и политика. №12 (108). 2008. С.3088.*
3. *См.: Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. С.176-177.*
4. *См.: Ананьева Е.В. Взгляд со стороны // Журнал ЮРИСТ. 2006. №19.*
5. *Ыскакбай М. Становление авторского права в РК. Актуальные проблемы на настоящем этапе развития авторского права в РК. Материалы республиканского научно-практической конференции посвященное 10-ти летию системы охраны прав интеллектуальной собственности в РК: итоги и перспективы развития. Алматы. 2002. С.27-36.*
6. *Ревич Ю. Книги: оцифровать и зашифровать? Новая газета. М. 2009. №28. С.18.*
7. *Зыков Е.В. Гражданско-правовая защита права интеллектуальной собственности. М. 2008. С.158.*
8. *Моргунова Е.А., отв. Ред. Мозолин В.П. Авторское право: учебное пособие. М.: Норма. 2008. С.94.*
9. *Копцева О.В. Где @ порылась?! Защита (с) прав в Интернете. М.: Эксмо. 2009. С. 47.*
10. *Тюнин М. Коллективное управление авторскими правами. Customsnews.ru. 02.12.2013.*

Абилова М.Н.

доктор PhD, старший преподаватель кафедры Гражданского, предпринимательского и гражданско-процессуального права АО «Университет КАЗГЮУ», старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Международного права АО «Университет КАЗГЮУ», abilova_maya@mail.ru

ОГОВОРКА О ПУБЛИЧНОМ ПОРЯДКЕ В ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Резюме: Статья посвящена анализу складывающейся в настоящее время негативной практики применения оговорки о публичном порядке судами Республики Казахстан. Автор рассмотрен вопрос о содержании понятия «публичный порядок», а также сделан вывод о необходимости нормативного закрепления единообразного применения оговорки о публичном порядке.

Түйін: Бұл мақала қазіргі таңда Қазақстан Республикасының соттарында қалыптасқан жария тәртіп туралы ескертпені қолданудың теріс тәжірибесін талдауға арналған. Автор «жария тәртіп» ұғымының мазмұнын қарастырып, жария тәртіп туралы ескертпенің біркелкі қолданылуы нормативті түрде бекітілуі қажет екендігі туралы қорытындыға келген.

Summary: The article is dedicated to the analysis of negative cases of the public policy clause application, taking place in practice of the courts of the Republic of Kazakhstan. The content of «public policy» concept is reviewed by the author; and there was made a conclusion about the necessity of normative fixation of uniform application of public policy clause.

7 июля 2016 года внимание юридического сообщества привлекла публикация М.К. Сулейменова «Как судья по своему разумению законы трактовала» [1], в которой была описана ситуация, возникшая из отмены решения Казахстанского международного арбитража (КМА) от 6 апреля 2016 года определением Специализированного межрайонного экономического суда (СМЭС) г. Алматы от 27 июня 2016 г. Основанием для отмены решения арбитража судья СМЭС признала противоречие решения КМА публичному порядку.

Кратко о самой ситуации: спор, рассмотренный КМА, касался заключения предварительного договора, его неисполнения и возврата суммы задатка в соответствии с условиями Гражданского кодекса РК. При этом, следует сразу оговориться: для разрешения спора КМА применил право Республики Казахстан. Решение КМА было отменено определением СМЭС г. Алматы.

29 августа 2016 года вышла новая публикация М.К. Сулейменова «Судейский беспредел продолжается» [2], из которой читателям стало известно о том, что апелляционная судебная коллегия по гражданским делам Алматинского городского суда

определением от 10 августа 2016 года оставила без изменения определение СМЭС г. Алматы от 27 июня 2016 г., опять же, со ссылкой, в качестве обоснования, на нарушение публичного порядка. Как отмечается в публикации, судья апелляционной инстанции, указав в определении, что «публичный порядок – это основы правопорядка, основы правовой системы, устои правовой системы и коренные интересы общества и государства», приходит к выводу о том, что «основополагающим принципом всей правовой системы Республики Казахстан является законность». Из чего Сулейменов М.К. приходит к заключению о том, что нарушение любого закона, по мнению судьи апелляционной инстанции, это противоречие публичному порядку [2].

Итак, а был ли здесь вообще нарушен публичный порядок? Насколько оправданна ссылка на него в приведенной ситуации?

На протяжении ряда лет с момента введения в теорию и практику международного частного права оговорки о публичном порядке ее содержание интерпретировалось по-разному. Следует отметить, что наиболее часто рассматриваемым в литературе по проблемам международного частного права является именно вопрос о публичном порядке. Несмотря на это, сочетание слов «публичный порядок» все еще не нашло единого точного, конкретного, наиболее верного определения, отражающего его смысл, хотя понятие «публичный порядок» имеет значение, поскольку он является одним из основных ограничителей действия норм международного частного права, в целом, и иностранного права, в частности. Имея своей основой публично-правовой момент, публичный порядок рассматривается применительно к действиям коллизионных норм и норм иностранного права, представляя собой, с одной стороны, переплетение частного и публичного в праве, с другой – противоречивое явление, не имеющее по настоящий день конкретных очертаний и определения.

Учение о публичном порядке считается одним из старейших и ключевых в истории науки международного частного права. Оно выражает стремление теоретиков определить границы компетенции иностранной законодательной юрисдикции. При этом, отмечается, что основным назначением учения *ordre public* является выработка такой

необходимой поправки в действие принципов определения компетентных законов, которая предохраняет от ущерба правовой системе суда при применении иностранного права [3, С.90-91]. О публичном порядке говорили как о: «правах суверенитета и политической независимости», а также высших принципах индивидуальной и социальной нравственности, уважении естественных прав человека, и принципах экономического порядка [4, С.116]; основе, на которой базируется все международное частное право; «публичном праве»; «социальном праве», т.е. о законах, касающихся прав общества; «законах, призванных сохранять государство»; «совокупности законов, обеспечивающих социальное равновесие», к которым относились нормы уголовного, административного права, законы о правах на недвижимость, о денежном обращении и правила морали [5, С.54]; совокупности норм права, которые данное государство считает связанными со своими «существенными интересами» (interest essentials) [4, С.125-126] и т.д.

В связи с таким разбросом во мнениях, наиболее верно, на наш взгляд, данную проблему оценил А. Пиленко, настаивавший на том, что «наука частного международного права может быть систематизирована только в том случае, если дано будет точное определение (а не описание) идеи публичного порядка» [6, С.57]. Действительно, как мы можем наблюдать, подводя под «публичный порядок» разные правовые, политические и нравственные категории, судья может расширить свои полномочия по ограничению применения норм права, что может отрицательно сказаться на субъективных правах участников частнопрововых отношений.

Не будем здесь вдаваться в глубокую теоретическую дискуссию по поводу того, что понимается под «публичным порядком» учеными. Однако, отметим, что доктрина «публичного порядка» нашла отражение в законодательстве практически всех стран, сформировавшись в виде двух концепций оговорки о публичном порядке: негативной (германской) и позитивной (французской). В первом случае мы говорим, что ограничивается применение норм иностранного права из-за того, что оно по причине каких-то свойственных ему признаков или свойств несовместимо с публичным порядком государства, в правовое поле которого «вторгается» иностранное право. Во втором случае мы говорим, что есть определенные императивные нормы государства, которые применяются независимо от подлежащего применению права. Эти две теории не определяют содержание публичного порядка, а лишь представляют собой способ нормативного, словесного закрепления такого «защитного клапана», как оговорка о публичном порядке, в законодательстве. Такое деление нашло отражение и в нашем Гражданском кодексе в ст.1090 и ст.1091, соответственно. Если ситуация с позитивной ого-

воркой в варианте ГК РК (императивные нормы) более менее ясна, то определение содержания и объема оговорки о публичном порядке в смысле негативной концепции, не представляется возможным. Надо отметить, что, закрепляя оговорку о публичном порядке, практически ни одно государство не конкретизирует ее содержание [7, С.С. 71, 81, 91, 298, 566, 590, 749 и др.].

Существующая неопределенность в содержании публичного порядка, конечно же, не может не влиять на правоприменительную деятельность судей, что мы и могли наблюдать в приведенном выше примере. Но случай, который нами анализируется в самом начале данной статьи, можно назвать отрицательным примером понимания и применения оговорки о публичном порядке, поскольку если исходить из буквального толкования ст.1090 ГК РК, оговорка может применяться только в случае противоречия иностранного права правопорядку Республики Казахстан (напомним, что как раз для решения спора КМА применялось материальное право Республики Казахстан). Таким образом, в целом ссылка на публичный порядок в определениях СМЭС и апелляционной инстанции более чем неуместна. При этом, следует отметить, что сама оговорка о публичном порядке направлена не против иностранного права и системы в целом, а она исключает на территории страны суда действие лишь той нормы, которая определена в качестве применимой, но в результате реализации (применения) может привести к негативным последствиям для данного государства (страны суда). Оговорка о публичном порядке должна быть направлена только на определенную норму иностранного права. Более того, не сама норма иностранного права или не само решение иностранного суда, арбитража, а именно последствия применения или исполнения могут нанести определенный вред правопорядку, для определения которого необходимо установить существование противоречий.

Другой (немного ранее имевший место) пример неправильного применения оговорки о публичном порядке в РК был связан с исполнением решения Лондонского международного арбитражного суда, вынесенного 22 ноября 2005 г. в деле по иску Белокорп Сайентифик и Сапкодью С.К.Л. против ТОО «Кулан групп», ТОО «Гипросвязь» и ТОО «Web.kz», согласно которому Белокорп Сайентифик наделялось правом на взыскание с ответчиков совместно и по отдельности определенной суммы. Белокорп Сайентифик обратился с заявлением о выдаче исполнительного листа на принудительное исполнение арбитражного решения в Специализированный Межрайонный экономический суд г. Астаны, который, в свою очередь, вынес определение о том, что признание и приведение в исполнение арбитражного решения противоречат публичному порядку государства, поскольку решение вынесено в отно-

шении трех ответчиков, без указания доли каждого из них. На этом основании суд отказал в удовлетворении заявления компании Белокорп Сайентифик о выдаче исполнительного листа на принудительное исполнение арбитражного решения. Как верно отмечено, «весьма затруднительно предположить, что неопределение вида ответственности в арбитражном решении относится к исключительным и экстраординарным случаям, посягающим на основы государственного и общественного устройства или на основы правопорядка» [8, С.19]. Это при том, что согласно п. 2 ст. 1090 ГК отказ в применении иностранного права не может быть основан лишь на отличии политической или экономической системы соответствующего иностранного государства от политической или экономической системы РК. Основанием для применения оговорки является не просто «несхожесть», или различия в праве, а негативные последствия, которые может повлечь норма в результате ее применения.

В целом, уже можно делать вывод о неблагоприятной тенденции неправильного понимания и применения оговорки о публичном порядке в правоприменительной практике Республики Казахстан.

Возвращаясь к ситуации с отменой решения КМА, следует отметить, что председатели ряда арбитражных учреждений обратились 8 августа 2016 года с открытым письмом в Верховный Суд Республики Казахстан и Министерство юстиции Республики Казахстан [9]. На сегодняшний день данное письмо не повлекло реакцию адресатов (по крайней мере, в открытом доступе не публиковалась).

Сулейменов М.К. оправданно сетует на то, что «обманутый инвестор уйдет из страны, рассказывая всем, какая порочная судебная система существует в Казахстане, при том, что иностранный инвестор пришел в Казахстан, намереваясь вложить крупные инвестиции в золотодобывающую промышленность». Сложившаяся ситуация у него вызывает беспокойство, поскольку она может «вдохновить других судей безбоязненно отменять решения арбитражных судов по самым надуманным аргументам и подобное нарушение со стороны государственных судов вызывает самые серьезные опасения за дальнейшую судьбу арбитражного разбирательства как одного из наиболее эффективных и демократичных способов альтернативного рассмотрения споров в Казахстане, что в конечном итоге самым негативным образом может повлиять и на Международный арбитражный центр Республики Казахстан, создаваемый на основе «Ста конкретных шагов» [2].

Какой может быть выход из сложившейся ситуации? Мы, конечно, согласны с тем мнением, что «судебная система не может не противоречить самой себе, когда решения принимаются великим множеством отдельных людей, никак не связан-

ных и не сообщенных между собой, на основе их субъективного понимания «добросовестности», «нравственности», «разумности», «соразмерности» и т.д. И неизбежная противоречивость подобных решений, вынесенных при сходных обстоятельствах, субъективно оцененных по-разному, не может положительно влиять на формирование правосознания граждан государства» [10, С.20-21]. Однако, как верно отмечал И.А. Покровский, «если понятие «добрые нравы» только прикрывает собою целый ряд неосознанных чисто юридических проблем, то мы вправе требовать от законодателя, чтобы он, а не судья, приложил все старания для их разрешения» [11, С.258]. В связи с этим мы считаем, что определение объема и содержания понятия «публичный порядок» должно быть нормативно закреплено и должно содержать основания и руководство для единообразного применения оговорки о публичном порядке, как можно более исчерпывающий перечень случаев применения оговорки, либо более точные признаки публичного порядка.

В принципе, мы согласимся с тем, что «технически невозможно перечислить заранее случаи вмешательства публичного порядка; публичный порядок зависит от времени и места. То, что является публичным порядком сегодня, быть может, не будет публичным порядком через несколько лет» [12, С.57], сам публичный порядок – это изменяющееся понятие, зависящее от перемен в поведении, морали и экономических условий [13, С.85], и круг потенциально недобросовестных действий настолько широк, что вряд ли вообще может быть описан в законодательных актах, и кроме того, одни и те же действия могут быть как добросовестными, так и недобросовестными в зависимости от мотива их осуществления [14, С.25]. Конечно, правовые отношения со временем приобретают новый характер, и в связи с этим может меняться и представление о публичном порядке. Нельзя заранее предвидеть все случаи действия публичного порядка, в связи с чем нормативное закрепление определения этого понятия должно быть сформулировано в общем. В то же время оно не должно быть настолько общим, чтобы допускать неоправданно расширенное применение оговорки.

Институт публичного порядка никогда не относился к числу тех, которые могут быть подробно регламентированы законом [15, С. 396-425], поэтому нельзя определить перечень норм публичного порядка. Однако, соглашаясь с тем мнением, что «немаловажное значение для судебной практики имеет единообразие в понимании различных дефиниций и правовых терминов, используемых в процессе применения гражданско-правовых норм судом и именно высшему органу судебной власти принадлежит роль установления пределов понимания текста нормативного правового акта при выработке таких дефиниций» [16, С.21], считаем,

что, во-первых, Верховный Суд РК должен дать нормативное разъяснение (по некоторым спорным вопросам теории и практики с целью единого порядка применения судами некоторых норм права) о единообразном применении статьи 1090 ГК РК (об оговорке о публичном порядке). Таким образом, у судей могло бы появиться хоть какое-нибудь руководство в применении оговорки о публичном порядке. Во-вторых, считаем, что Верховному суду РК можно было бы обратить внимание на необходимость повышения квалификации судей в части понимания и применения норм международного частного права Республики Казахстан.

Список использованных источников:

1. Сулейменов М.К. Как судья по своему разумению законы трактовала//<http://www.zakon.kz/4804098-kak-sudja-po-svoemu-razumeniju-zakony.html> (07.07.2016).
2. Сулейменов М.К. Судейский беспредел продолжается//<http://www.zakon.kz/4814246-sudejskij-bespredel-prodolzhaetsja.html> (29.08.2016).
3. Монастырский Ю.Э. Господствующие доктрины коллизионного права в США: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М.: Институт гос-ва и права Российской АН, 1999. – 135 с.
4. Мережко А.А. Наука международного частного права: история и современность. – Киев: Таксон, 2006. – 356 с.
5. Макаров А.Н. Основные начала международного частного права. – М.: Юр. издат. Наркомюста РСФСР, 1924. – 151 с.
6. Пиленко А. Очерки по систематике частного международного права. – 2-е изд. – Петроградъ: Новое время, 1915. – 416 с.

7. *Международное частное право: иностранное законодательство / под ред. А.Н. Жильцова, А.И. Муранова; предисл. А.Л. Маковского. – М.: Статут, 2000. – 892 с.*

8. Сулейменов М.К. Применение оговорки о публичном порядке в судебной практике // *Зангер. – 2006. - №6. - С. 16-20.*

9. <http://www.zakon.kz/4810408-otkrytoe-pismo-arbitrazhejj-v.html> (08.08.2016).

10. Забоев К.И. Принцип свободы договора в российском гражданском праве: автореф. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2002. – 26 с.

11. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – 3-е изд. – М.: Статут, 2001. – 354 с.

12. Перетерский И.С., Крылов С.Б. Международное частное право. – 2-е изд., исправл. и дополн. – М.: Юр. лит., 1959. – 228 с.

13. Белов А.П. Публичный порядок: законодательство, доктрина, судебная практика // *Право и экономика. – 1996. – №19-20. – С. 85-92.*

14. Желонкин С.С. Особенности юридической доктрины как источника права и условия ее применения (на примере доктрины добрых нравов и публичного порядка) // *Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2012. – №3(21). – С.22-26.*

15. Муранов А.И. Некоторые аспекты понятия «публичный порядок» применительно к международному коммерческому арбитражу в России // *Международное право. – 2001. – №5(14). – С. 396-425.*

16. Абдрасулова Г.Э. Применение гражданско-правовых норм судом (вопросы теории и практики): автореф ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2006. – 24 с.

Аралбаева Айгерим Адиловна

з.ғ.к., доцент, Алматы қ., e-mail: aralbaeva81@mail.ru

Курманалиева Эльмира Бахытжановна

з.ғ.к., доцент, Алматы қ., e-mail: aralbaeva81@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТАЛАП ҚОЮ ӨНДІРІСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Аталмыш мақалада азаматтық іс жүргізу саласындағы талап өндірісінің жаңалықтары 2015 ж. 31 қазандағы қабылданған Қазақстан Республикасының жаңа Азаматтық процесстік кодексінің қабылдануына байланысты енгізілген жаңартуларын ескергенде қарастырылады.

Кілтті сөздер: азаматтық іс жүргізу құқығы, талап, талап өндірісі.

Резюме. В статье рассматриваются новшества в области искового производства в гражданском процессуальном праве, в связи с принятием нового Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан от 31 октября 2015 года.

Ключевые слова: гражданское процессуальное право, иск, исковое производство.

Summary. The article deals with innovations in the field of action proceedings in the civil procedural law, in connection with the adoption of the new Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015.

Keywords: Civil Procedural Law, a lawsuit, civil proceedings.

Бүгінде 30 қазан 2015 жылы Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу құқығы саласы бойынша жаңа Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексі қабылдануына орай біздің тақырыбымыз аса маңызды және өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Мемлекет адамдарға құқықтар бергенде оларды қорғаудың мәселесін де шешу керек. Сөйтіп мемлекет ондай қорғауды да ойлап олардың қызметін реттеп, адамдардың, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің қорғалуына өзі кепілдік береді.

30 қазан 2015 жылы Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексінің 23-бабының ережелеріне сәйкес: «Егер осы Кодекске және басқа да заңдарға сәйкес бұзылған немесе даулы құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғау өзгеше тәртіппен жүзеге асырылмаса, соттар оларды қорғау туралы істерді азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қарайды және шешеді. Азаматтық, отбасылық, еңбек, тұрғын үй, қаржы, шаруашылық, жер қатынастарынан және басқа да құқықтық қатынастардан туындайтын даулар бойынша талап қою ісін жүргізудің азаматтық істері соттардың ведомстволығына жатады» [1] делінген.

Талапкердің жауапкерге қойған материалдық-құқықтық талабы - бұл материалдық (азаматтық) құқық өрісі, іс жүргізушілік емес. Талаптың материалдық-құқықтық маңызы талаптың іс жүргізушілік көрнісі ретіндегі мазмұнына жол ашады. Тиісті тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында сотқа талаппен жүгіну құқығының, яғни талапқа құқықтың бар, не жоқтығын заң іс жүргізушілік сипаттағы жай-күйімен байланыстырады. Талапқа құқық субъективтік іс жүргізу құқығы ретінде - бұл сот қорғауы үшін сотқа жүгіну құқығының әралуын түрі, нақты айтатын болсақ, субъективтік талап нысанын қолдану арқылы сотқа құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында жүгінуі.

Жаңа кодекстің негізгі жаңалықтары адвокатура, азаматтық іс жүргізу құқығы, азаматтық құқық, сот жүйесі және т.б. құқық салаларына әсер етті. Себебі, негізі жаңалығы ретінде істерді сот қарауына дайындауды осы берілген деңгейде бір топ мәселелерін кеңейту арқылы дамыту танылады.

Бірінші жаңалығы - істерді сот қарауына дайындау мерзімі ұзартылады. Соттың талап қою арызын қабылдағаннан кейінгі соттар мен процеске қатысушы өзге де тұлғалардың әрекеттері нақты реттелген. Бұдан басқа бірінші сот инстанциясында істерді сот іс қарауына дайындау сатысында дәлелдемелер ұсыну тәртібіне жаңартулар енгізу қарастырылуда. Сонымен қатар сотқа дейінгі іс қараудың қатысушылары дәлелдемелер ұсынуы тиіс. Егер дәлелдемелер сол уақытта ұсынылмаған болса, онда оны кейін, яғни сот іс қарауында ұсынылуы керек. Ерекше жағдайларда егер уақытылы ұсынылмаған дәлелдемелердің дәлелді себептері болатын болса, онда оларды апелляциялық инстанциядағы сотқа да беруге рұқсат етіледі. Осы жағдайда адвокаттардың бұрынғы заңнамаларға қарағандағы дәлелдемелерді жинау процесінде ролі күшейтілді.

Екіншіден, кодексте адвокаттардың мемлекеттік органдардан, қоғамдық бірлестіктерден анықтамалар мен өзге де құжаттарды адвокаттар туралы заңда көзделгендей заңгерлік көмек ретінде сұратуға құқықтары бар екені туралы нормалар бекітілген. Бұл ретте, кодекс адвокаттардың қатысуымен болатын жаңа бітімге келудің тәсілін енгізді – даудың қатысушыларына адвокаттардың белсенді қатысуымен келіссөздер жүргізуге мүмкіндік беретін партисипативтік процедура.

Азаматтық-құқықтық дауларды сотқа дейінгі реттеу тәртібімен бітімге келу процедураларын жүргізу және адвокаттардың партисипативтік процедуралары соттардың тараптар бітімгерлік және партисипативтік процедураларында қанағаттандыра алатын арыздар және талап-арыздардан босатылуына жол ашады. Тараптарды бітімге келтіру үшін оларға сотқа талап-арыз бергендегі мемлекеттік баждары қайтарылады.

Үшіншіден, азаматтық іс жүргізу кодексінің жаңа шығарылымда соттың іс қарауын жеңілдетті, қарапайым адамдарға барлық шешімдер түсінікті жасалуы үшін жағдайлар жасалды. Азаматтық іс жүргізу кодексінің жаңа шығарылымда құрастырушылар ағымдағы кодекстің негізгі ережесін сақтап қалды. Өз кезегінде жаңашылдық уақыт талабымен келісілген және азаматтық сот ісін материалдық және моральдық шығынның минималды түрде болуымен жүргізуге бағытталған. Жаңа енгізілім тараптардың дауды балама тәсілдермен шешумен байланысты азаматтық процесстегі айрықша заманауи институтын қарастырады.

Кодексте процесс қатысушыларының жарыс-сөз қағидаларының күшеюде кодекспен қарастырылған, сот іс қарауына істі дайындау сатысын дамыту, тараптардың шақырылуынсыз іс талқылауында бұйрықты өндіріс саласын кеңейту және жаңа жеңілдетілген өндіріс институтын енгізу.

Жаңа Азаматтық іс жүргізу кодексі ақпараттық технологиялардың кеңінен қолданылуына бағытталған, сот инстанцияларының іс жүргізу өкілеттіктері түбегейлі өзгертіледі, әсіресе құқықтық дауларды жылдам, сапалы әрі дұрыс шешу үшін заңмен қарастырылған барлық жеткілікті шараларды жергілікті соттар қабылдауы тиіс.

Төртіншіден, Азаматтық іс жүргізу кодексінің новелласын ювеналды соттардың жұмыстарының мысалында қарастыруды ұсынамыз. Мысалы, арыз беруші кәметке толмағандар істерін қараушы сотқа жауапкерді баланы тәрбиелеуге және қамқор болуға байланысты міндеттерін орындамағаны үшін оған теріс мінездеме беру арқылы талап-арыз жазды делік. Сот іс қарауында сот маман медиаторға баруды ұсынуы мүмкін. Отбасылық дауларды шешуде психологиялық білімі бар маман медиатор тараптарға көптеген күрделі мәселелерді шешуге қажетті көмек береді. Бұл даудың шешімі негіздемеден және талап мәнінен тыс болуы мүмкін. Тараптар арыз берушінің ата-аналық құқықтарынан айыру туралы, баланы бірігіп тәрбиелеу туралы және онымен өткізу уақыты, қамтамасыз ету талаптары туралы, баланың тұрғылықты мекені туралы және осы сияқты мәселелер бойынша арыздан бас тартуы туралы келісімге келуі мүмкін. Басқаша айтқанда, бір істің шеңберінде бірден тараптар арасындағы дауды түбегейлі шешетін бес-алты мәселелерді қарастыруға болады.

Атап кететін жайт, 2014 жылғы статистикаға

сүйенсек ювеналды сотқа 8 527 азаматтық іс пен шағым түсті, ол дегеніміз 2013 жылға (8 910) қарағанда 4,3 пайызға аз. Жалпы барлығы 7 149 азаматтық іс жабылған, ол 2013 жылға (7 278) қарағанда 1,8 пайызға аз. Балама тәсілмен шешілген азаматтық істердің саны 292 немесе біткен істердің санының 4 пайызын құраған (2013 жылы – 332 немесе 4,6 пайыз). Оның ішінде бітімгершілік келісім бойынша – 203 іс, шешімді медиациялық тәртіппен келісу бойынша – 89 іс (тиісінше 2013 жылы – 267 және 65). Ювеналды сотпен ақталғандар саны 3 есе өсті: 39-дан 115-ке. Әрбір екінші іс бітімге келтіру тәсілді қолдану арқылы тоқтатылды. Медиациялық тәртіппен шешілген іс саны 7,3 пайызға өсті (2013 жылғы 4,7 пайызға 12 пайыз) [2].

Сонымен бірге ювеналды сотта іс қарау сапасы тиісті деңгейде қаралуда. Ювеналды соттың 40 пайызға жуық соттың жалпы жұмыс өтілімі 10 жылдан жоғары. Барлық сот санының 14,8 пайызы заңи біліміне қоса балалармен жұмыс жасауға икем беретін педагогикалық білімі де бар.

Әрбір жаңа заңнамалық акт өз мазмұны және белгіленуіне байланысты өзіне берілген сатыда теориялық дайындау және сот тәжірибесінің жетістіктерін сіңіре отыра қоғамдық қатынастарды реттеу процессін дамытуы тиіс деп ойлаймыз.

Бесіншіден, Азаматтық іс жүргізу кодексінің 4 бөлімі 27 бабында көзделгендей Астана қаласының сотында өз соттарының ішінен бірінші сот инстанция есебінде аймақтық қаржылық орталықтардың қатысушыларының даулары, сонымен қатар инвесторлардың инвесторлық қызметте пайда болған мүлктік және мүлктік емес дау туралы азаматтық істерді қарайтын арнайы сот құрамы іріктеледі [1].

Азаматтық іс жүргізу кодексінің 1 бөлім 28 бабына сәйкес ірі инвесторлардың қатысуымен болатын даулар бірінші сот инстанциясы ретінде Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотының қарауына жатқызылды [1].

Қазақстан Республикасының 2015 жылы қабылданған жаңа Кәсіпкерлік кодексінде «инвестор», «инвестициялық дау», «инвестициялық қызмет» сияқты санаттардың мазмұны ашылады, сонымен қатар «ірі инвестор» сияқты санаттың мағынасына түсініктеме берілген. Кәсіпкерлік кодексінің 274-бабына сәйкес ірі инвестор дегеніміз Қазақстан Республикасында айлық есептік көрсеткіштің кемінде екі миллион еселенген мөлшерінде инвестицияларды жүзеге асыратын жеке немесе заңды тұлға түсініледі [3]. Яғни, оларға қатысты дауларда - облыстық және оларға теңестірілген соттар бір уақытта апелляциялық және кассациялық сот инстанциясы ретінде танылады.

Жаңа Азаматтық іс жүргізу кодексінде қарастырылғандай, облыстық сотқа теңестірілген Астана қаласының сотында өз соттарының ішінен бірінші сот инстанция есебінде аймақтық қаржылық орталықтардың қатысушыларының даулары, сонымен

қатар инвесторлардың инвесторлық қызметте пайда болған мүліктік және мүліктік емес дау туралы азаматтық істерді қарайтын арнайы сот құрамы іріктеледі. Жаңа азаматтық іс жүргізу кодексінің 4 бөлім 27 бабында инвестициялық қызметке байланысты азаматтық істер санатының тізімі берілген.

Біздің пікіріміз бойынша Астана қаласының соты сияқты Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотының арнайы құрамы бірінші сот инстанциясы болып табылмайды. Себебі, ол азаматтық іс жүргізу құқығының негізгі ережелеріне сай емес деп есептейміз. Алайда, жаңа Азаматтық іс жүргізу кодексімен апелляциялық, кассациялық және қадағалаушы сот инстанцияларының процессуалды қызметін іске асыру арнайы процедуралары қарастырылған. Азаматтық іс жүргізу кодексіне енгізілген новеллалар бұрыннан бар бірегей азаматтық процесс инстанциялығының көп сатылы жүйесін бұзады. Осыған орай, іс жүзінде заң шығарушы аймақтық қаржылық орталық қатысушылар қызметі мен инвестициялық қызметтен шығатын тағы бір ерекше соттылық түрін қарастырады.

Егер заң шығарушы аталған азаматтық істер санаттарын басқа санаттар ішінен бөлетін болса, онда осы істерді алқалық сот құрамымен қарау туралы сұрақ логикалық түрде туындайды.

Аталған жағдай қадағалау инстанциясы соты ретіндегі Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотының апелляциялық сот инстанциясы болу жағдайын тудырады. Бірақ, Жоғарғы сот өз процессуалдық дәрежесінде апелляциялық сот инстанциясы бола алмайды.

Жоғарғы сот облыстық және оларға теңестірілен сотта болатын құқықтық жағдайларды жобалайды: осы соттар заңдық күшіне енбеген және енген құқықтық актілерге байланысты азаматтық істерді қарауға құқықтары бар. Іс жүзінде апелляциялық сот инстанциясы өз заңи табиғатына байланысты ие болмаса да қадағалау сот инстанциясының өкілеттіліктеріне ие болу құқығына иемдену туралы құқықтық жағдай сақталады.

Ағымдағы құқықтық жағдай анализі түрлі кәсіби дайындығы бар, заң нормаларын әр түрлі талдай отыра қолдану тәжірибесі бар төрешінің соттық реформа шеңберінде кеңесу бөлмесінде алқалық сот құрамына кіретін көптеген соттардың пікірінен өзге өзінің құқықтық пікірін білдіре алады деген норма енгізіп отыр. Бірақ оған қоса азшылықта өз құқықтық позициясын білдірген сот іштей келіскен сот актісіне қол қоюы тиіс. Осы жағдайда сот өзі келіспеген шешімге қол қоймай, іске қатысты өзінің құқықтық позициясын білдіре отырып ерекше пікір білдіруге құқылы. Ағымдағы соттардың ерекше пікірі жарияланбайды, процесске қатысушыларға мәлім болмайды деген қағиданы қайта қарауға жатқызылуы тиіс. Бұл жағдай барлық соттардың бірегей пікірін сырттай сақтайды, бірақ құқықты түсінікті саралауға

мүмкіндік бермейді. Егер ерекше пікір кассациялық сот инстанциясының алқалық сот құрамына кіретін сотпен білдірілген болса және сот актісіне заңдылығын Жоғарғы сотпен тексеру үшін өтініш берілген болса, онда ерекше пікір қадағалау сот инстанциясының алқалық құрамында белгілі болады. Ерекше пікір қадағалау сот инстанциясының істің құқықтық позициясын қалыптастыру кезінде ескерілуі мүмкін. Егер ерекше пікір қадағалау сот инстанциясының алқалық құрамының соты білдірсе, онда ол ешкімге жария емес болып қалуы мүмкін.

Алтыншыдан, жаңа Азаматтық іс жүргізу кодексінің 19 бабы: «Сотта іс қарау жариялылығы» және 104 бабы: «Талап ақысы» аса маңызды жаңалық болып табылады.

19 баптың 7 тармағы ең алғаш рет сот төрелігі тарихында сот процессінің ғаламтор желісінде көрсетілу мүмкіндігін қарастырады:

«7. Іске қатысушы және өзге де тұлғалар, сонымен қатар ашық сот отырысындағы бұқаралық ақпарат өкілдері сот отырысы барысында жазбалар жасауға құқықтары бар, және оларды аудиозаңба, өздерімен залда орын алатын сандық тасымалдаушылар арқылы жазып ала алады. Соттың және сот отырысына қатысушылардың келісімімен сот талқылау залында кино – және фото түсірілім, бейнежазба, тікелей радио және телетрансляция, ғаламтордағы ақпараттық-коммуникациялық желісіндегі бейнетрансляция рұқсат етіледі. Бұл туралы сот отырысының хаттамасына енгізілетін сот анықтамасында көрсетіледі. Бұл іс-әрекеттер сот отырысының қалыпты жүруіне кедергі келтірмеуі тиіс және сот уақытпен шектеуі мүмкін» [1].

104 баппен бірінші рет талап бойынша арнамыс, абыройды және іскерлік беделді қорғауда моральдық залал соммасын және мемлекеттік баж көлемін өндіріп алу арақатынасы енгізілуде:

«1. Талап-арыз бағасы анықталады:

1) өндіріп алу соммасына ұсынылған – ақша өндіріп алу туралы талап-арызбен;

2) өндіріп алу соммасына ұсынылған - арнамыс, абыройды және іскерлік беделді қорлайтын мәліметтерді тарату арқылы тигізген моральдық залал соммасын өндіріп алу туралы талап-арызбен;

3) өндіріп алу соммасына ұсынылған – іскерлік беделді қорлайтын мәліметтерді тарату арқылы келтірілген шығын соммаларын өндіріп алу туралы талап-арызбен» [1].

Осылайша 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап жаңа Азаматтық іс жүргізу кодексі күшіне енді, сотта өз арнамысын, абыройын немесе іскерлік беделін қорғаушы жеке тұлғалар қазіргідей 0,5 АЕК емес, ал өздері талаптанған сомманың 1% төлейді. Заңды тұлғалар өздерінің іскерлік беделін қорғау үшін талап-арыз соммасының 3% төлеулері керек. Басқаша айтқанда, қаншалықты көп қаласаң – соншалықты көп төле. Бұл жаңарту ойлан-

бай БАҚ және журналистерге қойылатын миллион және миллиард теңгелік талап-арыз берушілердің тәбетін азайтады деп сенеміз.

Қорыта келгенде, Азаматтық іс жүргізу кодексінің жаңа шығарылымы соттың іс қарауын жеңілдету және қарапайым адамдарға барлық шешімдер түсінікті болу үшін қабылданды. Азаматтық іс жүргізу кодексінің жаңа шығарылымда құрастырушылар ағымдағы кодекстің негізгі ережесін сақтап қалды. Өз кезегінде жаңашылдық уақыт талабымен келісілген және азаматтық сот ісін материалдық және моральдық шығынның минимальды түрде болуымен жүргізуге бағытталған. Жаңа енгізілім тараптардың дауды балама тәсілдермен шешумен байланысты азаматтық процесстігі айрықша заманауи институтын қарастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы №377-V ҚРЗ. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 200 б.*
2. *Статистика рассмотренных ювенальными судами дел в Республике Казахстан. //Вестник Пленума Верховного суда Республики Казахстан за 2014 г. - №12. – 107 с.*
3. *Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы №375-V ҚРЗ. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 120 б.*

Қаудыров Төлеш Ерденович

з.ғ.д., профессор, «КАЗГЮУ университеті» АҚ Азаматтық құқықтық зерттеулер ғылыми зерттеу институтының директоры, азаматтық, кәсіпкерлік және азаматтық іс жүргізу кафедрасының профессоры.

Асанов Азамат Ерланович

заңтану магистрі, «КАЗГЮУ университеті» АҚ азаматтық, кәсіпкерлік және азаматтық іс жүргізу кафедрасының аға оқытушысы. boss.azamat.85@mail.ru

ЗАҢНЫҢ ҰЛЫҚТЫЛЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖОЛЫ: СОТ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

***Түйін.** Бұл мақалада болашақ судьялыққа үміткерлерді дайындау және жүйелі түрде міндетін атқарушы судьялардың біліктігін арттыру мәселелері қарастырылады. Мақалада судьялыққа үміткерлер жасының олардың жұмыс өтіліне деген талаптардың жоғарлауы, жаңадан тағайындалған судьялар үшін сынақ мерзімінің еңгізілуі және т.б. ұсыныстар енгізіледі.*

***Резюме.** Статья посвящена вопросу подготовки претендентов на должность судьи и систематического повышения квалификации действующих судей. В статье содержатся предложения авторов по повышению требований к возрасту и трудовому стажу претендентов на должность судьи, по внедрению испытательного срока для вновь назначенных судей.*

***Summary.** The article covers the issues of advanced training of the candidates for the post of judges and systematic training of judges. The article contains proposals of the authors to improve the requirements for age and seniority of applicants for the post of judge, to introduce a trial period for newly appointed judges.*

Заманауи мемлекетті құру кезіндегі жүздеген қадамадардың арасында біздер үшін ең маңыздысы болып заңның ұлықтылығын қамтамасыз ету шаралары табылады, өйткені, Цицеронның айтуынша: «Еркін болу үшін заңдардың құлы болған жөн».

Экономикалық әл-ауқаттың жақсаруына байланысты қазақстан қоғамы рухани-адамгершілік тұрғысынан да елелулі түрде өркендейді. Заңды аттап өтіп «мақсатқа жету үшін барлық іс шаралар жарайды» деп ойлайтын және көбірек пайда алуды, игіліктерге жетуді немесе өз сұрақтарын шешуде кез келген амалдарды көздейтіндердің немқұрайлылық көзқарастарының орнына, оларға қол жеткізе алмай және оларды орындамай қазақстан мемлекеті мен қоғамының ары қарай ілгерілемелі қозғалысы мүмкін емес болатын тек шынайы заңдылық, әділ сот және кез келген қылмыс үшін жазадан бұлтартпауға қол жеткізу ғана нағыз игіліктер болып табылады деген пікірлер қоғамда қалыптасып нығаюда [4].

Тек әділ және бейтарап соттың жұмысы арқылы қол жеткізуге болатын заңдылықтың жоғары ден-

гейі маңызды игілік қана емес, сонымен бірге кәсіпкерліктің қарқынды дамуына тікелей әсер ететін фактор болып табылатынын көбі түсінеді. Құқықтық ортада әрекет етіп, өзінің нұқсан келген барлық құқықтарын, кірістері мен бизнесін тартып алуға деген талпыныстарды сотта сөзсіз және ойдағыдай даулауға болатынына сенімді бизнесмен, өз ісін беделділерге жалтақтамай тиімді атқаратын болады.

Институционалды реформалар бағдарламасының екінші тарауына кіретін 19 қадамдардың арасында сот жүйесін жетілдіру бойынша іс-шаралар басым орын алады, қалған қадамдар полицияны, пенитенциарды мекемелерді және азаматтардың шағымдарын қарастыратын қоғамдық кеңестерге арналған. «Қылмыстық құқық бұзушылықтар картасы» деп аталатын интернет-портал құрастыру арқылы жасалған қылмыстар жөнінде қоғамды толық ақпараттандыру мәселелеріне де назар аударылған, және бұл халыққа ішкі істер органдары жұмысының тиімділігін бақылауға мүмкіндік береді [2].

Бағдарламаның аталған ережелерін іске асыру үшін құқық қорғау органдары, мүдделі ұйымдар басшылары мен қоғам өкілдері арасынан құрамына сол аталған құқық қорғау органдары, қоғамдық ұйымдар өкілдері мен ғалым-заңгерлер кіретін екі жұмыс топшалардан тұратын заңның үстемдік етуін қатмасыз ету бойынша жұмыс тобы құрылған.

1. Кейбір сәттерде қызу даулар орын алған пікір алмасу барысында тәжірибесі бай мамандар мемлекетіміздің ары қарай дамуы үшін қажетті болатын болашақ сот жүйесінің үлгісін құрған. Талқылаудың басымдылықтарын анықтауда «бәрін кадрлар шешеді» деген социализм кезеңіндегі мақал бүгінде шынымен өзекті болатыны орынды белгіленген. Сондықтан да судьялық қызметіне іріктеу механизмын, судьялыққа үміткерлерді іріктеу және дайындау жүйесін, және де әрекеттегі судьяларды қайта дайындауды жетілдіруге назар аударылған.

Осы уақыттағы сияқты, болашақ судьяларды базалық дайындау Мемлекеттік басқару академиясының Әділ сот институтымен жүзеге асырылатын болады, бірақта оны Жоғарғы Сот қарамағына беру көзделеді. Бұл, оқыту үрдісінде орын алатын кемшіліктерді дереу анықтап жоюға, тәжірибе қа-

жеттіліктерін ескере отырып оның негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге Әділ сот институтының міндеттеріне судьялыққа үміткерлерді дайындау және жүйелі түрде әрекеттегі судьялардың біліктігін арттыру да жатқызылады.

Жұмыс комиссиясы «Судьялар кімдер болады?» деген орыс ақынының шешендік сұрағына жауап бере отыра судьялыққа үміткерлердің жасын осы уақыттағы 25 жастан 30 жасқа дейін көтеруді ұсынған. Сонымен бірге, бұл жас болса да тәжірибелі үміткердің сот өндірісіне қатысуымен байланысты (сот үрдісіне қатысушы сот отырысының хатшылары, прокурорлар мен адвокаттар) 5 жылдан кем емес жұмыс тәжірибесі болуы қажет [3].

Біздің ойымызша ол дұрыс шешім – 30 жаста адам кәсіби тұрғыдан қалыптасып, жұмыс тәжірибесіне ие болады және егер ол жұмыстың ауырлығына қарамастан судьялық жұмысқа баруға бел бұған болса, оның бұл қадамы саналы деуге болады.

Судьялыққа іріктеу үрдісі үміткерлердің жай ғана заңдардың талаптары түріндегі ақпараттарды жаттап алу қабілетін емес, сонымен қоса адамгершілік сапасын тексеруден басталуы үшін, заңдарды білу бойынша емтиханды тапсыруға дейін біз, осы уақыттағы психологиялық жарамдылығын тексеруді ұсынғамыз. Біздің тағы бір ойымызша – келешекте болашақ судьяларға тек дұрыс моральдық, заңға бағынышты ішкі ұстанымдары барлардың өтуі үшін міндетті түрде үміткерді «лақаптық детекторында» тексерген дұрыс болар еді...

Болашақ судьяларға арналған емтихан мазмұны да өзгереді – осы уақыттағы заңдар мазмұнын жаттап айтып беру қабілетін тексеру орнына өмірден алынып кейс түрінде ұсынылған күрделі тәжірибелік мәселені дұрыс шеше алу қабілетін тексеру өткізіледі.

Жалпы айтқанда, болашақ судья бүкіл өмірі бойы білімін жетілдіру қажет болады, сондықтан да әр үш жылда бір рет ол кәсіби дәрежесін арттырып отыруға міндетті болады...

2. Өндірістен қол үзбей өздігінен дайындалу нәтижесінде Әділ сот институтын ойдағыдай аяқтаған немесе емтиханды тапсырғандар бірден судья бола бермейді. Ол судьялыққа үміткер ретінде тағылымдамадан ойдағыдай өтуі тиіс. Судьялыққа үміткерлердің тағылымдамадан өту институтының тиімділігін арттыру міндеті қойылады және бұл негізгі жұмыс орынынан тыс өткізілетін болады.

Тағылымдамадан өту кезінде тағылымдамадан өтушілерге судьяның лауазымдық қызметіне шегінде еңбекақы белгілеу ұсынылады. Тағылымдамаға қабылдау олардың кадрларға мұқтаждығы ескеріле отырып аудандық соттар арасында тағылымдамадан өтушілердің санын бөлу кезінде квоталау негізінде өткізілетін болады.

Сот қызметімен айналысуға емтихан нәтиже-

лері әр қашан өзекті болуы үшін, емтихан нәтижелерінің әрекет ету мерзімін, тағылымдамадан өтуді және магистратурада оқу мерзімін 5 жылдан 3-4 жылға дейін қысқарту көзделеді, ал бұрын алған білімдері мен дағдыларын жаңғырту үшін судьялық қызметке ұсынылған тұлғалармен Әділ сот институты базасында міндетті түрде қысқа мерзімді дайындық курстарынан өту көзделеді. Аталған курстардан өтпеуі судьялық қызметке тағайындаудан бас тартуға негіз болады.

Бірінші рет тағайындалатын судьялар үшін бір жылдық сынақ мерзімінен өту көзделеді. Судья лауазымына ұсынылған тұлғаға сынақ мерзімі аяқталғанға дейін мемлекет Басшысының бұйрығымен судья міндеттері жүктеледі. Сонымен бірге сынақ мерзімі ішінде судьялар тек күрделі емес қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істерді қарайтын болады. Сынақ мерзімі аяқталысымен және сынақ мерзімі дұрыс нәтижемен аяқталған болса мемлекет Басшысының жарлығымен аталған тұлға тұрақты түрде судья болып тағайындалады. Сынақ мерзімінің нәтижесі қанағаттанарлықсыз болған жағдайда, судьяны қызметінен босату жөнінде мемлекет Басшысы актісін шығару қажет емес.

Сынақ мерзімінің нәтижелері жаңадан тағайындалған судьялардың қызметін кәсіби бағалау арқылы Сот төрешілерімен өткізілетін болады (тұлға судьялық қызметке тағайындалғаннан бастап 1 жыл өтісімен). Сонымен бірге, барлық қажетті өлшемдерді ескеретін судьяның кәсіби деңгейін анықтайтын негіздердің толық тізімі заңды түрде белгіленетін болады. Бағалау Сот алқасымен келесі өлшемдер негізінде жасалатын болады: сот әділдігін атқару сапасының көрсеткіштері (жоғары сот сатысымен күші жойылған немесе өзгертілген сот актілерінің саны); істерді қарау кезінде ақаулардың болуы; сот этикасы нормаларының және еңбек тәртібінің орындалуы.

Бағалаудың дрыс болуын қамтамасыз ету үшін мәселені Сот алқасында қарау кезінде Жоғарғы Сот Кеңесі мүшелерінің қатысуы мүмкін. Сонымен бірге, судьяны кәсіби бағалау нәтижелері Жоғары Сот Кеңесімен қаралуы қажет, өйткені жағымсыз баға алған жағдайда бұл судьяны қызметнен босатуға негіз болады.

3. Әрекеттегі судьялардың мансабын, кәсіби дәрежесін одан әрі алдын ала белгілі және ашық болуын қамтамасыз ету ұсынылған. Меритократияның белгілі және сенімді қағидасы енгізіледі: жоғары тұрған судьялар үміткерлерінде төменгі соттардағы жұмыс өтілі болуы қажет (облыстық сот судьясы үміткерлері үшін – 5 жылдық өтілі, ал Жоғарғы Сот судьялары үшін – 10 жылдық жұмыс өтілі, соның ішінде 5 жыл облыстық сот судьясы ретінде). Кадрларды іріктеу үрдісін өзіндік реттеудің және жауапкершілігін арттырудың өзге де тексерілген тәсіліне олармен берілген ұсыныстар-

дың дұрыстығы үшін кепіл болушылардың жауапкершілігі бекітіле отырып облыстық соттар мен Жоғарғы Сот судьяларына үміткерлері үшін жоғары тұрған соттар судьяларымен кепіл болушылық институты қолданылатын болады.

Ұсынылып отырған жаңалықтар үшін маңызды заңнамалық қамтамасыз ету де қажет: судьялыққа үміткерлер жасының олардың жұмыс өтіліне деген талаптардың жоғарлауы Конституцияның 79-бабының 3- тармағына өзгертулер енгізуді қажет ететін болады. Сонымен бірге, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьялар мәртебесі туралы» Конституциялық Заң мен «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот Кеңесі туралы» Заңға да өзгерістер енгізу қажет болады. Жаңадан тағайындалған судьялар үшін сынақ мерзімінің еңгізілуі Конституцияның 79-бабының 1-тармағын талқылауды немесе оған өзгерістер енгізуді қажет ететін болады. Сонымен қоса, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьялар мәртебесі туралы» Конституциялық Заңға және «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот Кеңесі туралы» Заңға; «Мемлекеттік мүлік туралы» Заңға өзгерістер енгізу қажет болады [1].

4. Мемлекеттің Жоғарғы Соты тек сот әділдігін атқару мәселелерімен, соттар тәжірибесін жинақтау және нормативтік қаулыларды қабылдаумен айналысуы үшін, судьялыққа үміткерлерді іріктеу оларды жылжыту бойынша мәселелердің басым бөлігін және т.б. оған дейін Жоғарғы Сот Кеңесін түбегейлі реформалауды өткізу арқылы, Жоғарғы Сот Кеңесінде жұмылдыру жөнінде шешім қабылданған. Жұмыс тобымен Жоғарғы Сот Кеңесін өзінің бюджеті мен жеке аппараты бар биліктің өзге бұтақтарынан тәуелсіз дербес мемлекеттік мекеме ретінде қайта құру ұсынылған. Екінші нұсқа бойынша Жоғарғы Сот Кеңесін өзінің бюджеті және жеке аппараты бар мемлекеттік мекеме ретінде қайта құру мүмкін болады [6].

Бұл шаралардың нәтижесінде Жоғарғы Сот Кеңесінің кадрлық уәкілеттілігінің кеңейуіне қол жеткізіліп, сонымен қоса оның құрамы да кеңиді – Жоғарғы Сот Кеңесі мүшелерінің жартысы Жоғарғы Соттың алқалы отырысында 2 жылдық мерзімге сайланатын судьялар болуы тиіс (соның ішінде отставкадағы судьялар да). Кеңестің кейбір мүшелері оның құрамына қызмет бабына (лауазымына) байланысты еңгізілетін болады (Жоғарғы Сот Төрағасы, Бас Прокурор, Әділет министрі, Жемқорлыққа қарсы әрекет ету және Мемлекеттік қызмет істері бойынша Агенттік Басшысы). Жаңа органның құрамына беделді ғалым-заңгерлер, соның ішінде шетел сарапшылары, және Қазақстан Республикасының судьялар Одағының өкілдері де кіретін болады.

Отставкадағы судьялар, құқық қорғау органдары қызметкерлері (соның ішінде прокуратура және Жемқорлыққа қарсы әрекет ету мен мемлекеттік

қызмет жұмысы бойынша агенттіктің жұмысшылары), әділет қызметкерлері, адвокаттар бірлестігі мен Судьялар одағы өкілдері, шетел сарапшылары арқылы Жоғарғы Сот Кеңесі тарапынан Судьялыққа емтихан тапсыру бойынша Біліктілік комиссия құрамын кеңейту де жоспарланған.

Кадрларды іріктеу бойынша Жоғарғы Сот Кеңесімен шешімдер қабылдануының демократиялық және шын болуын қамтамасыз ету үшін жеке бір нормативтік актіде Кеңес отырысы жұмысының ашық өткізілуі және судьялық пен соттар төрағалығына үміткерлерді іріктеу тәртібін толық жазу қажет болады, сонымен бірге Кеңес отырысытарын өткізу жұмысы еркін талқыланып ашық өткізілуі және де сот кадрларын іріктеудің барлық кезеңдерін өту жөнінде толық ақпарат жариялануы тиіс.

Жоғарғы Сот Кеңесі бойынша жасалатын жаңалықтарды заңды қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасы Конституциясының 82-бабының 4 және 5 тармақтарына өзгерістер енгізу қажет болады, сонымен қоса «Қзақстан Республикасындағы соттар жүйесі мен судьялар мәртебесі туралы» Конституциялық Заңға да өзгерістер енгізіп «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот Кеңесі туралы» Заңын жаңа редакцияда қабылдаған жөн болады.

Судьялардың тәуелсіздігін қорғай, олармен өз заңдылығымен және әділдігімен ерекшеленетін шешімдер мен бұйрықтар шығаруға жағдай жасай отырып, судьялардың жауапкершілігі жөніндегі мәселені де шешу қажет болды. Сот этикасы нормаларын судьялармен бұзғаны жөнінде түскен олардың шағымдары бойынша сот этикасы жөніндегі комиссия мен облыстық сот басшылығы қажетті шаралар қабылдамаған жағдайларда, азаматтармен Соттар алқасына жүгіну құқығының заңмен қамтамасыз етілуі қарастырылады. Соттар алқасы соттар басшылығының қатысуынсыз судьялар қауымдастығының органдарымен құрылуы қажет. Сонымен қоса отставкадағы судьяларды қосу арқылы Соттар алқасы құрамын кеңейту көзделеді, сол арқылы осы органның тәуелсіздігі мен әділдігі нығайтуға мүмкіндік береді.

Осы уақытта көптеген заңгерлер арасында, судья ешкімге еш уақытта бағынбауы қажет деген пікір қалыптасқан. Бірақ бұл бір қатар сұрақтардың туындауына әкелдіреді: бұл жағдайда мемлекеттік орган болып табылатын сот жұмысын қалай ұйымдастыруға болады? Және де, істерді бөлу, науқастанып қалған судьяның, наразылық білдірілген судьяны ауыстыру және т.б. қалай реттелледі? Қазіргі уақытта бұл мәселелер өзі де оған бағынышты судьялар сияқты судья болып табылатын сот төрешісімен шешіледі (қиындық осында ғой!). Аталған мәселелерді талқылап отырып, жұмыс комиссиясы, судьялардың тәуелсіздігін нығайту және олардың мансаптарының өсуіне

соттар төрағаларының әсер ету мүмкіндігін жоққа шығару, судьяларды тәртіптік жауапкершілікке тарту тәртібін жетілдіру үшін, аталған мәселелер бойынша соттар төрешілерінің өкілеттілігін жоюды ұсынады.

Сонымен бірге, соттар төрешілері құзырында сот жұмысын ұйымдастыру бойынша өкілеттілігі қалуы тиіс. Соның өзінде соттар төрешілері жанама түрде болса да судьяларға әсер ететін өкілеттілікке ие бола алмауы тиіс (тұрғын үй бөлу, судьяларды мадақтау сияқты). Бұл өкілеттіктер сот органдарына берген жөн болады. Мысалы, салынған тұрғын үйлер мен тұрғын үйге мұқтаж судьялардың тізімі соттар қызметін қамтамасыз ету бойынша Департаментімен қалыптастырылып алқалы отырыстың қарауына берілетін болады.

Судья тәртіптік жауапкершілікке тартылуы мүмкін болатын бұзушылықтар тізімінің жылпы сипатта емес толық реттелген болуы қажет болатыны жөніндегі ереже енгізіледі (мысалы, осы уақыттағы сияқты «заңды өрескел бұзу, кәсіптік жарамсыздығы»); жаза тағайындалған судья тәртіп жазаға тарту жөніндегі Соттар алқасының шешімдерін Жоғарғы Сот Кеңесіне шағымдау мүмкіндігіне ие болады.

Енгізілген ұсынымдар келесі заңды өзгерістерді талап ететін болады: «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьялар мәртебесі туралы» Конституциялық Заңға өзгерістер енгізу, және де «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот Кеңесі туралы» Заңның жаңа редакциясын қабылдау.

6. Сот жүйесінің демократиялық сипатта болуының және сот әділдігін жүзеге асыруға халықты кеңінен тарту тиімділігінің көрсеткіші болып Қазақстанда сот отырыстарының алқалы сот қатысуымен өткізілуі табылады. Біздің мемлекетте бұл үрдістің даму заңдылықтары жөнінде көптеген мәселелер бар және әртүрлі ойлар айтылады. Бірақта алқалы соттар – әлемге танымды құбылыс болып табылады, сот әділдігінің сенімді құралы және сондықтан да сот отырыстарының алқалы сот қатысуымен өткізілуін кеңейту жөнінде шешім қабылданған.

Осы уақыттағы, олардың қаралуына алқалы соттардың қатысуымен өткізілетін қылмыстардың 15 құрамына қосымша олардың соттылығына келесі істердің жатқызылу көзделеді (5 құрам): 1) қылмыстық топпен жасалған адам өлтіру қылмысы (төтенше жағдайларда және жаппай тәртіпсіздік барысында жасалған адам өлтіру қылмысын қоспағанда); 2) қылмыстық топпен немесе ұрланғанды қанау мақсатымен адамды ұрлау, немесе жәбірленушіні абайсызда өлтіріп алу немесе өзге де ауыр салдарларға әкелдіру (ҚК 128 б. 4 т.); 3) қылмыстық топпен жасалған адам саудасы қылмысы, немесе абайсызда жәбірленушіні өлтіріп алу немесе өзге де ауыр салдарларға әкелдіру (ҚК 128 б. 4 т.) 4) кәмелетке толмағанды қылмыстық

топтың қылмыстық әрекеттеріне тарту туралы (ҚК 132 б. 5 т.); 5) қылмыстық топпен жасалған кәмелетке толмағанды сату туралы қылмыс, немесе жәбірленушіні абайсызда өлтіріп алу немесе өзге де ауыр салдарларға әкелдіру (ҚК 135 б. 4 т.).

Соттардың алдағы тәжірибесінен байқалатындай, ланкестік және экстремистік қылмыстар, мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар, есірткі қылмыстары сияқты істердің сотта қаралуына алқалы соттардың қатысуын шектеу сақталуы қажет. Сонымен қатар, жергілікті әсер етулерді жою, қарау әділдігіне қол жеткізу мақсатында алқалы соттың қатысуымен қаралатын істердің бір соттан басқа сотқа берілу мүмкіндігі көзделетін болады. Сонымен бірге, қазіргі уақытта әділ сот үрдісіне халықты тарту қиындықтарын ескеріле отырып, алқалы сотқа үміткерлерді іріктеу тәртібі де жетілдірілетін болады. Бұл барлық шаралар, Қылмыстық және Қылмыстық іс жүргізу кодекстарына және де «Алқалы соттар туралы» Заңға өзгерістер енгізу арқылы заңды қамтамасыз етуді қажет етеді.

7. Сот іс жүргізудің жарысты болуын дамытуға, және де кейбір органдардың орын алуы мүмкін болатын озбырлығынан азаматтардың құқықтарын қорғаудағы қосымша кепілі болып, прокуратураға, адвокатураға енгізілген жаңалықтар мен қылмыстық сот өндірісіне жаңа қатысушыны – тергеуші судьяның енгізілуі әсер етуі қажет. Мысалы, азаматтық істердің сотта қаралуы прокурордың міндетті қатысуымен болатын жағдайлар тізімі де елеулі түрде қысқартылған. Істердің қаралуына прокурордың міндетті қатысуы келесі жағдайларда көзделеді: прокурордың немесе соттың бастамасымен; мемлекет мүддесіне қатысты істерге; азаматтар өз құқықтарын өз бетімен қорғай алмайтын жағдайларда (мүгедектер, жетімдер, үлескерлер және өзге де әлеуметтік қорғауды қажет ететін тұлғалар); қоғам мүддесін қорғау қажет болғанда (айналымы белгісіз тұлғалардың құқықтарын қорғау кезінде, жұмыстан жаппай босату, еңбек ұжымына еңбек жалақы төленбеу). Керісінше, адвокаттардың қатысуымен жасалатын заңды әрекеттердің айналымы кеңейген: азаматтардың құқықтарының қорғалуының кепілін қамтамасыз ету үшін, адам мен азаматтың конституциялық құқықтарына қатысты тергеу әрекеттерін өткізуді сотпен санкциялау кезінде, олардың міндетті қатысуын көздей отырып, сотқа дейінгі өндірістегі адвокаттардың ролін арттыру көзделеді.

Жұмыс тобының ұсыныстары сотқа дейінгі өндірістегі соттың бақылауын кеңейтуге бағытталған. Осы уақыттағы заңдылық-маңыздылығы бар әрекеттер тізіміне қосымша ретінде алу, тінту (соның ішінде жеке басын тінтуді), зерттеу әрекеттерін санкциялауды тергеуші судьяға беру ұсынылады. Берілетін тергеу әрекеттерін санкциялау жөніндегі өтініштерді тергеуші судьяға жіберу,

осы уақытта судьямен санкцияланатын өзге тергеу әрекеттері сияқты прокурор арқылы жүзеге асырылуы ұсынылады.

Сот жүйесі мен соттар қызметін ары қарай жетілдіру бойынша барлық бастамалар жөнінде айтып өту, барлық мәселелерді бір ғана мақалада қамту қиын болады. Сотқа жүгіну кезіндегі қаржылық шығындарды азайту, сот әділдігінің толығымен ашық болуына қол жеткізуге қажетті шаралар, инвестициялық соттар құру саласындағы әрекеттер жеке тоқталуды қажет етеді. Бірақта, айтылып өткеннің өзі де – Қазақстан Республикасы мемлекет өмірінің барлық салаларында заңның басшылық етуіне қол жеткізу үшін, адам мен азамат құқықтарының толық қорғалуы және заңдылық, әділдік қағидаларына негізделген әділ сот жүйесін құруда кезекті қадамдарын жасауда деуге жеткілікті болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.
2. План нации - 100 конкретных шагов. Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100/info>.
3. О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года N 132. http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132_.
4. Сман А. Правовое положение личности в Республике Казахстан (конституционно-правовой аспект). Монография-Астана: КазГЮУ, 2008 г.- С.315-320.
5. Джанишев Г.А. Основы судебной реформы: Сборник статей.-М.: «Статут»;РАП,2004.-С.33-46.
6. Судебная реформа в прошлом и настоящем.-М.: СТАТУТ;РАП,2007ю.-С.10-22

Онаева Гульмира Талгатовна

Магистр юридических наук, Академия «Болашақ», gulmira_onaeva@mail.ru

Дулатбеков Нурлан Орынбасарович

Доктор юридических наук, профессор

Какимжанов Турсынбай Сегизбаевич

Доцент, г.Караганды

РЕАЛИЗАЦИЯ ИНСТИТУТА СПЕЦИАЛЬНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ЕГО СООТНОШЕНИЕ С ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕМ ПРЕСТУПНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. В статье авторами рассматриваются вопросы реализации института специального освобождения от уголовной ответственности и его соотношение с предупреждением преступности в Республике Казахстан.

Түйін. Мақалада авторлар қылмыстық жауапкершіліктен босатудың арнайы институтын жүзеге асыруды және Қазақстан Республикасындағы қылмыстылықтың алдын алудың арақатынасын қарастырған.

Summary. In the article the author deals with the implementation of the institution of a special exemption from criminal liability and its relation to crime prevention in the Republic of Kazakhstan.

Ныне действующий УК РК, введенный в действие с 01.01.2015 года значительно расширил положения, заложенные в ранее действовавший УК РК, принятый в 1997 г. и внес несомненный вклад в казахстанскую уголовно-правовую науку, обогатив её новыми идеями и понятиями. Ныне он является объектом пристального внимания мировой общест-венности.

Для законодателей многих стран ближнего и дальнего зарубежья УК РК стал основой для реформирования уголовного законодательства. И здесь, как нам думается, будет вполне уместным проанализировать нормы действующего уголовного законодательства Республики Казахстан, регулирующие вопросы освобождения от уголовной ответственности.

Как мы ранее уже отмечали, понятия «освобождение от уголовной ответственности» и «освобождение от уголовного наказания» несут в своей основе принципиальные отличия и в этой связи сегодня возникла необходимость проведения четкого раздела между данными нормами. Такая необходимость возникла в связи с тем, с что, указанные институты принципиально отличаются друг от друга по:

- кругу участников процесса, уполномоченных принимать решение об освобождении от уголовной ответственности и наказания;

- стадиям уголовного судопроизводства, в ходе

которых допускается освобождение от уголовной ответственности.

Сегодняшнее уголовное законодательство Республики Казахстан в Общей части уголовного кодекса устанавливает девять видов освобождения от уголовной ответственности (ст.ст. 65-71, 78 и 83 УК РК), против семи (ст.ст. 65-69, 76 и 81 УК РК), закрепленных в ранее действовавшем УК 1997 года. Следует отметить, что каждая из данных видов имеет свою специфику, однако независимо от различия правовых оснований и условий их применения, все эти нормы, как и примечания к отдельным статьям Особенной части УК РК, предусматривающие возможность освобождения от уголовной ответственности, являются, в первую очередь, нормативно закрепленным отражением идеи компромисса в концепции современной уголовно-правовой науки и практики Республики Казахстан [1, с. 92].

Обусловлено это, прежде всего, насущными потребностями правоприменительной практики, и связана с нередкой переоценкой законодателем социального смысла наказания и ограничения ответственности причастных к преступлениям и уголовным правонарушениям виновным лицам. Здесь насущно необходимо сотрудничество с правоохранительными органами так называемых «менее виновных» лиц. Вместе с тем, как показывает практика деятельности правоохранительных органов по раскрытию и расследованию преступлений и уголовных правонарушений такие лица не всегда идут на такое сотрудничество, а порой и открыто противятся ему. И здесь правоприменителю постоянно приходится делать выбор между более или менее социально значимыми результатами. До сегодняшнего дня, к сожалению, возможность такого выбора была законодательно урегулирована не в полном объеме, что доставляло значительные трудности. Для решения данной проблемы законодатель пересмотрел весь комплекс исходных положений уголовной политики, норм и институтов материального права с тем, чтобы они предусматривали и реализовывали идею компромисса в борьбе с преступностью в стране [2, с. 85].

Не останавливаясь на этом, законодатель, посредством института компромисса постарался решить и такие задачи уголовно-правового характера, как: сэкономить уголовную репрессию и снизить удельный вес осужденных в обществе; сократить материальные затраты общества на содержание правоохранительных органов; разгрузить переполненные следственные изоляторы и места лишения свободы, ибо государство, сегодня, не в состоянии обеспечивать лицам содержащимся там элементарные необходимые минимальные условия; уменьшить количество уголовных дел, направляемых в суд, с обвинительным заключением и тем самым разгрузить его работу, а усилия суда сосредоточить на разбирательстве уголовных дел о преступлениях, представляющих для общества повышенную опасность; ократить сроки расследования, затрату сил и средств правоохранительных органов на выявление латентных и раскрытие зарегистрированных неочевидных преступлений, собирание доказательств по делу и обеспечение правильного его разрешения; снизить уровень рецидивной преступности посредством сокращения круга лиц, осужденных судом и направленных в места лишения свободы для отбывания наказания; склонить отдельные категории лиц, совершивших преступления и уголовные правонарушения к добровольному отказу и устранению, либо смягчению вредных последствий содеянного, предупредить с их стороны совершение новых умышленных преступлений и уголовных правонарушений; заинтересовать виновных, в том числе и отдельных участников преступных групп, в сотрудничестве с правоохранительными органами; защитить граждан от угрозы реального посягательства, когда безопасность их жизни и здоровья зависит от усмотрения виновного; ограничить вмешательство правоохранительных органов в межличностные отношения, связанные с семейной, хозяйственной, бытовой, интимной и иными сферами личной жизни людей, вторжение в которые без призыва к тому потерпевшего часто является излишней, а порой и недопустимой, со стороны государства, его органов и должностных лиц.

Это далеко не полный перечень целей и задач законодателя, которые он стремится достичь посредством анализируемого института. Вместе с тем, он наглядно показывает, что предусмотренные в Общей и Особенных частях УК РК нормы об освобождении от уголовной ответственности продиктованы не столько чувством гуманизма законодателя, сколько его стремлением вооружить правоприменителя, нередко нестандартными, уголовно-правовыми методами борьбы с преступностью, основанными, прежде всего, на идее компромисса. Ради справедливости следует отметить, что решить все эти вопросы первостепенной важности законодателю удалось не в полной мере. Обуслов-

лено это рядом как субъективных, так и объективных причин, первую строчку среди которых занимают допущенные концептуальные просчеты и редакционные погрешности. В силу этого антикриминогенный потенциал института освобождения от уголовной ответственности реализуется на практике лишь частично.

И здесь трудно не согласиться с мнением Ахметовой А.К., о том, что недостаток раздела УК РК об освобождении от уголовной ответственности и наказания видится в том, что в ней не предусмотрена специальная норма, которая позволяла бы правоохранительным органам освобождать от уголовной ответственности отдельных членов преступных формирований в обмен на их свидетельские показания изобличающие организаторов и других активных участников организованных преступных групп в не зависимости от ранее совершенных им преступных деяний [3, с. 126]. Здесь, как нам представляется, было бы более целесообразно в некоторых примечаниях к статьям Особенной части УК РК предусмотреть институт реабилитации за ранее совершенные преступные деяния, если они не несут в себе особо крупных последствий или сущностного значения, при условии, что виновные лица добровольно идут на сотрудничество с правоохранительными органами в целях предотвращения или недопущения более тяжких последствий или ущерба. Эти позиции необходимо заложить, как мы ранее предлагали, в отдельной статье раздела 5 «Освобождение от уголовной ответственности и наказания» УК РК. Об этом же говорит и правоприменительная практика.

Представляется необходимым расширить положения, предусмотренные в ст. 69 УК РК «Освобождение от уголовной ответственности с установлением поручительства», предусмотрев ответственность поручителя допустившего совершение лицом освобожденным от уголовной ответственности с установлением поручительства нового уголовного правонарушения либо преступления. В этих целях дополнить ч. 2 ст. 69 УК РК после слов: «за совершенное уголовное правонарушение» следующими словами: «и установлении ответственности поручителя за недопущение совершения нового уголовного правонарушения либо преступления лицом, взятым им под поручительство». Это положения значительно усилят ответственность поручителя за вверенного ему под поручение виновное лицо.

Анализ действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан показывает, что в его нормах и редакции имеется еще ряд иных недостатков и просчетов. В частности:

1. Законодатель необоснованно ограничил категорию преступлений, на которые могут распространяться нормы рассматриваемой главы УК РК. Как нам видится, без какого - либо ущерба рассма-

триваемые нормы могли бы распространяться и на некоторые преступления, отнесенные к категории тяжких и средней тяжести (например, умышленные имущественные преступления и преступления, совершенные по неосторожности, которые не повлекли за собой гибель или какие-либо иные тяжкие последствия).

2. Реализация большинства норм Общей части УК РК, в отличие от аналогичных норм Особенной части УК РК, законодателем оставлена, к сожалению, на усмотрение правоприменителя. Так, нам представляется ошибочной формулировка «лицо может быть освобождено от уголовной ответственности», закрепленная в ст. 65-71 УК РК, т.к. она предлагает в качестве основания освобождения от уголовной ответственности не столько положительные посткриминальные поступки виновного, сколько усмотрение правоприменителя (суда, прокурора, следователя, лица, производящего дознание), что вряд ли является верным, т.к. его усмотрение нередко бывает необъективным из-за частую несправедливым [4, с. 69].

Нерешенность данных проблем приводит к тому, что зачастую бывает крайне сложно, а нередко и вообще невозможно склонить лиц, совершивших уголовное правонарушение или преступление, в обмен на выполнение им условий, перечисленных в законе к выполнению положительных посткриминальных поступков связанных с добровольным погашением реально причиненного ущерба, способствованию быстрому и полному раскрытию и расследованию преступлений и уголовных правонарушений, отказу от дальнейшей противоправной деятельности и т.д. В этой связи, как нам представляется, было бы вполне обоснованно и целесообразно формулировку, указанную в действующем уголовном законе - «лицо может быть освобождено от уголовной ответственности», заменить на более четкую, конкретную — «лицо освобождается от уголовной ответственности». Кроме того, крайне спорным представляется решение законодателя, который предусмотрел в ст. 65-71 УК РК безусловные последствия освобождения от уголовной ответственности. Это может привести и нередко приводит к неоднократному освобождению от уголовной ответственности лиц, которые ранее совершали преступления и уголовные правонарушения, но были освобождены от уголовной ответственности по основаниям, перечисленным в нормах анализируемой главы УК. Если учесть, что положительные посткриминальные поступки виновного не всегда являются следствием его раскаяния, а напротив, порой выступают как возможность избежания уголовной ответственности за совершенное преступление, получается, что такие лица остаются фактически безнаказанными за содеянное, что вряд ли согласуется с целями

уголовного закона и способствуют предупреждению новых преступлений и уголовных правонарушений со стороны таких лиц. Поэтому, по нашему мнению, было бы целесообразно нормы Общей части УК РК, допускающие компромисс с виновным в обмен на его явку с повинной, примирение с потерпевшим, устранение вредных последствий содеянного, предусматривали бы условность освобождения виновного от уголовной ответственности и предусматривали бы возможность применения более строгой меры уголовного наказания (выше установленного предела), если оно после освобождения от него вновь совершит преступление либо уголовное правонарушение.

Этот далеко не полный перечень пробелов названного раздела УК РК диктует настоятельную необходимость их устранения в процессе дальнейшей реформы уголовного законодательства страны.

Проведенный анализ нормативных правовых актов, регламентирующих уголовное наказание и освобождение от него позволяет нам сделать некоторые выводы и вывести ряд дефиниций. В частности, они обусловлены с тем, что специальное освобождение от уголовной ответственности – это особая форма реагирования со стороны государственных органов на случаи совершения преступлений, способствующее исправлению лица, совершившему впервые тяжкие и особо тяжкие преступления; замена уголовного наказания специальным освобождением от уголовной ответственности не лишена элементов принуждения в отношении лица совершившего преступление, а также специальное освобождение от уголовной ответственности характеризуется специфическими условиями правового регулирования, которое охватывает не только деятельность правоохранительных органов, но всю систему в целом.

Список использованных источников:

- 1 Каиржанов Е. Уголовное право Республики Казахстан. Учебник: Общая часть / Отв. ред. Учебник по курсу. – Алматы: Жеті Жарғы, 2003. – 792 с.
- 2 Борчашвили И. Ш. Субъект преступления. – Алм.: Жеті Жарғы, 2007. – 96 с.
- 3 Ахметова А. К. Специальные виды освобождения от уголовной ответственности: вопросы применения: Монография. – Караганда: Болашақ-Баспа, 2011. – 175 с.
- 4 Роль амнистии и помилования в осуществлении уголовно-правовой политики РК: автореферат диссертации на соискание учен. степ. канд. юридических наук / Рысмагамбетова Г. М. – Карагандинский ин-т актуального образования "Болашақ", 2007. – С. 29.

Биебаева Ардақ Әлімханқызы

«ҚАЗГЗУ Университеті» АҚ доценті, заң ғылымдарының кандидаты

Жақсыбекова Фарид Сатбергеновна

«ҚАЗГЗУ Университеті» АҚ доценті, заң ғылымдарының кандидаты

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАЗАЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАҒАЙЫНДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексі бойынша кәмелетке толмағандарға қолданылатын жаза түрлеріне талдау жасалады. Авторлар мәселенің қолданыстағы қылмыстық заңнамада жеткілікті деңгейде реттелмеген қырларына назар аударады, кейбір жаза түрлерінің кәмелетке толмағандарға қолданылатын жазалар тізімінде көзделуінің орындылығына күмән келтіреді.

Түйін сөздер: кәмелетке толмағандарға қолданылатын жазалар, белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру, кәмелетке толмағандарға жаза тағайындау.

Резюме. В статье анализируются виды наказания, применяемые к несовершеннолетним, по Уголовному кодексу Республики Казахстан 2014 года. Авторы обращают внимание на те аспекты проблемы, которые не нашли должного правового регулирования в действующем уголовном законодательстве, выражают сомнения относительно целесообразности включения отдельных видов наказания в перечень наказаний, применяемых к несовершеннолетним.

Ключевые слова: наказания, применяемые к несовершеннолетним, лишение права заниматься определенной деятельностью, штраф, исправительные работы, привлечение к общественным работам, ограничение свободы, лишение свободы, назначение наказания несовершеннолетним.

Summary. The article analyzes the punishments applicable to minors under the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in 2014. The authors draw attention to those aspects that are not adequately in the current legal regulation of criminal law, express their doubts about the inclusion of certain types of punishment to the list of penalties applicable to minors.

Keywords: the punishments applied to minors, deprivation of the right to engage in certain activities, fine, remedial work, community work, restraint of liberty, deprivation of liberty, the appointment of a minor penalty.

Қолданыстағы қылмыстық заңнама кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігінің шарттары мен шектерін Қылмыстық кодексте арнайы бөлімді көздеу арқылы реттейді. Қылмыстық

заң оларға қылмыстық жазаларды қолдану аясын шектейді (ҚР ҚК 81-83-баптары), кәмелетке толмағандарға қолданылуы мүмкін жазалаушылық әсері төмен жазалардың тұйықталған тізімін белгілейді (ҚР ҚК 81-бабы), жаза тағайындаудың арнайы ережелерін бекітеді (ҚР ҚК 82-бабы). Сонымен бірге, кінәлінің кәмелеттік жасқа толмауы қылмыстық жауапкершілік пен жазаны жеңілдететін мән-жай ретінде ҚР ҚК 53-бабының 2)-тармағында қарастырылған. Заңшығарушының кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігін реттегенде бір жеңілдететін мән-жайды бірнеше рет ескеруге жол беруі ізгілік қағида-сымен түсіндіріледі.

Отандық қылмыстық заңнамада кәмелетке толмағандарға қолданылатын ерекше жаза түрлері көзделмеген [1; 453]. Кәмелетке толмағандарға қолдануға болатын жаза түрлерінің тұйықталған тізімі Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексінің 81-бабында бекітілген. Олардың қатарына мыналар жатады: 1) белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру; 2) айыппұл; 3) түзеу жұмыстары; 4) қоғамдық жұмыстарға тарту; 5) бас бостандығын шектеу; 6) бас бостандығынан айыру.

Қылмыстық заңның сәйкес жаза түрлерінің жазалаушылық мазмұнын ашатын жалпы нормаларына жүгіне отырып, кәмелетке толмағандарға қолданылатын жаза түрлерінің жеке-жеке сипаттамасын беріп көрейік:

1) Белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру. Осы қосымша жазаның ересектерге қолданылатын аналогы «Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру» деп аталады (ҚР ҚК 50-бабы). Кәмелетке толмағандар жас шамасына байланысты мемлекеттік қызметте, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, қаржы ұйымдарында лауазымдарды атқара алмайтындықтан, бұл жазаның жазалаушылық мазмұнын кәсіби қызметтің белгілі бір түрлерімен айналысуға тыйым салу құрайды.

Ересектерге белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру жазасы бір жылдан он жылға дейінгі мерзімге белгіленеді. Ал кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделеріне қарсы кейбір қылмыстар үшін (ҚР ҚК 120-баб. 3-бөл. 5) тарм. және 4-бөлігінде; 121-баб. 3-бөл. 5) тарм. және 4-бөлігін-

де; 122-баб. 2 және 3-бөл.; 124-баб. 2 және 3-бөлігінде; 132-баб. 2, 3, 4 және 5-бөлігінде; 133-баб. 2 және 3-бөлігінде; 134-баб. 4-бөл. 2) тармағында; 312-баб. 3-бөл. 1) және 2) тармағында көзделген), сондай-ақ сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін бұл жаза өмір бойына тағайындалады.

ҚР ҚК 50-баб. 3-бөлігінде бекітілген жалпы ереже бойынша белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру қосымша жаза ретінде Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында тиісті қылмыстық құқық бұзушылық үшін қосымша жаза ретінде көзделмеген жағдайларда да тағайындалуы мүмкін. Демек, бұл жазаны қосымша жаза ретінде тағайындау-тағайындамау мәселесін соттың өзі шешеді. Алайда кәмілетке толмағандардың құқықтары мен мүдделеріне қарсы кейбір қылмыстар үшін және сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін бұл жаза міндетті түрде тағайындалуы тиіс.

Қылмыстық заңда кәмілетке толмағандарға белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру жазасын қолданудың бір ғана ерекшелігі айтылған: ол бір жылдан екі жылға дейінгі мерзімге ғана тағайындалады.

Белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру кәмілетке толмағандарға қолданылатын жаза түрлерінің ішіндегі жалғыз қосымша жаза. Сот тәжірибесінде кәмілетке толмағандарға қарастырылып отырған жаза түрі мүлде қолданылмайды. Жалпы ғалымдар қауымы да, тәжірибе қызметкерлері де кәмілетке толмағандарға қосымша жаза тағайындау қажеттігіне күмәнмен қарайды.

2) Айыппұл. Айыппұлдың жазалаушылық мазмұнын сотталған адамнан мемлекеттің кірісіне ақша өндіріп алу арқылы оны мүліктік шектеулерге ұшырату құрайды, осы себепті айыппұл мүліктік жазалар қатарына жатады (ҚР ҚК 41-бабы).

Айыппұлдың мөлшері қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кезде қолданыста болған айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір санымен есептеледі, сонымен қатар қолданыстағы қылмыстық заңнамада айыппұлды пара сомасына немесе құнына еселеп есептеу мүмкіндігі көзделген.

Айыппұл қылмыстық теріс қылықтар үшін де, қылмыстар үшін де тағайындалатын бір реттік негізгі жаза түріне жатады. Қылмыстық теріс қылықтар үшін айыппұл айлық есептік көрсеткіштің жиырма бестен бес жүзге дейінгі шегінде, ал қылмыстар үшін – айлық есептік көрсеткіштің бес жүзден он мыңға дейінгі шегінде тағайындалады. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексі айыппұл жазасын қолдану аясын елеулі түрде кеңейтті: қолданыстағы қылмыстық заңнамада айыппұл ауыр қылмыстар үшін де көзделеді.

Айыппұл мөлшерін жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығын және сотталған адамның мүліктік жағдайын ескере отырып, сот

айқындайды.

ҚР ҚК-нің 81-баб. 3-бөлігінде кәмілетке толмағандарға айыппұл қолданудың екі ерекшелігі аталған:

а) Кәмілетке толмағандарға айыппұл айлық есептік көрсеткіштің оннан екі жүз елуге дейінгі мөлшерінде тағайындалады. Көріп отырғанымыздай, айыппұлдың мөлшері кәмілетке толмағандар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтың түріне (теріс қылық немесе қылмыс) тәуелді емес.

ә) Айыппұл кәмілетке толмаған сотталған адамның дербес табысы немесе өндіріп алуға жарайтын мүлкі болған жағдайда ғана тағайындалады. Бұл ереже жеке жауаптылық қағидасына орай тұжырымдалған, яғни қылмыстық құқық бұзушылық үшін сол құқық бұзушылықты жасаған адамның өзі ғана жауап беруі керек. Жазаның үшінші адамдарға кері ықпал тигізуіне жол беруге болмайды. Егер кәмілетке толмағанның дербес табысы немесе мүлкі болмаса, сот тағайындаған жазамен байланысты құқықтық шектеулерге оның ата-анасы, қорғаншылары мен қамқоршылары ұшыраған болар еді.

3) Түзеу жұмыстары. Түзеу жұмыстары Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық заңнамасында айтарлықтай өзгерістерге ұшыраған жаза түрлерінің қатарына жатады. Қазір түзеу жұмыстарының жазалаушылық мазмұнын сотталған адамның жалақысынан айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір санына сәйкес келетін мөлшерде мемлекет кірісіне ақша өндіріп ала отырып, оны негізгі жұмыс орны бойынша еңбекке тарту және сотталған адамның жалақысының (ақшалай үлесінің) жиырмадан қырық пайызға дейінгі мөлшерін ай сайын мемлекет кірісіне аударып отыру құрайды (ҚР ҚК 42-бабы). Демек, түзеу жұмыстары тағайындалған адам да мүліктік шектеулерге ұшырайды.

Түзеу жұмыстары қылмыстық теріс қылықтар үшін де, қылмыстар үшін де тағайындалатын негізгі жаза түріне жатады. Қылмыстық теріс қылықтар үшін түзеу жұмыстары айлық есептік көрсеткіштің жиырма бестен бес жүзге дейінгі шегінде, ал қылмыстар үшін – айлық есептік көрсеткіштің бес жүзден он мыңға дейінгі шегінде тағайындалады.

ҚР ҚК-нің 81-баб. 4-бөлігінде кәмілетке толмағандарға түзеу жұмыстарын қолданудың екі ерекшелігі аталған:

а) Кәмілетке толмағандарға түзеу жұмыстары айлық есептік көрсеткіштің оннан екі жүз елуге дейінгі мөлшерінде тағайындалады. Көріп отырғанымыздай, бұл жазаның мөлшері де кәмілетке толмағандар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтың түріне (теріс қылық немесе қылмыс) қарай жіктелмейді.

ә) Түзеу жұмыстары кәмілетке толмаған сотталған адамның дербес табысы немесе тұрақты кірісі бар болған жағдайларда ғана тағайындалады.

Сонымен қатар түзеу жұмыстары еңбекке қа-

білетсіз деп танылған адамдарға, тұрақты жұмысы жоқ адамдарға немесе өндірістен қол үзіп оқу орындарында оқитын адамдарға (оқу орындарының күндізгі бөлімінде оқитындарға) тағайындала алмайды. 17-18 жас шамасына дейін кәмелетке толмағандардың басым бөлігі, әдетте, орта мектепте немесе колледжде оқиды. Демек, кәмелетке толмағандардың басым бөлігіне түзеу жұмыстары объективті себептерге байланысты тағайындала алмайды.

Біздің ойымызша, қоғамдық қауіптілік дәрежесі әртөктес қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға айыппұл жазасының бірдей мөлшерінің көзделуі әділдік қағидасына кереғар келеді. Сол себепті қылмыстық заңнамада айыппұл және түзеу жұмыстары түріндегі жазалардың қылмыстық теріс қылықтар үшін бір бөлек, қылмыстар үшін бір бөлек мерзімін көздеу қажет деп санаймыз.

4) Қоғамдық жұмыстарға тарту. Қоғамдық жұмыстар сотталған адамның жергілікті атқарушы органдар қоғамдық орындарда ұйымдастыратын, белгілі бір біліктілікті талап етпейтін тегін қоғамдық пайдалы жұмыстарды орындауынан тұрады (ҚР ҚК 43-бабы).

Бұл жазаға тартылған адамдар бірқатар құқықтық шектеулерге ұшырайды: біріншіден, адам біліктілікті талап етпейтін жұмыстарға тартылады; екіншіден, жұмысы үшін жалақы алмайды. Бұрын қолданыста болған қылмыстық заңнама бойынша қоғамдық жұмыстарға сотталған адамдар бұл жазаны жұмыстан немесе оқудан бос уақытында ғана өтейтін. Жаңа қылмыстық заңнама бойынша сотталған адам қоғамдық жұмыстарды өтеу уақытына негізгі жұмыс орны бойынша еңбек міндеттерін орындаудан босатылады. Соңғы жайт бұл жазаны мүліктік шектеулермен ұштастыра отырып, оның жазалаушылық әсерін күшейтеді, себебі сотталған адам негізгі жұмыс орнындағы жалақысынан да айырылады.

Қоғамдық жұмыстарға тарту – қылмыстық теріс қылықтар үшін тағайындалатын мерзімдік негізгі жаза. Тұрақты жұмыс орны бар адамдарға ол алпыс сағаттан үш жүз сағатқа дейін белгіленеді. Қоғамдық жұмыстардың ұзақтығы күніне төрт сағаттан аспауы керек, ал егер сотталған адамның тұрақты жұмыс орны немесе оқуы болмаса, жаза мерзімі күніне сегіз сағатқа дейін, бірақ аптасына қырық сағаттан аспауы керек.

Қоғамдық жұмыстарға тартудың кәмелетке толмағандарға қолданған кездегі ерекшеліктері ҚР ҚК 81-баб. 5-бөлігімен реттеледі:

а) оның мерзімі қырық сағаттан бір жүз елу сағатқа дейін қысқартылады;

ә) он алты жасқа дейінгі адамдардың бұл жаза түрін орындау ұзақтығы – күніне екі сағаттан, ал он алтыдан он сегіз жасқа дейінгі адамдар үшін күніне үш сағаттан аспауы керек;

б) кәмелетке толмағандар қоғамдық пайдалы

жұмыстарды оқудан немесе негізгі жұмысынан бос уақытында орындайды;

в) сот біліктілікті талап етпейтін қоғамдық пайдалы жұмыстарды анықтағанда кәмелетке толмаған адамның қолынан келетін жұмыстарды таңдайды.

Жоғарыда келтірілген заң талаптарын тәжірибе жүзінде қолдануда белгілі бір қиындықтар туындайды. Айталық, тәжірибе қызметкерлері «бос уақыт» деп нені түсінуі керек? Біз «оқудан бос уақыт» деген ұғыммен кәмелетке толмағанға өз бетімен сабаққа дайындалу үшін, үй тапсырмасын орындау үшін, қосымша үйірмелер мен секцияларға қатысу үшін қажетті уақыт қамтылмауы тиіс деп санаймыз. Мәселені басқаша түсіну кәмелетке толмағанның қалыпты рухани және тәни дамуын қамтамасыз ету мақсатына жауап бермейді.

Кәмелетке толмаған адамның қолынан келетін жұмыстарды анықтау да оңай шаруа емес. Себебі «қандай да бір жұмысты орындау кәмелетке толмағанның қолынан келе ме?» деген мәселені шешкен кезде кәмелетке толмағанның тәни жай-күйін ескеру керек пе, әлде оның тиісті дағдыларының болып-болмауын да ескеру керек пе деген қосымша сауал туындайды.

5) Бас бостандығын шектеу. Қылмыстар үшін тағайындалатын бас бостандығын шектеу жазасы, аты айтып тұрғандай, сотталған адамның еркін жүріп-тұру құқығын шектеумен ұштасады және сотталған адамның тұрғылықты жері бойынша қоғамнан оқшауланбай өтеледі (ҚР ҚК 44-бабы).

Ересектерге қолданғанда бұл жазаның аясында сотталған адамға бір жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге пробациялық бақылау белгіленеді. Пробациялық бақылау аясында уәкілетті орган сотталғандардың сот жүктеген міндеттерді орындауына және олардың мінез-құлқына бақылау жүргізеді, сондай-ақ олардың әлеуметтік-құқықтық көмек алуына жәрдем көрсетеді.

Жаңа қылмыстық заңнама бойынша тұрақты жұмыс орны немесе оқуы жоқ бас бостандығын шектеуге сотталған адамдар (жүкті әйелдерді, үш жасқа дейінгі жас балалары бар әйелдерді, үш жасқа дейінгі жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектерді, елу сегіз жастағы және ол жастан асқан әйелдерді, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерді, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектерді қоспағанда) жергілікті атқарушы органдар айқындайтын орындарда, бірақ жылына екі жүз қырық сағаттан аспайтын мерзімге мәжбүрлі еңбекке тартылады.

Бас бостандығын шектеу жазасы тағайындалған адамдарға сот төмендегі міндеттерді орындауды жүктейді: а) сотталған адамның мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органға хабарламай, тұрақты тұрғылықты жерін, жұмысын, оқуын ауыстырмау; ә) белгілі бір орындарға бармау; б) алкогольмен,

нашақорлықтан, уытқұмарлықтан, жыныс жолдары арқылы берілетін аурулардан емделу курсынан өту; в) отбасын материалдық қолдауды жүзеге асыру. Бас бостандығын шектеу жазасы тағайындалған адамдарға сот жүктейтін міндеттер аясы аталғандармен шектелмейді: сот сотталған адамға оның түзелуіне және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алуға ықпал ететін басқа да міндеттерді орындауды жүктеуі мүмкін.

Бас бостандығын шектеудің кәмелетке толмағандарға қолданған кездегі ерекшеліктері ҚР ҚК 81-баб. 6-бөлігімен реттеледі:

а) кәмелетке толмағандарға бас бостандығын шектеу бір жылдан екі жылға дейінгі мерзімге тағайындалады, ал бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның өтелмеген бөлігін бас бостандығын шектеуге ауыстыру жағдайында жазаның қалған өтелмеген бөлігінің бүкіл мерзіміне тағайындалады;

ә) кәмелетке толмағандар бас бостандығынан шектеу кезінде мәжбүрлі еңбекке тартылмайды.

б) Бас бостандығынан айыру. Кәмелетке толмағандарға қолданылатын жазалар ішіндегі ең ауыр, қоғамнан оқшаулаумен байланысты жаза – бас бостандығынан айыру. Бұл жазаның аясында қылмыс үшін сотталған адам түзеу мекемелеріне орналастыру арқылы қоғамнан оқшауланады.

Кәмелетке толмағандар (үкім шығару кезінде он сегіз жасқа толмаған адамдар) бас бостандығынан айыру жазасын ересектерден бөлек, жалпы (бас бостандығынан айыруға алғаш рет сотталған еркек жынысты кәмелетке толмағандар, сондай-ақ әйел жынысты кәмелетке толмағандар) немесе күшейтілген (бұрын бас бостандығынан айыруды өтеген еркек жынысты кәмелетке толмағандар) режимдегі тәрбиелеу колонияларында өтейді.

Жалпы ереже бойынша бас бостандығынан айыру жазасы алты айдан он бес жылға дейінгі, ал аса ауыр қылмыстар үшін – жиырма жылға дейінгі мерзімге не өмір бойына белгіленеді, абайсызда жасалған қылмыстар үшін бас бостандығынан айыру он жылдан аспайды (ҚР ҚК 46-бабы).

Кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру жазасы жалпы ереже бойынша алты айдан он жылға дейінгі мерзімге тағайындалады, ал ауырататын мән-жайлар кезінде адам өлтіргені немесе терроризм актісі үшін не қылмыстық құқық бұзушылықтардың біреуі ауырататын мән-жайлар кезінде адам өлтіру немесе терроризм болып табылатын олардың жиынтығы бойынша он екі жылдан аспайтын мерзімге тағайындалуы мүмкін (ҚР ҚК 81-баб. 7-бөл.).

Бас бостандығынан айыру жазасын тағайындау тәжірибесінде қылмыстық заңның бұл жазаның ең жоғарғы мерзімі туралы талаптары әрқашан сақтала бермейді. Мысалы, Солтүстік Қазақстан облыстық сотының үкімімен Петропавл қаласы-

ның тумасы кәмелетке толмаған М. пайдакүнемдік ниетпен жасаған адам өлтіру қылмысы үшін 10 жыл бас бостандығынан айыруға, тұрғын үй-жай-ғазаңсыз кіру жолымен бірнеше мәрте жасалған тонау үшін 5 жыл бас бостандығынан айыруға, жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтірумен ұштасқан қарақшылық үшін 8 жыл бас бостандығынан айыруға, өмір мен денсаулыққа қауіпті күш қолданумен ұштасқан автомобилді талан-тараждау мақсатынсыз айдап кеткені үшін 6 жыл бас бостандығынан айыруға, алдын ала сөз байласқан адамдар тобы тұрғын үй-жайға заңсыз кіру жолымен жасаған ұрлыққа көмектесткені үшін 3 жыл бас бостандығынан айыруға, ірі мөлшердегі ұрлыққа көмектескені үшін 5 жыл бас бостандығынан айыруға сотталады. Қылмыстардың жиынтығы бойынша ішінара қосу тәсілін қолдана отырып облыстық сот М.-ға 12 жыл бас бостандығынан айыру жазасын тағайындайды. Қадағалау алқасы бұл жағдайда бас бостандығынан айыру жазасының ең жоғарғы мерзімі 10 жылдан аспауы керек деп тауып, сот шешімін заңсыз деп таниды.

Әрине, келтірілген мысалда қадағалау алқасының шешімі негізсіз. М.-нің әрекеттерінде қылмыстардың жиынтығы бар, ал жиынтыққа кіретін қылмыстардың біреуі – ауырлатушы мән-жайларда жасалған адам өлтіру. Бұл жағдайда оған 12 жыл бас бостандығынан айыру жазасын тағайындауға болады [3; 47] .

Бас бостандығынан айыру тиімділігі өте төмен жазалар қатарынан саналады. Бұл жазаға сотталған адамдар арасында қайталап қылмыс жасау оқиғалары (рецидив) өте жиі кездеседі. Д.С.Чукмаитовтың мәліметтеріне қарағанда, бас бостандығынан айыру жазасына алғаш рет сотталғандардың шамамен алғанда 50 пайызы жаңа қылмыс жасайды [3; 88]. Осыған орай қылмыстық заңнамада бас бостандығынан айыру жазасын қолдануға қатысты мынадай қатаң шектеу көзделген: онша ауыр емес қылмыс немесе қазаға ұшыратумен байланысты емес ауырлығы орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру жазасы мүлде тағайындалмайды.

Кәмелетке толмағандарға жаза тағайындаудың да өзіндік ерекшеліктері бар. Кәмелетке толмағандарға жаза тағайындаудың арнайы ережелері ҚР ҚК-нің 82-бабында бекітілген. Бұл норма жаза тағайындаудың ҚР ҚК 52-бабында көзделген жалпы негіздерінің талаптарын толықтырып қана қоймайды, сонымен қатар оларды нақтылай түседі. Біріншіден, қылмыстық заңның кінәлі тұлғасын есепке алу қажеттігі туралы жалпы нұсқаулары кәмелетке толмаған тұлғаның психикалық даму деңгейі (мысалы, психикасының бұзылуы, сабырсыздық, қызбалық және т.б.) [4] мен өзге де тұлғалық ерекшеліктерін тура көрсету арқылы нақтыланған. Екіншіден, кәмелетке толмағандар-

дың істері бойынша әділ жаза тағайындау үшін маңызы болған ретте кәмелетке толмаған адамның тұлғалық дүниетанымы мен мінез-құлық уәждемесінің қалыптасуына елеулі ықпал еткен мән-жайлар ажыратылады: өмір сүруі мен тәрбиеленуінің жағдайлары (мысалы, отбасындағы сәтсіз жағдай, ата-ананың, басқа туысқандардың жасөспірімдерге дөрекілікпен, кейде қатыгездікпен қарауы және т.б.), оған жасы жағынан үлкен адамдардың ықпалы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Борчаивили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (Том 1) /Под ред. Генерального Прокурора Респу-

блики Казахстан А.К. Даулбаева. Алматы: Жеті жарғы, 2015. 500 с.

2 Қараңыз: Борчаивили И., Интыкбаев М. Уголовная ответственность несовершеннолетних: Учебное пособие. – Алматы, 2007. – 56 с.

3 Чукмаитов Д.С. Рецидив преступлений как важнейший критерий эффективности уголовно-правового воздействия //Право и государство. – 2014. - №2(63). - С.86-91.

4 «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстары және оларды қоғамға қарсы іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 11 сәуірдегі № 6 нормативтік қаулысы //URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P02000006S_

Джанибекова Айнур Маулетовна

старший преподаватель, Атырауский государственный университет им.Х.Досмухамедова

Кайрова Умит Жумабаевна

преподаватель, Атырауский государственный университет им. Х.Досмухамедова

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

Түйін. Мақалада акционерлік қоғамдардың құқықтық реттеу мәселелері қарастырылған және олардың негізгі мақсаттарына қарай мынадай топтарға бөлінетіндігі сөз етілген. Акционерлік компанияның басшылығы мен басқарудағы лауазымды адамдар арасындағы өзара тартыс. Үшінші тұлғалардың (және т.б. бизнес көшбасшылары, жоғары лауазымды тұлғалар), акционерлік қоғамдардың басып алуы. Акционерлік қоғамдар және мажоритарлық акционерлерді корпоративтік бопсалау (жасыл пошта). Акционерлік қоғамдардағы миноритарлық акционерлерді жойып жіберу.

Summary. The article deals with the problems of legal regulation of shareholding companies, which is divided into the following groups depending on their main purposes. The confrontation between the shareholders for management positions in the management of the company. Capture of third parties (business leaders, set high officials, etc.) joint-stock companies. Corporate blackmail (greenmail) joint-stock companies and majority shareholders. Wipe the minority shareholders of the joint-stock companies.

Проблемами правового регулирования акционерных обществ являются деструктивные действия субъектов, которые в зависимости от их основной цели подразделяются на следующие группы:

1. Противостояние между акционерами за руководящие должности в управлении акционерного общества.
2. Захват третьими лицами (крупными предпринимателями, высоко поставленными чиновниками и т.д.) акционерных обществ.
3. Корпоративный шантаж (гринмейл) акционерных обществ и мажоритарных акционеров.
4. Вытеснение миноритарных акционеров из акционерных обществ.

Необходимо учитывать, что такие действия совершаются, как правило, высокообразованными лицами, якобы в рамках законности и правопорядка, используя все упушения и «лазеек» законодательств об акционерном обществе. Основная задача рассмотрения данных деструктивных действий заключается в том, чтобы разработать эффективные нормы после внесения которых в ряд законодательных актов, об акционерном обществе позволит их пресечь и предупредить.

Целью противостояния между акционерами за руководящие должности в управлении акционер-

ного общества заключается в получении акционерами выгоды от хозяйственной деятельности акционерного общества. Большинство акционерам недостаточно получать дивиденды по своим акциям, они хотят больше доходов, больше выгоды и весьма значительных размеров и так чтобы в одночасье стать непомерно богатыми. Этого можно добиться только в том случае, если акционеры сами будут ежедневно управлять и контролировать акционерным обществом. Акционеры знают, что лично им нельзя получать выгоды от хозяйственной деятельности акционерного общества, и все же, используя все возможные «лазейки» законодательства об акционерном обществе, возможно, свои административные ресурсы, необходимые финансовые средства, они этого непременно достигают. Имея доступ к компетенциям руководителя органа акционерного общества, например, генерального директора, акционер имеет возможность заключать сделки, а также имеет возможность совершать множество иных действий в угоду личных интересов на вид правомерных[1].

Целью захвата третьими лицами акционерных обществ заключается в приобретении их имущества по значительной низкой стоимости. Дело в том, что приобрести имущества акционерного общества через захват даже с расходами на использование административных ресурсов и на других средств обойдется намного дешевле, нежели приобретать аналогичные имущества в нормальных обстоятельствах. Имеются множество методов захвата акционерных обществ, в том числе ими могут быть и корпоративный шантаж, например, целью занять место в совете директоров в условиях, когда крупные пакеты акций держат небольшое количество акционеров. Однако самым распространенным способом захвата акционерного общества является враждебное (недружественное) поглощение. На уровне законодательств нет отличия между понятиями слияния и поглощения, так как в законодательстве понятие поглощение не предусмотрено[2].

Целью корпоративного шантажа акционерных обществ и мажоритарных акционеров является либо совершить отчуждение акций по выше рыночной цене, либо получить какое-либо вознаграждение, например, должность в совете директоров. Вместе с тем, корпоративный шантаж используется в качестве меры защиты и в качестве способа достижения каких-либо корыстных це-

лей. На практике корпоративный шантаж в сфере акционерных отношений называют гринмейл. Лица, осуществляющие корпоративный шантаж, называют гринмейлеры. В качестве гринмейлеров обычно выступают миноритарные акционеры. Шантаж, в настоящее время по уголовному кодексу Республики Казахстан, как в действующей, так и в новой редакции не является уголовным правонарушением, а выступает способом совершения некоторых преступлений. Ни в одном из уголовных правонарушений против собственности и в сфере экономической деятельности в уголовном кодексе Республики Казахстан не установлен шантаж как способ их совершения. Таким образом, с юридической точки зрения, действия акционера, совершающий корпоративный шантаж считаются правомерными и направлены на защиту своих субъективных прав. В действительности, они являются действиями, влекущие вредные последствия, на основе которых достигаются корыстные цели. Возникновение корпоративного шантажа обусловлено несовершенством действующего законодательства, наличием большого количества миноритарных акционеров.

На практике в отношении акционерных обществ и мажоритарных акционеров применяются следующие методы корпоративного шантажа:

1. Постоянные требования о проведении внеочередного собрания.
2. Жалобы в государственные органы с целью возбуждения проверок в отношении общества, его должностных лиц и крупных акционеров.
3. Жалобы в уполномоченный орган по рынку ценных бумаг, по не предоставлении в срок копий документов.
4. Признания собраний акционеров недействительными так как, например, не включены в списки кандидатов для назначения на должности (в списки для голосования) какого-либо лица.
5. Предъявление исковых заявлений на нарушение прав акционеров.
6. Предъявление исковых заявлений к членам Совета директоров.

В общем виде процесс корпоративного шантажа происходит следующим образом. Гринмейлер приобретает (или уже владеет) небольшим количеством акций акционерного общества (в некоторых случаях достаточно и одной акции). Затем шантажист следует по заранее продуманному плану, чтобы осложнить жизнь общества, которая является его целью. Гринмейлер изводит общество постоянными требованиями о проведении внеочередных общих собраний акционеров, о предоставлении ему большого объема документов, включая финансовую и бухгалтерскую отчетность, пишет многочисленные жалобы во все государственные органы об имеющихся якобы фактах нарушения его прав как миноритарного акционера, подает иски в суд

и прочее. Любую ошибку управления акционерного общества гринмейлер может использовать в своих целях. Опасность корпоративного шантажа достаточно велика – прежде всего в силу ее внезапности. Часто акционерному обществу бывает очень сложно выдержать такой натиск, кроме того, силы общества «распыляются», юристы общества просто вынуждены отбиваться от многочисленных запросов, жалоб, исков и т.п. [3].

Вытеснение миноритарных акционеров из акционерных обществ

В условиях противостояния между акционерами за руководящие должности в управлении и захвата акционерного общества миноритарные акционеры создают им лишь некоторые препятствия и затруднения в частности, предъявляют жалобы и исковые заявления. Поэтому мажоритарные акционеры стремятся вытеснить миноритарных акционеров из акционерного общества. Используется три следующих способа вытеснения миноритарных акционеров из акционерного общества:

1. Уменьшить доли миноритарных акционеров в уставном капитале путем проведения дополнительной эмиссии акций.
2. Вынудить миноритарных акционеров якобы добровольно продать им акций по значительной ниже рыночной цене путем создания для них невыгодных обстоятельств.
3. Изъять акций миноритарных акционеров путем консолидации акций.

Мажоритарные акционеры могут уменьшить пакеты акций миноритарных акционеров через проведение дополнительной эмиссии акций. Решения общего собрания акционеров по вопросам проведения дополнительной эмиссии, принимаются квалифицированным большинством от общего числа голосующих акций общества, т.е. большинство в размере не менее 3/4 и при этом у акционера появляется право приобрести акции соразмерно тому, что у него уже имеется. Однако у большинства миноритарных акционеров на использование права преимущественной покупки акций, как правило, нет свободных средств. Таким образом, у мажоритарных акционеров в результате приобретения дополнительных акций увеличивается влияние на деятельность акционерного общества, а у миноритарных акционеров не только уменьшается такое влияние, но и снижается процент доходов от акций. От таких действий миноритарные акционеры могут себя защитить, если они будут обладать правом требовать от общества выкупить у них акций по рыночной, но ниже номинальной стоимости и оспаривать цену выкупа через суд. Вместе с тем, в пункте 1 статьи 27 Закона РК об АО, указывающий случаи обязательного выкупа размещенных акций обществом по требованию акционера, не предусмотрен случай выкупа акций обществом при проведении дополнительной эмиссии акций

[4]. В этой связи, целью предоставить возможность защищать миноритарными акционерами свои законные интересы при проведении дополнительной эмиссии акций необходимо пункт 1 статьи 27 Закона РК об АО дополнить следующими случаями:

1) принятие общим собранием акционеров решения об увеличении количества объявленных акций общества или изменении вида размещенных объявленных акций общества;

2) принятие решения о выпуске ценных бумаг, конвертируемых в простые акции общества;

3) принятие решения советом директоров о размещении (реализации), в том числе о количестве размещаемых (реализуемых) акций в пределах количества объявленных акций, способе и цене их размещения (реализации).

Мажоритарные акционеры для того, чтобы миноритарные акционеры вынуждены были продать им свои акции по низкой цене, могут на общем собрании акционеров принять решение о невыплате дивидендов по простым акциям общества в течение неопределенного срока. По статье 14 Закона

РК об АО акционер имеет право получать дивиденды, однако право требования выплаты дивидендов у него возникает только после принятия такого решения общим собранием акционеров, в то же время п. 1 ст. 23 Закона РК об АО предоставляет право общему собранию принять решение о невыплате дивидендов по простым акциям общества[5].

Использованная литература:

1. *Ионцев М. Г. Акционерные общества. Правовые основы. Имущественные отношения. Защита прав акционеров. Москва, 2003г.*

2. *Закон Республики Казахстан «Об акционерных обществах» от 13 мая 2003 года*

3. *Нурсеитов Э. О. Акционерное общество и ценные бумаги: Учет, правовое регулирование, аудит Алматы, 2004г.*

4. *Закон Республики Казахстан «Об акционерных обществах» от 10 июля 1998 года.*

5. *Экономика. и жизнь -1994, №9, Приложение Ваш партнер №9.*

Кемпирова Жанар Сеиловна

Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова
Докторант института послевузовского образования, г. Караганда, jhanara_k@mail.ru

ИНСЦЕНИРОВКА СОБЫТИЯ МНИМОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ КРИМИНАЛЬНОЙ ИНСЦЕНИРОВКИ

Резюме. В статье рассмотрены способы сокрытия преступления, в частности инсценировка события мнимого преступления как разновидность криминальной инсценировки. Выделены признаки, направленные на сокрытие преступления, а также представлена классификация признаков инсценировок, направленных на сокрытие мнимого преступления.

Ключевые слова: преступление, способ, сокрытие, инсценировка, преступник, негативные обстоятельства, классификация, признаки, субъект, событие.

Түсінік. Мақалада қылмысты жасырудың тәсілдері, соның ішінде криминалдық жасаған судың түрлері ретінде жалған қылмыстың жасаған су оқиғалары қарастырылған. Белгіленген нышандар қылмысты жасыруға бағытталған, сонымен қатар жалған қылмысты жасыруға бағытталған жасаған су белгілерінің саралануы ұсынылған.

Түйінді сөздер: қылмыс, тәсіл, жасыру, жасаған су, қылмыскер, жағымсыз жағдайы, жіктеу, белгілер, субъект, оқиға.

Summary. The article reviewed ways to conceal the crime, in particular the re-enactment of the events alleged crime as a type of crime reenactment. Allocated signs, designed to hide the crime, as well as a classification of signs of performances aimed at covering up the alleged crimes.

Keywords: crime, process, concealment, dramatization, criminal, negative circumstances, classification, evidence, subject, event.

При исследовании проблем расследования и использования негативных обстоятельств нельзя вновь и вновь не обращать внимание на то, что криминалистическая инсценировка как наиболее содержательная часть знаний негативных обстоятельств. В трудах многих ученых инсценировка сокрытия преступления выступала в качестве объекта инсценировки события преступления. В зависимости от объекта возможны инсценировки иного преступления, некриминального события, отдельных обстоятельств события либо инсценировки инсценировок. Наиболее распространенными являются инсценировки иного преступления, это объясняется тем, что скрыть преступление легче, придав ему видимость другого, чем выдать его за некриминальное событие.

Следует заметить, что инсценировка является одним из самых сложных способов в распознавания сокрытия преступления. Виновный в совершении преступления, всегда старается скрыть свои следы, чтобы уйти от наказания, тем более, в настоящее время преступления становятся все более

изошренными. Малышкин П.В. в своей статье указывает, что «наиболее значимой для расследования преступления является характеристика действий, направленных на сокрытие преступления, так как именно они становятся основным камнем преткновения на пути установления истины по делу» [1].

Несмотря на то, что большинство авторов таких как Медведев С.И., Белкин Р.С., Баранов Е.В. и др. изучали инсценировку события мнимого преступления как разновидность криминальной инсценировки выделяя ее в качестве самостоятельной классификационной группы и инсценировки события преступлений, углубленного изучения данного вида не предпринималось.

Необходимость изучения данных инсценировок обусловлена произошедшими в стране политическими и экономическими преобразованиями. Преступники уяснили, что создание инсценировок события мнимого преступления может являться выгодным в материальном плане криминальным видом деятельности/2/. Тем самым увеличивая резко, например, случаев инсценировок изнасилований, краж, грабежей, разбойных нападений и других преступлений.

Предположительно, целью таких инсценировок является скрыть совершенное преступление, либо совершить преступление, скрыть аморальный поступок или скрыть совершение иного преступления, а также привлечения к себе общественного внимания, получения политического капитала.

Так, Фадеев В.И. ограничивает инсценировки исследуемого вида от сходных форм криминальной деятельности и выделяет пять признаков инсценировок, направленных на сокрытие преступления, имевшего место в действительности: 1) по направленности действия создателя инсценировки лжесобытия преступления; 2) по структуре деятельности, направленной на создание инсценировки; 3) по уровню подготовки и исполнения; 4) по способу совершения инсценировки события преступления; 5) по степени общественной опасности/3/.

Хотелось бы отметить, что предложенные разработки данного автора представляют собой попытку восполнить существующий пробел, вооружив практических работников знанием основных положений методики разоблачения инсценировок события мнимого преступления. Рассмотрим более подробно данные признаки.

Направленность действия создателя инсценировки преступного события. Как правило, инсценировка содержит в себе систему маскировочных

действий для возникновения подлинной картины происшествия в целях скрытия преступления, отдельных его элементов, а также своего участия в совершении преступления. С помощью видоизменения места происшествия преступник желает создать представление у работников правоохранительных органов и иных лиц о подлинности инсценируемого происшествия, замаскировать истинное правонарушение деяние и помешать расследованию преступления, привлечению виновных к уголовной ответственности. Данный признак же наоборот направлен на создание видимости совершения преступления. То есть создавая обстановку направляет следствие на то, что данное преступление было совершено кем то, тем самым подталкивая лицо, осуществляющее досудебное расследование на активный поиск.

Второй признак рассматривая структуру деятельности по созданию инсценировки, направлен на то, чтобы ввести в заблуждение следствие. То есть имеет место два последовательно сменяющих друг друга события:

- деятельность виновного, направленная на совершение преступления;
- деятельность виновного, направленная на создание инсценировки.

Тем самым каждое из этих событий, оставляя изменения, образующиеся в объектах материального мира под механическим, химическим и другим воздействием в ходе совершения преступления, образуют на месте совершения преступления две следовые обстановки, накладываемые друг на друга.

Уровень подготовки и исполнения инсценировки события. Здесь уделяется особое внимание к подготовке и исполнению инсценировки события. Замышляя совершение преступления, выбирая способы его осуществления и сокрытия, преступник строит мысленную модель своих действий, воспроизводя в ней всю систему своих предстоящих действий/4/. Преступник тщательно разрабатывает план инсценируемого события и исполнение его в действие. Содержание и детализация зависит во многом от уровня воссоздающего воображения субъекта, а выбор и сочетание действий по совершению преступления от изобретательности и осведомленности. То есть создатель инсценировки события мнимого преступления должен предусмотреть в своем сценарии способы оставления следов имитируемого события и способы наведения сотрудников правоохранительных органов на инсценируемое место события.

По способу совершения инсценировки события преступления. Совокупность данных, характеризующих способ совершения преступления, является одним из основных элементов его криминалистической характеристики. «Способ совершения преступления – это система взаимосвязанных и взаимообусловленных действий, с помощью которых

преступник достигает своей цели...»/5/. Сущность сведений о способе совершения преступления заключается в возможности использования этих данных при выдвижении следственных версий о преступнике и его розыске, определении осведомленности и подготовленности лица, совершившего преступление, установлении наиболее вероятных мест нахождения следов преступника.

Общий анализ всех вероятных целей инсценировки можно классифицировать по следующим критериям, которые могут преследовать разные цели, а именно:

- 1) сокрытие самого события преступления;
- 2) сокрытие преступного характера;
- 3) сокрытие участия и заинтересованности в нем преступника;
- 4) сокрытие преступления, с целью подставить другого человека.

Помимо целей инсценировок выделяются и иные классификационные основания, в зависимости от которых можно подразделить вид криминальной деятельности. Например, Р.С. Белкин предлагает различать инсценировки по способу легализации и длительности воздействия. В зависимости от способа легализации, выделяет следующие классификационные группы/6/:

- 1) рассчитанные на обнаружение их в результате сообщения исполнителя инсценировки или связанных с ним лиц;
- 2) рассчитанные на обнаружение посторонними лицами.

В зависимости от длительности воздействия:

- 1) рассчитанные на то, что подлинное событие не будет установлено вообще;
- 2) рассчитанные на получение преступником выгоды во времени (например, для подыскания убежища, сокрытия похищенного и т.д.).

Помимо этого, мы полагаем, что в данную градацию можно включить способы совершения преступления, связанные с вовлечением третьих лиц. Здесь такое вовлечение может преследовать цель, как отвлечение внимания сотрудников правоохранительных органов и создание у них ложного представления о событии.

Пятый признак включает в себя степень общественной опасности. При инсценировке события мнимого преступления возникает вероятностная угроза привлечения к уголовной ответственности и осуждение невинного человека. Инсценировка события мнимого преступления может привести к социальной либо межнациональной розни, на этом фоне спровоцировать массовые беспорядки, либо реализовать политические, военные или иные устремления.

Проводя анализ вышеуказанного нам хотелось бы включить шестой признак инсценировки, направленный на сокрытие события преступления, такой как субъект совершения преступления.

Субъект инсценировки исполняет несколько ролей: инициатора инсценировки, разработчика сценария, исполнителя инсценировки, а в некоторых случаях и потерпевшего от воображаемого посягательства. Мотивы действия инсценировщика весьма разнообразны. Это может быть и месть, и корысть, и желание привлечь к себе внимание общественности, подчеркнуть свою социальную значимость. Иногда мотивом инсценировки может стать боязнь ответственности, общественного осуждения за какой-то общественно порицаемый поступок. Хотелось бы отметить также, что лицо, осуществляющее инсценировку мнимого события преступления ради убедительности может демонстрировать на себе последствия преступления, симулировать болезненное состояние, соответствующее тяжести совершенного над ним «насилия».

Таким образом мы хотим привести ниже схему признаков инсценировок, направленных на сокры-

тие мнимого преступления.

В заключении, хотелось бы отметить, что, по нашему мнению, признаки, позволяющие отграничить инсценировки события преступления от «традиционных» инсценировок, то есть инсценировок, направленных на сокрытие преступления, имевшего место в действительности можно классифицировать по следующим основаниям:

По направлению намерения скрыть преступление, которое в свою очередь классифицируется на инсценировку, осуществляемую для укрывания преступного события в целом, инсценировку, осуществляемую для маскировки отдельных обстоятельств в целом (например, инсценировка, осуществляемая для сокрытия места совершенного преступления, времени, субъекта, умысла, а также мотивов преступления), а также на инсценировку, совершаемую для укрывания некриминального события. По объекту инсценировки подразделяются на инсценировку,

осуществляемую для сокрытия преступления путем создания обстановки иного преступления, инсценировку, осуществляемую для сокрытия преступления, путем создания обстановки преступления, инсценировку некриминального события, а также инсценирование самой инсценировки.

По субъекту инсценировки классифицируются на совершаемые маскируемое преступление одним лицом или группой, осуществляемые маскируемое преступление иными лицами и осуществляемые маскируемое преступление преступниками в соучастии с иными лицами.

По уровню подготовки и исполнения осуществления инсценировки – инсценировка, выполняемая преступниками до совершения преступления, т.е. при подготовке к совершению преступления, либо во время совершения преступления или иного некриминального события, а также после совершения преступления или некриминального события.

По месту осуществления инсценировки преступного события – инсценировка, совершаемая на месте совершения преступления и инсценировка, совершаемая на месте, не совпадающим с местом совершения преступления.

Таким образом, при раскрытии преступлений, связанных с инсценировкой события необходимо исследовать каждый обнаруженный факт, явление с различных точек зрения, подтверждать наблюдаемые признаки, так как модели и версии происшествия могут быть ошибочными.

Список использованной литературы:

1. Малышкин П.В. «Способы сокрытия преступления и его место в структуре способа совершения преступления // Следователь». Федер.издание. – М., 2009, №1.
2. Фадеев В.И. Расследование криминальных инсценировок. – М.: Норма. 2009.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В.3т., Т.3. М.: Юрист, 1997.
4. О.В. Трубкина. Статья на тему: «Характеристика действий преступника по подготовке к инсценировке наступления страхового события как основного способа совершения мошенничества в отношении материальных интересов страховых компаний» научный журнал «Вестник Вост.-Сибирского института МВД России».
5. Белкин Р.С. Следственный осмотр. //Криминалистика. Учеб.для средних юридических школ. – М., 1959.
6. Криминалистика: Учебник / Отв. Ред. Б. М. Нургалеев — Караганда: Болашақ-Баспа, 2009.
7. Зорин, Р.Г., Криминалистическое обеспечение распознавания и использования негативных обстоятельств стороной защиты при формировании алиби – лжеалиби, КазНУ им аль-Фараби. Серия юрид. - № 3, 2011.
8. Колдин А.В. Процессуально-криминалистические проблемы исследования источников информации, дис. канд. юрид. наук, - Новгород.: 2005.
9. Васильев А.Н. Основы следственной тактики. Автореф. диссер. на соис. уч. ст. докт. юрид. наук. - М.: 1962. 12 с.; Веществен.доказательства. - М., 2002.
10. Медведев С.И. Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступлений. – Волгоград, изд. «Волгоградская правда», 1973.

Мамитова Жанат Аскарвна
магистр права, г.Астана, janmami@mail.ru

О РЕГЛАМЕНТАЦИИ ВОПРОСОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В ОТДЕЛЬНЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРАХ

Түйін. Мақалада халықаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы құжаттарды аралық әсермен қарау арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды халықаралық-құқықтық реттеудің маңыздылығы қарастырылады. Белгілі бір жағдайларға байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың түрлі шаралары анықталды. Бұл өз кезегінде «сыбайлас жемқорлық» түсінігінің өзінің көпәспектлі екенін білдіруі мүмкін.

Резюме. В статье рассмотрена важность международно-правовой регламентации противодействия коррупции через призму международных антикоррупционных документов. И ввиду определенных обстоятельств, вызванных универсальным характером, региональными особенностями, выявлены различные меры противодействия коррупции, что может свидетельствовать о многоаспектном определении самого понятия «коррупция».

Summary. The article considers international legal regulation significance of anti-corruption through the spectacle of international anti-corruption documents. And in view of certain circumstances caused by universal nature and regional peculiarities different anti-corruption actions have been detected, that may witness multi-aspect determination of the “corruption” notion itself.

Формирование современного понятия «коррупция» охватывает несколько тысячелетий и связано с классовой организацией общества, образованием государства и права. Одно из первых упоминаний о коррупции чиновников, – как указывают отдельные исследователи, – можно встретить в архивах Древнего Вавилона (24 век до н. э.), а позднее и в знаменитых Законах вавилонского царя Хамурапи (19 век до н. э.) [1, с.106].

В международных актах понятие коррупции стало предметом обсуждения сравнительно недавно. Более того, при анализе деятельности международных организаций такое направление не выделялось. Так, например, А.Н. Калядин, В.И. Маркушина, Г.И. Морозов, Р.А. Новиков, В.С. Пожарский, В.Г. Шкунаев в 80-е годы XX века при классификации глобальных проблем противодействия на три группы ни к одной из них не отнесли данное антисоциальное явление [2, с. 263]. Главной причиной такого «отсутствия», на наш взгляд, можно выделить слабую активность государств того периода по объединению.

Относительно широкий круг международных договоров объясняется отдельными вопросами регулирования, сферой действия, территориальными особенностями и многим другим. Более подробное изучение каждого элемента системы позволит

сформировать дефиницию коррупции, основные формы и методы борьбы с ней, рекомендации международных сообществ. При этом следует учитывать тот факт, что разработчиками конвенций, кодексов, рекомендаций предоставлен алгоритм действий, нарабатанный опытом тех стран, которым удалось минимизировать коррупцию и которые имеют важное значение для формирования единого правового пространства и сближения правовых систем разных государств. Кроме того, это создает благоприятные условия для эффективного международного сотрудничества в сфере борьбы с коррупционной преступностью.

С обретением независимости Республика Казахстан стала новым членом мирового сообщества. Такой статус наряду с признанием наделил страну определенными обязательствами, к которым можно отнести формирование национальной стратегии противодействия преступности в соответствии с международными стандартами.

Из всей полиморфичной системы международных структур в качестве организации первоочередной важности следует выделить такую международную организацию, как Организация Объединенных Наций и ее фундаментальные антикоррупционные документы – Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка», принятый резолюцией 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1979 года и Конвенцию ООН против коррупции от 31 октября 2003 года, ратифицированную Законом РК от 4 мая 2008 года № 31-IV «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции».

Следует отметить, что Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка» является первым международным документом, раскрывающим понятие коррупции. Согласно данному Кодексу, под коррупцией понимается: «совершение или не совершение какого-либо действия при исполнении обязанностей или по причине этих обязанностей в результате требуемых или принятых подарков, обещаний или стимулов или их незаконное получение всякий раз, когда имеет место такое действие или бездействие» [3, с. 483].

Присоединившись к Конвенции ООН против коррупции, Казахстан, в свою очередь, вошел в систему международного сотрудничества, что значительно расширило возможности в розыске и выдаче лиц, скрывшихся от уголовного преследования за границей [4, с. 110].

Конвенция ООН против коррупции вобрала в себя комплекс мер по предупреждению корруп-

ции (Глава II), вопросы криминализации, систему совершенствования правоохранительной деятельности (Глава III), международное сотрудничество, меры по возвращению активов, механизм обмена информацией.

В Конвенции ООН против коррупции, как отметил профессор М.А. Сарсембаев, содержатся нормы, заключившие в себе оригинальные идеи и мысли, которые могли бы стать основой немалого числа норм национального антикоррупционного права каждого государства-участника [5, с. 24].

В Отчете по оценке антикоррупционных инструментов для парламентариев более полно отмечена ценность деятельности организации. В нем, в частности, говорится: «Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции достигла почти универсальной ратификации и создала глобальный импульс в поддержку борьбы с коррупцией» [6, с. 3].

Конвенция ООН против коррупции является первым юридически обязательным глобальным инструментом борьбы с коррупцией, что обеспечивает государства-участники набором стандартов, мер и правил, которые могут и должны применяться в соответствующих странах» [6, с. 3].

Главными целями Конвенции определены: содействие принятию и укреплению мер по борьбе с коррупцией и ее предупреждению; поощрение, облегчение и поддержка международного сотрудничества и техническая помощь в предупреждении коррупции и борьбе с ней; поощрение честности, неподкупности, ответственности и надлежащего управления публичными делами и публичным имуществом [7].

Понятие коррупции в Конвенции раскрывается через перечень коррупционных деяний и тем самым расширяется круг субъектов коррупционных преступлений. Кроме того, в Конвенции присутствуют нечеткие формулировки, способствующие его неоднозначному толкованию и имплементации. Так, анализ статей Конвенции свидетельствует о декларативности некоторых положений Конвенции, а не обязательности, что приводит к двойным стандартам их применения (например, «в пределах своих возможностей» (ст. 13), «может принять» (ст. 27) «могут рассматривать» (ст. 34)).

Конвенция ООН против коррупции для уголовно-правовой политики Республики Казахстан имеет большое значение. В ней закреплены рекомендации по криминализации страной-участницей 12 общественно опасных деяний.

Помимо рекомендаций о внесении соответствующих изменений в Особенную часть УК РК в Конвенции также имеются рекомендации по приведению в соответствие с ней институтов соучастия и неоконченной преступной деятельности (ст. 27 УК РК), вины (ст. 28 УК РК), срока давности (ст. 29 УК РК).

Следует отметить, что большинство рекомендаций имплементированы в новое уголовное законодательство страны, что свидетельствует о стремлении Казахстана противодействовать коррупции посредством методов и мер, одобренных международным сообществом. Вместе с тем ряд рекомендаций не нашел своей реализации во многих странах. Так, согласно положениям Конвенции, в каждом государстве-участнике необходимо создание специального подразделения по борьбе с коррупцией, а именно органа «осуществляющего предупреждение коррупции при помощи проведения соответствующей политики, ее координации, а также расширения и распространения знаний по вопросам предупреждения коррупции», а «не о практическом подразделении, занимающимся непосредственно борьбой с коррупцией» [8, с. 81-82].

Таким образом, Конвенция ООН против коррупции, несмотря на ее спорные положения, является правовой основой для приведения национального законодательства государств-участников в соответствие с эффективными мерами противодействия коррупции, признаваемыми международным сообществом.

Взаимосвязь коррупции с организованной преступностью, в том числе ее транснациональными формами, способствовала включению антикоррупционных норм в Конвенцию против транснациональной организованной преступности, подписанную в Палермо 13 декабря 2000 года и ратифицированную Законом РК от 4 июня 2008 года № 40-IV «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности».

В Палермской Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности вопросам борьбы с коррупцией посвящен ряд норм (ст.ст. 8, 9, 10), в которых закреплены уголовно-правовые, уголовно-процессуальные и криминологические аспекты.

Предметом коррупции, согласно положениям Палермской Конвенции, выступают любые выгоды, определенные единым термином «какое-либо неправомерное преимущество». В понятие коррупции в качестве окончанных составов преступлений включаются как обещание, предложение дачи взятки, так и вымогательство взятки, а также соучастие в указанных преступлениях.

Палермская Конвенция рекомендует признавать в качестве субъекта коррупционных преступлений не только физические и юридические лица, но и публичные должностные лица, а также иностранные публичные должностные лица и международные гражданские служащие. Такое выделение субъектов, носящих транснациональный характер, наравне с организованной преступностью имеет немаловажное значение, так как устанавливает высокую степень общественной опасности и закреп-

пление соответствующих изменений в уголовном законодательстве стран-участниц.

Анализ норм, содержащихся в Палермской Конвенции ООН, свидетельствует об отсутствии в ней определения коррупции, она ограничивается лишь понятием взяточничества. Вместе с тем положения данной Конвенции широко раскрывают предмет и субъект коррупционных деяний.

ООН, помимо Конвенций, принимает большое количество иных видов документов, также имеющих важное значение для противодействия коррупции. К ним следует отнести Декларацию ООН о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих организациях, утвержденную резолюцией 51/191 Ассамблеи от 16 декабря 1996 года. Особенностью данной Декларации является не рекомендательный, а императивный характер ее норм. В частности, Декларация обязывает страны-участницы установить эффективным и скоординированным образом уголовную ответственность за дачу взяток иностранным государственным должностным лицам.

Кроме того, Декларация требует разрабатывать и поощрять разработку кодексов поведения в области предпринимательской деятельности, стандартов или оптимальной практики, которые запрещают коррупцию, взяточничество и связанные с ними противоправные действия при осуществлении международных коммерческих операций (ч. 6), а также изучить возможность признания незаконного обогащения государственных должностных лиц или избранных представителей преступлением (ч. 7) [9].

На наш взгляд, понятия «коррупция» и «взяточничество», указанные в Декларации ООН о борьбе с коррупцией и взяточничеством, в международных коммерческих операциях тождественны и раскрываются через характеристику форм подкупа: активного (пп. «а» п. 3) и пассивного (пп. «b» п. 3). Вместе с тем субъектный состав коррупции, предмет и сфера ее существования могут быть истолкованы достаточно широко. Содержание понятия «подкупа» по смыслу пп. «а», «b» п. 2 Декларации охватывается как совершение должностным лицом или избранным представителем какого-либо государства действий, входящих в его служебные обязанности, так и неисполнение указанными лицами своих служебных обязанностей в связи с той или иной международной коммерческой операцией. Предметом подкупа могут являться не только денежные средства, подарки, но и иные выгоды, характер которых в международном акте не конкретизирован. Необходимо отметить, что важным свойством предмета коррупции является неправомерность указанных выгод.

Наряду с вышеуказанными документами в вопросах противодействия коррупции важную роль играет и принятый резолюцией 51/59 от 12 дека-

бря 1996 года Генеральной Ассамблеи ООН Международный кодекс поведения государственных должностных лиц. Следует особо отметить, что положения данного Международного кодекса стали основой при разработке Этического кодекса государственных служащих Республики Казахстан, утвержденного указом Президента РК от 29 декабря 2015 года № 153.

Международный кодекс поведения государственных должностных лиц содержит принципы, основные правила поведения, обязательства государственных должностных лиц перед обществом и государством. Так, в ч. 4 Кодекса отмечено, что государственные должностные лица не используют свое официальное положение для неподобающего извлечения личных выгод или личных финансовых выгод для своих семей. Они не участвуют ни в каких сделках, не занимают никакого положения, не выполняют никаких функций и не имеют никаких финансовых, коммерческих или иных аналогичных интересов, которые несовместимы с их должностью, функциями, обязанностями или их отправлением. Если провести параллель с отечественным законодательством, то можно заметить, что неисполнение норм Международного кодекса влечет уголовную, административную и гражданско-правовую ответственность [10].

Наиболее полное понимание коррупции и мер борьбы с ней нашло свое выражение в «Практических мерах борьбы с коррупцией» – руководстве, подготовленном секретариатом Восьмого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, август-сентябрь 1990 года) [11].

Анализ этого документа показывает, что отличительными чертами рекомендованного мировому сообществу понимания коррупции являются:

1. Включение в содержание соответствующего понятия широкого круга нарушений коррупционного характера: этических (нравственных), дисциплинарных, административных и уголовно-правовых, выражающихся в противозаконном использовании своего служебного положения субъектом коррупционного нарушения.

2. Ограничение круга субъектов коррупционных деяний государственными должностными лицами. Применительно к коррупционным деяниям, в которых предполагается получение чиновником незаконных преимуществ (имущества, услуг или льгот), круг субъектов таких деяний дополняется физическими и юридическими лицами, предоставляющими эти преимущества чиновникам [11].

Данный подход, однако, не является на сегодня доминирующим во всех странах мирового сообщества и в мировой науке. Ряд государств тяготеет к расширению содержания коррупции как социально-правового явления, прежде всего, за счет включения в круг потенциальных субъектов коррупци-

онных деяний всех государственных служащих, а не только должностных лиц, а также руководителей негосударственных хозяйствующих субъектов [12, с. 260-261]. Существует множество определений, но полной ясности и правовой точности нет. Конечно, коррупция, скорее, синтез социального и криминологического понятия, чем правового, поэтому ее надо рассматривать не как конкретный состав преступления, а как совокупность родственных видов деяний. Краткое и емкое определение, которое используется в Справочном документе ООН о международной борьбе с коррупцией, таково: «Коррупция – это злоупотребление государственной властью для получения выгод в личных целях» [13, с. 29]. То есть коррупция, прежде всего, это злоупотребление служебными полномочиями.

Наряду с ООН немаловажное значение имеет Организация экономического сотрудничества и развития. В качестве одного из основных антикоррупционных документов ОЭСР является Конвенция по борьбе с подкупом должностных лиц при осуществлении международных коммерческих сделок, заключенная в Париже 17 декабря 1997 года.

В данной Конвенции четко определены понятия «иностранный должностное лицо» (ст. 1), «подкуп данных лиц», ответственность юридических лиц (ст. 2), вопросы юрисдикции (ст. 4), наличие возможности отмывания денег после совершения подкупа (ст. 7) и другое [14].

По мнению Э.Л. Сидоренко, главная цель Организации состоит в создании единого и внутренне согласованного правового поля для преследования физических и юридических лиц, занимающихся подкупом иностранных должностных лиц, в каком бы государстве они не находились. В этом контексте сохранение правовых традиций государства – претендента на участие в Организации рассматривается не иначе как препятствие для создания универсального правового пространства [15, с. 86].

Следует отдельно остановиться на антикоррупционных документах Евросоюза, так как в них отмечается прогрессивность и разноплановость принимаемых мер. Вместе с тем отметим, что Республика Казахстан не является членом Совета Европы и, как следствие, на нее не распространяются международные правовые акты Евросоюза.

В Конвенции Совета Европы 1999 года «Об уголовной ответственности за коррупцию» под коррупцией понимается «использование государственными, муниципальными или иными публичными служащими (в том числе депутатами и судьями) либо служащими коммерческих или иных организаций (в том числе международных) своего статуса для незаконного получения имущества, прав на него, услуг или льгот (в том числе неимущественного характера) либо предоставление названным лицом такого имущества, прав на него,

услуг или льгот (в том числе неимущественного характера)» [16].

Более расширенное определение понятия субъекта коррупционных деяний, предусмотренное в Рекомендациях № R (2000)10 Комитета министров Совета Европы о кодексах поведения для государственных служащих, принятая на 106 сессии Комитета министров 11 мая 2000 года, помимо принципов и мер, закрепленных в Международном кодексе поведения государственных должностных лиц, наравне с государственными служащими определило любое лицо, работающее в частной структуре, которое выполняет задачу оказания публичных коммунальных услуг. Кроме того, достаточно четко определен алгоритм действий государственного служащего после того, как ему станет известно о нарушениях данного Кодекса другими государственными служащими [17].

Международно-правовая база государств, имевших одно историческое прошлое, включает документы, принятые Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ. К ним относятся Модельный закон СНГ «О борьбе с коррупцией», принятый на 13 пленарном заседании МПА СНГ (постановление МПА СНГ от 3 апреля 1999 года № 13-4); Основы законодательства об антикоррупционной политике: модельный закон: принятый на 22 пленарном заседании МПА СНГ (постановление МПА СНГ от 15 ноября 2003 года); О противодействии коррупции (новая редакция): модельный закон, принятый на 31 пленарном заседании МПА СНГ (постановление МПА СНГ от 25 ноября 2008 года № 31-20). Следует отметить, что юридической силой в отношении стран-участниц СНГ данное модельное законодательство не обладает, а носит сугубо рекомендательный характер в целях унификации правовых систем государств единого пространства и эффективного международного сотрудничества в противодействии коррупции.

И, наконец, очерчивая пределы всего многообразия антикоррупционных документов, можно указать на ратифицированные Республикой Казахстан, нормы которых обязательны для применения на территории нашей страны.

На сегодня Республикой Казахстан ратифицированы два международных антикоррупционных документа – Конвенция ООН против коррупции от 31 октября 2003 года, ратифицированная законом РК от 4 мая 2008 года № 31-IV, и Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 13 декабря 2000 года, ратифицированная законом РК от 4 июня 2008 года № 40-IV. Данные два инструмента в достаточной мере способны обеспечить Республике Казахстан эффективное противодействие коррупции при принятии и исполнении обязательств, указанных в них. Результативность использования указанных документов будет освещена в параграфе «Эффек-

тивность отдельных норм антикоррупционных конвенций, имплементированных в уголовное законодательство Республики Казахстан».

Таким образом, анализ международно-правовых документов антикоррупционного характера позволяют сделать следующие выводы.

Значение международных антикоррупционных документов для Республики Казахстан несравненно велико. Мировое сообщество благодаря данным нормам, определяющим высокую общественную опасность коррупции для безопасности и порядка всех государств, формирует универсальные инструменты минимизации, борьбы, предупреждения, пресечения коррупции во всех ее проявлениях. Для Республики Казахстан участие в международных нормативно-правовых актах по противодействию коррупции имеет также приоритетное значение, как в целях интеграции Казахстана в мировое сообщество, так и для выработки совместных мер борьбы с коррупцией, в частности, с транснациональной. Кроме того, Казахстан имеет достаточно прочные основы для того, чтобы отечественное антикоррупционное законодательство соответствовало международным стандартам.

Литература

1. Ванцев В.А. *Этапы развития понятия коррупции. Современная уголовная политика в сфере борьбы с транснациональной организованной преступностью и коррупцией. Материалы третьего парламентского международного «круглого стола» по проблемам борьбы с транснациональной преступностью.* – Иркутск-Москва: АО «Центр ЮрИнфо», 2002. – 106 с.
2. *Актуальные проблемы деятельности международных организаций: Теория и практика / Под ред. Г.И. Морозова.* – М.: Международные отношения, 1982. – 352 с.
3. *Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, в сфере борьбы с преступностью, оказания правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам / Сост. Межибовская И.В., Мухамеджанов Э.Б.* – Алматы: Жеті Жарғы, 2001. – 680 с.
4. Каиржанова С.Е. *Международный опыт и вопросы международного взаимодействия в сфере противодействия коррупции и обеспечения экономической безопасности // Актуальные проблемы противодействия коррупции и обеспечения экономической безопасности: Научные труды Академии финансовой полиции.* – Вып. 14. – 2013. – С. 106-116.
5. Сарсембаев М.А. *Зарубежные стратегии борьбы с коррупцией и обогатение опыта противодействия коррупции в Казахстане // Актуальные проблемы борьбы с коррупцией в Республике Казахстан на современном этапе: Мат-лы Республикан.* науч.-практ. конф. – Астана: ArtPrint, 2012. – С. 15-25.
6. *Anti-Corruption Assessment Tool for Parliamentarians: [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://gopacnetwork.org> (Дата обращения: 10.02.2015).*
7. *Конвенция ООН против коррупции от 31 октября 2003 года // Официальный сайт: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000031>*
8. Номоконов В. А. *Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней: Монография.* – Владивосток, 2004. – 200 с.
9. *Декларация ООН о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих организациях, утвержденная резолюцией 51/191 Ассамблеи от 16 декабря 1996 года: [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.un.org> (Дата обращения: 15.10.2016).*
10. *Международный кодекс поведения государственных должностных лиц, принятый резолюцией 51/59 Генеральной Ассамблеи ООН от 12 декабря 1996 года: [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.un.org> (Дата обращения: 16.10.2016).*
11. *Предупреждение преступности и уголовное правосудие в контексте развития: реальности и перспективы международного сотрудничества: Мат-лы Восьмого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями.* – Нью-Йорк: ООН, 1990 (пер. с англ.).
12. *Права человека: Сборник международных договоров.* – Нью-Йорк: ООН, 1989. – 474 с.
13. Нукунов М.О. *Коррупционные преступления: криминологический и уголовно-правовой анализ: Дис. ... канд. юрид. наук.* – Алматы, 1999.
14. *Конвенция по борьбе с подкупом иностранных должностных лиц при осуществлении международных коммерческих сделок от 21 ноября 1997 года: [Электронный ресурс] Режим доступа: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31117932#pos=5;-185 (Дата обращения: 19.09.2016).*
15. Сидоренко Э.Л. *Антикоррупционные стандарты ОЭСР и их реализация в национальном уголовном праве (опыт прохождения странами третьей фазы оценки) // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения.* – 2014. – № 1 (44). – С. 85-89.
16. *Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию от 27 января 1999 года: [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121544/ (Дата обращения: 20.05.2015).*
17. *Рекомендация № R (2000)10 Комитета министров Совета Европы о кодексах поведения для государственных служащих, принятая на 106 сессии Комитета министров от 11 мая 2000 года: [Электронный ресурс] Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1026664#pos=2;-185 (Дата обращения: 20.05.2015).*

Нурмухан Арай Жексенбаевна

Қазақ-орыс халықаралық университетінің 2-ші курс магистранты, Ақтөбе қ.

Ғылыми жетекші: Жумагазиева Райса Шамшединовна
заң ғылымының кандидаты, доцент, raisa_zerip@mail.ru

ҚОР БИРЖАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІНЕ ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Түйін. Бұл мақалада автор қор биржасының құқықтық реттелуіне қатысты мәселелерді зерттеп, қолданыстағы жаңа заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Резюме. В данной статье автор исследует проблемы, касающиеся проблем правового регулирования деятельности фондовых бирж и в связи с этим автор вносит новые предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Summary. In this article the author examines the issues relating to the problems of legal regulation of the activities of stock exchanges and in this connection the author makes a new proposal to improve existing legislation.

Тірек сөздер: Қор биржасы, құқықтық реттелуі, мәселелер, Қазақстан Республикасы.

Ключевые слова: Фондовая биржа, правовое регулирование, проблемы, Республика Казахстан.

Tags: Stock Exchange, subject to the legal issues, the Republic of Kazakhstan.

Қор биржасы деген бағалы қағаздар сатып алынатын және сағылатын негізгі нарық орны. «Биржа» деген термин ежелгі грек сөзі — «бурзэ», яғни әмиян деген мағынаны аңғартады[1]. Алғашқы қор биржасы XVIғ. Голландияда бағалы қағаздар (облигация, содан кейін акция) шығару және сату үшін пайда болған. Ал XVII ғ. биржалар тауар және қор биржасы болып бөліне бастады. Қор биржаларының ең кең түрде дамыған кезі капитализмнің монополизм сатысына өту кезі, яғни XX ғ. бас кезі. Ол уақытта қор биржаларының негізгі операциялары өндіріс кәсіпорындарының акцияларын шығару және сату болды. Биржа өнеркәсіп циклын және жалпы елдің экономикасы мен саясатындағы өзгерістерді қадағалап отыратын барометр сияқты. Сондықтан қор биржасы өнеркәсіптің өрістеу фазасында экономиканың өсуіне, ал дағдарыс фазасында оның баяулауына себепші болады[2].

Қазақстанның қор нарығы өзін инвестициялық механизм ретінде әлі де көрсете алған жоқ. Республиканың елбасы Н.Ә. Назарбаев қаржы секторы реформасын аяқтап және бағалы қағаздар нарығын шығаруға шақырады және де оны реттеуде мемлекеттің үлкен ролін айтады. Мемлекет мұнда екі түрлі қатысады: берілген қызметтің заңдылығын қанағаттандыратын гарант ролінде және дербес қатысушы-комитет ретінде. Қор нарығында мем-

лекеттің кәсіби және реттеу қызметін біріктіру - бұл көрініс әлемде көп, бірақ бағалы қағаздар нарығының басқа қатысушылардың дамымауына байланысты үкіметтің дұрыс есептелмеген қадамы нарықтың жалпы станациясына әкелуі мүмкін[3]. Қор нарығының проблемаларының тиімділігі ролінің кілті - меншік қатынасы. Осы қатнастар ғана қоғам типін және мақсатты бағытын, әлеуметтік және экономика-технологиялық құрылымын анықтайды. Меншік қатнастары материалдық қажеттіліктермен байланысты болғандықтан қор биржасындағы қызмет әлеуметтік-экономикалық жағдайға, республиканың даму темпіне тікелей әсер етеді. Қор нарығы нарықтық экономикада ерекше бөлінеді, ал қор нарығының ең маңызды бөлігі қор биржасы, сондықтан да қор биржасына ерекше көңіл бөлу керек. Бұл нарықтың сату-сатып алуының объектісі арнайы тауар - бағалы қағаздар. Қазір қалыптасып келе жатқан мемлекеттік бағалы қағаздар және жаңа комитеттерінің агрессиялық әсері бар, көп жағдайда шынайы активтері жоқ мемлекеттік нарықтың орнына кәсіпкерлік, түрғын, кәсіпорындардың құрылысындағы инвестициялық проекттерге қызмет көрсететін қор нарығы пайда болу керек деген пікірмен толық келісеміз[4]. Бұл жаңа замануи көзқарас қалыптастыру қажеттілігі бар екенінің дәлелі.

Қор биржасы - бұл сауда-саттықтардың ұйымдастырушылық және техникалық қамтамасыз ету қызметін оларды тікелей сауда- саттықтың дәл осы ұйымдастырушысының сауда жүйелерін пайдалана отырып өткізу жолымен жүзеге асыратын, АҚ- тың ұйымдық құқықтық түрінде құрылған заңды тұлға[5] (2003 ж. шілденің 2- інде № 461- II “Бағалы қағаздар нарығы туралы ” ҚР Заңы 1- бабында 44- тармағы). Қор биржасының айрықша өзгешеліктері ретінде оның коммерциялық емес ұйым болып табылатындығын айтуға болады (коммерциялық емес ұйымдардың ұйымдық - құқықтық түрдегі АҚ- ын құру мүмкіндігі 2003 ж. мамырдың 13- індегі № 415- II “Акционерлік қоғамдар туралы” ҚР Заңы 3- бабы, 3- тармағында көзделген)[6]. Қазақстанның бағалы қағаздар нарығының ағымдағы жағдайын, экономиканың өтпелі кезеңдегі жалпы жағдайымен байланысты дағдарысты деп сипаттауға болады. Бағалы қағаздар нарығы – бұл жалпы нарықтар сияқты экономика-ның жан-жақты дамуынсыз толыққанды түрде қызмет ете алмайтын нарықтың бір сегменті. Қор нарығының

жағдайы бірқатар факторларға байланысты, соның ішінде ең басты ролді инфляция қарқыны алады. Өндірістің құлдырауы және бағаның өсуі тұсыныда қор нарығының көптеген артық-шылықтары жарамсыз болып қалады[7].

Биржа дегеніміз бұл – ұйымдастырылған, дәйекті жұмыс істейтін нарық, онда сұраныс пен ұсыныстың негізінде ресми түрде белгіленетін бағалар бойынша бағалы қағаздар саудасы (қор саудасы), стандарттар мен үлгілер бойынша көтерме сауда (тауар саудасы) немесе валюта саудасы (валюта) іске асырылады.

Биржалық тауар түріне байланысты әлемдік практикада:

- Тауар (тауарлы-шикізат) биржасы;
- Қор биржасы;
- Валюта биржасы болып үшке бөлінеді.

Биржалық сауданың ерекшелігі ретінде, ондағы мәмілелердің әрдайым бір жерде, қатаң белгіленген уақытта – биржалық сеанс өткізу уақытында және де барлық қатысушыларға ортақ, нақты ережелердің болуын айтуға болады. Биржа биржалық құндылықтармен жасыланатын мәмілелердің келісілуі мен орындалуының анық ұйымдастырушылық құрылымын, анық механизмін және мәмілелердің орындалуының сенімділігі жоғары бақылау жүйесін қамтамасыз етеді. Қазіргі нарықтық экономика, соның ішінде қазақстандық экономика, құнды қағаздар мен қор биржаларынсыз қызмет етуі мүмкін емес, олар экономиканың ажырамас бөлшегі болып табылады. Қазіргі таңда қор биржалары нарықтық экономиканы тепе-теңдікте ұстаудың қамтамасыз етушісі. Қазақстан қор биржасы - бұл қор нарығының басты қатысушысының бірі болып есептеледі себебі компаниялардың кең ауқымда инвесторларға акцияларын сатуға мүмкіндік береді, өйткені бағалы қағаздармен сауда-саттықты жүзеге асыру, қор нарығынсыз мүмкін емес. Брокерлік компаниялар - инвесторлар мен қор биржасының арасындағы кәсіби делдалдар болып табылады. Олардың негізгі міндеті биржалық сауданы бақылап олардың құқықтық реттелуін қолдап, барлық клиенттердің операцияларының жүзеге асырылуын және инвесторлардың іс-әрекеттерінің қолданыстағы заңдар мен ережелердің шеңберінде болуын бақылап отыру болып табылады. Біздің елімізде, инвестор міндетті түрде брокерлік компаниядан шот ашуы керек, онсыз қор биржасында тікелей ешкім ешқандай сауда жасай алмайды. Бұл талап, ең алдымен, алаяқтықтан, жоғарғы деңгейдегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен қорғау қажеттілігінен туындап отыр. Қор нарығы барлық инвесторлар үшін тікелей қол жетімді бола, Қазақстан қор биржасы инвесторлардың барлық операцияларын бақылауға және туындаған мәселелер бойынша әрбіреумен жеке байланыс жасауы қажет. Мұндай жағдай алаяқтыққа қарсы тұруды және алдын алуды қиындатады. Барлық инвестор-

ларды брокерлік компаниялардың арасында бөліп берген жөн, сонда олардың әрқайсысы 200-ден немесе 1000 адамды бақылауға алады, бұл өте тиімді, біздің пікірімізше, әр брокерлік компания бұданда аз инвесторларды бақыласа, барлық заңбұзушылық әрекеттердің алдын алып құқықтық реттеу күшейтіліп заңда бекітілгені дұрыс деп есептейміз. Қазіргі кезде Қазақстанда 64 брокерлік компаниялар жұмыс жасайды, олардың көшбасшы болып: «Қазпочта» АҚ және «Асыл-Инвест» есептеледі. Сондай-ақ, брокерлер күнделікті бағалы қағаздар сауда-саттығына кеңесшілердің рөлін атқарады, қай бағалы қағаздардың құндылы екендігі туралы, алдын-ала ескертіп пайда әкелмейтін инвестициялық қадамдардан қорғап қалады, тренингтер өткізеді, әр түрлі деңгейдегі инвесторлар үшін түсіндірме мәліметтер даярлайды, инвестициялық процесті жеңілдету үшін әр түрлі бағдарламаларды әзірлейді. Несие алсаң, алған қаражатыңнан бірнеше есе көп ақшаны банкке қайтару қажет және мүлкінді кепілдікке беріп, қолданыстағы азаматтық заңнама бойынша, ол мүлікке қатысты кепілдіктің мерзімінде оны сату немесе айналымға жіберу құқығынан айырыласың. Ал, ірі инвесторды таып алу оңай емес, ол көп уақыт алады және ол инвестор компанияның бір мүшесі ретінде сенің барлық іс әрекетіне алаласып, түрлі шешімдер қабылдаған кезде кері әсерін жасауыда ықтимал. Сондықтан, ең тиімді жол, бағалы қағаздар нарығына өту. Ал ең өзің құнды қағаздар шығаратын болсаң, барлық күрделі мәселелерді өзің ғана шешесің, ешкім сенің шешімдеріңе араласа алмайды және қаражатты қандай мерзімге алатыныңды, қандай пайыз беріп отыратының, жылына біріретпе, әлде екі ретпе оны компанияның өзі шешеді. Бірақ мұндай шешім қабылдау үшін компанияның жұмыс барысы, құрылымы, құжаттары халықаралық бизнес стандарттарына міндетті түрде сай болуы талап етіледі.

Қор биржасының барлық талаптарына сәйкес болған жағдайда бағалы қағаздар биржаның ресми тізіміне енгізіледі, әрбіреуінің құны белгіленеді, әр инвестор өзінің сауда-саттық терминалынан көре алады. Осы күннен бастап әр инвестор бұл құнды қағаздарды сатып жіберіп немесе сатып алалады, яғни, әр қазақстандық компанияда бұндай мүмкіншілік бар, әр біреуі құнды қағаздар нарығына шыға алады, тек, компанияның жұмыс деңгейі биржаның талаптарына сай келсе болды. Биржаның негізгі талабы, әр компания өзінің бірқалыпты, пайданы әрдайым көп түсіре алатын қабілеті бар екендігін, жеткілікті кірістер әкелетінін, келешекте бизнесін бұданда жоғары деңгейде дамытуға жоспарлары бар екендігін, жаңа технологияларды еңгізуді көздеп отырғандығын дәлелдесе болғаны.

Қазіргі кезде біздің қор биржасындағы акциямен облигациялар жиі сатылымға шығатын құнды қағаздар болып есептеледі. Қолданыстағы

заңнамаларға сәйкес қор нарығында инвесторлар болып, яғни сатып алушылар болып жеке тұлғалар, қазақстан азаматтары, шетел азаматтары немесе компаниялар бола алады. Кәзіргі таңда қор биржасында 10000-ға жуық инвесторлар қызмет етеді, олардың негізгі жұмыстары, олар құнды қағаздарды сатумен және сатып алумен айналысады және олардың бағамдық айырмашылығынан пайда түсіреді. Ал институционалдық инвесторлар болып жеке инвесторлар есем компаниялар есептеледі, мысалы, зейнетақы қоры, банкілер. Зейнетақы қорының салымдарымен, банк клиенттерінің депозиттегі ақшаларының пайда әкелуін ұйымдастырады, оларды инфляциядан қорғайды және олардың пайда әкелуін көздейді. Осы қосымша пайданың арқасында депозиттер бойынша қосымша сыйақы пайзы көбейеді. Қор нарығының екінші үлкен қатысушы, ол- эмитенттер, яғни сатушылар, немесе өз құнды қағаздарын шығаратын компаниялар. Шетелдік тәжірибеге келетін болсақ, Ресейлік қор биржасының мүшелері ретінде, әдетте, заңды тұлғалар танылады. Шетелдік тәжірибеде қор биржасы мүшелерінің категорияларына қатысты әр түрлі көзқарастар қалыптасқан. Кейбір елдерде жеке тұлғаларға көбірек көңіл білдірілсе (АҚШ), басқаларда – заңды тұлғаларға (Жапония, Канада), ал үшінші елдерде (олар көпшілігін құрайды) заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың арасында айырмашылықтар қойылмаған.

Көптеген мемлекеттерде биржалар қызметінде қойылған талаптарға сәйкес келетін шетелдік жеке және заңда тұлғалардың қатысуына рұқсат етілген. Осы ретте кейбір бөлек елдерде (Канада және Франция) шетелдік тұлғалар биржаның мүшелері бола алмайды немесе олардың қатысуына биржаның жарғылық қорында шектеу қойылған. Ресейлік заңнамада бұл мәселе қарастырылмаған. Пайлардың және биржа мүшелерінің саны шектеулі. Ол жарғылық қормен, шығарылатын акциялар санымен және биржаның бір мүшесі иеленетін акциялар көлемімен анықталады. Бұндай тәжірибе әлемнің көптеген елдеріне тән. Сондықтан биржаның жаңа мүшелерін қабылдау жарғымен қарастырылады. Шетелдік тәжірибеде мүшелер санына шектеу қоймайтын биржалар да кездеседі. Бұл жағдайда сауда жүргізу құқығы не биржа басшылығымен, не уәкілетті мемлекеттік органдармен беріледі. Ресейде қор биржасы үшін оның барлық мүшелері теңдей, яғни мәселен тауар биржаларында орын алған сияқты, мүшелердің түрлі категориясының болуына жол берілмеген. Бұл уақытша мүшелікке, аталған биржаның немесе қор бөлімінің мүшесі болып табылмайтын тұлғаларға биржа мүшесінің орнын жалға немесе кепілдікке беруге жол берілмейтін жағдайға әкеп соғады. Шетелдік тәжірибеде, керісінше, қор биржасы мүшелерінің түрлі категорияларын бөліп көрсетеді. Мысалы, Лондон қор биржасының мү-

шелері – фирмалар үш категорияға бөлінеді.

Біріншісі ең маңызды категория. Оған не дилерлер, не брокерлер, немесе бір уақытта дилерлер де брокерлер де болып табылатын биржаның мүшелері жатады. Егер биржаның мүшесі дилерлік қызметпен шұғылданса, онда ол биржада нарықты ұйымдастырушы – «маркет-мейкер» ретінде тіркеле алады. Әдетте, бұндай функцияларды тек ірі фирмалар ғана өздеріне жүктейді. Олардың негізгі функциясы – котировкалардың міндетті кезеңі деп аталатын белгіленген кезеңде бағалы қағаздарды белсенді түрде сатып алу (сату). Нарықты ұйымдастырушылар мәміле жасасқысы келетін бағаларды ұсынады. Ұйымдастырушылар саны айтарлықтай көп болғандықтан, онда олардың арасында бәсекелестік туындайды, ал бұл бағалы қағаздарға деген анағұрлым негізделген бағалардың қалыптасуына жол ашады. Нарықты ұйымдастырушылар котировка барысында екі курсты белгілеуге міндетті: сұраныс (сатып алушы) бағасы мен ұсыныс (сатушы) бағасын. Мысалы, 143 – 6.10x10 түріндегі котировка, нарықты қалыптастырушы 143 пенс бағасымен 10 000 акцияға дейін сатып алуға және 146 пенс бағасымен 10 000 акцияға дейін сатуға дайын екенін білдіреді. Курстар арасындағы айырма (3 пенс) спрэд немесе курстық пайданы құрайды. Лондон қор биржасының екінші категориясын дилер аралық брокерлер құрайды. Бұл бір-бірімен құпия түрде қарым – қатынас жасағысы келетін нарықтың ұйымдастырушыларына делдалдық қызмет көрсететін фирмалар. Дилер аралық брокерлерді қолдану нарықтың ұйымдастырушыларына бәсекелестерінен бағалы қағаздар бойынша өзінің ағымдағы позициясын құпия ұстауға мүмкіндік береді.

Мүшелердің үшінші категориясын ақшалай брокерлер құрайды. Олардың негізгі функциясы – нарықтың ұйымдастырушылары үшін бағалы қағаздарды шеттен алу. Биржаның мүшелеріне қойылатын талаптар мемлекеттік заңнамамен де, сол сияқты биржалардың өздерімен де белгіленеді. Бұған қоса заңдарда әдетте тек биржадағы мүшелікке жалпы талаптар ғана белгіленеді, ал биржа ішіндегі нормативті құжаттар қосымша талаптар қояды. Мысалы, биржа жарғыда мүшелікке үміткер ұйымдардың тізімі болуын, бағалы қағаздармен операция жасаудың тәртібін белгілейтін баптардың болуын, сонымен қатар биржада жұмыс істейтін жеке тұлғаларда квалификациялық аттестаттардың міндетті түрде болу керектігін белгілеуі мүмкін.

Биржа өзінің мүшелеріне келесідей мүмкіндіктер береді:

- биржаның жалпы жиналыстарына және оның істерін басқаруға қатысу;
- басқару және бақылау органдарын сайлауға қатысу және өзі сайлану;
- биржаның мүлкін, онда бар ақпараттарды

және ол көрсететін барлық қызметтерді пайдалану;

- залда өз атынан және өз есебінен де (дилер қызметін атқара отырып), сол сияқты клиенттің атынан және оның есебінен де (брокер қызметін атқара отырып) сауда жүргізу;

- биржаның таратылуынан кейін қалған мүлікті бөлуге қатысу.

Бұған қоса биржа, биржа мүшелерінің міндеттерін де белгілейді. Оларға төмендегілер жатады:

- биржаның жарғысын және биржа ішіндегі нормативті құжаттарды сақтау;

- жарғымен және нормативті құжаттармен қарастырылған тәртіпте, көлемде және әдістермен салымдар мен қосымша жарналар төлеу;

- биржаның қызметін жүзеге асыруға ат салысу.

Қазіргі кезде бізде бірнеше эмитенттер бар, олар: мемлекеттік органдар, яғни, Ұлттық банк, Қаржы министрлігі; Халықаралық ұйымдар, мысалы: «JP Morgan», «Tethus Petroleum»; Жергілікті компаниялар мен корпорациялар: мысалы, компания «Рахат», «КазМунайГаз». Бұл топ ең кеңнен дамыған, құрамына 100 астам компаниялар кіреді. Барлық эмитенттердің мақсаттары бір, олар, өз компанияларын әрі қарай дамыту мақсатында, жаңа жобаларды игеру үшін қосымша пайда түсіру үшін құнды қағаздарды шығарып сатады. Құнды қағаздарды шығарған кезде барлық эмитенттер көптеген күрделі, көпсатыдан тұратын құнды қағаз шығару әрекеттерінен өтеді, бұл сағыда компанияның дамуға мүмкіндігінің бар екендігі, қарыздарының бар жоқтығы, даму тұрақтылығы айқындалады. Сонан соң барлық эмитенттер міндетті түрде халықаралық рейтингтік агентіктерінің бірінде бағалануы қажет, инвесторлар бұл компанияның мүмкіндіктерін айқын көріп отыруы үшін жасалатын шара болып есептеледі.

Осы орайда, айтып кететін жай, халықта, көптеген үміт артатын бизнес өкілдері де халықаралық бизнес стандарттарынан, өкінішке орай, толық хабардар емес, сондықтан, бизнес өкілдері үшін, бизнес өкілдерінің біліктіліктерін арттыруға бағытталған курстар ұйымдастырып, әр қалада,

әр ауданда өткізу қажет, сонда, көптеген азаматтардың белсенділігі арытады, бағалы қағаздар нарығына келеді деп есептейміз. Егер компания бағалы қағаздар шығаруды ұйғарса, ол брокерлік компаниямен байланыс жасап, олармен бірігіп компанияның жұмысын жетілдіруге бағытталған жоспар құрып қор нарығына шығуды жоспарлайды. Барлық қажетті құжаттар дайындалады, яғни: компания туралы мәлімет, құнды қағаздардың айналымы туралы, құны туралы т.б. мәліметтер.

Біздің пікірімізше, шын мәнінде, Қазақстанның кез келген компаниясы қор биржасының талаптарына сәйкес келуі керек және бағалы қағаздарды шығару туралы шешім қабылдай алатындай болуы қажет, сондықтан қолданыстағы, жоғарыда аталған, азаматтық заңнамаларға, бизнеспен айналысатын заңды тұлғаларды әділет министрлігіне тіркеуге алуының бір негізгі талаптарының бірі ретінде, еңгізу қажет деп есептейміз, себебі, бұл біздің еліміздегі бизнес өкілдерінің өрбіп дамып кетуіне, оған қоса халықтың экономикалық және әлеуметтік жағдайының жақсаруына үлкен үлес қосатыны сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қор биржасы <http://bigox.kz/kor-birzhasy/>
2. Б.Жүнісов, Ұ.Мәмбетов, Ү.Байжомартов «Нарықтық экономика негіздері» Алматы 1994ж.
3. Көшенова Б.А. Бағалы қағаздар нарығы. Алматы:// Экономика, 1999ж.
4. Сүтемғенов Н.Д., Таттимбаев К.М. Фондовый рынок //часть II, Алматы, 2002г.
5. 2003 ж. шілденің 2-інде № 461-ІІ “Бағалы қағаздар нарығы туралы” ҚР Заңы (өзгерістермен қосымшалар 31.10.2015 г.)
6. 2003 ж. мамырдың 13-індегі № 415-ІІ “Акционерлік қоғамдар туралы” ҚР Заңы (өзгерістермен қосымшалар 24.11.2015 г.)
7. К.З.Хамитова «Экономика және кәсіпкерлік негіздері» Астана 2007 ж.

Пернеев Даурен Хамитович

Доктор PhD, старший преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин КазГЮУ,
amenova_cool_lady@mail.ru

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В СФЕРЕ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ

Түйін. Нақты мақалада мемлекеттік қаржы бақылауын құқықтық реттеу мәселелері қарастырылған. Мемлекеттік қаржы бақылауының дамуының теориялық негіздеріне және болашақта даму мәселелеріне арналған

Резюме. В статье раскрываются проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. Освещаются теоретические основы, проблемы и перспективы развития государственного финансового контроля.

Summary. In article problems of legal regulation of the state financial control reveal. Theoretical bases, problems and prospects of development of the state financial control are revealed.

Теоретическое исследование системы государственного финансового контроля позволяет утверждать, что контроль как функция финансового и экономического управления во всех его видах и типах - необходимое условие жизнедеятельности.

Система государственного финансового контроля в Казахстане представляет собой регламентированную законодательством деятельность государственных органов по выявлению, предупреждению и пресечению причин и условий нарушений требований нормативных правовых актов в части исполнения, ведения учета и отчетности по государственному бюджету, а также использования грантов, активов государства, гарантированных государством займов, денег от реализации государственными учреждениями товаров (работ и услуг), остающихся в их распоряжении.

Основной целью государственного финансового контроля является обеспечение прозрачности формирования и использования бюджетных средств, улучшение финансовой дисциплины и укрепление эффективности управления государственными финансовыми ресурсами, включая организацию системы управления финансовой и хозяйственной деятельностью государственных органов, организаций с государственным участием или связанных с деятельностью государства [1].

Финансовый контроль представляет собой довольно сложную организационную систему и состоит из следующих элементов: а) субъект контроля; б) объект контроля; в) предмет контроля; г) цели контроля; д) методы осуществления контроля.

В своем широком значении финансовый контроль касается всех финансов, как государственных, так и частных. Однако применительно к финансовой деятельности государства речь может идти, естественно, только о государственном

финансовом контроле. Однако понятие «государственный финансовый контроль» еще не означает, что этот контроль осуществляется только государственными финансовыми органами. Государственный финансовый контроль, оставаясь разновидностью государственного контроля и направлением финансовой деятельности государства, может в отдельных случаях осуществляться и негосударственными субъектами (независимым аудитором). Сфера государственного финансового контроля совпадает со сферой финансовой деятельности государства, которая в свою очередь ограничена сферой государственных финансов [2].

С момента обретения независимости в республике проводится работа по созданию отвечающей требованиям рыночной экономики системы государственного финансового контроля. Основа действующей системы государственного финансового контроля была определена в Конституции Республики Казахстан 1995 года, в которой четко прописаны нормы, касающиеся формирования Счетного комитета, и порядок предоставления отчета об исполнении республиканского бюджета за соответствующий финансовый год.

В соответствии с Бюджетным кодексом Республики Казахстан система государственного финансового контроля представлена государственными органами, осуществляющими внешний и внутренний контроль за исполнением республиканского и местных бюджетов [3].

Вместе с тем, в настоящее время существует ряд проблем, связанных с повышением эффективности деятельности органов государственного финансового контроля, укреплением правовой и совершенствованием методологической основы их функционирования. Так, несмотря на законодательное разграничение внешнего и внутреннего финансового контроля, деятельность государственных органов финансового контроля характеризуется отсутствием целостности, системности и наличием элементов дублирования и параллелизма функций.

Если мы ставим задачу построить в Казахстане эффективное демократическое правовое государство и хотим искоренить коррупцию в стране - нам не обойтись без качественных законов и строгой дисциплины их соблюдения, без действенного и повсеместно осуществляемого финансового контроля.

Установление строжайшей дисциплины в распоряжении финансовыми средствами на каждом уровне бюджетной системы есть главное направление деятельности органов государственного

фи-нансового контроля. Необходимо чтобы каждый государственный чиновник распоряжался вверенными ему ресурсами в рамках закона и максимально эффективно, по-хозяйски, строго ориентируясь на достижение конкретных, значимых результатов, тщательно продумывая оптимальные пути их достижения, изыскивая и вовлекая дополнительные резервы в деле пополнения доходов бюджета.

В финансовой политике Казахстана все в большей степени находят отражение изменения, происходящие в экономике и общественной жизни. Экономические реформы породили новые проблемы, относящиеся к разным сферам и уровням управления, прежде всего к управлению финансовыми ресурсами, состояние которых отражает результативность рыночных отношений в стране. Начавшийся процесс исполнения бюджета по принципу результативности бюджетных расходов требует создания адекватных механизмов государственного финансового контроля, позволяющих выявлять достижение запланированных социально-экономических результатов.

Принимая во внимание масштабы движения финансовых ресурсов, усложнение характера финансовых отношений, важным становится не столько количество выявленных нарушений, сколько повышение эффективности использования государственных финансовых ресурсов, повышение отдачи от использования бюджетных средств. Главным итогом каждого контрольного мероприятия должна быть оценка эффективности использования финансовых ресурсов с конструктивными рекомендациями по улучшению работы проверяемых объектов.

Анализ состояния финансового контроля показывает, что и в центре, и в особенности, в регионах, по существу отсутствует методический инструментарий, приспособленный к потребностям оперативной количественной и качественной оценки эффективности использования финансовых средств, нет обоснованных критериев и показателей эффективности по направлениям формирования финансовых средств. В арсенале контролирующих финансовых органов преобладают в значительной степени устаревшие формы и методы проверок и ревизий. Внимание контролеров сосредоточено главным образом на выявлении фактов нарушений, а не причин их возникновения. Все это не способствует преодолению недостатков при использовании бюджетных средств [4].

В связи с новым ориентиром в бюджетной политике Казахстана - бюджетированием, направленным на результат, оценка степени достижения поставленных перед приоритетными национальными проектами задач, требует ускоренной разработки и внедрения новых методов финансового контроля.

Со всей очевидностью встает вопрос о необходимости значительного повышения качества работы органов финансового контроля на основе

разработки и внедрения соответствующей методологической и методической базы анализа и оценки эффективности использования государственных финансовых ресурсов.

Необходим переход на более высокий уровень качества контрольно-ревизионной работы с использованием современных методов проведения контрольных операций, опираясь на передовой опыт, научные отечественные и зарубежные исследования. В этом плане наибольший интерес представляет применение методов аудита эффективности использования бюджетных средств, системного подхода, функционально-стоимостного анализа, экономико-математических методов.

В новых условиях открытости экономики финансовый контроль характеризуется усилением демократических начал, интеграцией, возрастанием прозрачности финансовых отношений. Применительно к таким условиям финансовый контроль совершенствуется на основе принципов объективности, гласности, научности и профессионализма. Эти принципы в полной мере присущи новому методу контроля - аудиту эффективности. Внедрение в практику такого метода контроля позволяет, как показывает опыт стран с развитой экономикой, повысить результативность и эффективность от использования бюджетных средств, снизить риски до возможно низкого предела.

Основными причинами финансовых нарушений являются отсутствие форм общественного контроля, субъективность внутриведомственного контроля, ограниченные возможности внешнего контроля, слабая финансовая дисциплина хозяйствующих субъектов. Большое число нарушений связано также с незаконным использованием государственного имущества, сокрытием доходов от сдачи в аренду помещений и т. д. [5].

Важной причиной неэффективного использования государственных финансовых ресурсов является отсутствие критериев и норм определения и оценки такой эффективности. Отсюда возникает необходимость разработки системы показателей, способных характеризовать эффективность использования бюджетных ресурсов. Одной из причин, тормозящих повышение эффективности контроля, является недостаточное правовое обеспечение, из-за чего происходит снижение эффективности финансово-кредитной системы в целом.

Согласимся с большинством мнений, необходима не только профессиональная, но и психологическая подготовка кадров, изменение их менталитета, способность воспринимать проверяемую организацию не только с позиций выявления отдельных недостатков. Необходимо анализировать и систематизировать результаты контрольных мероприятий, устанавливать причины возникновения недостатков при выделении и использовании бюджетных средств, определять масштабы бюджетных потерь

от нецелесообразных расходов или неэффективно распоряжения государственной собственностью, давать конструктивные предложения по изменению порядка использования ресурсов бюджета.

Система высшего государственного финансового контроля не может стоять в стороне от мировых тенденций развития, которые связаны не только с возросшими финансовыми возможностями, расширением инвестиционной деятельности, но и их вовлечением в международные хозяйственные связи, а также расширением социального контекста в собственной стране. Высшие органы государственного контроля не могут игнорировать общественный интерес к результатам данной совокупной деятельности, в первую очередь, - направленной на решение наиболее острых вопросов социального развития.

Речь идет о проблеме внешнего контроля, прежде всего, с точки зрения общественной оценки результатов публичных обязательств государством. При этом и законодательная, и исполнительная власть сегодня нуждаются в надежных инструментах, позволяющих выверять процедуры принятия решений, связанных с использованием общественных ресурсов.

Современные аспекты рыночных отношений требуют нового взгляда. Постсоветская привычка думать, что подконтрольные средства были чисто бюджетными и в большинстве случаев безвозвратными. Но сейчас государство все более широко использует имеющиеся ресурсы на возвратной основе, выступая в роли стратегического инвестора. Бюджетные деньги работают в смешанных частно-государственных проектах, в том числе международных, и далеко не всегда являются преобладающими в совокупном капитале акционерных компаний. При этом все более актуальным становится вопрос эффективности их расходования.

Необходимо отметить, другие актуальные проблемы. Государство все чаще передает выполнение публичных обязательств частному сектору. Однако ответственность за такое решение, эффективность создаваемых схем и выработку стратегии управления финансами остается за властью. Другими словами, она обязана оценивать эффективность и результативность предоставления общественных услуг даже в том случае, если непосредственно их не финансирует. Зачастую исполнительные органы используют государственное имущество в процессе развития фондовых и финансовых рынков, не просчитывая перспективы, как для себя, так и для рынка. Вводя в рыночный оборот землю, недвижимость, объекты интеллектуальной собственности, они существенно влияют на состояние финансовой системы и налогооблагаемой базы, но подчас не имеют инструментов для оценки эффективности такой деятельности. Сформировать их - это задача высших контрольных органов. Для этого необходимы новые технологии, способные обеспечивать

управление и оценку по конечным результатам, и, соответственно, методология оценки за исполнением республиканского и местных бюджетов. Существует как централизованный внутренний контроль, осуществляемый Министерством финансов Республики Казахстан, так и децентрализованный, который проводят контрольно-ревизионные службы министерств.

Основным недостатком существующей модели внутреннего финансового контроля является отсутствие глубокого изучения положения дел на объектах контроля из-за несогласованных подходов и методик, что приводит к возможному дублированию и пробелам в процессе контроля. Модель позволяет осуществлять контроль только на соответствие с некоторыми элементами контроля финансовой отчетности, а контроль эффективности остается за ее пределами. Сегодня ревизии и проверки на местах проводятся без соблюдения определенной периодичности, довольно многочисленными органами, по несогласованным планам, каждый раз в своих узковедомственных целях. Почти все ревизии и проверки являются выборочными. А в целом они неизбежно носят хаотичный характер и охватывают только часть бюджетных средств, причем меньшую, и стало быть, дают фрагментарное, а подчас и искаженное представление о формировании и использовании бюджетных средств.

Государство только тогда будет эффективным, когда результативность деятельности каждого органа власти, каждого должностного лица будет оцениваться не по количеству потраченных средств, а по достигнутым результатам.

Для повышения эффективности государственного финансового контроля бюджетных средств, необходимо также законодательно закрепить порядок взаимодействия государственных органов внешнего и внутреннего контроля.

Должны измениться функции и методы работы органов финансового контроля, стиль и методы руководства. В конечном итоге государственный финансовый контроль по своим задачам, формам и методам осуществления должен соответствовать современному экономическому периоду.

Литература:

1. Кузьбожев Э.Н. Государственное регулирование национальной экономики: Учеб.пос. - М., 2005. – 355с.
2. Худяков А.И. Финансовое право РК. Учебник - Алматы, 2002
3. Бюджетный кодекс РК от 04.12.2008г. -www.adilet.kz
4. Муратова С.А. Вопросы финансовой стабильности Казахстана на современном этапе. Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (Электронный ресурс) - www/itg.an.kz.
5. Мельников В.Д. Основы финансов. Учебник. – Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2005, 560с.

Zhantore Ulsara Nematullakzy

School of Management science and engineering, Nanjing University of Science and Technology,
Nanjing, China, 210094, sara_coner88@mail.ru

Zhou Xiaohu

School of Management science and engineering, Nanjing University of Science and Technology,
Nanjing, China, 210094, njuzxh@gmail.com

Kurmanbayeva Uldana

International language faculty, Kazakh-Turkish International University, Turkestan, Uldana0110@mail.ru

THE RESEARCH OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF CHINESE INTERNATIONAL INVESTMENT ENTERPRISES IN KAZAKHSTAN

Summary. *Social responsibility of international investment companies in corporate social responsibility caused concern and hot debate. With the constantly increase of international investment companies in economic life of Kazakhstan, especially from China country. It requires the government to continue opening up, treating international investment companies and domestic enterprises equally without discrimination in laws and policy, exerting first mover advantage of the social responsibility. Whether Chinese investment companies contributed the same strength for the socio-economic sustainable development of Kazakhstan and the deterioration trends of increasing environmental pollution.*

As in Kazakhstan increasing FDI (Foreign Direct Investment), and the increasingly important role of foreign investment capital in the domestic economy, people started to pay attention to fulfil the social responsibility in international investment companies. In this paper research questions: how many Chinese international enterprises are operating and implementing CSR (Corporate Social Responsibility)? In which fields doing business? Explanation of CSR's role to Chinese international enterprises in Kazakhstan? Give some new recommendation to through the construction "One belt, One road" Kazakhstan and China are expanding the opening level will effectively promote the adjustment of economic structure and to develop economic partnership with countries aside, under the principle of peace and development.

Key words: *Chinese international enterprises; Corporate Social Responsibility; Kazakhstan and China;*

Резюме. *Социальная ответственность международных инвестиционных компаний в области корпоративной социальной ответственности вызвало беспокойство и горячие дебаты, в связи с постоянно увеличиваемыми международными инвестиционными компаниями в экономической жизни Казахстана, особенно из Китая. Это требует от правительства продолжать открытости, обработки международных инвестиционных компаний и отечественных предприятий в равной степени без дискриминации в законах и политике, оказывая преимущество первого хода социальной ответственности. Способствовали ли китайские инвестиционные компании ту же силу для социально-экономического устойчивого развития Казахстана и ухудшение тенденций увеличения загрязнения окружающей среды.*

Как и в Казахстане роста ПИИ (прямых иностранных инвестиций), и все более и более важную роль иностранного инвестиционного капитала в отечественной экономике, люди начали обращать внимание, чтобы выполнить социальную ответственность в междуна-

родных инвестиционных компаний. В данном исследовании рассматриваются вопросы: сколько китайских международных предприятий работают и реализуют КСО (Корпоративная социальная ответственность)? В каких областях ведения бизнеса? Объяснение роли КСО в китайских международных предприятий в Казахстане? Дать какую-то новую рекомендацию путем строительства «Один пояс - одна дорога» Казахстан и Китай расширяют уровень открытия будет эффективно содействовать корректировке экономической структуры и развивать экономическое сотрудничество со странами в сторону, в соответствии с принципом мира и развития.

Ключевые слова: *китайские международные предприятия; Корпоративная социальная ответственность; Казахстан и Китай;*

Түйін. *Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік саласындағы шетелдерден, әсіресе, Қытайдан келетін халықаралық инвестициялық компаниялардың әлеуметтік жауапкершілігі алаңдаушылық және ыстық пікірталас тудырды. Бұл жағдайда үкіметтен әлеуметтік жауапкершілікке басымдық беру арқылы жариялылықты одан ары жалғастыр беру, халықаралық инвестициялық компаниялар мен отандық кәсіпорындарға заң мен саясатта кемсітүсіз, бірдей жағдай жасау талап етіледі. Қытайлық инвестициялық компаниялар Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық тұрақты дамуы мен қоршаған ортаның ластануына бірдей күш-қаржы жеткізуді мақсат ете ме?*

Қазақстанда ТШИ (тікелей шетелдік инвестициялар) артуы, сондай-ақ отандық экономикадағы шетелдік инвестициялық капиталдың аса маңызды рөлі, адамдардың халықаралық инвестициялық компаниялардың әлеуметтік жауапкершілігінің орындалуына назар аудару бастауына алып келді. Осы зерттеу мәселелерінде: қанша қытайлық халықаралық кәсіпорын жұмыс істейтін және КӘЖ (Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік) іске асыруда? Онда бизнес қай салада жүргізілуде? Қазақстандағы қытайлық халықаралық кәсіпорындарға КӘЖ рөлінің әсерін түсіндіру. «Бір белдеу - бір жол» салу арқылы кейбір жаңа ұсыныс беру және Қазақстан мен Қытай ашылу деңгейі тиімді экономикалық құрылымын қалыптастыруға ықпал ететін болады және бейбітшілік пен даму қағидаты бойынша, басқа елдермен экономикалық әріптестікті дамыту кеңеюде.

Негізгі сөздер: *Қытай халықаралық кәсіпорындар; Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік; Қазақстан мен Қытай.*

Introduction

These not only promote technological advances, improve efficiency. The Practice of Chinese enterprises' internationalization often makes us perplexed. On one side, the amount of China, export trade and outward FDI (Foreign Direct Investment) has been increased abundantly and steadily. Chinese international investment corporations are increasingly globalization the world and some multinational corporations are currently operating in some of the developing countries in the world. In recent years, under the guidance of national strategy "going out" lots of Chinese large enterprises, especially large state-owned enterprises, go abroad and continue to expand overseas business, expand foreign investment. "One belt and One Road" is the abbreviation of "Silk road economic belt" and "21st century Marine Silk Road". However, beyond the nation-state, there are not yet sufficiently strong global governance institutions that could define and impose rules and mechanisms for coping with these challenges and sanction the deviant behavior of corporations. The smaller influence of national governments on large corporations is at least partly balanced by the politicization of civil society. And in fact with the intensified engagement of social movements and the growing activities of international institutions a new form of transnational regulation is emerging: global governance, the definition and implementation of standards of behavior with global reach (Fung, 2003)¹. Multinational enterprises are exposed to a particularly broad set of stakeholders from different geographical contexts. As firms internationalize, they are confronted with more diverse and potentially more extensive stakeholder claims related to, for example, human rights and environmental problems. In particular, internationalization may create salient social and environmental issues that do not arise in MNCs' domestic contexts (Brammer, Pavelin, & Porter, 2006; Kang, 2013)².

Theoretical Background

Corporate Social Responsibility and Corporate International Social Responsibility

The concept of CSR has been a target of scrutiny in western literature. As Hopkin stated, the issue of CSR was first introduced in a debate, "For whom are corporate managers trustees?", between two western scholars early in the 1930s -Merrick Dodd from Harvard Law School and Adolf Berle from Columbia Law School. While Berle believed that managers of corporations are agents of shareholders, whose responsibilities are mainly to exercise their power only for maximizing shareholders' profits, Dodd disagreed and argued that managers should also have a sense of social responsibility and cater to the interests of consumers, employees and the public (Gamble and Kelly, 2001). The concept of CSR is still vague, and it can mean different things to different people (Kolk 2016)³.

The broadest level of definition puts emphasis on the relationship between the global corporation, governments and individual citizens. For instance, some debates on governments' role in markets can be interpreted at this level.

The strengths of this definition lie in its emphasis on the relationship between the corporation and society. However, the nature of CSR, such as its economic, ethical and philanthropic characteristics, has been neglected. In addition, this definition constrains CSR as actions, and ignores the non-behavioural aspects such as its vision, value and plans. For example, Hopkins relates CSR to stakeholders. "Concerned with treating the stakeholders of the firm ethically or in a responsible manner" (Carrol, 2015)⁴. This statement is attractive since it acknowledges the impacts of stakeholders on CSR. He chose to look at the relationship between corporations and stakeholders and emphasized the objectives of CSR, which are implicit in other definitions. In fact, for organizational studies relating to marketing and management, definitions at the third level are more appealing.

We now turn our attention to defining the meaning of Corporate International Social Responsibility. The literature on international CSR indicates that some of the most important aspects of CSR are ensuring that senior management is committed to CSR, developing a social responsibility strategy, internal acceptance on the part of board members and shareholders of the strategy and developing a global social strategy in consultation with field offices since the applications are made at the local level. To take advantages of the global economy, multinational firms must learn how to manage a wide variety of institutional, organizational, governmental, etc., relationships.

Corporate Social Responsibility in Kazakhstan

Even though some organizations and associations studied on CSR in this Eurasian country, up to now there is no extensive research to know the attitudinal displays of Kazakh corporate social responsibility towards majority of the stakeholders' viz. shareholders, employees, customers, creditors and suppliers, government and general public at a time. In developed countries governments have started interfering and companies have started reporting on CSR. However, when it comes to practice, the picture changes completely, only 53 percent of the private companies said they had a CSR policy (21 percent for state companies, 71 percent for international)⁵. These numbers dropped to 35, 12 and 47 percent respectively when asked if the policy was accessible. So many organizations, associations with the support of government constantly are conducting a lot of activity to enhance the awareness about CSR in the country by arranging seminars, workshops etc. In this process, in the month of October 2008, the American Chamber of Commerce, with support from Eurasia Foundation of Central Asia (EFCA)⁶, the Ministry of Industry and

Trade of Kazakhstan and the Kazakhstan Press Club, held training on “CSR in Kazakhstan – The Role of Government and Media” for journalists of regional mass media and representatives of key ministries. The goal of the training was to improve the quality of CSR coverage in the media and to strengthen the role of CSR in Kazakhstan⁷. Business dealing under international standards assumes knowledge of the concept corporate social responsibility. Consonant to the Program of the National Democratic Party “Nur Otan” the Holding will attempt to maximally address the social programs and assure they will correspond to the essential needs of the society. The Strategy of development of the

Samghau Holding is closely connected with the economic and political interests of Kazakhstan⁸. In accordance with the policy of the Head of the state aimed at the application of international standards of business social responsibility, the Holding will attempt to correspond to all the modern principles of corporate social responsibility. Creation of foundation for high-tech and information society in Kazakhstan and acknowledgement of the responsibility for positive impact of such activity on the quality of life of Kazakhstan people is the main priority of the Holding policy⁹.

Periods	Years	Explanations
The first stage	1991-2000	Lack of the CSR interest
The second stage	2000-2002	CSR brings about aversion and objection
The third stage	2002-2004	Initial interest
The fourth stage	2004-2010	Development of the specific CSR projects
The fifth stage	2010-nadal	Linking CSR to other strategies
Development CSR in Kazakhstan, the author’s own research		

Chinese International investment enterprises in Kazakhstan

It has become the main trend of economic growth that participate in international competition through investment and occupying the international market. It is significance for Chinese multinational that investment in reasonable industry to survive and further development in the fierce international market competition environment Getting CISR advantages enterprisers tend to consolidate, support, strengthen, defend, renovate and change them. CISR gradually becomes a concurrent part of modern companies’ activity, which stimulates a number of factors: an alternation of consumers’ wishes and demand, changes of suppliers’ attitudes and requirements, pressure on legislators and principles, new expectations of employees, changing scale of social values. An increasing number of companies joined the CISR enterprises.

Nowadays, Chinese economy has maintained rapid growth, comprehensive national strength has greatly increased. In "bringing in" and "going out" strategy of combining an open economy under the guidance of positive development of foreign direct investment on the economic sustainable development is more important strategic significance. Kazakhstan is a large country in Central Asia can not be ignored. Kazakhstan and China are developing countries, continued to maintain rapid economic growth and huge market potential, rich natural resources, with a strong locational advantage.

The Chinese investment company’s attitude towards CSR is reflected in its mission, vision, value-system and the whole culture of the organization, consumers are mostly intolerant of the goods or companies, which are indifferent to social and ecological problems.

On the contrary, the companies, which worry about them, are supported by consumers. Getting CSR advantages enterprisers tend to consolidate, support, strengthen, defend, renovate and change them. Meeting requirements of consumers is considered to be the centre-line of business oriented towards the market. The complex of marketing established for this purpose has to be founded on the principles of social responsibility. Only the companies, which aim to save all universally accepted ethical standards of social behaviour, can expect a positive attitude and support in the modern society. The attention to corporate social responsibility has not subsided for recent decade. According to this voluntary pact, business organizations are encouraged to work on the ground of the principles of people’s rights, employees’ rights, protect environment and avoid supporting of the broadening corruption. The aim of the article is to identify the CSR aspects, which serve as the main instruments of competitive advantages formation and to construct a model of competitive advantages formation for socially responsible business. Chinese investment companies must know the role of CSR and it will effect anticipating in CSR work is useful not only for society but also for corporations.

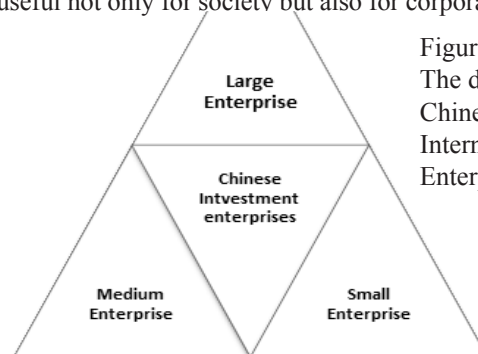

Figure 1.
 The dealing
 Chinese
 International
 Enterprises

According to statistics released by the Central Bank of Kazakhstan. In Kazakhstan is registered Chinese investment enterprises in various spheres totally 2945, among them the large sized enterprise's number is 35, medium sized enterprise's number is 56, small sized enterprise's 2854

Conclusion

Kazakhstan is a multi national country for about have 135 nationalities. The majority is Muslim nation with a strong Central Asian heritage. In so being, the values, beliefs, norms and interpretation of meaning of events, of Kazakhstan will be distinct. What may be desirable or appropriate in Kazakhstan. Yet, for some time now there have been concerted efforts by developed Western nations, to impose their social values and beliefs unto developing nations such as Kazakhstan. Attempts by developing nations in insisting on their differences are usually brushed-off as being regressive or rooted in religious fundamentalism. In Kazakhstan significant achievements in intangible assets like religious and ethnic harmony, efforts toward anti-nuclear proliferation.

As Kazakhstan managers are reported to espouse traditional Central Asia values, with emphasis on loyalty and cohesiveness within their working units (Kennedy, 2002). Granted, there may be some similarities. But for the most part, each ethnic group has its peculiar set of values and beliefs. Previously, these differences have been contained and kept out of the national discourse. Lately however, precipitated by heightened political awareness and aided by the social media, there has been an increase in the clash of values between the major ethnic groups. Therefore, in adopting a basis for their CSR, Kazakhstan enterprises need to be cognizant of two factors in view of Kazakhstan's social landscape. The first is that all of the CSR theories that have been proposed over the years emanate from the West. In so being, they may not be congruent to the Kazakh's social milieu. And secondly – which is closely connected to the first – the fundamentals of normative CSR theories, based on social values, beliefs and morality, may impinge on the sensitivities of the Kazakh's multi-racial society. Before to invest in Kazakhstan should know International enterprises the social differences of between countries and enterprises.

From an economic perspective, Kazakhstan is a developing nation aspiring to join the ranks of developed nations of the world by the year 2030. This corresponds with the principles of the "Strategy 2030" plan launched which has since served as the nation's blueprint for development. Investors also appreciate the country's telecommunications infrastructure, the establishment of which is a priority for the government. The system of corporate taxation was another attractive feature, as was the government's promotion of sustainable development. Kazakhstan is ahead of other states in the CIS in almost all of the report's pillars of competitiveness, including institutions, infrastructure, macroeconomic

environment, higher education and training, goods market efficiency, labor market development, financial market development, technological readiness, market size, business sophistication and innovation, lagging behind only in the category of health and primary education. CSR and sustainability concepts, the benefits of international responsible business conduct learn about best practice, tools and trends plan to develop and implement CSR strategies, and initiatives that are aligned with corporate values and support business development, to know about to assess in a meaningful way the impact of CSR programs.

China and Kazakhstan needs social analysis of corporations have become a bilateral conduct international cooperation enterprises and countries and exchanges.

References

1. Fung A, Wright E O. *Deepening democracy: Institutional innovations in empowered participatory governance*[M]. Verso, 2003.
2. Kang J. *The relationship between corporate diversification and corporate social performance*[J]. *Strategic Management Journal*, 2013, 34(1): 94-109.
3. A.Kolk, "The social responsibility of international business: From ethics and the environment to CSR and sustainable development", 51(1), 2016, pp. 23-34.
4. A.B.Carroll, A. K.Buchholtz, "Corporate citizenship: social responsibility, responsiveness, and performance" *Classics of Organization Theory*, 2015, pp.439.
5. *Delovoi Kazakhstan* (2010), "O socialnoi otvetstvennosti biznesa", Vol. 13 No. 210, p. 1, 9 April.
6. Dyusenov, A.K. (2008), "Press release on corporate social responsibility", Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan, Zhezkazgan Forum, 24 January, available at: www.enbek.gov.kz/socotv/soc_details.php?Idsoc . 50 (accessed 7 January 2011).
7. Kopbasarova, G. (2010), "How do you evaluate the development of CSR in Kazakhstan?", available at: www.csrkz.org (accessed 6 December 2010).
8. Smagulova, A., Shegebayev, M., Garkavenko, V. and Boolaky, M. (2009), "Ethical practices and social responsibility of Kazakhstani tourism business: a pilot study in the tour operator sector", *Central Asia Business Journal*, Vol. 2, November, pp. 12-23.
9. C.Prange, "Internationalizing to China: Challenges and Pitfalls, Market Entry in China", *Springer International Publishing*, 2016, 9-15.
10. I. S. Jacobs and C. P. Bean, "Fine particles, thin films and exchange anisotropy," in *Magnetism*, vol. III, G. T. Rado and H. Suhl, Eds. New York: Academic, 1963, pp. 271-350.
11. Di.Fan, Yi. Li. Cui, and J. Zhu. Cherrie, "Localized learning by emerging multinational enterprises in developed host countries: A fuzzy-set analysis of Chinese foreign direct investment in Australia", 2016, pp.187-203.
12. A. B.Carroll & A. K. Buchholtz, "Ethics and stakeholder Mason: Thomson Learning management", 5th ed., *Business & society*, 2003.
13. A. B. Carroll & K. Shabana, "The business case for corporate social responsibility: A review of concepts, research and practice", 12(1), *International Journal of Management Reviews*, 2010 pp.85-105.

Омаров Ербол Агбаевич

магистр юриспруденции, докторант Академии правоохранительных органов
при Генеральной Прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: e.omarovmirza@gmail.com

АКТУАЛЬНЫ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ, ПОЛУЧЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ ИНОСТРАННОГО ГОСУДАРСТВА В ПОРЯДКЕ ОКАЗАНИЯ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Резюме: В настоящей статье рассмотрены процессуальные аспекты использования в досудебном расследовании Республики Казахстан доказательств, полученных на территории иностранного государства, в порядке оказания правовой помощи по уголовным делам.

Summary: This article considers procedural aspects of evidences usage obtained on the territory of foreign state in prejudicial investigation of the Republic of Kazakhstan in a manner of rendering legal assistance on criminal cases.

Түйін: Бұл мақалда қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек корсету тәртібінде, шетел мемлекетінің аумағында алынған дәлелдемелерді Қазақстан Республикасының сотқа дейінгі тергеуіне қолданудың процессуалдық аспектілері қарастырылады.

Безусловно, построение правового государства, невозможно без укрепления законности и правопорядка, усиления воспитания граждан в духе правовой культуры, уважения к закону, нетерпимости к его нарушениям. И этот процесс невозможен в изоляции от мирового опыта других суверенных государств, что так же актуализировало необходимость международного сотрудничества. С учетом глобализации мирового пространства, повсеместной информатизации общества, поступательного движения научно-технического прогресса и появления новых видов преступности, в особенности ее организованных форм транснационального характера, проблема борьбы с преступными проявлениями вышла на уровень угроз национальной безопасности, перейдя в разряд не только внутригосударственного, но и международного масштаба.

Актуальность реформирования национальной правовой системы по обеспечению взаимовыгодного сотрудничества на международной арене, в том числе по повышению эффективности борьбы с международными преступлениями и по сохранению безопасности и стабильности в Центрально-Азиатском регионе, посредством приведения законодательства в соответствие с общепризнанными мировыми стандартами осуществления правосудия, отмечено в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Данное направление общегосударственной программы тесно связано с совершенствованием уголовного процесса, оптимизацией и повышением эффективности досудебного судопроизводства [1].

Согласно сведениям Комитета по правовой статистики и специальных учетов при Генеральной прокуратуре РК, органами уголовного преследования РК направлены в иностранные государства поручения об оказании правовой помощи в связи с расследованием уголовных дел в количестве 599 – в 2012 году, 845 - в 2013 году, 805 - в 2014 году, 849 - в 2015 году

В то же время, правоохранительными органами РК рассмотрено поручений об оказании правовой помощи компетентных органов иностранных государств в количестве 605 - в 2012 году, 635 - в 2013 году, 513 - в 2014 году, 682 - в 2015 года [2].

Названные статистические сведения свидетельствуют об актуальности научного исследования процессуальных и иных действий, выполняемых в порядке оказания правовой помощи с целью совершенствования.

Проведение процессуальных и иных действий в порядке оказания правовой помощи, имеет в своем содержании - получение материалов исполненного поручения, его исследование и оценка.

С принятием УПК РК 2014 года, в котором заложено построение уголовного процесса на основе принципа состязательности и равноправия сторон (в том числе и в стадии досудебного расследования), многие процедуры отечественного уголовного процесса стали существенно отличаться от ранее действовавших на территории бывшего постсоветского пространства и, в этой связи, в некоторых иностранных государствах гарантии соблюдения прав личности в судопроизводстве ниже, чем в современном Казахстане. С учетом того, что уголовное дело может быть передано из страны с другой системой уголовного судопроизводства (например, англо-саксонской), вопрос о судебной перспективе таких дел достаточно актуален.

Так же общеизвестно, что досудебное производство в Республике Казахстан, как и во всех государствах постсоветского пространства, значительно отличается от аналогичных стадий стран Европы, Американского континента. В отличие от последних стран, в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством РК предусмотрены жесткие требования к порядку получения доказательств, форме их фиксации, нарушение которых влечет их недействительность. В связи с возросшим количеством международных поручений, направляемых в вышеназванные страны, правоохранительные органы и суды Республики Казахстан

столкнулись с проблемой использования и оценки в уголовном судопроизводстве, доказательств, которые получены с существенными отличиями в процедуре.

Одним из существенных отличий уголовного процесса стран Европы от отечественного, является отсутствие формализованной процедуры закрепления доказательств - офицеры полиции не составляют протокола следственных действий. По результатам проведенных следственных действий они пишут отчеты, которые не предусматривают требование быть подписанными участниками следственного действия.

Во французском уголовном процессе почти полностью отсутствует строгая нормативная регламентация производства следственных действий (в отличие от УПК РК). Поэтому процедура того или иного действия чаще всего формируется в зависимости от ситуации и не является строго формальной. Видимо, поэтому французская наука уделяет анализу отдельных процессуальных действий не слишком много внимания. Специальные исследования по данному вопросу почти отсутствуют [3, с.42].

К примеру, в Федеративной Республике Германии, досудебное расследование, осуществляемое полицией или прокурорами, не имеет точной процессуальной формы и законодательной регламентации. Досудебное расследование в данной стране осуществляется внепроцессуально. При этом, Уголовно-процессуальный Кодекс ФРГ подробно регламентирует судебные стадии. Для уголовного процесса Германии приемлемым является не составлять протоколы допроса свидетелей с целью исключения существенной затяжки расследования, в иных случаях протокол допроса не имеет четкой формы [4, с.18].

Аналогичный процесс досудебного расследования применяется в США и Англии. В указанных странах, в результате полицейского расследования не появляются судебные доказательства и полицией не принимаются решения по предмету уголовно-правового спора между обвиняемым и государством. На данной стадии происходит лишь отыскание, обнаружение носителей доказательственной информации, которые будут впоследствии представлены в суд. Вот почему офицеры полиции не составляют протоколов, а пишут отчеты. Эта информация станет содержанием доказательств только в судебном заседании, например, после допроса офицера или эксперта в качестве свидетеля обвинения [5, с.29].

Для указанного случая, характерен следующий пример, так, согласно материалов исполненного поручения об оказании правовой помощи, направленного ДБЭКП по г.Алматы, ответ Федерального бюро расследования США, представлял из себя документ в форме отчета о проделанной работе, где

отражались результаты проведенной им проверки, сведения о данных предприятиях, учредителях, аналитические сведения по банковским счетам. При этом, сами документы, подтверждающие данную аналитическую информацию отсутствовали, что вызывает затруднения при оценки доказательств [6].

При условии, что в статье 111 УПК РК установлено, что фактические данные, имеющие значение для правильного разрешения уголовного дела, устанавливаются вещественными доказательствами, протоколами процессуальных действий и иными документами, т.е. традиционным физическим носителем фактических данных, являющимися доказательствами по уголовному делу, в уголовном процессе РК являются протоколы и документы, а не аналитические отчеты следственных работников. Использование в качестве доказательств вторичной информации, оценка которой уже произведена сотрудниками ФБР США, вызывает большое недоумение у участников процесса, что может служить почвой обоснованных жалоб со стороны защиты.

Указанные существенные различия в построении и функционировании правовых систем, не вызвало бы затруднений, в случае выполнения процессуальных действий в соответствии с законодательством РК на территории иностранного государства, что допускается большинством международных договоров. Но, к сожалению, национальное законодательство не предусматривает правовой механизм ее реализации.

Так, статья 570 УПК РК предусматривает возможность применение норм процессуального законодательства иностранного государства на территории РК при оказании правовой помощи, если это предусмотрено международным договором с этим государством, что свидетельствует о признании нашим государством данного положения в случае поступления и исполнения международного поручения. В то же время, несмотря на достигнутые высокие результаты правовой регламентации оказания правовой помощи по уголовным делам в УПК РК, ни указанная статья 570, ни другие статьи (ст.560, 565 УПК РК), регулирующие порядок направления поручений в иностранное государство, не предусматривают право казахстанских компетентных органов ходатайствовать о применении уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан при исполнении нашего поручения, что на наш взгляд является существенным недостатком.

Поэтому мы считаем необходимым дополнить статью 565 УПК РК о праве правоохранительных органов РК ходатайствовать перед компетентными органами иностранного государства исполнить поручение или ее часть в соответствии с законодательством запрашивающего государства.

Даже, в случае устранения названного недостатка УПК РК, остается не разрешенной проблема использования доказательств, полученных на территории иностранных государств, существенно отличающиеся по своей процессуальной форме, порядку собирания, закрепления и фиксации.

Большинством международных договоров предусмотрено, что документы, которые на территории одной из Договаривающихся Сторон изготовлены или засвидетельствованы учреждением или специально на то уполномоченным лицом в пределах их компетенции и по установленной форме и скреплены официальной печатью, не требуют на территории другой Договаривающейся Стороны какого-либо удостоверения - ст. 27 Межамериканской конвенции о взаимной помощи по уголовным делам от 23 мая 1992 года, ратифицированная Казахстаном Законом РК от 21 сентября 2015 года № 351-V ЗРК [7]; ст. 13 Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам, подписанной в городе Минске 22 января 1993 г.[8]; ст. 17 Европейской конвенции о взаимной правовой помощи по уголовным делам от 20 апреля 1959 г. [9].

Статья 522 «Действительность процессуальных документов» ранее действовавшего УПК РК 1997 года, корреспондировалась с названными выше нормами международных договоров об отсутствии необходимости дополнительного удостоверения документов иностранных государств, согласно которой процессуальные документы, составленные на территории иностранного государства в соответствии с действующим на его территории законодательством и скрепленные гербовой печатью, принимаются как процессуальные документы, без какого-либо ограничения, если иное не предусмотрено международным договором Республики Казахстан. В то же время, какие-либо ограничения или иные требования к оценке доказательств, полученных на территории иностранного государства УПК РК 1997 года, не предъявляло [10].

Однако, с введением нового УПК РК с 1 января 2015 года, законодателем предъявлено новое требование к правоприменителю о необходимости оценки доказательства, полученного на территории иностранного государства, обусловленная статьей 563 УПК РК «Допустимость доказательств, полученных на территории иностранного государства». Согласно данной нормы, доказательства, полученные на территории иностранного государства его должностными лицами в ходе исполнения ими запросов об оказании правовой помощи или направленные в Республику Казахстан в приложении к запросу об осуществлении уголовного преследования в соответствии с международными договорами Республики Казахстан или на основе принципа взаимности, заверенные и переданные в установленном порядке, признаются допусти-

мыми, если при их получении не были нарушены принципы справедливого судопроизводства, права человека и основополагающие свободы [11].

Таким образом, с введением нового УПК РК 2014 года, законодатель обязывает правоприменителя оценивать доказательства, полученные на территории иностранного государства, на предмет нарушения принципов справедливого судопроизводства, права человека и основополагающие свободы.

По мнению А.Г. Калугина и Д.В. Шинкевича, сведения, полученные на территории иностранного государства, сами по себе доказательствами не являются. Чтобы стать таковыми, они должны быть приобщены к уголовному делу в соответствии с положениями УПК РФ, регламентирующими собирание, проверку и оценку доказательств, и получить статус одного или нескольких видов доказательств, предусмотренных в ч. 2 ст. 74 УПК РФ [12, с.71].

Мнение указанных авторов корреспондируется с положениями статьи 118 УПК РК, которая предусматривает необходимость приобщения к делу вещественных доказательств, путем вынесения постановления органа, ведущего уголовный процесс, а также статьи 120 УПК РК, согласно которой документы приобщаются к делу и хранятся в нем в течение всего срока его хранения.

В связи с чем, Д. В. Шинкевич предлагает при оценке юридической силы такого рода доказательств, полученных из иностранного государства в порядке оказания правовой помощи, предусмотреть следующие условия: «полученные по просьбе запрашивающей страны с применением иностранного уголовно-процессуального закона сведения должны признаваться в качестве доказательств судом страны, исполняющим поручение, и получить оценку допустимых и достоверных» [13, с.108].

На наш взгляд, указанное положение не соответствует требованиям УПК РК, по причине того, что деятельность суда на стадии досудебного расследования ограничивается лишь его контрольными функциями, которые выражаются в санкционировании определенных процессуальных действия органа досудебного расследования, не наделенный полномочиями по оценки доказательств, за исключением случаев рассмотрения жалоб на них.

Более того, принимая во внимание, что международные поручения исполняются достаточно продолжительное время, указанная процедура увеличит и усложнит досудебное расследование, что в результате повлияет на своевременность его завершения.

Поэтому, несмотря на то, что в ст.563 УПК РК закреплено положение о допустимости доказательств, полученных на территории иностранного государства, перед следователем сразу встает проблема оценки полученных доказательств и воз-

возможности их дальнейшего использования в суде. Выходом из сложившейся ситуации могла бы послужить процедура процессуальной адаптации поступивших доказательств, под которой понимается оценка процедуры проведения процессуальных и иных действий на территории иностранного государства, на предмет соответствия действующим внутригосударственным нормам, а также международным обязательствам государства без внесения каких-либо изменений в законодательство.

В первую очередь это касается вынесения постановления о процессуальной адаптации в уголовный процесс Республики Казахстан доказательств, полученных на территории иностранного государства, в котором необходимо указать перечень мероприятий, связанных с оценкой допустимости представленных доказательств. К ним можно отнести следующие:

- сравнительный анализ норм уголовно-процессуального законодательства разных государств и вывод об отсутствии обстоятельств, представляющих угрозу национальным интересам Республики Казахстан

- сравнительный анализ норм уголовно-процессуального законодательства иностранных государств и вывод об отсутствии обстоятельств, явно нарушающих принципы справедливого судопроизводства, прав человека и основополагающих свобод;

- в случае возникновения необходимости перевод всех документов на язык, на котором ведется досудебное расследование;

Таким образом, несмотря на то, что в ст.563 УПК РК закреплено положение о допустимости доказательств, полученных на территории иностранного государства, при принятии поступившего исполненного поручения, перед следователем сразу возникает проблема оценки полученных доказательств и возможности их дальнейшего использования в суде.

Выходом из сложившейся ситуации могла бы послужить процедура процессуальной адаптации поступивших доказательств, под которой понимается оценка процедуры проведения процессуальных и иных действий на территории иностранного государства, на предмет соответствия действующим внутригосударственным нормам, а также международным обязательствам государства без внесения каких-либо изменений в законодательство.

Список использованных источников:

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан № 858 от 24 августа 2009 года. // *Казахстанская правда*. - 2009. - 27 августа.

2. Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // официальный сайт <http://service.pravstat.kz/>. (дата обращения: 01.03.2016)

3. Головкин Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. М.: Фирма «СПАРК», 1995 – 130с.

4. Уголовный процесс современных зарубежных государств: Учебное пособие / проф. К. Б. Калиновский. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. – 48с.

5. Николайчук В. Уголовный процесс США / В. Николайчук. – М, 1981. - 184с.

6. Текущее делопроизводство 8 Департамента международного сотрудничества Генеральной прокуратуры РК за 2012-2015 года

7. Закон РК от 21 сентября 2015 года № 351-V ЗРК «О ратификации Межамериканской конвенции о взаимной помощи по уголовным делам от 23 мая 1992 года» // официальный сайт: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000351>

8. Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 31 марта 1993 года «О ратификации Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» от 22 января 1993 г. в г.Минске. // официальный сайт: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/B930005100>

9. Европейской конвенции о взаимной правовой помощи по уголовным делам г.Страсбург, 20 апреля 1959 года, [Электронный ресурс] // официальный сайт: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf

10. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан. Введен в действие Законом РК от 13.12.1997 N 207 // официальный сайт: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000206> (дата обращения: 01.03.2016)

11. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан. Введен в действие Законом РК от 04.07.2014 года № 231-V // официальный сайт: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 01.10.2016)

12. Теоретические и практические проблемы оказания международной правовой помощи по уголовным делам : учеб. пособие / А. Г. Калугин, Д. В. Шинкевич. – СибЮИ МВД России. Красноярск, 2007. – 123 с.

13. Шинкевич Д. В. К вопросу об оценке доказательств, полученных на территории иностранных государств // Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Сибирском регионе: Сборник материалов международной научно-практической конференции (7 - 8 февраля 2003 г.). Часть 2. Красноярск: Сибирский юридический институт МВД России, 2003. - с.104-109.

Жакупова Г.А.

мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Қонысбекова М.Р.

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.

І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, Талдықорған қ.,

E-mail: Gulima888888@mail.ru, makpal_konusbekova@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Бұл ғылыми мақалада қылмыстылық түсінігі, қылмыстылық проблемасы, мемлекеттердің халықаралық қылмыстықпен күресудегі ынтымақтастығының негізгі нысандары, халықаралық қылмыстықпен күресу мәселелері жөніндегі аумақтық, көпжақты келісімдер, бас бостандығынан айырылған, сотталған тұлғаларды жазасын өтеу үшін өзі азаматы болып табылатын мемлекетке немесе тұрғылықты жеріне беру, басқа мемлекеттің ұйымдарына шартты түрде сотталғандар мен шартты түрде босатылған құқық бұзушыларға қадағалауды беру, бір мемлекет азаматтарына қатысты сот төрелігі басқа елде жүзеге асқанда олардың құқықтарын мен бостандықтарын қорғау, қылмыстықтың себептері мен басқа да мәселелерін бірлесіп зерттеу, сондай-ақ, полицейлік және басқа органдардың қызметі жөнінде тәжірибе алмасу туралы мәселелер қарастырылған.

Негізгі сөздер: қылмыстылық, қылмыстылық проблемасы, халықаралық қылмыстықпен күресудегі ынтымақтастық, терроризм, экстрадиция, тұтқындарды өлтіру халықаралық конвенциялар, бейбітшілікке қарсы қылмыстар.

Резюме. В данной статье рассмотрены понятия преступности, проблемы преступности, основные формы международного сотрудничества государств в борьбе с преступностью, международные, многосторонние соглашения по вопросам борьбы с преступностью, в целях отбывания наказания для осужденных лишенных свободы; другие государственные учреждения по probation и условно-досрочное освобождение правонарушителей, состояние правосудия для граждан любой другой страны, защита прав и свобод их совместного изучения причин преступности и других вопросов.

Ключевые слова: преступность, проблема международного сотрудничества в борьбе с преступностью, терроризм, экстрадиция, международные конвенции.

Summary. This article discusses about the concept of crime, crime problems, the main forms of international cooperation among States in combating crime, international, multilateral agreements on combating crime, regional and multilateral agreements, in order to serve his sentence for the convicted, deprived of their liberty, including the national State or

place of residence; other state institutions of probation and conditional release supervision for offenders, the state of justice for the citizens of any other country, the protection of the rights and freedoms of their joint study of the causes of crime and other issues, as well as the police and other institutions sharing experience activities, aggression, crimes against the world of military planning, training, or start a war in violation of international agreements, military violations of the laws or customs of war crimes: murder, slavery, abuse or export of prisoners, robbery, murder of hostages.

Keywords: criminality, problem of international cooperation in a fight against criminality, terrorism, экстрадиция, international conventions.

Қылмыстылықпен күресудегі мемлекетаралық ынтымақтастықтың маңызды бағыттарының бірі олармен күресуде бірлесіп шаралар дайындау мақсатында халықаралық сипаттағы қылмыстар аумағын анықтау болып табылады. Ғылыми айналымға «Халықаралық сипаттағы қылмыстар» терминін 1977 жылы профессор И.И. Карпец енгізді. [1, 78].

Қылмыстылық жағдайы және онымен күрес проблемалары мамандардың ғана емес, сонымен қатар маман емес көпшіліктің де назарын осы салаға аударып келеді. Бұл мәселе криминология құзыретіне кіреді. Ол қылмыстылықты мемлекетке немесе оның жеке аймағында белгілі бір нақты кезеңде жасалған барлық қылмыстардың жиынтығын сипаттайтын қоғамдағы әлеуметтік құбылыс деп айқындайды. [2, 78].

Қылмыстылық - өзгеріп тұратын құбылыс, яғни ол қоғамның белгілі бір даму сатысында пайда болады, әлеуметтік-экономикалық құрылымдар мен нақты саяси жүйелердің тарихи ерекшеліктеріне сәйкес түрлі елеулі өзгерістерге де ұшырап отырады. Мемлекеттің қылмыспен күрестегі рөлі қандай? Ол көбіне-көп сақтандырушы-превентивті, репрессивті және тәрбиелеу сипатындағы ішкі мемлекеттік шараларды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Дегенмен, мұндай шаралар он нәтижелерге жету үшін аздық етеді. Қылмыстылықпен күресте мемлекеттер ынтымақтастығына үлкен рөл беріліп келеді. [3].

Қылмыстылық проблемасы бүгінгі таңға дейін әрбір мемлекеттің ішкі ісі деп есептеліп кел-

ді. Бірақ ұлттық қылмыстықпен күресу жағдайы қазіргі уақытта жекелеген мемлекеттерге ғана емес, бүкіл адамзатқа қауіп төндіретін қылмыстардың өсуімен күрделеніп, мемлекеттердің бірлесіп күресуін және күнделікті өзара ынтымақтасуын талап етеді. Мұндай ынтымақтасуды бірқатар факторлар қажет етеді.

Біріншіден, халықаралық қылмыстың тұрақты өсуі, халықаралық терроризм, әуе көлігіндегі қылмыстар, заңсыз есірткі айналымы, қару-жарақ котрабандасы және басқа қылмыстар қанат жайып келеді. [4].

Екіншіден, қылмыстар жетік әрі шебер тәсілдермен жасалатын болғандықтан, оларды бір мемлекеттің күшімен ашу қиындық туғызып отыр.

Үшіншіден, шекарамен шектелмейтін ұлтаралық қылмыстық қауымдастықтар пайда болды. Олар өте жақсы ұйымдастырылған, әрі әр түрлі елдерде өз «өкілдерін» орнықтырып, қомақты қаржы және техникалық мүмкіндіктер иеленіп, құқық қорғау ұйымдарымен қылмыстық байланыстар орнатады.

Қылмыстардың жекелеген түрлерімен күресуге мемлекеттердің күштерін үйлестіру тарихта ежелден белгілі. Ынтымақтасудың негізгі түрі-халықаралық келісімдер бекіту. Олар: қылмыскерлерді беру туралы екіжақты шарттар, тергеу және сот тапсырмаларын өзара екіжақты орындау, кейбір қылмыстар мен қылмыскерлер жайлы өзара мәліметтер алмасу, оларды іздеу мен ұстау, қылмыстылықтың өсуіне байланысты ынтымақтасудың жаңа түрлерін іздеу. Арнайы үкіметаралық және үкіметаралық емес халықаралық ұйымдар пайда бола бастады. Мемлекеттер жиі-жиі халықаралық конгрестер, конференциялар шақырып, онда қылмыстылықпен күресу проблемасын талқылаумен қатар, халықаралық сипаттағы нақты ескерту іс-шараларын жасайтын болды.

Мемлекеттердің халықаралық қылмыстылықпен күресудегі ынтымақтасуының екі түрін бөліп көрсетуге болады. Олар: Шарттық-құқықтық немесе арнайы келісімдерді бекіту арқылы болатын конференциялық тетік. Халықаралық ұйымдар аясындағы институциялық тетік. [5, 178].

Мемлекеттердің халықаралық қылмыстықпен күресудегі ынтымақтастығының негізгі нысандары:

1. Мемлекеттер арасында арнайы келісімдер бойынша бекітілген қылмыстардың алдын алу мен ескерту;

2. Бас бостандығынан айырылған, сотталған тұлғаларды жазасын өтеу үшін өзі азаматы болып табылатын мемлекетке немесе тұрғылықты жеріне беру;

3. Басқа мемлекеттің ұйымдарына шартты түрде сотталғандар мен шартты түрде босатылған құқық бұзушыларға қадағалауды беру;

4. Бір мемлекет азаматтарына қатысты сот

төрелігі басқа елде жүзеге асқанда олардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау;

5. Қылмыстықтың себептері мен басқа да мәселелерін бірлесіп зерттеу, сондай-ақ, полицейлік және басқа органдардың қызметі жөнінде тәжірибе алмасу;

6. Мамандар дайындау, сараптамалық қызметтер көрсету, басқа мемлекеттерге арнайы ғылыми-техникалық құралдарды жеткізу және материалдық-техникалық көмек көрсету;

7. Жедел, құқықтық және басқа ақпараттар алмасу;

8. Басқа мемлекетке немесе халықаралық ұйымға қылмыстық қадағалауды жүзеге асыру үшін қылмыскерлерді беру; [6, 78].

Халықаралық қауымдастық шеңберінде халықаралық қылмыстықпен күрес ұлттық қылмыстық және басқа да заңдарды қолданумен ғана емес, жиынтығында халықаралық қылмыстық заңнаманы құрайтын мемлекетаралық келісімдердің біртұтас жиынтығының көмегімен де жүзеге асады. Оның құрамына мыналарды кіргізуге болады:

Құрамында халықаралық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті көздейтін ережелері бар халықаралық құқықтың жеке бір салаларын немесе институттарын білдіретін әмбебап көпжақты шарттар. Мысалы, Теңіз құқығы қарақшылық үшін жауапкершілікті көздейтін ережелер орын алған. 1945 ж. Халықаралық әскери трибуналдың жарғысында, 1969 ж. адамзатқа қарсы әскери қылмыстар мен қылмыскерлерге қатысты ескіру тетігінің қолданылмайтындығы туралы конвенцияда, сондай-ақ басқа ережелерде халықаралық қылмыстардың құрамы белгіленген. [7, 78].

Халықаралық сипаттағы жекелеген қылмыстармен күресу жөніндегі көпжақты келісімдер. Мысалы, ақша белгілерін қолдану жасаумен күресу туралы халықаралық конвенция, нашақорлық заңдар туралы біртұтас конвенция, әуе кемелерін заңсыз басып алумен күресу туралы конвенция және тағы басқалар.

Халықаралық қылмыстықпен күресу мәселелері жөніндегі аумақтық көпжақты келісімдер. Олардың арасында: 1957 ж. «Қылмыскерлерді беру туралы» Еуропалық Кеңестің Конвенциясы; 1985 ж. «Спорт жарыстарында, әсіресе футбол ойындарында көрермендер тарапынан болатын күш көрсету мен тәртіпсіздіктер туралы» Еуропа Конвенциясы. [8, 78].

1948 ж. «Геноцид қылмысының алдын алу және ол үшін жаза туралы» конвенция; 1973 ж. «Апартеид қылмысының алдын алу мен ол үшін жаза туралы» конвенция; 1974 ж. «Агрессия анықтамасы туралы» конвенциялар халықаралық қылмыстықпен күресу мәселелері жөніндегі аумақтық көпжақты келісімдер

Жекелеген халықаралық қылмыстармен күре-

су жөнінде, қылмыстық істерді ашуға құқықтық көмек көрсету, қылмыскерлерді беру жөнінде мемлекеттердің көптеген екіжақты келісімдері.

Халықаралық құқық бұзушылықтар жасаған тұлғалар, өздері азаматы болып табылатын мемлекеттер осы қылмыстармен күресу жөніндегі тиісті конвенцияларға қосылу-қосылмайтындығына қарамастан, жауаптылықта болады. Бұл тәртіп жай ереже сияқты мемлекеттер арасында кеңінен таралып, мұндай тұлғалардың жауапкершілігінің заңды негізі-халықаралық қауымдастық тарапынан қылмыстылық пен оның жазаланатындығының танылуы болып есептеледі, ал олармен күресу міндеті халықаралық құқықтың императивті ережесі болып табылады.

Халықаралық қылмыстық құқықта қылмыс жасаған тұлғаны жан-жақты қудалау, оның жазасының болмай қоймайтындығы туралы қағидаттар әрекет етеді, яғни олар қылмыстың жасалу орнына, азаматтығына және тұрғылықты жеріне қарамастан, қылмыстық жауапкершілікке тартылады.

Халықаралық қылмыстық құқық қазіргі таңда халықаралық жария құқықтың арнайы бір саласы ретінде орнығып, оның даму процесі жалғасуда. [9].

Ұлттық қылмыстық құқықпен салыстырғанда ХҚҚ бірқатар ерекшеліктері бар. Біріншіден, оның реттеу пәні-халықаралық қылмыстықпен күресудегі мемлекеттердің ынтымақтастығы. Екіншіден, ұлттық қылмыстық құқыққа қарағанда халықаралық қылмыстық құқық кешенді сипатта болады, яғни оның қайнар көздері қылмыстық құқықтың, қылмыстық іс жүргізушілік және қылмыстық атқарушылық құқық ережелері жатады. Үшіншіден, қылмыстық пен жазаны белгілейтін халықаралық қылмыстық құқық ережелерінің кейбір жағдайда кері күші бар. Бұл халықаралық трибуналдар жарғыларының материалдық ережелері. Төртіншіден, халықаралық қылмыстық құқықтың субъектілері тек жеке тұлғалар емес, сонымен қатар заңды тұлғалар мен мемлекеттер болады.

Халықаралық қылмыстық құқықты, халықаралық шарттармен көзделген мемлекеттердің қылмыстылықты ескерту жөніндегі ынтымақтастығын, қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсетуді хәне қылмыстар үшін жазалауды реттейтін қағидаттар мен ережелердің жиынтығы деп анықтауға болады.

1996 ж. БҰҰ-ның халықаралық құқық комиссиясы «Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар туралы» кодекстің саны бойынша үшінші жобасын қабылдады. Оның ережелері Кодекстің әрекет ету аясын, тұлғалардың жеке жауапкершілік қағидатын, қылмысқа қатысушылықты, мемлекеттердің жауапкершілігін, қылмыстық бұйрықтың түсінігін, қылмыстық процес пен жаза тағайындау мәселелерін (1-15-баптан) анықтайды. 15-20 баптарда басқыншылық актілер, гено-

цид үшін, адамзатқа қарсы қылмыстар үшін, БҰҰ құрамына қарсы қылмыстар мен әскери қылмыстар үшін жауапкершіліктер белгіленген. [10].

1992 ж. БҰҰ-ның халықаралық құқық комиссиясы 60 баптан тұратын халықаралық қылмыстық соттың мәртебесі туралы жобаны қабылдап, Бас Ассамблеяға берді. Мәртебеге сәйкес соттың құзиреті, сотқа БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесімен берілген әскери қылмыстарға, адам құқықтарын жүйелі түрде және жаппай бұзу, қинау, кепілге алушылық, заңсыз есірткі айналымы, халықаралық терроризм және басқа қылмыстарға таралды. Бірақ бұл үшін мемлекеттер соттың құзиретін тану қажет. 1998 ж. 17 шілдесінде Римде өкілетті өкілдердің БҰҰ-ның саясында өткізген Дипломатиялық конференциясында Халықаралық қылмыстық сот құрылып, оның заңы қабылданды.

Дегенмен мұндай сотты құру қажеттілігін барлық мемлекеттер қолдаған жоқ. 1999 ж. 1 қазанын қоса санағанда, Халықаралық Қылмыстық Сот заңына 78 мемлекет қол қойды. Өйткені, олар мұны мемлекеттің ішкі ісіне араласу құралы деп есептеді. Сондықтан халықаралық қылмыстықпен күресудің негізгі міндеті мемлекеттерге тиесілі.

Халықаралық құқықта қабылданған топтамаға сәйкес мыналарды ажырата білу керек: 1. Халықаралық қылмыстар және 2. Халықаралық сипаттағы қылмыстар.

Халықаралық қылмыстар жасалғанда жауапкершілікті мемлекеттер көтереді. Жеке тұлғалар, егер олардың әрекеттері мемлекеттің қылмыстық қызметімен байланысты болса ғана жауапқа тартылады. Халықаралық қылмыстар деп-бейбітшілікті қамтамасыз ету үшін жеке тұлғаны қорғау және тұтастай алғанда халықаралық қауымдастықтың өмірлік маңызы бар мүдделері үшін негізгі маңызға ие болатын, халықаралық құқықтың адамзат дамуына аса қауіпті қағидаттары мен ережелерін бұзу танылады. Осылардың ішінде іс жүзінде мемлекеттердің қылмыстық саясатын жүзеге асыратын лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттері аса қауіпті болып табылады. Мемлекеттермен қатар, бұл қылмыстар үшін халықаралық саяси және материалдық жауапкершілік көтеретін субъектілер болып мемлекеттердің басшылары, жоғарғы лауазымды тұлғалар мен басқа да қылмыстық саясатты орындаушылар танылады.

Алғаш рет халықаралық қылмыстардың тізімі 1945 ж. халықаралық әскери трибуналдың жарғысында белгіленді. Халықаралық әскери трибунал жарғысының 6-бабында халықаралық қылмыстар 3 топқа топтастырылған: [11].

Бейбітшілікке қарсы қылмыстар-басқыншылық соғысты жоспарлау, дайындау, бастау немесе жүргізу, соғысты халықаралық шарттарды, келісімдерді бұзу арқылы жүргізу;

Әскери қылмыстар-әскери заңдар мен әдет-ғұрыптарды бұзушылықтар: кісі өлтіру, жаулап

алынған аймақтағы бейбіт тұрғындарды қорлау немесе құлдыққа әкету, әскери тұтқындарды өлтіру немесе қорлау, кепілге алынғандарды өлтіру, қоғамдық немесе жеке меншікті тонау, және т.б.

Адамзатқа қарсы қылмыстар-кісі өлтіру, соғысқа дейінгі немесе соғыс кезеңінде бейбіт тұрғындарға қатысты қырып-жою, құлдыққа айналдыру, жер аудару және басқа да қаттыгездіктер; саяси, діни немесе нәсілдік себептер бойынша қудалау және т.б. Халықаралық қылмыстарға геноцид, апартеид, нәсілшілдік, отаршылдық, экоцид, биоцид т.б. жатады.

Халықаралық сипаттағы қылмыстар нақты бір мемлекеттің қылмыстық қызметіне байланысты болмайды, бірақ олар бір уақытта халықаралық және ұлттық құқықтық тәртіпке, мемлекеттердің экономика, мәдени, сауда саласындағы бейбіт ынтымақтастығына, адамның құқықары мен бостандықтарына қол сұғады және көптеген мемлекеттерге қауіп төндіреді. Бұлар жалпы қылмыстық қылмыстар, бірақ «шетелдік элементпен».

Осы қылмыстарды жасау нәтижесінде мемлекеттер арасында күрделі азаматтық-құқықтық, қылмыстық-құқықтық және іс жүргізушілік қатынастар пайда болады. Қылмыс жасау нәтижесінде пайда болған мәселелерді шешу қажеттілігі көптеген халықаралық-құқықтық актілер қабылдауды, арнайы халықаралық ұйымдар мен олардың өкілетті органдарының қызметін, мемлекеттердің белсенді ынтымақтастығы мен олардың әрекеттерінің өзара үйлесімділігі қажет етеді.

Халықаралық сипаттағы қылмыстарды халықаралық қауіптілік дәрежесі мен қылмыстық құл сұғынушылықтың объектісіне байланысты шартты түрде мынадай негізгі топтарға бөлуге болады:

Халықаралық қатынастардың тұрақтылығына қатысты қылмыстар: халықаралық терроризм, кепілге алушылық, әуе кемесіндегі қылмыстар, ядролық материалды ұрлау, жалданушылық, заңсыз радиохабарлар тарату, т.б.

Мемлекеттердің экономикалық және әлеуметтік дамуына нұқсан келтіретін қылмыстар: жалған ақша жасаушылық, есірткі және психотропты заттармен жасалатын заңсыз операциялар, контрабанда, заңсыз эмиграция, қоршаған орта, мәдениет құндылықтарына қылмыстық қол сұғынушылық;

Адамның жеке құқықтары мен бостандықтарына қылмыстық қол сұғынатын қылмыстар: құлдық, құл саудасы, әйелдер мен балалар саудасы, үшінші тұлғалардың жезөкшелікті пайдалануы, порнографияны тарату, қинау;

Теңізде жасалатын қылмыстар: қарақшылық, су асты құбырын бұзу, зақымдау, теңіз кемелерінің соқтығысуы, теңізде көмек көрсетпеу, теңізді зиянды заттармен ластау, континенттік қайраң мен ерекше экономикалық аймақтың құқықтық режимін бұзу, теңізде балық аулау ережелерін бұзу және т.б.

Қылмыстықпен күресудегі мемлекеттер ын-

тымақтастығының салалары. Мемлекеттер терроризм, ақша белгілерін қолдан жасау, әуе кемелерін басып алу және айдап кету, есірткі және психотропты заттардың заңсыз айналымы, қарақшылық және басқа халықаралық сипаттағы қылмыс түрлерімен күресуде ынтымақтастықты белсенді түрде жүзеге асырады. [12].

Халықаралық терроризм халықаралық қылмыстардың ауыр түрлерінің біріне жатады. Қылмыстың бұл түрімен күрес 1937 жылы басталды. Осы жылы «Терроризмнің алдын алу және оны болдырмау» Женева конвенциясы қабылданды. Бұл конвенцияда террористік деп танылған және жазалануға жататын әрекеттердің тізімі көрсетілді. Аталған конвенция күшіне енгеннен бері, ол терроризммен күресуге бағытталған кейінгі конвенциялардың қабылдануына негіз болды.

Терроризм латынның «terror»-қорқыныш деген сөзінен шыққан. Дипломатиялық сөздікте халықаралық терроризмге мынандай анықтама берген: «Адамдардың орынсыз өліміне әкеп соғатын, мемлекеттер мен олардың өкілдерінің қалыпты дипломатиялық қызметін бұзатын және халықаралық байланыстардың, кездесулердің, сондай-ақ, мемлекеттер арасындағы көлік байланыстарының жүзеге асуын қиындататын халықаралық көлемдегі қоғамға қауіпті әрекет. [13].

Қытай мен Қазақстан қауіпсіздік пен тұрақтылық саласында бір-бірін ешқалай бәсекелес ретінде көре алмайды. Көрші еліндегі тұрақтылық пен бейбітшілікке қос мемлекет те ерекше ынталы. Бұған 2009 жылы Шыңжаң өлкесінде болған ұлтаралық қақтығыстар дәлел бола алады. Осы бір ғана оқиғаның екі мемлекет экономикалық қатынастарына қаншалықты нұқсан келтіргендігі белгілі. Сол себептен де Қазақстан мен Қытай өз елдеріндегі және өзге елдегі тұрақтылық пен тыныштыққа аса мұқтаж.

Қытай Халық Республикасының батыс өлкесінің жанжал туу ықтималдығы аса жоғары өлке болып табылады. Бұл өңірде сан түрлі ұлт өкілдері тұрғандықтан емес, тек ұйғыр сепаратистерінің өзі аймақтық қауіпсіздік пен тұрақтылыққа нұқсан келтіретін жағдай. Бұлай деуге ұйғыр ұлтының саны мен аталмыш өңірдегі радикалдық ислам қозғалыстарының әрекеті себеп. «Шығыс Түркістан ислам қозғалысы» аса қауіпті террористік ұйымдар қатарына жатады. Бұл ұйым Қытай Халық Республикасы Қоғамдық қауіпсіздік министрлігінің 2003 жылы 15 желтоқсанда жариялаған террористік ұйымдар жайлы тізімінде алдыңғы қатарларда тұр. 1993 жылы құрылған бұл ұйым белсенділері әлемнің көптеген жерлерінде арнайы жаттығулардан өтіп, көптеген ірі лаңкестік ұйымдармен тығыз қарым-қатынаста жұмыс істейді. Кез келген елдің қауіпсіздік мәселесіне қатысты «қара тізімінде» бірінші тұратын «аль-Кайданың» бұрынғы жетекшісі, бүгінде ислам лаңкестерінің

рухани көсеміне айналып бара жатқан Усама бен Ладен «Шығыс Түркістан ислам қозғалысының» жетекшісі Айсан Махсуммен 1999 және 2001 жылдары кездесуінде оған «Өзбекстанды аза ету ислам қозғалысы» және «Талибан» қозғалысымен бірлесе қимылдауға шақырған еді[14]. Осыдан-ақ бұл ұйымның тек ҚХР үшін ғана емес, өңір елдері ұлттық қауіпсіздігі үшін аса қатерлі екенін көруге болады.

Халықаралық терроризммен күрес ҚХР мен ҚР арасындағы ынтымақтастықтың маңызды бір саласы болып есептеледі. Екі мемлекет екіжақты да және аймақтық-халықаралық ұйым шеңберінде де терроризммен күресте тығыз ынтымақтастықта. ШЫҒУ шеңберінде халықаралық терроризмге қарсы ұйымға мүше мемлекеттердің қарулы күштері қатысқан оқу-жаттығу шаралары өткізіліп тұрады. Халықаралық терроризммен күресте ШЫҒУ-на мүше елдер үшін басты құжат – 2001 жылы 15 маусымда қабылданған «Терроризм, экстремизм және сепаратизммен күрес туралы Шаңхай Конвенциясы».[14].

Қазақстан Республикасы Нью-Йоркте 2000 жылғы 10 қаңтарда жасалған Терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенциясы. Мақсаты-терроризмді қаржыландыру жалпы алғанда халықаралық қауымдастыққа елеулі алаңдаушылық туғызатынын ескере отырып, халықаралық терроризм актілерінің саны мен ауырлығы терроршылардың қол жеткізулері мүмкін болатын қаржыландыруға байланысты болатындығын атап көрсете отырып, сондай-ақ қолданылып жүрген көпжақты құқықтық құжаттарда мұндай қаржыландыру нақты қарастырылмайтындығын көрсете отырып, терроршылдықты қаржыландыруға жол бермеу, сондай-ақ оларды жасаған адамдарды іздеу және жазалау арқылы олармен күресу бойынша тиімді шаралар әзірлеу және қолдану ісінде мемлекеттер арасындағы халықаралық ынтымақтастықты нығайту қажет.

Шаңхайда 2001 жылғы 15 маусымда жасалған терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шаңхай конвенциясы . Қазақстан Республикасы, Қытай Халық Республикасы, Қырғыз Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы және Өзбекстан Республикасы (бұдан әрі Тараптар), ең алдымен Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) жарғысындағы халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау, мемлекеттер арасындағы достық қатынастарды және ынтымақтастықты дамыту мақсаттары мен принциптерін басшылыққа ала отырып; терроршылдықтың, сепаратизмнің және экстремизмнің халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке, мемлекеттер арасындағы достық қатынастарды дамытуға, сонымен қатар адамның негізгі құқықтары мен бостандығын жүзеге асыруына қауіп-қатерін сезіне отырып; аталған құбылыстар Тараптардың

аумақтық тұтастығы мен қауіпсіздігіне, сондай-ақ олардың саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықтарына айтарлықтай қауіпін мойындай отырып; 1998 жылғы 3 шілдедегі Алматыдағы біріккен мәлімдеменің, 1999 жылғы 25 тамыздағы Бішкек декларациясының, 2000 жылғы 5 шілдедегі Душанбе декларациясының және 2001 жылғы 15 маусымдағы "Шаңхай ынтымақтастық ұйымын" құру жөніндегі декларацияның принциптерін басшылыққа ала отырып; терроршылдықтың, сепаратизмнің және экстремизмнің, осы Конвенцияда анықталғандай, олардың себептеріне қарамастан, ешқандай жағдайда ақталмайтындығына, ал осындай әрекеттердің жасалғанына айыпты адамның міндетті түрде заңға сәйкес жауапқа тартылатынына берік сенім білдіре отырып; осы Конвенция шеңберінде Тараптардың бірігіп күш жұмсауы терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күресудің тиімді нысаны екеніне сенім білдіреді.(Г.Б,И.Г.Хан, Р.Р.Кунгейбаев «Терроризм и антитеррористические законы).

Заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың Халықаралық институционалды жүйесі шеңберінде 1995 жылы бейресми форматта жаңа қаржы бақылау бөлімшелерін құру және олардың арасында ынтымақтастықты дамыту мақсатында «Эгмонт» тобы құрылды. Топ мүшелері мәртебесіне ие елдер саны 127 бұл халықаралық күшейген ұйымдардың ауқымды жұмысы мен маңызды рөлін көрсетеді. Қазақстан 2011 жылдың шілдесінде «Эгмонт» Тобының толық құқылы мүшесі болды.

Есірткі құралдарымен және психотропты заттармен заңсыз операциялар жасау – халықаралық қылмыстардың ішіндегі кең таралған түрі. Қылмыстың бұл түрімен күрес мемлекеттердің күштерін біріктіргенде және олардың осы саладағы ынтымақтастығы нәтижесінде ғана тиімді болады.

2004 жылғы 10-20 наурыз аралығында Шымкент қаласында Қазақстан Республикасы, Қырғызстан Республикасы, Тәжікстан Республикасы және Өзбекстан Республикасы қауіпсіздік органдары басшыларының жұмыс кездесуі болып өтті. Кездесу барысында аймақтағы қылмыстық жағдай, сондай-ақ трансұлттық ұйымдасқан қылмыстан және есірткі құралдарының, психотропты заттардың және прекурсорлардың (ары қарай - есірткілер) заңсыз айналымынан туындайтын жалпы қауіп-қатерлер талқыланды. Іс-шараның қорытындысы бойынша тараптардың өзара әрекеттестігін, бар мәселелерді талдау және ынтымақтастықтың тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар дайындауды үйлестіру бойынша бірлескен жұмыс тобын құруды қарастыратын Қаулыға қол қойылды. Қол жеткізілген келісімдерді дамыту мақсатында 2005 жылы кенейген құрамда Екінші мәжіліс өткізу жоспарланды[15].

2004 жылғы 6-8 маусымда Орал қаласында ҚР ҰҚК және РФ ФҚК өкілдерінің қатысуымен болып өткен екінші Мәжілісте есірткі бизнесімен күрес желісі бойынша екі арнайы қызметтің одан арғы өзара әрекеттестігінің бағыттары жеке мәселе ретінде талқыланып, белгіленді. Мәжіліс нәтижелері бойынша Ауғанстаннан және Тәжікстаннан Өзбекстан, Қырғызстан және Қазақстан аумақтары арқылы Ресейге есірткі тасымалының контрабандалық арналарын ұйымдастырған Орта Азиялық аймақта және Ресей Федерациясы аумақтарында қызмет етуші трансұлттық есірткі қоғамдастықтары қызметінің жолын кесу бойынша бірқатар нақты шаралар жоспарланды.

- 2004 жылғы тамызда ҰҚК қолға түсірген мәліметтерді РФ ФҚК бірлесіп жүзеге асыру нәтижесінде Қарағанды облысынан Ресейге анашаның ірі партиясын жеткізуді ұйымдастырып отырған трансұлттық есірткі тобы жойылды. Қарағанды-Челябинск-Санкт-Петербург бағыты бойынша есірткілердің бақылаудағы жеткізілуін өткізу нәтижесінде заңсыз айналымнан 1210 кг астам анаша тәркіленді, Челябинск облысындағы есірткі қоймасы анықталды, курьерлер мен есірткі жүгін алушылар қылмыс үстінде ұсталды. [16].

Қазақстан Республикасы әлемдік қауымдастықтың мүшесі ретінде, қылмыстылықпен күресуде осы халықаралық ынтымақтастыққа толықтай кірді. Қазақстан жас мемлекет болғанымен, күнделікті өсіп жатқан және өз түрін өзгертетін қылмыстылықпен күрес аса қиынға түсуде, дегенмен мемлекеттер өзара біріге отырып бұл зұлымдықты жеңуі тиіс. Қазіргі әлемнің қауіп-қатерлеріне тиімді қарсы тұру, қылмыстылықпен күрестегі аймақтық мәселелерді шешуге жалпыға бірдей ұстанымдарды жасау үшін өзара іс-қимылды одан әрі тереңдету қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Халықаралық құқық. Дәрістер курсы./Г.Б. Хан және т.б. редак. – Алматы: ҚазГЗУ, 2003. - 472 б.

2. Кулжабаева Ж.О. *Международное публичное право.* - Алматы, 2002. - 467 с.

3. Бойцов А.И. *Выдача преступников.* – СПб.: Пресс заң орталығы, 2004

4. Досжанова Г.С. *Халықаралық құқық бойынша терминдердің түсіндірме сөздігі.* - Алматы: Заң әдебиеті, 2003. - 67 б.

5. Садықанова Ж.Е. *Халықаралық бұқаралық құқық. Электрондық оқулық.* - Өскемен, 2008.

6. Костенко Н.И. *Международная уголовная юстиция: проблемы развития.* - М.: 2002. – 448 с.

7. Т.К.Ерджанов. *Международное публичное право.* Алматы, 2006 жыл. 521- 592 беттер.

8. Сарсенбаев М.А. *Международное право.* – Алматы: Жеті Жарғы, 1996.

9. Халықаралық қылмыстық соттың ресми веб-сайты: <http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/Error/404>

10. Біріккен Ұлттар Ұйымының ресми веб-сайты: <http://www.un.org/russian/events/11thcongress/documents.html>

11. Сунтаев Т. *По линии Интерпола // Казахстанская правда.* – 2002. - 7 сентября. - № 194-195 (23843-23844).

12. Г.Атаханова, *әл – Фараби ат. ҚазҰУ. Әділ соты журналы 2010ж; «Мүлікті талан - таражға салумен күресу бағыттары» атты өзекті ой.*

13. Богачева Е. *Экстрадиция Законность.* 2000. № 5

14. *Терроризм, сепаратизм және экстермизммен күресу жөнінде Шанхай Конвенциясы (Шанхай, 2001жыл 15 маусым).*

15. *Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының мүше мемлекеттері арасындағы Жергілікті Антиланкестік құрылымның Мәліметтер Банкі жөніндегі Келісім. (Ташкент, 17 маусым, 2004 жыл).*

16. Бұғыбай Д.Б. *Қылмыстық жауаптылық ұғымы туралы /Проф.Қайыржанов Е.І. 70 жасқа толу мерейтойына арналған "Қылмыстылықпен күресудің қазіргі заманға мәселелері" тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары.* – Алматы, 2003. 15066.

Жакупова Г.А.

мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Қонысбекова М.Р.

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі,

І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, Талдықорған қ.

E-mail: Gulima888888@mail.ru, makpal_konusbekova@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ЭКСТРАДИЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ - ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ӨЗАРА КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ ЕРЕКШЕ ТҮРІ

Түйін. Бұл ғылыми мақалада экстрадиция түсінігі, қылмыскерлерді ұстап беру, беру, қылмыскерлерді өзара негізде ұстап беру принциптері, құқықтық көмек көрсету саласында екіжақты, аймақтық және көпжақты халықаралық шарттар, экстрадиция институты, Қазақстан құқықтық көмек көрсету саласында көптеген екіжақты, аймақтық және көпжақты халықаралық шарттарға мүшелігі, Қазақстан Республикасының шет елдерге қылмыскерлерді ұстап беру туралы жолдаған талаптары, қылмыскерлерді ұстап беруге жататын қоғамға қауіпті әрекеттер, мемлекеттер арасындағы екіжақты, қылмыстылықпен күрес, барабар принциптері, мемлекеттер қылмыскерді ұстап бермеген жағдайда онда істі өзінің құзіретті органдарына жіберу, қылмыстық қудалау шаралары туралы мәселелер қарастырылған.

Негізгі сөздер: Экстрадиция, экстрадиция институты, қылмыскерлерді ұстап беру, беру, құқықтық көмек көрсету, қылмыскерлерді өзара негізде ұстап беру принциптері, интерпол, халықаралық өзара көмек көрсету туралы шарттар және конвенциялар.

Резюме. В данной статье рассмотрены актуальные проблемы экстрадиции, выдача преступников, передача, принципы выдачи преступников на взаимной основе, двусторонние региональные и многосторонние международные договоры в сфере оказания правовой помощи, а также институт экстрадиции, условие ареста и передачи преступников другому государству, причинение вреда обществу при задержании преступника, двухсторонняя борьба с преступностью.

Ключевые слова: экстрадиция, выдача преступников, передача, принципы выдачи преступников на взаимной основе, двусторонние, региональные и многосторонние международные договора.

Resume. Annotation. This article describes the current extradition issues, extradition, transfer, principles of extradition reciprocity, bilateral, regional and multilateral international treaties in the field of legal assistance and extradition Institute, bilateral and multilateral international treaties for legal assistance, subject to arrest and transfer RK another state offenders, causing harm to society during the

arrest the offender, realization of human and civil rights at realization of extradition, in accordance with the Covenant on civil and human rights, the country from which there is no extradition of offenders who use torture and cruel treatment of prisoners on grounds of origin, sex, race, nationality, language, religion, opinion or any other circumstances.

Keywords: suspect, suspect's detention, remedial order, preventive measure, coercive procedural measures.

«Экстрадиция» түсінігі халықаралық-құқықтық, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық ғылымдарға тікелей қатысы бар ғылыми түсінік ретінде соңғы жылдары өзекті бола бастады. Бұл, ең алдымен, халықаралық аренада ұйымдасқан қылмыстылықтың ықпал ету және әсер ету саласының кеңеюімен, сонымен қатар, халықаралық полиция қауымдастықтарының трансұлттық қылмыстылыққа қарсы әрекет етуімен байланысты.

Қылмыскерлерді ұстап беру - осы қылмыстық істер бойынша өзара көмек көрсетудің ерекше түрі. Ұстап беру экстрадиция (extradition – латын сөзі) – бұл бір мемлекеттің өз аумағындағы айыпталған немесе сотталған тұлғаны қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін немесе үкімді орындауды жүзеге асыру үшін басқа мемлекетке беруі. Қылмыскерлерді ұстап беруден, беру түсінігін ажырата білу керек. Халықаралық қылмыстық соттың Статутының 102 бабына сәйкес «беру» деп мемлекеттің тұлғаны сотқа жеткізіп беруін, ал «ұстап беру» деп бір мемлекеттің екінші мемлекетке шарт бойынша немесе ұлттық заң бойынша жеткізіп беруі деп ажыратылады. [1, 78].

Ұстап беру aut dedere aut tenere (не ұстап бер, не жазала) қағидасының негізінде жүзеге асырылады. Қылмыскер аумағында орналасқан мемлекет оны қамауға алады немесе ұлттық құқық нормаларына сәйкес басқа да шаралармен оның болуын қамтамасыз етеді. Егер мемлекеттер қылмыскерді ұстап бермеген жағдайда онда істі өзінің құзіретті органдарына қылмыстық қудалауды жүзеге асыру үшін беруге тиіс. Ұстап беру тек сұрап отырған және беріп отырған мемлекеттердің заңдарына сәйкес бір жылдан артық бас бостандығынан айыруды немесе басқа ауыр жаза қолдануды көздейтін

қылмыс жасағанда ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Өз азаматтары мен баспана берілген тұлғалар ұстап берілмейді. [2, 178].

Мемлекеттердің ұлттық ерекшеліктерін есепке ала отырып, қылмыскерлерді ұстап бермеу үшін көптеген негіздер көңілге қонымды болып табылатынына қарамастан, теорияда да, практикада да жеткілікті даулы мәселелер бар. Солардың кейбіреулеріне тоқталайық. [3, 56].

Өз азаматтарын ұстап бермеу принципі. Осы принципке сәйкес көптеген мемлекеттер экстрадиция туралы сұрау салу бойынша өз азаматтарын ұстап бермейді. Ұстап беру туралы шарттың болған жағдайдың өзінде де мемлекетке қылмыскерді ұстап беруден бас тартатын өз азаматтарын ұстап бермеу практикасы экстрадиция институтына бұрыннан белгілі. Экстрадиция туралы шарттар мен конвенциялардағы осы принциптің көпшілікке танылуына қарамастан, оның теориялық негіздемесі белгілі бір қиындықты туғызады. Көбінесе көптеген мемлекеттер халықаралық шарттар мен конвенцияларды жасасқан уақытта, негізінен, қылмыскерлерді ұстап бермеу туралы мынадай ережелерді ұстанады:

1. Егер экстрадициялауды талап ететін тұлға экстрадициялау туралы талап етілген тараптың азаматы болып табылса;

2. Егер қылмыс экстрадициялау туралы талап етілген тараптың аумағында жасалса;

3. Егер тараптардың бірінің заңнамасына сәйкес қылмыстық қудалау туралы іс қозғалмаса немесе сот үкімі мерзімі өтіп кетуі салдарынан немесе өзге заңнама негіздемесіне байланысты орындалмаса;

4. Экстрадициялауды талап ететін тұлға саяси сипаттағы қылмыс жасаса;

5. Егер сол қылмыс бойынша сот үкімі шығарылса немесе экстрадициялау туралы талаптар қойылған тараптың аумағында экстрадиция жасауды талап ететін тұлғаға қатысты қылмыстық қудалау тоқтатылса;

6. Егер сол қылмыс үшін экстрадициялау туралы талаптар қойылған тараптың аумағында экстрадиция жасауды талап ететін тұлғаға қатысты алдын ала тергеу ісі қозғалса және жүргізілсе;

7. Егер талап етуші тараптың заңнамасы бойынша, экстрадициялау туралы талаптар қойылған тараптың заңына қарағанда, қудаланатын қылмыс үшін өлім жазасы қарастырылса; [4].

Экстрадиция аясында әлі толығымен өңделмеген, алайда халықаралық ғылыми қоғамдастық тарапынан мойындалған келесідей бірнеше негізгі қағида бар:

1) Экстрадиция туралы келісімдерде адам құқықтарының жүйелі орындалуы, олардың адам құқықтары туралы пактілерге сәйкестігі;

2) Экстрадиция туралы халықаралық конвенциялар мен келісімдерде қарастырылған адамның не-

гізгі құқықтарын ішкі заңнамаға инкорпорациялау;

3) жалпы өлім жазасына деген қарсылықты есепке ала отырып, жазалаудың бұл шарасын қолдану мүмкіндігі жағдайларында экстрадицияға абай қарау (кейбір елдердің заңнамалық актілерінде егер қылмыскерді бергеннен кейін оған өлім жазасы қолданылатын болса, экстрадицияның болмайтыны тура көрсетілген);

4) экстрадиция туралы келісімдерде және оны қолдану тәжірибесінде БҰҰ ұсынған тұтқындармен қатынасудың ең төменгі ережелерін қатаң орындау;

5) Сотталғандарды қинау немесе қатал қарау қолданылатын елдерге экстрадицияның қолданылмауы;

6) нәсілдік, діни немесе басқа негіздер бойынша шектеу бар елдерге экстрадицияның қолданылмауы;

7) адамгершілік қағидасы орын алатын, соның ішінде қылмыс жасағандарға да, елдерде экстрадицияны қолдау. [5].

Біздің мемлекет қылмыскерді экстрадициялау мәселесінде ұлттық қатыстылығына және Қазақстан Республикасы мемлекетімен тұрақты құқықтық байланысына қарамастан, жазалаудың заңды принциптерін іске асыру мақсатында өзіндік нақты ұстанымы бар. Біздің мемлекетіміздің Конституциясының айырықша ерекшелігі оның нормалары халықаралық шарттарға бағдарланғаны болып табылады. Бұл Қазақстанның халықаралық-құқықтық нормаларын ұстанатындығын және басқа мемлекеттердің егемендігін сыйлайтындығын білдіреді. Сонымен, Конституцияның 4-бабының 3-тармағында: «Республикамен бекітілген халықаралық шарттардың оның заңдары алдында басымдығы бар және тікелей қолданылады» [6].

Қылмыскерді экстрадициялау мәселесі Интерполға мүше мемлекеттердің ұлттық заңнама актілерімен, сондай-ақ халықаралық конвенциялар мен шарттармен (келісімдермен) реттелетіндігін атап өткеніміз жөн. Қылмыскерді экстрадициялаудың құқықтық негізі 1957 жылғы экстрадициялау бойынша Еуропа конвенциясы (барлық Еуропа Кеңесіне мүше мемлекеттермен қол қойылған және 20-дан артық мемлекетпен бекітілген), 1990 жылғы Біріккен Ұлттар Ұйымының экстрадициялау туралы типтік шартымен және 1994 жылғы ECOWAS экстрадициялау бойынша конвенциясымен (Батыс Африка мемлекеттерінің экономикалық қауымдастығы) реттеледі. Сонымен қатар, ешбір халықаралық конвенция және шартта экстрадиция институтының мінсіз сипаты болмайтынын мойындауымыз керек. Экстрадиция туралы осы халықаралық актілердің жағдайының маңызы қылмыскерлердің жазаланбай қалмауы керек дегенге келеді, яғни барлық мемлекеттер өз қызметін заңды жазалау принципін іске асыруға бағыттау керек. Осы халықаралық актілерде мемлекеттерге

экстрадиция туралы шартты жасасу жолымен жүру ұсынылады. Осындай шарттардың болмағанында мемлекет іздестіріліп жүрген қылмыскерлерді бермеуге құқығы бар. Сонымен, Қазақстан Республикасы Конституциясының 11-бабының 1-тармағына сәйкес «Қазақстан Республикасының азаматы Республиканың халықаралық шарттарымен белгіленбесе, шетел мемлекетіне берілмейді» [6].

Қазіргі таңда Қазақстан құқықтық көмек көрсету саласында көптеген екіжақты, аймақтық және көпжақты халықаралық шарттарға қосылған.

Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша [7], 2000-2008 жылдары аралығында қылмыскерлерді ұстап беру мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастық жағдайы мынадай:

Кесте 1 - Қазақстан Республикасының шет елдерге қылмыскерлерді ұстап беру туралы жолдаған талаптары

Жылдар Шет елдерге қылмыскерлерді ұстап беру туралы жіберілген талаптардың саны Қанағаттан-дырылған

талаптар саны Қанағаттан-дырылмаған

талаптар саны

1	2	3	4
2000	365	207	80
2001	359	264	49
2002	258	209	25
2003	179	128	9
2004	161	107	10
2005	153	120	16
2006	122	76	5
2007	65	39	4
2008	100	56	-

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, екіжақты шарттар мемлекеттердің тығыз қатынасуына жағдайлар туғызады. Олардың қатарында:

- 1993 жылғы 14 қаңтардағы Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы азаматтық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету туралы келісім (Республика Президентінің 1995 жылғы 30 мамырдағы № 2309 Жарлығымен ратификацияланған);

- 1995 жылғы 15 тамыздағы Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету және адамдарды ұстап беру туралы келісім (Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 6 сәуірдегі № 367-І Заңымен ратификацияланған);

- 1995 жылғы 23 тамыздағы Қазақстан Республикасы мен Пәкістан Мұсылман Республикасы арасындағы азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету туралы келісім (Қазақстан Республикасының 1998

жылғы 9 қарашадағы № 293-І Заңымен ратификацияланған);

- 1996 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы қылмыскерлерді беру туралы келісім (Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 маусымдағы № 123-І Заңымен ратификацияланған);

- 1996 жылғы 26 тамыздағы Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы арасындағы азаматтық және қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету туралы келісім (Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 30 маусымдағы № 142-І Заңымен ратификацияланған);

- 1996 жылғы 17 қыркүйектегі Қазақстан Республикасы мен Грузия Республикасы арасындағы азаматтық және қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету туралы келісім (Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 14 қаңтардағы № 119-ІІІ Заңымен ратификацияланған);

- 1997 жылғы 7 сәуірдегі Қазақстан Республикасы мен Корей Халықтық-демократиялық Республикасы арасындағы азаматтық және қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету туралы келісім (Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 9 қарашадағы № 291-І Заңымен ратификацияланған);

- 2002 жылғы 7 қазандағы Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша көмек пен құқықтық қатынастар туралы конвенция (Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 10 наурыздағы № 531-ІІ Заңымен ратификацияланған), 2001 жылғы 15 маусымдағы Терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясы және т.б. [8].

Оларда экстрадициялық қылмыстардың, яғни қылмыскерлерді ұстап беруге жататын қоғамға қауіпті әрекеттердің қатары анықталады. Бұл орайда, мемлекеттердің арасында әртүрлі аталып жүрген («екіжақты айыптау», «екіжақты қылмыстылық», «барабар») принцип нық орнаған. Ол бір мемлекеттен екінші мемлекетке экстрадицияланғалы отырған адамның әрекеттері олардың екеуінің заңнамасы бойынша қылмыс деп танылуы керек дегенді білдіреді. 2002 жылғы Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша көмек пен құқықтық қатынастар туралы Кишинев конвенциясы 66-бабының 2 және 3-тармақтарында сұрау салған және сұрау салынған Уағдаласушы Тараптардың ішкі заңдары бойынша әрекет қылмыстық жазаланатын болып табылатын және ол үшін кемінде бір жыл немесе одан да көп мерзімде бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделетін қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін ұстап беру жүргізіледі, ал үкімді орындау үшін ұстап беру сұрау салған және сұрау салынған Уағдаласушы Тараптардың ішкі заңдарына сәйкес жазаланатын болып табылса және оны жасағаны үшін ұстап берілуі сұрау салынып отырған адам

кемінде алты ай мерзімге немесе одан қатаң жазаға жазаланған қылмыстар үшін жасалады делінген. [9, 128].

Қылмыстық кодекстің 8-бабында («Қылмыс жасаған адамдарды ұстап беру») басқа мемлекеттің аумағында қылмыс жасаған Қазақстан Республикасының азаматтары, егер халықаралық шартта өзгеше белгіленбесе, ол мемлекетке ұстап берілмеуге тиіс деп жазылған. Бұл норма Ата Заң 11-бабының 1-тармағын нақтылайды. Екеуінің де мазмұнында Қазақстан азаматтарының шет мемлекеттерге берілмейтіндігі принципі бекітілген. Бірақ, Республика таныған халықаралық шартта тікелей көзделсе, азамат шет мемлекетке берілуі мүмкін. Бұндай ереже жалпы құқық елдеріне тән. Олар халықаралық құқықтың өз азаматтарын бермеу туралы әдет-ғұрып нормасын танымайды және қылмыскерді (өз елінің азаматы болса да) ұстап беру мәселесін шешуді тараптардың өздерінің қарауларына қалдырады. Олай болатын себебі, бұл елдерде тарихи аумақтық юрисдикция принципі үстемдік етті [10].

Жоғарыда көрсетілген халықаралық шарттардың бірсыпырасын талдап, оларда да азаматтардың шет мемлекеттерге берілмейтіндігі принципі бекітілгеніне көз жеткіздік. Мысалы, 1995 жылғы 15 тамыздағы Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету және адамдарды ұстап беру туралы келісімнің 14-бабында сұрау салынған мемлекеттің қылмыскерді ұстап беруден бас тартуының негіздері аталған, соның бірі – сол адамның сұрау салынған мемлекеттің азаматы болып табылатындығы. Бұндай негіз 1997 жылғы 2 маусымдағы Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету және құқықтық қатынастар туралы келісімнің 59-бабының а)-тармақшасында, 1997 жылғы 7 сәуірдегі Қазақстан Республикасы мен Корей Халықтық-демократиялық Республикасы арасындағы азаматтық және қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету туралы келісімнің 30-бабы 1-тармағының 1)-тармақшасында және басқа халықаралық шарттарда көзделген.

«5. Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар жасаған шетелдіктер не азаматтығы жоқ адамдар Қазақстан Республикасының халықаралық шартында көзделген жағдайларда, егер олар басқа мемлекетте не халықаралық сот органымен сотталмаған болса және Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық жауапқа тартылса, осы Кодекс бойынша қылмыстық жауапқа тартылуға тиіс». [11].

Қазіргі таңда Халықаралық қылмыстық соттың қарауында төрт қылмыстық іс бар: Конго Демокра-

тиялық Республикасындағы, Угандадағы, Орталық Африка Республикасындағы және Дарфурдағы (Судан) жағдайдар бойынша.

Угандадағы, Конго Демократиялық Республикасындағы және Орталық Африка Республикасындағы жағдайлар Халықаралық қылмыстық сотқа Рим Статутына қатысушы-мемлекеттердің өздерінің өтініштері бойынша 2004 жылы тиісінше 29 қаңтарда, 19 сәуірде және 22 желтоқсанда берілсе, Прокурор сол өтініштерге сәйкес, тиісінше 2004 жылы 29 шілдеде, 2004 жылы 23 маусымда және 2007 жылы 22 мамырда қылмыстық істер бойынша тергеуді бастаған болатын.

Қазақстанның қылмыстық заңында бұндай норма жоқ. Қылмыстық кодекстің 8-бабының 2-тармағында Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде қылмыс жасаған және Қазақстан Республикасының аумағында жүрген шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарды Қазақстан Республикасының халықаралық шартына сәйкес қылмыстық жауапқа тарту немесе жазасын өтеу үшін шет мемлекетке ұстап беру мүмкіндігі бекітілген, яғни бұл норма қылмыскерлерді ұстап беруді жасалған халықаралық шарттармен байланыстырады. [12].

Сөйтсе де, қылмыс жасап, шет елдерде қашып жүрген қылмыскерлерді, мемлекеттердің арасында халықаралық шарттың жоқтығына қарамастан өзара негізде ұстап беру тәжірибеде кездеседі. Мысалы, 2002 жылы Қазақстан Республикасындағы Интерполдың Ұлттық Орталық Бюросының, Бас прокуратураның, Ішкі істер және Сыртқы істер министрліктерінің бірлескен шараларының нәтижесінде Біріккен Араб Әмірліктерінен Ресей азаматы Сорокин, Қазақстан мен Біріккен Араб Әмірліктерінің арасында тиісті халықаралық шарттың жасалмауына қарамастан, ұстап берілді. Ол бұрын Шығыс-Қазақстан облысы Ішкі істер бас басқармасының бастамасы бойынша Интерполдың халықаралық іздеуінде болған еді [13].

Бір назар аударатын жері, қылмыскерлерді өзара негізде ұстап беру принципі, Қылмыстық кодексте бекітілмесе де, Қылмыстық іс жүргізу кодексінде қарастырылған. Оның 521-бабының 1-тармағына сәйкес, құқықтық көмек көрсету ретімен Қазақстан Республикасы құқықтық көмек туралы халықаралық шарт жасасқан шетел мемлекеттерінің тергеу органдарына және соттарына не өзара негізде осы Кодексте көзделген іс жүргізушілік іс-әрекеттер, сондай-ақ Қазақстан Республикасының басқа да заңдары мен халықаралық шарттарында көзделген өзге де іс-әрекеттер жүргізілуі мүмкін. [14, 78].

Баяндалғанды ескере отырып, Қылмыстық кодекстің 8-бабын мынадай редакцияда бергенді дұрыс деп санаймыз:

«8-бап. Қылмыс жасаған адамдарды ұстап беру немесе табыстау

1. Басқа мемлекеттің аумағында қылмыс жасаған Қазақстан Республикасының азаматтары,

егер халықаралық шартта өзгеше белгіленбесе, ол мемлекетке не халықаралық сот органына ұстап берілмеуге не табысталмауға тиіс.

2. Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде қылмыс жасаған және Қазақстан Республикасының аумағында жүрген шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Қазақстан Республикасының халықаралық шартына сәйкес не өзара негізде қылмыстық жауапқа тарту немесе жазасын өтеу үшін шет мемлекетке немесе халықаралық сот органына тиісінше ұстап берілуі не табысталуы мүмкін.». [15].

Өзара қылмыскерлерді ұстап беру қарастырылатын екі жақты шарттарға талдау жасай отырып бірнеше экстрадицияның жалпы танылған қағидаларын шығаруға болады. Біріншіден қылмыс жасады деп күдік келген, айыпталған тұлғаны ұстап беру – бұл мемлекеттің егеменді құқығы, ол өз юрисдикциясындағы тұлғаның құқықтық мәртебесін өзі анықтайды. Өзара халықаралық міндеттемелер жүктейтін халықаралық шарттардың болуы да бұл қағиданы жоққа шығара алмайды, себебі ұстап беру барлық жағдайда ұстап беруге қойылатын көптеген талаптар бойынша жүзеге асырылады. Атап айтсақ, ұстап беруші мемлекет сұрап отырған мемлекеттің негіздерін сенімсіз деп тапса ұстап беруден бас тарта алады. Бұған қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы үшін өзекті болып отырған бұрынғы Австрия елшісі Рахат Әлиевті Австрия мемлекетінің ұстап беруден бас тартуын мысалға келтіруге болады. [16, 78].

Екіншіден қылмыскерді ұстап беру тек қылмыскер қылмыс жасаған жағдайда немесе оған қатысты соттың айыптау үкімі күшіне енген жағдайда жүзеге асырылуы мүмкін. Құқық бұзушылықтың басқа түрлерін жасаған жағдайда (азаматтық, әкімшілік) ұстап беру жүзеге асырылмайды. Сондай-ақ жасалған әрекет сұрап отырған және сұралып отырған мемлекеттің де заңы бойынша қылмыс болып танылуы тиіс. Бірақ кейбір жағдайларда әрекет қылмыс болып танылғанымен, сұрап отырылған мемлекеттің кешірім жасау туралы актісі болған немесе қылмыстық қудалаудың ескіру мерзімі біткен жағдайда, сондай-ақ ауырлық дәрежесі бойынша кішігірім қылмыстар үшін қылмыскер ұстап берілмейді. [17].

Үшіншіден, экстрадиция институты келісуші мемлекеттердің бірбіріне қатысты бірдей міндеттемелер алуын білдіретін екі жақтылық қағидасы негізінде қолданылады. Төртіншіден, ұстап берілген тұлға тек ұстап беруге негіз болған қылмысы үшін ғана қылмыстық жауапкершілікке тартылуы немесе жазалануы мүмкін. Басқаша айтқанда қылмыскерді ұстап беру туралы өтініш жасаған кезде сұрап отырған мемлекет ұстап берілуге тиіс тұлғаға қатысты өзінің қылмыстық заңын қолдануды тек экстрадициялауға негіз болған жағдайға қолданумен шектеу туралы сұралып отырған

мемлекет алдында міндеттеме алады. Бірақ тұлға мүмкіндігі бола тұрып қылмыстық іс жүргізу аяқталғаннан кейін, ал сотталған жағдайда жазасын өтегеннен немесе босатылғаннан кейін 30 күн ішінде сұрап отырған мемлекеттің аумағынан кетпеген жағдайда немесе ерікті түрде сұрап отырған мемлекеттің аумағына оралған жағдайда мұндай келісім қажет етілмейді.

Бесіншіден, практикада қалыптасқандай жекелеген қылмыстық әрекеттер сұралып отырған мемлекеттердің ұстап беруден бас тартуына негіз болады. Бұған бірінші кезекте саяси қылмыстар жатады. Бірақ халықаралық құқық ілімінде саяси қылмыстардың нақты анықталған ортақ көзқарастың болмауы кейбір қиындықтар тудырады. Бұл жағдайда сұралып отырған мемлекет әрбір жағдайға байланысты қылмыстың саяси сипатын анықтап, ұстап беру не бермеу туралы шешім қабылдайды. [18].

Алтыншыдан, кейбір мемлекеттердің өз азаматтарын ұстап беруге жол беретіндігіне қарамастан (Англия, АҚШ, Канада) халықаралық құқық практикасында мемлекеттердің өз азаматтарын басқа мемлекеттерге ұстап бермеуі жалпы танылған норма болып есептеледі. Кейбір жағдайларда ұстап бермеу абсолютті сипатта болады, мұндай жағдайларда қылмыскерді жасаған қылмысы үшін жауапкершілікке тартудың бірден бір жолы қылмыстық істі қылмыскер азаматы болып табылатын мемлекетке қылмыстық қудалауды жүзеге асырып, жауапкершілікке тарту үшін беру. Басқа жағдайларда қылмыскерлерді ұстап бермеу салыстырмалы сипатта болады, яғни тек ерекше жағдайларда ғана жол беріледі. Мұндай жағдайлар көбінесе жасалған қылмыстың түрлеріне, екі жақтылық қағидасына және халықаралық келісімдердің болуына байланысты. Қазақстан Республикасы конституциясының 11 бабының 1 бабына сәйкес Қазақстан азаматтары Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарында өзгеше көзделмесе шет мемлекеттерге берілмейді делінген, яғни абсолютті емес. [19].

Жоғарыда айтылғандар аталып өткен қылмыскерлерді экстрадициялау принциптері олардың адамгершілікті, әділеттілігі және шынайылығына қарамастан, біздің ойымызша, заңды жаза принципін сақтамау сияқты позицияны ұстанатын мемлекеттер үшін халықаралық қылмыстылықпен күрестегі тежеп тұратын фактор болып табылады.

Айтылғандарды түйіндей отырып, мынадай қорытынды шығаруға болады, соңғы он жылда қабылданған қылмыскерлерді экстрадициялау туралы міндеттерді ұстанатын көп тарапты конвенцияларға қарамастан, экстрадиция мәселесінде өзіндік қиындықтар бар. Ұлттық қылмыстық құқықтың алдында бұрын-соңды кездеспеген мәселелер тұр. Халықаралық тәжірибені алып қарасақ, жаһандану дәуірінде қылмыспен күресу қызметі барған сайын халықаралық сипат алып келеді. Жекелеген елдер

оң нәтижелерге жету мақсатында кейбір егемендік құқықтарын халықаралық құрылымдарға беріп жатыр. Болашақта бұндай шаралар неге әкеліп тынатынын болжау қиын. Сондықтан қазіргі таңда сол тәжірибені жан-жақты зерттеп, терең ойластырылған шешімдер қабылдау керек. Қылмыскерлі экстрадициялау бойынша нақты процедуралық мәселелерді әзірлеу қажеттілігі туындап тұр. Экстрадиция институты халықаралық тәжірибесінде ежелден қолданылып келе жатқан институт. Оны негізгі мақсаты қылмыскерді қай жерде жүргеніне қарамастан жазалау және тиісті қылмысты қудалау шараларын заңға және халықаралық шарттарға сәйкес жүзеге асырылуын қадағалап, сот әділдігін жүзеге асыру болып табылады. Осы салада жасалған екі жақты көпжақты шарттардың санының көп санап артуына қарамастан бұл институтты көптеген нақты реттеуді талап ететін тұстары әлі де жеткіліксіз. Қазіргі кезеңде осы институтты тікелей және қосымша реттейтін шарттардағы, әр түрлі құқықтық жүйелердегі ерекшеліктерді ескере отырып орта әмбебап сипаттағы конвенция мен Қазақстан Республикасында экстрадициялау туралы арнайы заң қабылдау қажет, себебі осы саладағы көп жақты және екі жақты шарттар тек осы шартта қатысушы мемлекеттер арасындағы қатынастарды реттейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Т.К.Ерджанов. *Международное публичное право*. Алматы, 2006 жыл. 521- 592 беттер.
2. Кулжабаева Ж.О. *Международное публичное право*. - Алматы, 2002.-467 с.
3. Сарсенбаев М.А. *Международное право*. – Алматы: Жеті Жарғы, 1996.
4. Г.Атаханова, *әл – Фараби ат. ҚазҰУ. Әділ соты журналы 2010ж; «Мүлікті талан - таражға салумен күресу бағыттары» атты өзекті ой.*

5. Бұғыбай Д.Б. *Қылмыстық жауаптылық ұғымы туралы /Проф.Қайыржанов Е.І. 70 жасқа толу мерейтойына арналған "Қылмыстылықпен күресудің қазіргі заманға мәселелері" тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. –Алматы, 2003.15066.*

6. Богачева Е. *Экстрадиция Законность*. 2000. № 5

7. *Қазақстан Республикасының Жедел іздестіру қызметі туралы Заңы* 15.09.1994 жылы қабылданан. // «Параграф» ақпараттық жүйесі. – 2015.

8. *Халықаралық қылмыстық соттың ресми веб-сайты: <http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/>*

9. Сафаров Н.А. *Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики*. - М.: Волтерс Клувер, 2005. – 416 с.

10. *Қазақстан Республикасының Конституциясы*. 1995 жыл 30 тамыз.

11. Досжанова Г.С. *Халықаралық құқық бойынша терминдердің түсіндірме сөздігі*. -Алматы: Заң әдебиеті, 2003.-67 б.

12. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі*. 1997 жыл

13. Костенко Н.И. *Международная уголовная юстиция: проблемы развития*. - М.: 2002. – 448 с.

14. Бойцов А.И. *Выдача преступников*. – СПб.: Пресс заң орталығы, 2004

15. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі*. 1997 жыл 2. *Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі* 16.07.1997 жылы қабылданған.// «Параграф» ақпараттық жүйесі.

16. 1975 жылғы 15 қазандағы *Беру туралы Еуропа Конвенциясы «Консультант Плюс» мәлімет-құқықтық жүйесі*

17. Садықанова Ж.Е. *Халықаралық бұқаралық құқық. Электрондық оқулық*. - Өскемен, 2008.

18. *Біріккен Ұлттар Ұйымының ресми веб-сайты: <http://www.un.org/russian/events/11thcongress/documents.html>*

19. www.prokuror.kz.

Сұлтанова Ж.

Т.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА 6D041600- Театртану мамандығының
2 курс докторанты, zhanagul_sultan@list.ru

Ғылыми жетекші: Қабдиева С.Д. – ө.ғ.к. Т.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Театр өнерінің тарихы мен теориясы кафедрасының профессоры, saniya_art@hotmail.co.uk

ШЕТЕЛ КЛАССИКАСЫ МЕН ҚАЗАҚ ДРАМАТУРГИЯСЫНДАҒЫ ҰҚСАС КЕЙІПкерлердің ерекшеліктері

Түйін: Мақалада шетел классикасы мен қазақ драматургиясындағы ұқсас кейіпкерлер екішелеп алынып, оларды өзара байланыстырып тұрған тұстар жан-жақты талданады. Автор мұнда қазақ драматургиясындағы кейіпкерлердің әлем классикасы кейіпкерлеріне ұқсастығының кездейсоқ нәрсе екенін дәлелдеп береді. Оның пайымынша, қазақ ауыз әдебиетінің кейіпкерлері қазақ халқының ғасырлар бойы жинақталған мол тәжірибелері мен салт-дәстүрлерінің негізінде пайда болған. Күнделікті өмір көріністерінен көрінген олар халықтың көп жылдарғы бай қиялы мен ауызша шығармашылығы дамуы нәтижесінде кейін образдық тұлғалар дәрежесіне дейін жеткен.

Кілт сөздер: шетел классикасы, қазақ фольклоры, салт-дәстүрлер, кейіпкерлер, ұқсастық, ауыз әдебиеті, драматургия.

Резюме. В статье рассуждается сходства персонажей пьес зарубежных классиков и казахских драматургов, взятые из устно-народной литературы. Автор здесь обращает внимание на полной случайностью этих сходств, так как эпические и лиро-эпические произведения казахского фольклора и соответственно их герои рождались не связаны со сочинениями зарубежной классикой. По ее мнению, герои казахской устной литературы появились в результате становления в течение многих веков традиций и обрядов казахского народа.

Ключевые слова: зарубежная классика, казахский фольклор, традиций, обряды, герои, персонажи, сходство, устная литература, драматургия.

Summary. The research work analyses the similar features between the characters from Kazakh folklore and characters from the foreign classics. The author shows it through comparison of certain images from Kazakh epos and lyrical epos and the works of European playwrights. However, it is obvious that these similarities and conformity did not arise directly as a result of the influence of these works. The characters of Kazakh folklore were created on the basis of a large experience and traditions that have been accumulated by Kazakh nation over centuries. The prototypes of these characters that existed in real life before became the patterns as a result of the national imagination and in the course of folklore development.

Key words: foreign classics, Kazakh folklore, traditions, characters, analogy, drama.

Әлемдегі көптеген елдердегі сияқты, қазақ әдебиеті де халық ауыз әдебиетінің нәрімен сусындап, оның барша құнарын бойына сыналап сіңіріп, өте тығыз байланыста дамыды. Фольклор XIX ғасырдағы жазба әдебиеттің қалыптасуында орасан зор қызмет атқарды. Ол елдің рухани өміріндегі сұраныстарын толығымен ақтап тұрды. Шын мәнінде сол уақыттарда фольклордың дәстүрлі қазақ өмірінде бой көрсетпейтін саласы болған жоқ. Бұл, әсіресе, авторлық ауыз әдебиетінде, яғни жыраулар мен ақындар туындыларында барынша айқын көрініс тапты. Ол аталған шығармаларда фольклордың тілі, поэтикасы мен стильдік құрылымдары мейлінше мол кездесетіндігінен де байқалады.

Әдебиет тарихында жазба көркем тілдің шырайын келтіретін кестелі сөздерді кеңінен пайдаланып қоя салмай, оларды әртүрлі әдеби образдарды жасауда орнымен қолдана білген шебер жазушылар аз болмаған. Мұндай айшықты сөздерді Францияда – Рабле, Гюго, Англияда – Свифт, Германияда – Гофман, Италияда Пиранделло өте ұтымды қолданып, көркем әдеби стиль дәрежесіне дейін жеткізген. Өткен ғасырдағы орыс классиктері арасында Гоголь, Чехов, Островский, Салтыков-Щедрин секілді суреткерлер әсірелеу тәсілі арқылы тіл байлығын арттырып, стильдегі ерекшелікті биік шеберлік деңгейіне дейін көтере білулерімен есте қалды. Қазақ театры туғанда, оның басында тұрған С. Сейфуллин, Б. Майлин, Ж. Шанин, Қ. Кемеңгеров, М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов секілді қаламгерлеріміз де халық ауыз әдебиетінің бай үлгілерін өздерінің пьесаларына кеңінен енгізді. Сол кездері, Ә. Тәжібаевтың атап көрсеткеніндей, драмамен айналысушы жазушылардың барлығы «мазмұнды да, түрді де ең алдымен сол ауыз әдебиетінің ұлт байлығынан алған» [1, 50]. Осы орайда пьесаға керекті компоненттерді бәрі дерлік әуелі ауыз әдебиетінің басқа жанрларында көктеп, қалыптасып, содан кейін ғана драмада диалог, монолог түрінде әбден шарықтау шегіне жететіні де әдебиет тарихы үшін таңсық емес.

Біз мұның озық үлгісін Қызылорда қаласында 1925 жылдың қазан айынан жұмыс істей бастаған қазақ театрының алғашқы репертуарынан анық байқаймыз. Мұнда республиканың түкпір-түкпірінен жиналған халық таланттары М. Әуезовтің «Еңлік – Кебек», «Қарагөз», «Бәйбіше – тоқал», Қ. Кемеңгеровтің «Алтын сакина», Ж. Ерданаевтың

«Малқамбай», Б. Майлиннің «Ел мектебі», «Неке қияр», Қ. Басымовтың «Исатай батыр», Ж. Шаниннің «Торсықбай қу», «Арқалық батыр» секілді пьесаларын көрермен назарына ұсынды. Осы шығармалардың арасында М. Әуезовтің 1917 жылы жазған «Еңлік – Кебек» пьесасы қазақтың трагедия жанрындағы алғашқы туындысы болуымен бірге, ол қазақ драматургиясының да туғанын әйгілеп берді. Талантты жас жазушы бұған дейін халық аузында Қалқаман – Мамыр секілді аңыз болып айтылып келген Еңлік пен Кебек жайындағы әңгіменің желісін пьеса тілінде сөйлетіп шықты.

Өз тарихында үш рет қайта өңделген «Еңлік – Кебек» трагедиясы классикалық үлгілер тұрғысынан қарағанда, ағылшынның ұлы драматургі Уильям Шекспирдің «Ромео мен Джульетта» трагедиясына ұқсас. Драманың 1917 жылы жазылып, алғаш рет 1921 жылы Семейде киіз үй сахнасында қойылғаны белгілі [2, 76]. Бұдан кейін «Таланты марқайып, білімі ұлғайып, ой-өрісі кеңейіп, шығармадан шығармаға өскен, үлкен жазушылық мәдениетке ие болған Мұхтар Әуезов драматургиясындағы тырнақалдысы – «Еңлік – Кебекке» 1943 жылы бір, 1956 жылы екінші рет оралып, пьесаға мол өзгерістер енгізді, қайтадан өңдеп шықты» [3, 43]. Осы тұста Ә.Тәжібаевтың: «Театрдың «Еңлік – Кебек» арқылы таныған арғы заманның әділсіздігін, теңсіздігін көріп түңілсе, өз күнімізден, өз өмірімізден шексіз бақыт, бай сүйіспеншілік, бірлік-береке тауып, қуанған кездегі бала сауықшыл да ұлғайды. «Еңлік – Кебек» әдебиетіміздің де, көркем өнеріміздің де тұңғышындай ерекше ыстық көрінеді. Сол үшін де «Еңлік – Кебектің» тыңайып қойылуы аса қызықты тақырып» [4], – деп толғануында да сыр бар еді. Ол бұл тұжырымын театр 1957 жылы трагедияны үшінші, соңғы рет өзгерген нұсқасы бойынша қойғаннан кейін жазған рецензиясында келтірді.

Міне, екі пьесаның «арғы заманның әділсіздігін, теңсіздігін» көрсетуге арналғанын байқап, осыдан ұқсастықты алғаш таныған да Ә. Тәжібаев болды. Ол мұны ең алдымен «жалынды махаббаттарын қосу үшін күресушілер» образдарынан іздестіреді, желісі мен мазмұнының бір мәнде өрілетінінен қарастырды. Дегенмен, ол: «Бұған қарап, М. Әуезов «Еңлік – Кебекті» осы аталған Шекспир шығармасына еліктеп жазған екен деген ұғым шықпаса керек» [1, 61], – деп, мәселені бірден шешіп алады. Себебі, Р. Нұрғалиевше айтқанда, бұлайша «қат-қабат қайшылықтарды, үлкен тартыстарды аз ғана адамдардың тағдыры, тіпті бір семья мүшелерінің қым-қиғаш тірлігі арқылы көрсетіп беру тәжірибесі дүние жүзілік әдебиеттің ұзына тарихына белгілі дәстүр» [5, 9]. Ал екі пьесаның барлық жағынан етене ұқсастықтары бар. Мәселен, Шекспирде Монтеки мен Капулетти деген екі ірі әулеттің арасында атадан балаға жалғасып келе жатқан ежелгі өштік пен кек өзіндік пер-

де мен кедергі болып тұрса, Әуезов трагедиясында тобықты және найман тайпалары ортасындағы ертеден бергі араздық пен текетірес бірден көзге ұрады. Бірақ біз мұның тек кездейсоқ ұқсастық екенін де батыл айта аламыз. Олай дейтініміз, Еңлік пен Кебек арасындағы сүйіспеншіліктің болғаны, бұған екі жақтың да қарсы шыққаны, ақыр соңында бір-бірімен қол ұстасып, қашып кеткен екі жастың ру басшыларының бұйрығымен өлтірілгені қазақ өмірінде орын алған шынайы оқиға. Драматург те өзінің тұңғыш трагедиясына сондықтан осы қайғылы оқиғаны арқау етіп алған. Әйткенмен, Ә. Тәжібаев атап көрсеткендей, «...Мұхтар Әуезов Еңлік пен Кебек ғашықтығын Шекспир шығармасының ғашықтарына, яғни Ромео мен Джульетта махаббатына жеткізуге тырысқаны да рас» [1, 62]. Мұны ол жазушының «Еңлік – Кебекті» әлденеше рет қайта жөндегенде, алдына сондай мақсат қойғанын өз аузынан талай естігенімен куәландыра түседі. Ал бір-бірімен бал кешінде кездейсоқ таныса салып, бір көргеннен бір-бірлеріне қатты ынтық бола қалған Ромео мен Джульеттаның сүйіспеншіліктері ешбір толас таппайтын шексіз ынтызарлықтан, қарымы қайтпас құмарлықтан, жұп саналған жақтарының барша жақсы қасиеттері мен болмыс-бітімдерін ұдайы қастерлей білуден тұрады.

Тегінде, «Еңлік – Кебекте» де тура «Ромео мен Джульеттадағы» секілді қатар өрілетін, бірақ бір-бірімен қайта-қайта қиысып отыратын екі ең негізгі желі бар. Бұлардың біріншісі ғашықтар арасында өріс алса, екіншісі екі жақ үлкендерінің қатысуымен өрбиді. Алайда, аталмыш линиялардың екі драмада алатын орындары екі түрлі. Атап айтқанда, «Еңлік – Кебекте» ғашықтардың қарым-қатынасы екінші планға шығып кетіп, басты желіні ру таласы және оған қатысушы ақсақалдар еншілеп алатын болса, «Ромео мен Джульеттада» керісінше махаббат маздағы алдыңғы қатардан орын алып, аталардың айқасы кейінге ығысып қалған. Билер мен ақсақалдар билеген қазақ қоғамында бұлай болуы заңды нәрсе. Өйткені, қазақ жұртындағы кез келген ірілі-ұсақты оқиғалардың барлығының шешімі олардың қатысуынсыз шығарылмайды. Еңлік пен Кебек арасындағы махаббат қарым-қатынасының соңы трагедияға айналып кетуіне де ең алдымен үлкендер тікелей себепкер. Сол сияқты Ромео мен Джульеттаның ортасында лап етіп көтерілген сырлы сезімнің қайғымен аяқталуына да әкелер кінәлі еді.

XX ғасырда жазылған «Еңлік – Кебектің» XVI ғасырда жарық көрген «Ромео мен Джульеттаға» тағы бір ұқсастығын олардың екеуінің де негізінен ақ өлеңмен жазылғанынан көрсек керек. Әдетте жыр жолдарымен өрілген драмалар халық жадында жақсы сақталып қалады. Өзі алдымен ақындығы арқылы танылған Шекспир пьесаларының ғасырдан ғасырға талмай тарап келе жатуының

бір себебі осында жатқан сияқты. Осы тұрғыдан келгенде, Әуезов қаламынан туған «Еңлік – Кебектің» ақындық қуаты да ешқандай кем емес. Ол, әсіресе, трагедияның алғашқы екі актісінде ерекше сезіледі. Біз мұны Есен мен Еңліктің арасындағы сөз қағысулардан да, Еңлік пен Кебектің бір-бірлерінің рухтарын көтере сөйлейтін диалогтарынан да, ақыр соңында Кебек пен Абыздың кездесуі кезінен де көре аламыз.

Әуезов туындысында Шекспир шығармасындағы кейіпкерлердің біріне ұқсайтын тағы бір қаһарман бар. Ол – қойшы Жапал. Кәдімгі Еңліктің әкесі Ақанның малын бағатын шопан. Бұл туралы Б. Құндақбаев: «Спектакльдің идеялық арнасы – Кебек пен Еңліктің махаббат, бас бостандығы жолындағы күресі деп ұқсас, солардың арманына дем беруші, болашағына болысушы, үн қосқан мұндағы, сырын шерткен сырласы – Жапал [6, 107]. Біз екі жасты бір-біріне тең санап, бір-бірлерімен жарасып кетулеріне ойша да, өзінің әрекеттері арқылы да ықпал жасауға жанын сала ұмтылып жүрген осы Жапалды «Ромео мен Джульеттадағы» францискілік монах Лоренцоға ұқсатамыз. Түн жамылып, махаббат қылын шертіп отырғандарында ендігі жерде бір-бірінсіз тұра алмайтындарына көз жеткізген Ромео мен Джульетта өздерінің некелерін құпия түрде қидыру үшін осы тақуа ағайға жүгінеді. Ал Лоренцо бұларды астыртын ерлі-зайыпты етіп қоюға келіседі. Себебі, ол бұлардың одағы қай заманнан және не үшін бір-бірлеріне жау болып келе жатқан Монтеки мен Капулетти әулеттерінің арасын бітімге келтіріп, екі ортада бейбіт өмір қалыптасуына дәнекер болады деген үмітке иек артады. Сол сияқты Жапал да өзін інісіндей еркелетіп ұстайтын Еңлікті Кебектен басқа ешкімге қимай, осы екеуінің арасында тұтанған махаббаттың дүр-дараз болып отырған екі елдің арасын жарастырып жіберуге септігі болатынына сенгісі келеді.

Екі трагедиядағы келесі ұқсастықты біз бір-бірлерін сырттай білісіп, тістерін қайрасып жүрген қызда үміті бар екі бәсекелес жігіттің – Парис пен Ромеоның, Есен мен Кебектің ақыр соңында оңаша кездесулерінен көреміз. Бұл шешуші көрініс «Ромео мен Джульеттада» Парис пен Джульеттаның тойына қызу дайындалып жатқан Капулеттилердің үйінде өрбісе, «Еңлік – Кебекте» екі жастың алғаш табысуларына куә болған таудың етегіндегі қара жартастың түбінде өріс алады. Бірақ бұл алдыңғылар үшін бір жағы өлім алдындағы ең соңғы жүздесу болып қалса, соңғылар үшін кезекті бір жұмбақтың екі жақты әрі-сәрі етіп тастаған, сонымен бірге олардың әрбірін өзінше үміттендіріп қойған кезі секілді болып өріледі. Екі кездесуге де жігіттерді кектестіріп жүрген ғашықтары қатысады. Алайда, у құйылған құтыдағы сусынды ішіп салған Джульетта бұл кезде бақилыққа аттанып кетіп еді. Ал Еңлік есірік Есен мен айталы Кебекті бірдей байлап-матап ұстайтын, оларды

жекпе-жекке жібермейтін, осы арқылы ешбірін анық өлімге айдап салмайтын байсал табар астарлы сөзін айта алады. Ең соңғы ұқсастық ғашықтар махаббаттарының финалы барлығының қаза табулары арқылы көрініс беретін қайғылы жағдаймен аяқталады. Шекспирде Джульеттаның өлімінен кейін Париспен жекпе-жекке шығып, оны өлтіріп жіберген Ромео у салынған құтыдан өзі де дәм татып, жантәсілім етіп кете барады. Ал Әуезовте өздеріне тобықты мен матайдың шонжарлары теңдік беріп, ризашылық білдірмейтінін білгеннен кейін қол ұстасып, «бостандық жағасы, бақыт мекені, сезім еркіндігі қайдасың деп тартып кеткен» [3, 34] Еңлік пен Кебек кейін қолға түсіп, билердің шешімімен ат құйрығына тартылып өлтіріледі. Осылайша Е. Сурков атап көрсеткендей, қазақтың Ромео мен Джульеттасы секілді санадан берік орын алып қойған Еңлік пен Кебектің махаббаты мен тағдыры туралы сол кездері туған хикая тек өткен заманды ащы сынның садағына алып қана қоя салмай, сонымен қатар сол кешірілмес күнәні бүркемелеп тұрған қара пердені көпшіліктің алдында жұлып алып тастаған [7].

Театр сыншылары қазақ драматургиясындағы Шекспирдің аталмыш туындысына мазмұн жағынан ұқсас туындылар қатарына Ғ. Мүсіреповтің «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» трагедиясын да жатқызып жүр. Ә. Тәжібаевша айтқанда, «халық әдебиетіне ерекше көңіл бөлген, ел сүйген жырларды өзінің драмалық шығармаларына шебер пайдаланған Ғабит Мүсірепов» бұл үлкен жетістігіне тағы бір фольклорлық дүние – «Қыз Жібекті» жазу арқылы жетті. [1, 91-92]. Ал драматургиямыздың тарихи даму жолы, оның белгілі бір белес биігінен көрінуі турасынан сөз қозғағанда, біз «Еңлік – Кебектен» кейін осы «Қозы Көрпеш – Баян сұлуға» тоқталмай өте алмасак керек. Ол Әуезов «Еңлік – Кебек» пен «Қаракөз» нұсқаларында алғаш ізін салып, арнасын кеңейткен драмадағы поэзияның орнына түсуіне айтарлықтай үлес қосқан пьеса болды. Осылайша қазақ театры саласында да Шекспирдің ақындық дәстүрі қалтқысыз қалыптаса түсті.

Расында «Ромео мен Джульетта» желісіне етене арқау «Қозы Көрпеш – Баян сұлуда» да бар. Бұл ұқсастық ең алдымен шығармалардың мазмұнынан байқалады. Трагедияға негіз болған жыр Сарыбай мен Қарабайдың аң аулап жүрген кезінде әлі дүниеге келмеген балалары үшін екеуара ант ішісіп, құда болуларынан басталады. Сол кезде ұлды болғанын естіген Сарыбай баласын көрмеген күйі қаза тауып кетеді. Осыдан кейін өмірге келген Баян да, содан бұрын туған Қозы да бір-бірлерімен алдын-ала атастырылып қойылғанын білгеннен кейін жүзбе-жүз көрмесе де, бір-бірлеріне сырттай ғашық болып өседі. Кейін уақыт өте келе, жұмыртқадан жүн қырақатындай сараң Қарабай жетім бала, жесір әйелге қызын беруден бас тартады. Мұның орнына ол жан

дегендегі жалғыз баласы – Баянын бір кездері жау шауып әкеткен малын қайтарып әкеліп берген Қодар палуанға ұзатпақшы болады. Осылайша пьесада «Негізгі кейіпкерлердің әлеуметтік теңсіздігі, бірінің – байдың қызы, екіншісінің – жесір әйелдің ұлы болуы трагедия тартысының түп себебі ретінде бейнеленеді» [3, 99]. Бастан-аяқ шырғалаң мен талас-тартысқа толы болып өрілетін пьесаның кейіпкерлер де ерекше сұрыптаудан өте келіп, бір-бірімен ниет-пиғыл, арман-мұраттары үйлесе бермейтін, ара қатынастары айтарлықтай алшақ екі топтан құралған.

Шекспирде Капулеттилер қыздарының өздері үшін ата жау саналатын Монтеки әулетіне баруына қарсы өре түре келсе, Мүсіреповте жанына Қодар мен Жантықты жиып алған Қарабайдың бір өзі-ақ өз шаңырағы атынан қызын бұрынғы досы Сарыбайдың жетім жалғыз ұлына бермеудің қайтпас күресіне кірісіп кетеді. Бұл күресте екі жақтың да өліспей беріспейтіні, яғни осы алған беттерінен ешқашан қайта қоймайтындары көп ұзамай білініп қалады. Сол текегірес сыңайында Капулетти отбасы жасы 14-ке де толмаған Джульеттаны Парис есімді граф жігітке беруге берік шешім етсе, Қарабай Баянды қайткен күнде де Қозының қолына жетектеп жібермеу үшін Қодармен қосуға бейіл болады.

Ә. Тәжібаев сол себепті де: «Қозы мен Баян махаббаты Мүсірепов трагедиясындағы шырындығымен, ыстықтығымен Ромео мен Джульеттаға тең жатыр» [1, 97], – деп жазған болатын. Бұдан әрі драматург таулардың биіктігі, теңіздердің тереңдігі бойынша салыстырылатынын айта келіп, трагедиялардың сондағы адамдардың барлық қасиеттерін өлшей келгендегі тұлғалық тұрықтарымен салыстыратынына назар аударады. Ал «Қозы Көрпеш – Баян сұлудағы» поэтикалық қуат пен ішкі екпін, ондағы сезім серпіні мен ойлар тасқыны Шекспирдің салыстыру үшін алынып отырған драмасындағы белестерден бір де кем түспейді. Осы тұрғыдан келгенде, Қозы мен Баянның баянсыз аяқталған сүйіспеншілік сезімдерінің деңгейі мен дәрежесі Ромео мен Джульеттаға тағылған өлшемдерге пара-пар тұра алады. Бұл жерде қазақ жазушысының мерейін үстем етіп, мәртебесін асыра түсетін бір ерекше жағдай – «Ромео мен Джульетта» ұлттық колориттен, халықтық салт-дәстүрлерден мүлдем ада болса, «Қозы Көрпеш – Баян сұлуда» ол мүмкіндігі болғанынша жақсы сақталып қалған.

Ә. Тәжібаев келесі кезекте: «Расында да ғажап-ақ қой: Гобсектен, Гарпагоннан біздің Қарабай титтей де кем емес қой. Сараң жарыстыру бәйгесіне түссек, озып-ақ келер еді дейміз, өзімізді бақытты санағандаймыз» [1, 99], – деп жалғап әкетеді. Ол сонымен бірге, Ғабит Ғ.Мүсіреповтің Қарабай образын жасауда Мольердің сараңы үлгісімен кетіп қалмағанын да бірден ашып айтады. Дегенмен, Л. Богатенкованың атап өткеніндей, дүние

жүзі драматургиясының бай мұрасын ақындықпен пайдаланған қазіргі заманғы драматург Ғ. Мүсірепов пьесаны жазу үстінде өзінің XVII-XVIII ғасырлардағы классицизм ережелерін еркін меңгергенін де көрсете білген. Сондықтан да оның Қарабайы өзіндік пішімі бар өзгеше характер болып шыққан. «Бұл образдың мүсінінен қазақтың халық творчествосына тән барлық бояулар танылады» [6, 328]. Осылайша Ғ.Мүсіреповтің Қарабайы қазақ халқының сан ғасырлар бойы ұғымында әбден қалыптасқан тұлғаның жиынтығы іспеттес болып өрілген.

Қарабай – тұлғалық жағынан да, мазмұны жағынан да француздың ұлы драматургі Жан-Батист Покленнің (Мольердің) «Сараң» атты пьесасындағы басты кейіпкер – Гарпагонға қатты ұқсайды. Ол – бардан да, жоқтан да үнемдеуге әбден бейімделген, «Сегіз адамға тамақ дайындасаң, он адамға жетеді» деген қағида ұстанған таза сықпартың өзі, сараңдықтың нағыз кейпін бере алатын кескін. Бұл кезде әйелі өліп, ер жетіп отырған екі баласымен қалған Гарпагон күндіз-түні он мың алтын экю салынған сандығы туралы ғана ойлаумен болады. Ол өзі өмірінің мәні мен адами бақытын тек ақшада деп қана біледі. Бұдан басқаны ойлай алмайтын сараң ертелі-кеш ақшасын ұрлатып алмау жайын ғана қамдай береді. Осы ақшаны көбейтудің жолында ол кез келген оңбағандық тірлікке дайын тұр, ешкімді аямақ емес, тіпті туған балаларын сатып жіберуге де бар. Сараңдықтың шыңына шыққан Гарпагон ер жетіп отырған ұлы Клеант пен бой жетіп отырған қызы Элизаны жасаусыз қызға үйлендіргісі, қалың малсыз жігітке күйеуге бергісі келмейді. Сол себепті те ұлы көрші үйдің асырап алған қызы Марианны, ал қызы өз үйінде қызметші болып жүрген Валерді қанша ұнатып, жастар өзара келісім жасасып қойғандарымен, әкелеріне осы жайды батып айта алмайды. Ақыры бір күні ағалы-қарындасты Клеант пен Элиза әкелеріне келіп, осы әңгімені енді бастай бергенде, сөзді ортадан үзіп жіберген Гарпагон көрші қызды кенет мақтай жөнеліп, соңында өзінің сол Марианнаға жасаусыз да үйленгісі келетінін жайып салады. Бұл оның қанша жерден сараң болса да, өзінің жеке тірлігі үшін бәріне бара алатынын көрсетіп береді.

«Қозы Көрпеш – Баян сұлуда» шетел классикалық туындыларынан өзінің үйлесімін табатын тағы бір тұлға бар. Ол – Қарабайдың шабарманы, атқосшысы, серігі Жантық. Қазақ ауыз әдебиетінде ол жағымпаз, жәркелеш, екіжүзді адамның образы ретінде берік орын алған. Зерттеушілер Жантықтың Ғ. Мүсірепов пьесасындағы бейнесін Шекспирдің «Отелло» драмасындағы Ягоға көбірек ұқсатады. Біз білетін Яго өзінің айлакерлігімен, арамдығымен, екіжүзділігімен, күншілдігімен трагедияның желісіне тікелей әсер ететін басты кейіпкерлердің бірі ретінде көрінеді. Жантық та осыған ұқсас. Бірақ онда зұлымдықтан гөрі жағымпаздық философиясы кеңірек етек алған.

Мұның бәрі Жантықтың тым ақылсыз адам емес екенін көрсетеді. Бірақ бетегеден – биік, жусаннан аласа болып жүрген Жантықтың өз ішкі есебі де түгел. Оған Баянның Қозыға барғаннан гөрі Қодарға тиіп кетуі көп тиімді. Сонда алға қойған мақсаттарын толық жүзеге асыра алады. Сол үшін ол қайткен күнде де Баянның Қодарға шығуы үшін барын салады. Мұндай ойы бар екенін білдіру арқылы Қодарды да өзіне қаратып алған. Іс насырға шауып бара жатқанда, ұрдажық Қодардың қолына қанжар ұстатып, Қозыға қарай қайрап, айдап салғанында да оның түпкі ойының көздегені бұлардың бақытты ғұмыр кешулерін тілеу емес еді. Оның ойынша, Қодарға Баянды алғаннан басқа ештеңенің керегі жоқ. Сонда күні ертең өле қалатын Қарабайдың қора-қора қойлары мен үйір-үйір жылқылары Жантықтың қолына көшеді. Алайда, бәрі айлакердің ойлағанынан басқаша болып шықты. Қозы Қодардың қолынан қаза тапқанымен, Баян кісі өлтірушінің жетегіне кете салған жоқ. Қайта онымен бітіспес шайқасқа өзі бел буып кірісті. Мұның соңы Қодар мен Жантықтың қолдары қайырылып, бірге айдалып кетуіне апарып жеткізді. Сөйтіп, Яго сияқты Жантық та өзінің осынау арам және аяр тірлігінен ешқандай барқадар тапқан жоқ, қайта жұрттың бетіне қарай алмайтындай қарабет болып, ел кезіп кетті.

Осындай келесі бір ұқсастықты біз Шекспирдің «Гамлетіндегі» Офелия мен Әуезовтің «Қарагөзіндегі» Қарагөз арасынан көріп отырмыз. Қазақтың сол кездегі жас жазушысы оны «Еңлік – Кебектен» кейін қолға алды. Өмірге махаббатты жырлаған тағы бір трагедия түрінде келген драма драматургтің алдыңғы шығармада жіберген олқылықтары орнын толтыру үшін жазған туындысы секілді болды. Кейін арада 30-35 жыл өткенде пьесасын тағы бір мәрте өңдеуден өтуі осы ойды растай түседі.

«Қарагөз» ақын Сырым мен Қарагөз сұлудың арасындағы баянсыз махаббаттың дастаны іспеттес. Бірақ бұл екеуі туыс болып саналатын болғандықтан, қазақ дәстүрі бойынша, бір-бірімен үйлене алмайды. Ал Өсер ауылында Қарагөзбен арасы алты атадан қосылатын Сырымнан басқа, Нарша есімді жігітпен иық түйістіре алатын ешкім жоқ. Қарагөз ақыры адуын шеше мен ел-жұртының сөзінен шыға алмай, жылай-жылай Наршаға шығып кете барады. Бірақ көңілдің түкпірінде бәрібір Сырым тұр. Ә. Тәжібаев айтқандай, «тамшы қаны қалғанша төгіле жырлайтын, өмірдің рационалдық жақтарын танымаған және танымайтын», «өмірге тек құштарлық пен ғашық көзімен қарайтын» [1, 80] ақын сүйген қызынан қапияда айрылып қалға-

нына келісе қоймайды. Ақыры оны алып қашпақ болып, ауылдың шегіне келеді. Сол жерде екеуі кездеседі. Бірақ ата жолын аттай алмай, жіпсіз байланған Қарагөз «Сырым... жүрегім!» дегеннен артыққа бара қоймайды. «Сәулем, мен сужүрек болуға айналдым», – деп еңіреп жібереді. Бұған қоса, ол бір кез күйеуі Наршаға да аяушылық сезімін білдіріп үлгереді. Кездесу соңында Сырым мен Қарагөз артынан аңдып келген Нарша бастаған жігіттердің қолдарына түсіп қалады. Сол сәтте орын алған ғаламат оқиғалардың шарпуымен Қарагөз ақырында жынданып кетеді. Осы сәтті К. Молтобарова суреттегендей, «Ол барынша шыр айналып қашып, бар күш-қуатымен босап-шығуға ұмтылады, бірақ ақыр соңында есінен адасып тынады» [8, 158] Біздің оны Офелияға ұқсастыратынымыз да осы тұс. Шекспирдің кейіпкері де әкесін Гамлет өлтіргеннен кейін осылай жынданып кететін еді. Алайда, Р. Нұрғалиевтің жазуынша, «Қарагөздің жынданып кетуі сахналық эффект үшін немесе Шекспирдің Офелиясына еліктеуден шыққан нәрсе емес» [3, 142]. Айналып келгенде, Қарагөздің есінен танып, шалыққа түсуі оның болмыс-бітімінің сол замандағы тәртіп пен талапқа бағынғысы, сол кездегі салт-дәстүрді мойындағысы келмейтін өр мінезінің тасуы мен қарсылығы болып табылады.

Біздің бұл зерттеуіміз қазақ ауыз әдебиетінің үздік туындылары желілері бойынша жазылып шыққан драмаларымыздағы кейіпкерлердің шетел классикасындағы белгілі кейіпкерлермен ұқсас болып шығулары арнайы бір жасалған шарттылық емес, мұндай құбылысты қаһармандардың өзімізде де жеткілікті болғанын айқындай түседі.

Әдебиеттер:

1. Тәжібаев Ә. Қазақ драматургиясының дамуы мен қалыптасу кезеңдері. Алматы: Жазушы, 1971. – 416 б.
2. Құндақбаев Б. Мұхтар Әуезов және театр. Алматы: Ғылым, 1997 – 248 б.
3. Нұрғалиев Р. Арқау. I том. Алматы: Жазушы, 1991 – 576 б.
4. «Қазақ әдебиеті» газеті, 23 март, 1957.
5. Нұрғалиев Р. Қазақ драматургиясы, Алматы: Қазақстан, 1974 – 48 б.
6. Қазақ театрының тарихы. I том. Алматы: Ғылым, 1975. – 398 б.
7. Газета «Советское искусство», 23 декабря, 1958.
8. Молтобарова К. Режиссер Мәмбетов феномені. Алматы: Қазығұрт, 2011 – 296 б.

Sabyrova A.S.

Associate of Kazakh National Conservatory named Kurmangazy, Ph.D.

A.ZHUBANOV ABOUT PERFORMING ON SYRNAI IN THE MIDDLE OF THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURY

Түйін. Мақалада А.Жұбановтың «Замана бұлбұлдары» зерттеу еңбегіндегі сырнайдың XIX-шы ғасырдың аяғы мен XX-ғасырдың бас кезіндегі түрлеріне сипаттама берілген. Сырнай аспабының аймақтық ерекшеліктері бар екендігі дәлелденді.

Summary. The article analyzes the Kazakh cheese varieties (accordion) end of the XIX-th century beginning of the xx, described in the work A.Zhubanov «Nightingales of centuries.» It is proved that the instrument had a variety of local features.

Резюме. В статье проводится анализ разновидности казахского сырная (гармони) конца XIX-го начала XX- века, описанные в труде А. Жубанова «Соловьи столетий». Доказано, что разновидности инструмента имели локальные особенности.

The study of historical processes in the musical art of Kazakhstan is the subject of many studies today. However, the history of the art of playing the syrнай (the so-called accordion in Kazakhstan) and the formation of a national musical style seems to be a very difficult and promising scientific field. In connection with this, of course, you need to work out the tasks of historical research that would reflect the basic processes of its formation.

Fertile material for such studies are published in the light of scientific literature and also narrative sources of Kazakh oral historiography. The purpose of this article - the analysis of descriptions of various performing traditions, organize disparate facts from the point of view of historical perspective, to reveal the peculiarities of existence tool for Kazakhs in reliance on comparative historical and diachronic synchronous approach to the study of Kazakh instrumental tradition.

It should be recognized that the specific questions of existence of the accordion in Kazakhstan are in the initial stages of the study. The problems of comparative analysis of intonation and rhythmic structure, modal and compositional structures of the Kazakh didn't stand specialty, the comparative analysis of playing the instrument in the regions has not been made. Meanwhile involvement in the scientific revolution only one journalistic source - the famous work about the singers of A. Zhubanov gives an idea of the most key historical processes that have influenced the composition of the Kazakh accordion art, and its national identity and a wide variety of styles of performing interpretations.

The appearance of harmonics in the steppe in the middle of the XIX century contributed to the objective historical background, in particular the transition to the new social and socio-economic system. In the steppe harmonic was called syrнай, zhel-syrнай, kagazy-syrнай, til-kobyz harmon. In its prevalence and popularity harmonic becomes the second instrument after dombra.

Harmonica, perceived by steppe people as similar to the ancient brass sirнай, has become popular means of vocal and instrumental performance. Unlike other nations, among the Kazakh harmonica quickly goes beyond domestic music-making, and becomes an instrument of steppe professionals of oral tradition. Literally all Kazakh akyns could play the harmonica. There was a whole galaxy of Kazakh akyns, who played harmonica and created there own schools of playing sirнай. Thus, among the prominent singers and akyns who played harmonica can be identified Myra Shamsutdinova, Shashubai Koshkarbaeva, Nartai Bekezhanova, Zhayau Musa Baizhanov Aset Naymanbaev, Yestay Berkimbaev, Tayzhan Kalmagambetov, Kanan Azerbaev, Isa Baizakov, Amre Kashaubaev, Kamshibay Taubaev, Balhashbay Zhusupov, Kubyshev-zhirau, Zhanakov-zhirau, Bolat Sybanov, Arzulla Molzhigitov, Kurmanbek Bekpeisov and many others.

In this context, historical essays of academic Ahmet Zhubanov telling about kuishi, singers and instrumentalists of the said period, the gain invaluable. Scientists collected the testimonies of eyewitnesses, his contemporaries, and all these data formed the basis for the books "Nightingales centuries", Almaty, "Dyke Press", 2002.

Eyewitness accounts, recorded A.Zhubanov, confirm the dominance the accordion in the vocal and instrumental music-making practices in the Kazakh steppe. New instrument – accordion – perceived as non-indigenous phenomenon, a sort of innovation in musical life. The cloths of musicians who took a hand harmonica usually conform to its unusual image. This is the appearance of the Kazakh singer-musician Musa Baizhanova, made by A.Zhubanov: "Musa virtuoso performs not only Kazakh folk songs and kuis, but also for the first time introduces his audience with some samples of Russian music. Great impression on the steppe got his exterior, urban clothing, new manners, his playing the accordion and violin, his translations and paraphrases of Russian poets "[p.146-147]. "Coming home from Omsk Musa sat on his favorite horse, rode among aouls, telling

people what he read in the newspapers, magazines, books, singing new songs, entertained the people with his play on the dombra, violin and accordion" [p.147]

Accession of Kazakhstan to Russia, led and music Kazakh-Russian bilingualism and consequently expanded the scope of the primordial and enriched with new musical instruments. However, according to A. Zhubanov, Zhayau Musa, played the accordion, remains deeply national composer: "Knowledge of the Russian language, familiarity with the musical culture of the Russian people have enriched the musical vocabulary of Musa. The fact that he accompanied his songs playing the violin and accordion, (...) in no way does not distort the "spirit" of Kazakh music, and only enriched, adorned creativity of Zhayau Musa. Zhayau Musa is a truly national composer, a large, multi-faceted musical figure "[p.176].

Along with the new instruments in the Kazakh music organically enters the other system of genres and musical "vocabulary." So, we know that in the work of Musa Zhayau the first in the history of Kazakh traditional songs used the dotted rhythm, the genre of the march, and with it, the square compositional structure of music. "Musa voluntarily served in the imperial army, was familiar with all the "trapping" of a harsh military life, walked on the military teachings with the music of the march, and, of course, a new musical form could not be imprinted in the minds of Musa. Besides the fact that Musa played not only on the dombra, but also on the violin and accordion, show the versatility of Musa, who penetrated into his creativity echoes elements of the musical culture of different peoples "[p.174] - writes Ahmet Zhubanov.

What was the Kazakh harmonica, penetrate into the steppe around since the second half of the XIX century?

According to eyewitnesses, A. Zhubanov recorded, it was a pretty large instrument a type of "talyanka" with small bells. Such descriptions are associated with the performances of many akyns improvisers who participated in the musical and poetic competitions and professional singers, called in the tradition of sals and sere. This is the description of the external appearance of the accordion that belonged to famous singer of XIX century Maira Shamsutdinova, made by ethnographer Alexander Zataevich: "No sooner had the largest passenger steamship "Leningrad", on which I was driving up the Irtysh from Omsk to Semipalatinsk, sailed from the Pavlodar marina, as below, from the windows of cabins of the third grade, I heard the sounds of the beautiful breast and noble contralto timbre. Not apparent to me the owner of thus voice sung Kazakh songs entirely unexpected accompaniment to ... large harmony ! (italics mine AS). Of course, in a minute I was downstairs and saw a brunette for thirty years, surrounded by the public. She was beautiful and thin, oblong with a serious face

and a bright blush on several sunken cheeks. In her ears were wearing long east earrings, and on her chest there were several rows of necklace "[p.245]. These memoirs of A.V.Zataevicha contain an important point, demonstrating the widespread accordion, which at first was common in the urban environment, and then began to move actively in the village. From the records of the ethnographer we can determine that in the east, center and north of Kazakhstan accordion was tied to the oral-professional singing or akyn tradition, on the contrary, in the south accordion was associated with an epic creativity.

In an essay of A. Zhubanov Kazakh about composer and singer of the XIX century Ibray Sandybayev contains a colorful description of female performing on the instrument. In the essay there was not ignored any part of the process of performing: "The eighties of the last century. Guests set in the house by a semi-circle. On a large wooden bed there was a beautiful girl – seventeen years-old Kakima. In her hands there was a harmony with one row of keys (italics mine A.S.). Greatly inflating the fur, the girl was playing something bravura, and guests listened with admiration. Suddenly she began to sing; against a background of muted sounds of a little accordion her sonorous voice was especially fascinating" [p.188-189]. In the honor of this girl Ibray Sandybayev composed his famous song "Gakku".

Separate species of playing an instrument is a musical counterpoint, called in the Kazakh tradition Aitys. Some akyns (poet-improvisers) took to the competition, accompanying their singing by a harmonic. There are Ibray Sandybaev, compete with Doskey, Esimbet, Kudaibergen, South Kazakhstan Nartay-zhirau, who won in the creative competition Nurlybek and composer Semirechye Kanan, who beat poet Halima.

In the early twentieth century aitys was not just a "living" tradition, but very popular form of creative communication, attracted the attention of many viewers. Harmon, widely spread by the Tatar missionaries preaching Islam was further developed in the southern part of the country. An outstanding representative of the tradition of Kyzylorda region was Nartay Bekezhanov, who firstly used the possibility of harmony in the epic tradition. Thanks to Nartay harmonica was played at tois and festivals, performing on the instrument began to acquire a mass character.

Nartay's style characterized by melodic melismas related, however, not only with the harmonic accompaniment basis, but also the manner of playing on the indigenous Kazakh instruments - sybyzgy and kobyz.

Thus a brief excursion into the historical period of the second half of the nineteenth and beginning of the twentieth century has shown that:

- In this period of history accordion acts as an object bikultury. In performing the Kazakh media tool has spread arising out of inter-ethnic contacts with the Muslim Tatars, to preach Islam in the central, eastern and northern parts of the country;

- Each region of Kazakhstan marked its local-specificity of playing the instrument: in the Arka School (center, east and north Kazakhstan) - recorded a solo-professional oral akyn songs and in Syrdarya region (south-west Kazakhstan) - version of the epic, accompanied by accordion;

- Descriptions of performance practice of that period showed that the harmonic accompaniment

influenced vocals on the song. Under the influence of broaching harmonic sound melodic contour of the song is enriched with numerous decorations, the performance of which required a wide vocal range.

- According to the written testimony of A. Zhubanov in akyn tradition observed alternately use dombra and sirnay (accordion).

List of reference:

I. A. Zhubanov Nightingales centuries. Almaty: "Dyke Press", 2002.

Сабырова Әлия Сұлтанмұратқызы

Қазақ Ұлттық консерваториясы Музыкатану кафедрасының доценті,
өнертану кандидаты, aliya_sabyrova@mail.ru

**ЖЕТІСУ ӨНІРІНІҢ ТҮРМЫС САЛТ ӨЛЕҢДЕРІНЕ ТӘН
КЕЙБІР КӨРКЕМ ЕРЕКШЕЛІКТЕР
(С.Медеубекұлы, Б.Мүптекеевтің «Жетісу әуендері» жинағы бойынша)**

Түйін. Мақалада Алматы облысынан жиналып, С.Медеубекұлы и Б.Мүптекеева «Жетісу әуендері» жинағына енген 5 жарапазан мен 90 қара өлең туындылары талданады. Аталған жанрлардың аймақтық музыкалық тіл ерекшеліктері айқындалды.

Summary. The article analyzes the domestic songs Almaty region. The material of the study involved 5 zharapazanov and 90 songs genre kara өлең collection S.Medeubekuly and B.Mypetekeeva «Zhetysu әuenderi». The estimation of the regional peculiarities of the musical language of genre.

Резюме. В статье проведен анализ бытовых песен Алматинской области. В качестве материала изучения привлечены 5 жарапазанов и 90 песен жанра қара өлең сборника С.Медеубекұлы и Б.Мүптекеева «Жетісу әуендері». Дана оценка региональным особенностям музыкального языка бытовых жанров.

Жетісу әндерінің жиналуы ХХ ғасырдың бас кезінен бастау алады. 1920 жылы башқұрттың әйгілі этнограф-зерттеушісі Ә.Диваев Жетісу жерін аралап экспедициялық сапар барысында аңыз-әңгімелер, ертегілер және түрлі фольклор туындыларынан құралған 68 қойын дәптер қолжазбалар жинап қайтқан болатын. Аймақта халық әндерінің жиналып зерттелуіне жазушылар мен филолог-ғалымдардың да үлес қостаны аян. Солардың бірі Илияс Жансүгіров болатын. Жетісу өңірінде ауыз әдебиетін жүйелі түрде жинап, зерттеу-мақалаларын жарыққа шығарған жазушы-фольклорист “Ән-әншілер жайында” деген мақаласында ән дәстүрінің бірнеше мектепке бөлінетінін, ал Жетісу әндерінің өзгешелігі аймақтың географиялық жағдайымен байланыстылығына назар аударған [1; 826]. Фольклорист, жазушы Мырзатай Жолдасбеков осы өңірде атақты сері, әнші Сауытбек Ұсаұлымен бірге, Дәурен сал, Қырмызы сал, “Ашаның алты салы” атанған Жидебай, Қайрақбай, Балкыбек, Сауытбек, Әлдібай Бекқұлы сияқты сал-серілер мен ақын, әншілердің атағы елге жайылғандығын жазады [2].

Музикатану саласында Жетісу өңірінің әндерін алғаш нотаға түсіруге ат салысқан жинаушы-фольклорист А. Затаевич, Алматы қаласы мен Алматы облысынан жинаған материалдарын 500 әндер жинағына қосты. Осы қолжазбаның ноталық түпнұсқасы республикамыздың Орталық ғылыми кітапханасының сирек қолжазбалар қорында сақтаулы [3]. «Бұл қолжазбада Алматы қаласы мен Алматы облыстарынан жиналған 100-ден аса әндердің нотасы бар. Сол кездегі белгілі әншілер мен қоғам қайраткерлері Қанабек Байсейітов (7 ән), Ораз Жандосов (3 ән), Илияс Жансүгіров (18 ән), Ғали Орманов,

Әміре Қашаубаев, Иса Байзақов және Алматы облысының Қаратал, Лепсі (Андреевск), Қапал, Талдықорған, Ақсу, Үржар, Жаркент, Қастек аудандарында жазып алынған әндердің ноталары бар» [1; 6 б.]. Затаевич жинаған әндер осы аймақтың жүйелі зерттелуіне мұрындық болды.

Жетісу өңіріне тұңғыш музикатанушылар мен композиторлардан құралған ғылыми-фольклорлық экспедициясын сазгер, КСРО Халық әртісі Еркеғали Рахмадиев 1958-1959 жылдары ұйымдастырды. Экспедиция барысында музикатанушы-ғалым А. З. Темірбекова ел ішінен мыңнан аса фоно-материалдар жинады. Осы экспедиция материалдарын саралаған ғалым “Жетісу қазақтарының әншілік шығармашылығы” атты кандидаттық диссертация қорғап, зерттеу еңбектерін жазды [4]. Әйтсе де зерттеушінің әнді талдау жүйесі орыс фольклористикасындағы әдістемеге сүйенгендіктен, уақыт сынынан өте алмады. Сондықтан Жетісу сарындары мен әндері соңғы (ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырда) жасалған қазақ этномузикатанудың жетістіктеріне сүйене отырып қайта зерттеуді қажет етеді.

Сондай-ақ консерваторияның ғылыми зертханасында сақтаулы әр жылдары Жетісу өңіріне экспедициялық сапарлармен жинаған Б.Ерзакович, А.Серікбаева, А.Райымбергенов, Г.Омарова, С.Елеманова, С.Қалиев сынды фольклорист-ғалымдардың материалдары да Жетісу әндері жайлы жүйелі түсінік қалыптастырып, ғылыми тұжырымдауды қажет етеді. Аты аталған фольклорлық жинақтарды саралап нотаға тұңғыш рет түсіріп жүйелеген ғалым Б.Мүптекеев оларды «Жетісу әуендері» атты музыкалық-этнографиялық жинағында жарыққа шығарды [5]. Кітапта жинақталған 200 аса нұсқа аймақта таралған алуан түрлі ән жанрларынан кең мағлұмат береді. Осы мақаланың мақсаты аталған өңірдің қара өлең мен жарапазан әндерінің музыкалық ерекшеліктерін талдау болмақ.

1. Жарапазан әндері. Жарапазан әндері филология ғылымында ХХ ғасырдың басынан-ақ зерттеле бастады. Бұл ән жайлы тұңғыш пікір айтқан С.Сейфуллин, А.Байтұрсынов, М.Әуезов, М.Ж.Көпейұлы, Ә.Қоңыратбаевтар жарапазанның жанрлық сипаттамасын жасады. Ал М.Әуезов тұңғыш рет жарапазанның музыкалық ерекшеліктеріне назар аударады. Зерттеуші жарапазанның араб-парсы елдерінде жыры жоқ, ал түркі тілді халықтарда әуенмен айтылатынын, оның исламға дейін таралған-

дығының дәлелі бола алатындығын былайша жазады: «Қазақ ортасына ислам дінінің тарауына көбінесе қазақтың ақындықты сүюі себеп болды деген дұрыс пікір. Елге не жайылса да, әдебиет жұрнағы болып, әдебиет өлшеуінінің біріне түскен соң ғана жайылатын болған. Өлеңсіз, әңгімесіз, сұлу сөзсіз келген құрғақ үгіт болса, ондайды ел тыңдамаған да, ұқпаған, ықылас қоймайтын болған. Сондықтан мұсылманшылық дін де қазақ елінің табиғатына, ыңғайына қарай ұйысып келген... Жарамазан өлеңі де сондайлық дін мағынасы мен дін үгіті болып шығып, бері делген соң қыдырма жараманшылар әнге салып айтатын болды... Демек, жараман әу баста маусымдық-күнтізбелік ғұрыпқа қатысты түркі халықтарының бірлігі дәуірінде әлдеқашан пайда болып қалыптасып, кейіннен ислам дінінің қағидаларымен етене тоғысқан аса байырғы синкретті жанр деуге негіз бар.

Жараман ұлыстың ұлы күні – Наурызда айтылған, кейіннен рамазан айында айтылатын болған» [6] дей келіп: «қазақ жарамандарының көбін алсақ... күшті сопылық, өрескел тақуалықты айтып, өзге жұрттың дін өлеңі сияқты үнемі сәжде, үнемі дұға, ұдайы күнәкер болуды айтып, көп тәубамен жалбарына беретін сөздер жоқ деуге болады. Бұл жағынан қарағанда қазақтың көп жараманы баяғы ақы сұрап айтатын мақтау өлеңдеріне жақын келеді» [6], деп жарамандардың бата сөзге жақындығын таратады.

Соңғы зерттеулерде жараманның дәстүрде үш бөлімнен құралған рәсім болып қалыптасқандығын атап көрсетеді [7]. Рәсімнің өткізілу тәртібі былайша өткен: Ауыл маңына жеткенде ашық дауысты біреу алға шығып «жарамазан кіріспесін» термелете жөнелетін. Осы бастама ғұрыптың бірінші бөлімін құраған. Ал «негізгі жараман» басты жараманшының басқалармен бірге айтқан сәлемдемесінен басталып, ауыз бекіткен адамдардың үйінің жанында екі дауыспен айтылды. Қайырмаға келгенде барлық жараманшылар қосылып ән айтылуын жаңғыртатын.

Сол күні кешке өтетін ғұрыптың екінші бөлімінде, жиналған үлкендер мен жастар, көршілер ауызашарда жиналған дәмнен ауыз тиген соң, рәсімнің соңғы үшінші бөлімінде жараманның батасына ұласатын. Бұл батаны әдетте бозбалалар орындады.

Қазақ жарамандарының Қазақстан, Ресей және Өзбекстаннан жазылған 24 нұсқасын зерттеген А.Рахметова [8] бұл ән жайлы азды-көпті пікір қалыптастырды. Оның тұжырымынша, әдетте қазақ жарамандары 11-буынды поэзиялық құрылымды, сирек жағыдайда ортасында 7+4-ке кідіріс жасау, басым бөлігінде цезурасыз тұтас айтылған. Кей өңірлерде (әсіресе Шығыс-Қазақстан және Ресейдің Омбы облысы-жеті үлгі және Жетісуда-екі үлгі) тирадалы – 7-8 буынды жарамандар кездесіп отырады. Қазақ жарамандарына (әсіресе Жетісу аймағында табылған) шұбыртпалы ұйқас

тән [8; 77 б.]. Музыкалық құрылымында қайталанған қос тармақ (А Б А Б), ақындық-жыраулық дәстүрлің әсерінен туындаған тирадалы шумақтар басым. Соның ішінде Жетісу және Шығыс-Қазақстан жарамандарында әр тармағы вариантты дамитын шумақты құрылымдар.

Жараман әуені дауыстың арнайы дайындығын қажет етпейтін тар көлемдегі әуен иірімдерінен құралады [8; 109 б.]. Ал ырғақтың дамуына байсалдылық және тұрақтылық тән. Әдетте тармақ соңында қосынды ырғақтармен немесе тармақ қосынды ырғақпен басталып, кейінгі даму ыдыратумен ерекшеленеді.

Басым жағдайда жарамандар орташа екпінді, біркелкі ырғақтардың бірқалыпты қозғалысымен дамиды [8; 109 б.]. Ладтық құрылымдарда ионий, миксолидий (Оңтүстік Қазақстан және Шығыс Қазақстан облыстары), фригий мақамдары (Атырау) және эолий мақамы (Көкшетау), ал Омбы облысының жарамандары пентатоникалы негізімен ерекшеленеді [8; 109 б.]. Музыкалық құрылымы жағынан негізінен шумақты және қайталанған қос тармақты (әсіресе Талдықорған облысында), ал Омбы облысында жазылып алынған жарамандар сирек кездесетін - тирада құрылымымен ерекшеленген [8; 109 б.]. Жас зерттеушінің бұл тұжырымдары зерттеу материалының аздығынан тексеруді қажет етеді. Ал Б.Мүптекеевтің «Жетісу әуендері» жинағынан талданып зерттелген жарамандар жайлы пікірлеріміз де материалдың аздығынан (үш жараман) болашақта арнайы жинап қарастыруды көздейді.

Жараманның түп тамыры бата сөздерде, деп М.Әуезов ескерткендей, Жетісу өлкесінің жарамандары да бата сөзді жеткізуші құрал ретінде мынадай ортақ ерекшеліктерді сақтаған:

- сөз мағынасының басымдылығына ерекше мән берілгендіктен, жарамандар тар көлемді, бірекі дыбысқа негізделген речитативті әуенмен шырқалады;

- мәтін мен саз тек синхронды сабақтасады;

- әр меложол қосынды ырғақпен бөлінген, ол мәтін мағынасының түсінікті ал тармақтың бөлек жеткізілуін қамтамасыз етеді;

-жарамандардың қайырмасы тек лексикалы болады;

-шумақ пен қайырманың ырғақтық өрнегі әр түрлі болуы мүмкін, өлшем ауыспалылығы тұрақты сипат алып, сол арқылы тұтас әннің ырғақтық дамуы күрделенеді;

- үш әннің екеуінде шумақ пен қайырма әртүрлі ладтық тіректерге бағынады, сол себепті ән ладтық ауысуға (ауытқуға) негізделеді;

- жараманның үшеуінде де төрт жолды шумақ шеңберінен шығып алты, тіпті он жолға дейін ұзару процесін байқатады. Ол әдіс шумақты тирадалы ұйымдасқан жыр үлгілеріне жақыдатады.

2. Қара өлең. Б.Мүптекеевтің «Жетісу әуендері»

жинағында бар 116 әннің барлығы да 11-буынды болса, ән мазмұнының басым бөлігі (36 ән) ғашықтық махаббат және өмір фәлсафасы (24 ән) тақырыбына арналған. Жалпы, қара өлеңді қазақ өмірінің энциклопедиясы десек артық емес. Мұнда дәстүрлі қоғамның тыныс-тіршілігі, дүниетанымы, қарым-қатынас, әдеп ережелері, тіпті қонақ кәде әдеті жан-жақты қамтылады.

Қара өлеңнің қазақтың ән өнерінде алатын орнын С.Елеманова [9] айқын белгілеп, қара өлең әдет-ғұрып және кәсіби әнді дәнекерлеуші кезең, деп көрсетеді. Бұл қасиет қара өлеңді мұң-шер сарындарының даму ерекшеліктерін қорытындылап, кәсіби әннің сипаттарын алдын алатын дайындауы оны әдет-ғұрып және кәсіби әндерін байланыстырушы кезең, деп бағалауына негіз болды.

Егер әдет-ғұрып сарындарының жалпы мазмұны белгілі бір тақырыпқа шығарылса, қара өлең атына сәйкес, кез келген жағыдайда орындалғандықтан, тақырыбы жағынан шектелмей, өмірдің барлық жағын қамтыды. Десек те, әннің «қара өлең» деген атауында «өлең» ұғымы, қазақ әнінде тұңғыш рет ән салу – көркемдік сипат алғандығын айқындайды. Мұндағы «өлең» ұғымы тек мәтінге ғана емес, әнге де тиесілі екендігін көрсетеді. Демек, егер мұң-шер сарындары тыңдаушыны қажет етпесе, қара өлеңде тыңдаушы бары анық сезіледі. Міне, осы тыңдаушы көпшіліктің мейірін қандыру ән орындаушысынан шеберлікті, жүйрік суырып салма өнерін қажет етеді. Осы өнерді жеткізу шеберлігі қара өлеңде алғаш рет жеке тақырып өзегі болады. Зерттеушілер А.Сейдімбеков пен Оразақын Асқар қара өлең түрлерін жіктей отырып оларды орындалу орнына, мазмұнына, орындаушысына қарай «жұлдыз өлең», «тау өлең», «қамшы өлең», «шай өлең» т.б. топтарға бөлетіні белгілі.

Алайда, қара өлеңде тұңғыш туындайтын бір тақырып – «өлең туралы өлеңнің» пайда болуы, оның жоғарыда айтылған көркемдік табиғатын аша түсетіні анық. Қара өлеңнің бұл тақырыптағы әндерден, өнерпаздардың арасында қалыптасқан ән-өлеңді айту жайы жан-жақты таратылады. Қара өлең құрылымының айтыспен және өз кезегінде ақындар өнерімен тығыз байланыс табатыны белгілі. Сондықтан қара өлеңде айтылған ойлар ақындар өнерінің кәсіби ережелер жиынтығы деп атаса артық емес.

Жалпы С.Медеубекұлы, Б.Мүптекеевтің «Жетісу әуендері» жинағы осы аймақтың қара өлеңдерінде табиғат, туған жер туралы, өмір өтпелілігі жайлы фәлсафалық ой-тұжырымдар, дастарқан басында айтылатын «шәй өлең», жастар айтысындағы «бәдік айтыс», туыскандарға арнау, сағыныш, сәлем-хат әндер, діни уағыз турасындағы әндер, әдеп, жақсылық пен жамандық, өмір-тіршілік, адам тағдырын баяндайтын қара өлең топтары сараланды.

«Жетісу әуендері» жинағының 116 ән нұсқасын талдау нәтижесінде қара өлеңде әдет-ғұрып сарын-

дарының ерекшеліктері қорытындыланып, кәсіби әннің сипаттары қалыптаса бастағандығына көз жеткізеді.

Мысалы, өлең құрылымында 11-буын тұтас емес, басым бөлігі 7+4 болып бөлініп айтылады. Сирек жағыдайда 11-буын 3+8 бөлікке бөлінеді («Үрия-ай, көкек», «Кегенім», «Қарқара», «Естен кетпес жиырма бес», «Көкем-ай», «Көлсайдан ұшқан аққулар», «Сары беткей»). Бұл қасиет қара өлеңде тұңғыш пайда болған 11 буынның оған дейінгі әдет-ғұрып сарындарындағы 7-буынға тағы 4 буын қосылуынан туындағанын дәлелдей түседі. Ал Жетісу әндерінің кейбіреуіндегі 3+8 болып бөлінуі әдетте өлең мен ән сабақтастығында асинхронды ара-қатынасқа алып келеді. Аса сирек жағыдайда 11-буынды өлең әнде цезурасыз, тоқтаусыз тұтас айтылады.

Бірен-саран әндерде қос тармақтың екеуі де бірдей, яғни қос тармақтың екіншісі біріншісін еш өзгеріссіз қайталайды («Ой, жан сәулем»).

Ән диапазоны жағынан Жетісудың қара өлеңдерін екі топқа бөлуге болады. Олар:

- Секста көлемінде дамиды әндер;
- Көлемі октава және октавадан асатын (нона, децима) әндер;

Дәл осы ерекшеліктер қара өлеңнің әдет-ғұрып сарындары мен кәсіби әннің арасындағы дәнекерлеушілік қызметін айқын көрсетеді.

Көлемі шағын қара өлеңдердің ладтық негізі жар-жар, сыңсу, қоштасу сарындарына тән дыбыс қатары қолданылады. Ғалым С.Елеманованың еңбектеріне сай ондай дыбыс қатары I-II-III-V-VI және субквартадан басталатын \downarrow V-I-II-III болып келеді. Осы екі дыбыс қатарын қосу нәтижесінде октавалық көлемге қол жеткізіледі.

Аймақтағы қара өлеңдердің басым бөлігі пентатоникалық дыбыс қатарына бейім. Олар алуан түрлі нұсқада көрсетіледі. Олардың ішінде әдет-ғұрып әндердің субквартадан басталатын я секста, квинтамен шектелген кіші ладтық дыбыс қатарларын да кездестіруге болады.

Толық октаваны қамтитын әндер миксолидий, дорий, натуралды мажорлы және минорлы бағыттағы ладтарға сәйкес келеді.

Жекелеген әндерде екі лад қатар қолданылады («Қазына-ай»).

Әндердің басым бөлігі бірладтық тірекке бағынады. Алайда жекелеген әндерде кәсіби әндерде ғана кездесетін ладтық ауытқуды көруге болады. Әдетте ол V-ші саты бағытында болады («Асының салқын жайлауы-ай»).

Сөз бен саз байланысы әдет-ғұрып әндерге қарағанда қара өлеңде біршама еркінденеді. Егер тұрмыс салт әндерінде «бір дыбыс-бір буынға» сәйкестігі қатаң сақталса, қара өлеңде аздаған дыбыстық құйқылжытулар («Алма жай»). Еркіндік синхронды ара-қатынаспен бірге асинхронды қатынастың кең етек алуына да септігін тигізеді («Абай,

күнім-ай», «Ей, аяулым-ай», «Қара кер жорға» т.б.). Сөз бен саз үйлесімділігінің еркін болғандығы сонша, тіпті өлең тармағының жеті буынан соң одағай сөз енгізіліп отырады. Қара өлеңдердің басым бөлігі кең тынысты ән табиғатын сақтаған әуендерден құралса, бірді-екілі әндерде сөйлеу мәнеріне ұқсас речитативті әуендер де кездесіп қалады («Асыл зат»). Мұндағы ән әуен репетициялы интонациялар мен квинта секірістерінен құралады, ал шумақтан соң қайырма жоқ.

Ырғақтар Жетісу қара өлеңдерінде құрылымдық қызмет атқарады. Тармақ ішінде негізінен бір-келкі, сирек жағыдайда ақсақ (синкопа, пунктир), ал тармақ соңында ұзақ дыбыспен аяқталып қосынды ырғақ құрайды. Философиялық мағынадағы өлеңдерде сөз мәнін тиянақты жектізу мақсатында әр бунақ бөлек қосынды ырғақпен безендіріледі: («Ой жан сәулем»). «Дедім-ай-ау» әнінен осыны айқын көруге болады.

Жетісу әуендерінің 11 буыны 3+8 болып бөлінген үлгілерде алғашқы үш буын да қосынды ырғақпен бөлініп көрсетіледі. Әннің бастындағы бұл көркем құрал «Бәдік өлең», «Әй-угәй», «Әй-у-ай», «Қалайлым-ай», «Естен кетпес жиырма бес», «Көлсайдан аққу ұшар» және басқа да әндер кәсіби әннің бастамасына ұқсастығын байқатады.

Бірінші сатымен басталатын әндер сирек кездеседі. Негізінен әннің бастапқы тұсы III, V, VI, VII және тіпті жоғарғы I-сатымен басталады. Мұндағы V-сатыдан жоғарғы I сатыға өрлеу немесе секіріс интонациясы болашақтағы Арқаның кәсіби әнінің бастамасындағы «Ақындардың әуендік иіріміне» (С.Елеманова ұғымы) айналады. Әйтсе де бұл иірімдер ырғақ және салмақты-салмақсыз үлестер жағынан басқа үйлесім тауып, кәсіби әннің бастапқы тұсына тән патетикалық сезімсіз айтылады.

Шумақ құрылымы жағынан қара өлеңдерді екі топқа бөлуге болады. Қара өлеңдердің басым бөлігі қос тармақты немесе қайталанған қос тармақты, жекелеген әндерде шумақты құрылымды кездестіруге болады. Мұнда әннің әр тармағы дербес әуен құрайды (АВСД). Осы заңдылықты «Вот так, Шалабек» әнінде бар.

Шумақтың қайырмамен сабақтасуының да екі түрін ғана кездестірдік. Олар: қара өлеңнің басым бөлігінде әдетте лексикалы қайырмада жаңа әуен енгізіледі, мұндай жағыдайда қайырма шумақтың дамуына контраст енгізеді (ААВ) («Ахау, жалған», «Баянауыл» әндері).

Екіншісі – қайырма шумақ әуенін қайталауы немесе басында жаңа әуен енгізе, екінші сөйлемнен бастап шумақтың екінші жолын қайталайды («Құрбым-ай» әнінде: АА1 қайырма: ВА1). Қара өлеңтегі асинхронды құбылыс тек тармақаралық көлемде ғана емес, шумақ пен қайырманың арасында болса, онда шумақ тұрақсыз дыбыста бітіп, аяқталмаған күйі қайырмаға өтіп отырады («Гүлсім-ай»). Қара өлеңдердің бірқатарында қайырма-

сы мүлдем жоқ әндер кездеседі («Көлсайдан аққу ұшар», «Естен кетпес жиырма бес», «Екеуім-ай», «Ей, ахау», «ауылыңды-ай» т.б.). Мұндай әндерде шумақтың соңғы сөзін қайталау қысқа қайырым қызметін атқарады.

Қара өлеңнің кәсіби әнге апаратын маңызды енді бір ерекшелігі – бір емес, екі қайырманың болуы. Мұндайда бірінші қайырма қысқа лексикалы немесе лексикалы қайырым түрінде, ал екіншісі – лексикалы қайырма болуы мүмкін («Сағындырған туған жер»). Ең ұзақ лексикалық қайырманы «Той базар» әнінде кездестірдік. Негізгі шумақтан соң қайырма төрт жолды қатар орындалатын үш шумақтан құралады.

Бұл тойға тарту болғандықтан ақындардың тирадалы той бастарына ұқсас.

Жетісудың қара өлеңдерін зерттеу нәтижесінде бұл жанрдың аймақтық ерекшеліктері бары анықталды:

- Қара өлеңнің ақындық дәстүрмен мығым байланыс оның тақырыптық-мазмұндық және құрылымдық сипаттарында көрінеді;

- Аймақтың әндері негізінен пентатоникалық дыбыс қатарына негізделеді. Олар квинта, секстандан бастап октавадан сәл асатын көлемде болады. Октавадан аспайтын шағын көлемді ладтарда миксолидий және дорий дыбыс қатарлары қолданылады;

- Өңірдің қара өлеңдерінің басым бөлігі лексикалы қайырмасы бар әндер. Олардың арасында қайырым мен төрт-алты жолды дамыған қайырмалар жиі кездеседі.

Аталған аймақтық ерекшеліктер Жетісудың кәсіби әндерінен де молынан табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Сейдімбек Ақселеу. Қазақтың күй өнері. – Астана: Күлтегін, 2002.
2. Жолдасбеков Мырзатай. Асыл арналар. – А.: Жұлдыз; 1990.
3. А.Затаевичтің ән-күйлер жинағы (қолжазба ноталары) – Республикалық орталық ғылыми кітапхана. УНИК/940
4. Темірбекова А.З. Песенное творчество казахов Семиречья. Автореф.дисс. канд.наук. - М., 1966; Темірбекова К. Казахские народные песни в музыкально-теоретическом освещении. – А., 1975.
5. Мүптекеев Б., Медеубек С. «Жетісу әуендері» Алматы, 1998.
6. Әуезов М. Әдебиет тарихы. XVI том. Алматы: жазушы, 1985.
7. «Жарапазан» өлеңдер», Алматы. «Балауса» 1996. (ересек балалар үшін көркем әдебиет).
8. Рахметова А. Жарапазан-жанр религиозной обрядности казахов
Дипломдық жұмыс: Алматы, 2010.
9. Елеманова С. Казахское традиционное песенное искусство. Алматы, 2000.

Абельтаева Ж.Е.

кандидат педагогических наук, декан факультета «Музыкальное искусство»
Казахской национальной академии искусств им. Т.Жургенова

СПЕЦИФИКА ЭСТРАДНОГО ИСКУССТВА КАК ВИДА ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Түйін. Эстрадалық өнер - көріністік қойылым, себебі орындаушының халықпен байланысы, орындаушылықтың қысқалығы, әзіл және сатиралығы, қанық бояулығы мейрамда әртіс пен көрерменнің арасында өзіндік диалог, ерекше атмосфера қалыптастырады. Эстрада вокалистінің сәтті музыкалық-орындаушылық әрекеті жақсы дауыспен қоса, көптеген техникалық мәселелерден қаймықтау, аудиториямен байланыс жасай алу қабілеті, жайлы атмосфера қалыптастыру сияқты қажетті құрамдар кешеніне байланысты.

Резюме. Эстрадное искусство относится к виду зрелищных представлений, так как контакт исполнителя с публикой, лаконичность выступлений, юмор, ирония и сатира, красочность создают особую атмосферу праздника, непринужденности, своеобразного диалога между артистами и зрителем. Успешная музыкально – исполнительская деятельность вокалиста эстрады зависит от комплекса необходимых средств, включающих владение голосом или музыкальным инструментом, преодоление многочисленных технических проблем, способность устанавливать контакт с аудиторией, создавать доброжелательную атмосферу в зале и т.д.

Summary. Pop art refers to the form of spectacular performances, because the contact with the public Executive, laconic statements, humor, irony and satire, colorful create a special festive atmosphere of ease, a kind of dialogue between the artists and the audience. Successful music - pop singer performing activity depends on a complex of necessary funds, including possession of a voice, overcoming numerous technical problems, the ability to establish contact with the audience, to create a friendly atmosphere in the hall, etc.

Новые экономические, социальные и политические отношения, сложившиеся в нашей стране, вызвали существенные изменения в области культуры и искусства. Эстрадное искусство стало одним из приоритетных средств духовного возрождения личности, позволяя ей обогатить свой жизненный опыт, пережить чувства и эмоции, развить все более глубокое и тонкое отношение к себе, другим людям, окружающей действительности. Эстрадное искусство по самой своей сути выступает одним из самых демократических видов зрелищных искусств, так как непосредственный контакт исполнителя с публикой, актуальность и злободневность тем и сюжетов, лаконичность выступлений, юмор,

ирония и сатира, красочность – все это создает особую атмосферу праздника, непринужденности, своеобразного диалога между артистами и зрителем. Несмотря на то, что эстрада всегда выполняла развлекательную функцию, развлекательность никогда не была и не может быть задачей искусства. Сама природа любого вида искусства обуславливает ее основную задачу – художественную. В частности, М.С. Каган утверждает: «... главная функция искусства – не развлечение, не релаксация, не психическая разрядка, не получение положительных эмоций, а расширение жизненного опыта человека новым, дополнительным, хотя и иллюзорным опытом «жизни в искусстве», переживанием художественной реальности...» [1, с.10].

Следует иметь в виду, что рост популярности музыкальной эстрады в последние десятилетия имел оборотную сторону. По мере количественного увеличения эстрадной продукции заметно снижался и ее качественный уровень. По данному поводу Д.Б. Кабалецкий замечает: «Невозможно без крайней тревоги наблюдать, как среди молодежи огромное распространение получают всевозможные пошлые песенки, а интерес к серьезной классической и современной музыке, к народной песне ослабляется; как концерты эстрадных исполнителей зачастую весьма легковесные и даже антихудожественные, привлекают нередко гораздо большую аудиторию, чем выступления лучших солистов, ансамблей и оркестров с первоклассным репертуаром» [2, с. 260 – 261].

Эстрадное искусство – одно из самых противоречивых явлений современности. Наиболее полная характеристика понятия «эстрада» дана Е.М. Кузнецовым: «Эстрадное искусство объединяет разнообразные жанровые разновидности, общность которых заключается в легкой приспособляемости к различным условиям публичной демонстрации, в кратковременности действия, в концентрированности его художественных выразительных средств, содействующих яркому выявлению творческой индивидуальности, а в области жанров, связанных с живым словом, - в злободневности, острой общественно – политической актуальности затрагиваемых тем, преобразовании элементов юмора, сатиры и публицистики» [3, с. 19].

Не менее значимыми выступают требования к исполнительской технике, без которой практически сложно решить поставленные перед музыкантом задачи. Законы театрального искусства, действуют и на эстраде, проявляясь в умении артиста

максимально концентрировать свои вербальные и невербальные приемы исполнительства в умении жестом, взглядом, точно выбранной интонацией раскрыть содержание и характер произведения, ибо по заключению К.С. Станиславского, «внешняя характерность объясняет, иллюстрирует, доводит до зрителя невидимый внутренний душевный рисунок роли» [4, с. 201].

Как правило, исполнение под фонограмму джазовых стандартов лишает артиста эстрады возможности импровизировать и общаться с концертмейстером или ансамблем. Немаловажен и тот факт, что копируя репертуар других исполнителей, артист неосознанно копирует и чужие манеры исполнения, нанося себе существенный урон в плане совершенствования собственной творческой индивидуальности. Отсюда особую значимость в воспитании эстрадного исполнителя приобретает вопрос формирования художественного вкуса. По мнению Джердималиевой Р.Р.: «Обучение основам искусства исполнительства должно осуществляться с позиции формирования профессиональной культуры, слагаемыми которой выступают: художественное мышление в создании сценического образа, гармония приемов и навыков исполнительской техники в сочетании с развитым художественным вкусом» [5, с.11]. Зачастую репертуар вокалиста отличается погрешностью, пошлостью исполнительской манеры, что, несомненно, требует систематической работы над сценическим имиджем, невербальными приемами общения с аудиторией, внешним видом и т.д. Художественный вкус развивается при умелом отборе концертного репертуара, включая популярные образцы произведений известных композиторов, музыку современной отечественной эстрады, лучшие сочинения зарубежного эстрадно – джазового искусства (американского, западноевропейского).

Очень важно специалисту музыкальной эстрады не только расширить свой репертуарный кругозор, но и определить свой индивидуально – личностный подход к музыкальному материалу, со временем ощутить свое неповторимое «Я» музыканта – интерпретатора. Поиск индивидуальной манеры исполнения приобретает особую значимость в эстрадном выступлении, когда будет звучать оригинальная, присущая только данному исполнителю, артистическая подача произведения. Причем индивидуальный облик артиста зависит также от умелого использования звукозаписей, ибо записи известных исполнителей эстрады могут многому научить, но одновременно, могут отучить от поиска собственных интерпретаторских решений.

Существующая практика подготовки эстрадных исполнителей свидетельствует о том, что особое внимание следует уделять развитию утонченного чувства ритма. Одним из основных ритмических

элементов эстрадно – джазовой музыки является свинг, который определяется как чувство вдохновенного ритма, вызывая у музыкантов ощущение легкости и свободы, импровизации, впечатление неуправляемого движения вперед с непрерывно увеличивающейся скоростью, хотя фактически темп остается неизменным, придавая музыке темперамент и особую выразительность.

Эстрадное исполнение содержит в себе целый комплекс выразительных средств. В вокальном искусстве через музыкальную интонацию артист выражает свои мысли и чувства, стремясь не только обладать прекрасным голосом, но и быть артистичным и пластичным. Внимание исполнителя эстрадной музыки должно быть направлено на внешние средства выразительности на сцене – жесты, позы, мимику, походку, элементы движений и др. Работа над сценическим поведением может быть продуктивной, если исполнитель самостоятельно подбирает художественные приемы артистического самовыражения. Способность устанавливать контакт с аудиторией, доброжелательную атмосферу в зале – необходимый фактор профессионального становления исполнителя. Для этого в современной эстрадной практике используется разучивание со зрителем – слушателем несложных ритмических рисунков, мелодии, танцевальных движений, исходящих из исполнительского репертуара. Многогое, разумеется, зависит от индивидуальности самих артистов, которая проявляется в тембральной красочности голоса у вокалиста, оригинальной манере исполнения и сценическом поведении.

Нельзя обойти вопрос и о внешнем виде исполнителя эстрадной музыки. Здесь имеется в виду то, что сценический костюм должен отвечать эстетическим требованиям, соответствовать образной сфере произведения, не быть броским и бессмысленным, не подходя ни к музыкальному номеру, ни к самому исполнителю. На эту обращает внимание А.А. Рубб в книге «Феномен эстрадной режиссуры» подчеркивая, что на эстраде костюм выступает в таких ипостасях, как:

- составная часть образа – имиджа артиста
- костюм действующего лица, персонажа номера;
- исполняющий роль сценического оформления. [6, с. 79].

Овладение координацией исполнения и движения на высоком уровне – необходимое условие для музыканта. «Успех в освоении этого навыка зависит от того, насколько свободно и разнообразно будут осуществляться нервно – физиологические процессы, управляющие взаимодействием пения и движения тела» - пишет И.Э.Кох [7, с.48]. Поэтому сложности в двигательной координации часто создают препятствия в достижении органичной взаимосвязи пластики и исполнительско-драматургической линии, то есть такой наглядно – зрительной

стороны номера, которая бы максимально верно и ярко выражала эмоциональное и действенное содержание эстрадной музыки.

Следовательно, «вооружить» эстрадного артиста комплексом необходимых средств, представить ему «инструментарий» для собственного художественного мироздания, дать представление о музыкальном исполнительстве как особом образе жизни – основная задача современной подготовки эстрадного артиста. Успешная музыкально – исполнительская деятельность специалиста нуждается в серьезной работе над освоением исполнительского ремесла, преодолением многочисленных технических проблем и др. Потребность и способность к творческому поиску открытию нового, расширению художественных горизонтов – это сильнейший механизм саморазвития личности.

Подготовка профессиональных артистов эстрады осмысленный выбор художественных и нравственных ценностей произведений, содержащих необычайную глубину донесения смысла, выраженного в единении слова и музыки и составляет одну из важнейших задач современного музыкального образования тем более развита у них способность к созданию собственного оригинального музыкального мира, воплощающего в себе мировоззренческие установки, эстетические идеалы, цели и задачи в накоплении исполнительского опыта, тем больше возможностей открывается перед будущим эстрадным артистом для создания

и реализации оригинальных творческих проектов самосовершенствования достижения подлинного успеха в избранной профессии.

Литература

1. Каган М.С. *Взаимодействие искусств в педагогическом процессе*// *Взаимодействие искусств в педагогическом процессе. Межвузовский сб. н. трудов / отв. ред. Н.А. Яковлева. - Л., 1989.*

2. Кабалевский Д.Б. *О музыкально-эстетическом и нравственном воспитании детей // Теория музыкального образования: учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева. - М.: «Академия», 2004.-336.*

3. Кузнецов Е.М. *Из прошлого русской эстрады: историч. очерки под ред. Е.Г.Иванова. - М.: Искусство, 1958. - 366 с.*

4. Станиславский, К.С. *Собрание сочинений. В 8 т. Т. 5. - М.: 1958.*

5. Джердималиева Р.Р. *Проблемы эстрадного искусства и исполнительства в подготовке специалиста-музыканта творческого ВУЗА. Материалы международной научно-практической конференции «Личность и общество в историческом аспекте».- Алматы, 2014.-214с.*

6. Рубб А.А. *Феномен эстрадной режиссуры: опыт исследования.- М.: Луч, 2001. - 230с.*

7. Кох И.Э. *Основы сценического движения.-М.: Планета музыки, 2010 г.-512с.*

Калиакбарова Ляйля Тайтолеуовна

кандидат педагогических наук (PhD), ассоциированный профессор (ВАК РК),
профессор, академик МАНПО, Лучший преподаватель вуза (2006 и 2012 гг.),
Казахская национальная консерватория имени Курмангазы, г. Алматы, e-mail - lkaliakbarova@mail.ru

К ПРОБЛЕМЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ – МУЗЫКАНТОВ НА ЭТАПЕ ИНТЕГРАЦИИ КАЗАХСТАНА В МИРОВОЕ КУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО

Түйін. Мақала мәдениет және өнер оқыту мекемелерінің ісін реттеуші нормативтік актілерді игеру барысында көзден таса қалатын шығармашылық кадрларды даярлау бойынша оқу жүйесінің ерекшеліктері мен қағидаларына қатысты сұрақтарды қарастырады. Әрбір жоғары оқу орнының сапалылығы үшін жауапкершілікті арттыру қажет, нақтырақ айтсақ жоғары оқу орындарын басқару жолдарын өзгерту қажет. Білім беру аясын басқарудағы дағдарыстық құбылыс көбінесе өнер және мәдениет саласында байқалады. Оған қоса, нақты осы салаларда бұл құбылыстар ерекше өткір мәселелерге айналып отырады. Жоғары өнер оқу орындарының (музыкалық, театр, бейнелеу және басқа да өнер салалары бойынша мамандандырылған) өзіндік ерекшелігін үнемі ескеріп отыру қажет.

Еліміздің жетекші музыкалық білім беретін жоғары оқу орны Құрмангазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы – жоғары кәсіби музыкалық білім беру мен Қазақстанның музыкалық мәдениетін әлемдік кеңістікте танытуға лайықты өнер шеберлерін, орындаушыларды даярлауды қамтамасыз етеді. Консерваторияға талапкерлер мамандық таңдау үшін емес, мамандандырылуын тереңдетіп, шеберлігін жетілдіру үшін түседі.

Болон процесіне қосылуға байланысты республиканың музыкалық білім беруі өзіне тән жүйелілікті, толассыздықты, кәсіби негізін, студенттер алатын білім мен дағдының тәжірибелік бағытталуынан айырылмауы маңызды, оның нәтижесі халықаралық кеңістікте бәсекеге қабілетті болу болып табылады.

Кілтті сөздер: өнер және мәдениет білім беру мекемелері, шығармашылық кадрларды даярлау шоғырлану, халықаралық білім беру кеңістігі, білім сапасы, Қазақстанның музыкалық мәдениеті, консерватория, болон процесі, бәсекеге қабілеттілік, өнер шебері.

Резюме. Статья поднимает проблемы подготовки творческих кадров, которые до сих пор остаются вне поля зрения при разработке нормативных актов, регламентирующих деятельность образовательных учреждений культуры и искусства. Необходимо повысить ответственность за качество образования каждого высшего учебного заведения искусства, а следовательно, изменить подходы к управлению. Кризисные явления в управлении образованием в большей мере, на наш взгляд, проявляются в сфере культуры и искусства. Более того, можно утверждать, что, именно в этих сферах, эти явления дают о себе знать с особенной остротой. Нельзя не учитывать, что учебные заведения искусства (специализирующиеся на музыкальном, театральном, изобразительном и других видах искусства) имеют определенную специфику.

Казахская национальная консерватория имени Курмангазы – ведущий музыкальный вуз страны обеспечивает получение высшего профессионального музыкального образования и подготовку исполнителей – мастеров искусства, достойно представляющих музыкальную культуру Казахстана в мировом пространстве.

туру Казахстана в мировом пространстве.

Важно, чтобы в связи с присоединением к болонскому процессу музыкальное образование республики не потеряло присущие ему системность, непрерывность, профессиональную основательность, практическую направленность получаемых студентами знаний и навыков и, как следствие, конкурентоспособность в международном пространстве.

Ключевые слова: образовательные учреждения культуры и искусства, музыкальное образование, подготовка творческих кадров, интеграция, международное образовательное пространство, качество образования, музыкальная культура Казахстана, консерватория, болонский процесс, конкурентоспособность, мастер искусства.

Summary. The article raises the problem of training of creative personnel, who are still out of sight in the development of regulations on the activities of educational institutions of culture and art. It is necessary to improve the quality of education for each institution of art and, therefore, to change management approaches. From our point of view, crisis in education's management is more manifested in the field of arts and culture. Moreover, it can be argued that, in these areas, these phenomena are felt with particular acuteness. It is not to be ignored that the institutions of art (specializing in music, theater, visual and other arts) have a certain specificity.

Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy - the country's leading musical institution providing higher professional music education and training of artists - masters of art, worthy of representing the musical culture of Kazakhstan in the international environment.

It is important that in regards of the accession to the Bologna Process, musical education of the republic has not lost its inherent consistency, continuity, professional thoroughness, practical orientation of the students' knowledge and skills and, consequently, the competitiveness in the international space.

Keywords: : educational institutions of culture and art, music education, training of creative personnel, integration, international educational environment, the quality of education, the musical culture of Kazakhstan, the Conservatory, the Bologna process, competitiveness, master of the art.

Введение. Реформы высшего образования Республики Казахстан, опираясь на мировую практику, направлены на выявление творческого потенциала личности, что обеспечит в будущем мировое лидерство в различных сферах: экономической, социальной, культурной и других. Для нас, очевидно, что необходимо пересмотреть сущностные основания подготовки будущих профессионалов в сфере музыкального образования.

Президентом страны Н.А. Назарбаевым не раз подчеркивалось усиленное внимание «к формированию культуры, способной интегрировать наши достижения в мировое образовательное и культурное пространство» [1].

Творческие вузы республики успешно внедряют в учебный процесс трех-ступенчатую систему обучения – бакалавр, магистр и доктор PhD, достигая заметных качественных результатов. Однако этот процесс развивается неравномерно и имеет ряд как объективных, так и субъективных факторов. Основной из них – готовность будущих специалистов-музыкантов в рыночные отношения. Жесткая конкуренция на рынке труда требует повышения ответственности за качество образования каждого высшего учебного заведения, изменения управленческих подходов в вузах искусства.

Выпускник музыкального учебного заведения должен быть профессионально состоятелен по завершению учебы, а, следовательно, реально востребован на «рынке труда». Решение этой задачи должно изначально определять один из основных векторов деятельности руководства. В случае успеха данное музыкальное учебное заведение не только обретает притягательность в глазах абитуриентов, но и повышает свой имидж в образовательном пространстве. В обострившейся сегодня конкуренции в сфере образования последние обстоятельства в современных условиях весьма актуальны.

Вопросам менеджмента в сфере образования посвящено достаточно большое количество исследований ученых Казахстана и стран СНГ. Так, проблемы управления образованием в новых экономических условиях поднимаются в работах экономистов: Н.Д. Голдобина [2], А.Н. Дахина [3] и других.

Профессиональные качества и свойства управленческого персонала в образовательных системах изучались и анализировались А.К. Марковой [4], Р.Х. Шакуровым [5] и др.

Вопросам теории и практики управления в учреждениях образования, менеджмента в различных его аспектах и разновидностях посвящались работы Г.А. Курганбаевой [6], Т.И. Шамовой [7] и др.

Одной из основных задач руководителя учебного процесса (проректоры, руководители учебных структур, заведующие кафедрами) является приобщение возможно большего числа преподавателей к новым, современным педагогическим и методологическим идеям, начинаниям, проектам и т.д. Для этого сам руководитель должен быть «на острие» сегодняшних психолого-педагогических концепций - отечественных и зарубежных, должен демонстрировать эвристический, творчески поисковый уровень профессиональной деятельности. При соблюдении этого условия у коллектива появляются реальные шансы выйти на рубежи опережающего обучения, которое по ряду направлений обгоняет

повседневные, привычные запросы и требования дня, выявляя себя через обновление содержания, форм и методов учебной работы.

Люди искусства способны на чудеса, если они чувствуют интерес к своему творчеству. Казахская национальная консерватория имени Курмангазы является ведущим музыкальным вузом страны обеспечивает получение высшего профессионального музыкального образования и подготовку концертных исполнителей, достойно представляющих музыкальную культуру Казахстана в мировом пространстве.

Вместе с тем наша интеграция с развитыми странами в музыкальном образовании должна сопровождаться сохранением наработанных систем и подходов в этой области. Нельзя потерять присущие ей системность, непрерывность, профессиональную основательность, а следовательно, конкурентоспособность в международном пространстве. Данный факт определяет актуальность нашего исследования в области модернизации высшего музыкального образования в Казахстане.

В данной статье мы попытались обозначить проблемы современного состояния и тенденций управления учебным процессом в контексте реформирования казахстанского музыкального образования, обобщить практический опыт организации процесса обучения будущих музыкантов-профессионалов в связи с внедрением принципов Болонской декларации.

Основная часть. Рассматривая перспективы обучения музыкантов-профессионалов XXI-го века необходимо подчеркнуть, что значительную роль в плавном переходе музыкантов на кредитную систему сыграл ведущий творческий вуз страны – Казахская национальная консерватория имени Курмангазы, на протяжении 72-х лет обеспечивающая профессиональную подготовку специалистов в сфере музыкального образования.

За многие десятилетия существования консерватория воспитала кадров высочайшего уровня, востребованных не только в Казахстане, но и далеко за его пределами. Она дала миру множество выдающихся исполнителей и деятелей искусств, достойно представляющих наше государство, как в ближнем, так и дальнем зарубежье. Перечислим некоторых из них: Бибигуль Тулегенова, Ермек Серкебаев, Роза Джаманова, Гафиз Есимов, Каршыга Ахмедьяров, Нуржамал Усенбаева, Алибек Днишев, Байгали Серкебаев, Батырхан Шукенов и мн.др.

С первых дней своего существования деятельность консерватории велась по двум направлениям, определяемым воздействием европейского и казахского национального музыкального наследия. До сих пор эти две «ветви» развиваются гармонично и равноценно. За свою многолетнюю историю консерватория создала собственную националь-

ную модель высшего музыкального образования. Ее уникальность в органичном синтезе классической европейской и казахской национальной систем обучения.

На протяжении многих лет консерватория стабильно лидирует в показателях Генеральных рейтингов ведущих вузов Казахстана и занимает

первые места среди вузов искусства, а также в национальном рейтинге образовательных программ (бакалавриат). Подготовка профессиональных музыкантов осуществляется по 9 специальностям, из них по 9 специальностям бакалавриата, по 7-ми магистрантов и докторантов:

№	Шифр специальности	Наименование специальности
Специальности бакалавриата		
Образование		
1.	5B010300	Педагогика и психология
2.	5B010600	Музыкальное образование
Искусство		
3.	5B040100	Музыковедение
4.	5B040200	Инструментальное исполнительство
5.	5B040300	Вокальное искусство
6.	5B040400	Традиционное музыкальное искусство
7.	5B040500	Дирижирование
8.	5B041100	Композиция
9.	5B042300	Арт-менеджмент
Специальности магистратуры		
Образование		
1.	6M010300	Педагогика и психология
Искусство		
2.	6M040100	Музыковедение
3.	6M040200	Инструментальное исполнительство
4.	6M040300	Вокальное искусство
5.	6M040400	Традиционное музыкальное искусство
6.	6M040500	Дирижирование
7.	6M041100	Композиция
Специальности докторантуры		
Искусство		
1.	6D040100	Музыковедение
2.	6D040200	Инструментальное исполнительство
3.	6D040300	Вокальное искусство
4.	6D040400	Традиционное музыкальное искусство
5.	6D040500	Дирижирование
6.	6D041100	Композиция
7.	6D042300	Арт-менеджмент

Согласно международным критериям, престижность вуза определяет показатель трудоустройства выпускников. За годы существования вузом выпущено более 10000 специалистов, составляющих сегодня основное ядро всех ведущих музыкальных коллективов, концертных организаций республики и достойно представляющих казахстанское исполнительское искусство в странах ближнего и дальнего зарубежья. Отзывы руководи-

телей учреждений, результаты их анкетирования свидетельствуют о положительной оценке уровня подготовленности выпускников консерватории. В ходе проведения опытно-экспериментальной работы нами проводился устный опрос руководителей организаций в сфере культуры и искусства различных регионов Казахстана, результаты которого свидетельствуют о возрастающей потребности в

специалистах, получивших квалификацию в стенах КНК им. Курмангазы.

Высокая востребованность организаций в выпускниках консерватории обусловлена также имеющимися базами всех видов практик, а именно: музыкальных колледжей, специальных музыкальных школ и средних учебных заведений искусства, а также крупных концертных и культурных организаций: ГАТОБ им. Абая, Казгосфилармония им. Жамбыла, Казахконцерт, Русский драматический театр им. М. Лермонтова, оркестр казахских народных инструментов им. Курмангазы, Государственная академическая капелла им. Б. Байкадамова, РССМШИ им. К. Байсеитовой, РССМШИ им. А. Жубанова, НУО «Авторская школа Жании Аубакировой», АМК им. П. И. Чайковского; СШИ при КНК им. Курмангазы; Филиал Общественного фонда «Фонд образования Нурсултана Назарбаева» Специализированный лицей «Арыстан», ННООЦ «Бобек», детские музыкальные школы г. Алматы и др.

Вместе с тем следует подчеркнуть, что особенностью учебных планов дальнего зарубежья по музыкальным специальностям является отсутствие дисциплин цикла ООД (обязательный компонент): экология, социология, основы экономической теории и др., а все кредиты направлены на изучение специальных, профилирующих дисциплин с ориентиром на дальнейшую деятельность музыканта-практика.

В ГОСО Казахстана на обязательный компонент отводится почти 30% от общего объема кредитов. Следовательно, будущий специалист-музыкант уже заведомо ограничен в количестве получаемых кредитов по специальным музыкальным дисциплинам. Логично возникает вопрос о «полном» международном соответствии казахстанского диплома и западного? Не упрекнут ли завтра в Европе выпускника консерватории в недостаточном освоении профилирующих, базовых дисциплин и, как следствие, своей непосредственной специальности? К каким дисциплинам, в соответствии с Болонской декларацией, будут приравнивать в мировом пространстве 33 кредита нашего обязательного компонента? В данном случае здесь больше вопросов, чем ответов.

Решение этих и других вопросов, имеющих отношение к музыкальному и художественному образованию, в значительной степени поможет творческим вузам Казахстана в условиях модернизации системы высшего образования осуществлять возложенные на них задачи в соответствии с их профилем. Отечественная система музыкального образования высоко оценена в мире, а сотни выпускников с дипломами специалиста-музыканта успешно реализовали себя в странах Европы, США или продолжают там повышать свою исполнительскую квалификацию [8].

Мы согласны с тем, что наше образование должно постоянно обновляться и совершенствоваться. Однако, искусство – тонкая материя и подведение его под единый стандарт чревато серьезными осложнениями. Процесс рождения музыканта сродни рождению человека, где преобладают естественные процессы. При исполнении произведения, музыкант с помощью инструмента (голоса) «повествует» слушателю о содержании пьесы. Эмоции, сиюминутные выражения своих чувств, свое мастерство педагог - музыкант передает подопечному «глаза в глаза, из рук в руки».

Важнейшим стратегическим направлением консерватория считает совершенствование и модернизацию системы высшего профессионального музыкального образования, в задачи которого входят следующие: вузу достичь к поставленному уровню высокоэффективного высшего учебного заведения, способного конкурировать с лучшими музыкальными вузами мира; разработать модель специалиста-музыканта нового типа в соответствии с состоянием музыкальной культуры XXI века; занять лидерские позиции в качестве крупного учебно-методического центра музыкального образования и инновационных педагогических технологий; повышать международный статус Республики Казахстан путем активной пропаганды лучших достижений национальной системы музыкального образования; продолжать активную популяризацию казахской народной музыки; формировать имидж национальной системы музыкального образования РК; поддерживать связей с общественностью. Результаты, достигнутые нами в рамках исследования, внедряются в практику творческих вузов и других музыкальных учреждений, способствуют формированию высокого имиджа искусства и культуры Казахстана в международном образовательном пространстве. К сожалению, уникальная казахстанская система музыкального образования не вписывается полностью в действующее правовое поле законодательства об образовании. Создание правовой ниши для этой системы – серьезная задача.

В связи с этим Казахская национальная консерватория имени Курмангазы предлагает свое решение проблемы и не один год ходатайствует о внесении нового понятия «Мастер искусства» в глоссарий Закона РК «Об образовании».

В настоящее время автором статьи разработаны современные образовательные программы и типовые учебные планы по новым специальностям со сроком обучения 5 лет: 5B140100 - «Исполнительское искусство», 5B140300 - «Искусство пения», 5B140200 - «Народные инструменты», в соответствии с которыми выпускнику, освоившему углубленную образовательную программу по специальностям «Искусство» со сроком обучения 5 лет в объеме не менее 186 кредитов, присваивается ака-

демическая степень «Мастер искусства» (Master of Art). Обучение предполагается завершать защитой диссертации мастера по аналогии с магистратурой профильного направления. Программа «Мастер искусства» (Master of Art) носит инновационный характер и решает поставленные задачи по модернизации и совершенствованию системы высшего профессионального музыкального образования в РК[9].

Заключение. Таким образом ситуация на сегодняшний день ситуация такова, что руководящий состав в музыкальных учебных заведениях страны фактически не подготовлен к административной управленческой деятельности. Организуемые сотрудниками министерств и ведомств семинары, совещания и т.п., как правило, малоэффективны и требуемого результата не дают. Задача управленцев музыкальной сферы в концепте реформирования высшего образования РК - аккумулировать имеющиеся взгляды и мнения, консолидировать усилия коллектива преподавателей и обучающихся, объединить их инициативы в согласованную программу действий.

Список литературы

1. Концепция культурной политики Республики Казахстан. Астана., 2014, 64 с.

2. Голдобин Н.Д. Модернизация как концепция маркетингового управления организацией //Марке-

тинг и модернизация экономики: Сб. научных статей 13-й Международной научно-практической конференции. Ярославль, 2010, с. 52-55.

3. Дахин А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность /А.Н. Дахин//Теория и практика образовательной технологии. - М.: НИИ школьных технологий, 2004, с. 65-93.

4. Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996, 308с.

5. Шакуров Р.Х. Социально психологические проблемы руководства педагогическим коллективом. М.: Просвещение, 1982, 296 с.

6. Курганбаева Г.А. Экономика Казахстана в XXI веке / Г. А. Курганбаева; КИСИ при Президенте РК. Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009, 140 с.

7. Шамова Т. И. Третьяков П.И., Капустин Н.П. Управление образовательными системами. Учебное пособие для вузов. М.: Владос, 2002, 320 с.

8. Калиакбарова Л.Т. Перспективы развития музыкального образования Казахстана в контексте Болонской декларации (на примере КНК им. Курмангазы). Материалы международного обучающего семинара «Международная аккредитация: проблемы и перспективы», ноябрь, 2011, Талдыкорган, 100-108 с.

9. Калиакбарова Л.Т., Юсупова А.А. Пути развития менеджмента в музыкальном образовании. Алматы, 2016, 172 с.

Аухадиев Ильзат Ришатович

магистрант 2-курса КазНАИ им. Т. К. Жургенова, e-mail: ilzataukhadiyev@gmail.com

Жуйкова Людмила Антоновна

кандидат искусствоведения, профессор КазНАИ им. Т. К. Жургенова

«БАРЫШНЯ И ХУЛИГАН» В ПОСТАНОВКЕ БУЛАТА АЮХАНОВА

Түйін. Мақала Б. Аюхановтың хореографиялық жұмысы «Барышня и хулиган» және оның іске асыру тарихына арналған. Аюхановтың қолданып отырған хореографиялық лексикасының сипаттама-сын талдау ұсынылады.

Түйінді сөздер: Шостакович, Аюханов, балет, хореография, музыка, өнер.

Резюме. Статья посвящена истории создания спектакля «Барышня и хулиган» и его хореографическому воплощению в творчестве Б. Г. Аюханова. Проведен анализ особенностей хореографической лексики в постановке Аюханова.

Ключевые слова: Шостакович, Аюханов, балет, хореография, музыка, искусство.

Summary. The article is devoted to the history of the play «The Lady and the Hooligan» and its embodiment in the choreographic work of B.G. Ayukhanov. It includes analysis of the characteristics of the choreographic vocabulary in Ayukhanov's work.

Keywords: Shostakovich, Ayukhanov, ballet, choreography, music, art.

История одноактного балета Булата Аюханова «Барышня и хулиган» (2011), как фильм В. Маяковского (1918) и балет К. Боярского (1962), берет своё начало с повести «Учительница рабочих» (1898), итальянского писателя и журналиста XIX – XX вв. Эдмондо де Амичиса (1846-1908). В. Маяковский работал над сценарием к фильму «Барышня и хулиган» и сыграл в нём главную роль. По словам Б. И. Ростоцкого, «сценария картины «Барышня и хулиган» в строгом смысле слова не было. На тексте повести д'Амичиса Маяковский делал пометки и на основании их для каждого съёмочного дня составлялся монтажный лист» [2, с. 46]. Таким образом, поэту удалось сократить и переделать повесть в качестве сюжетной основы для 45 минутного фильма. Кроме того, Маяковский добавил в фильм новый эпизод, которого нет в повести. В своём либретто сценария, записанном с фильма, поэт пишет о хулигане: «он сидит в трактире и она ему представляется видением, проходящим через толпу» [3, с. 265]. Возможно идейным источником этой сцены с учительницей, показавшейся хулигану видением, стали строки из стихотворения А. А. Блока «Незнакомка»:

И медленно, пройдя меж пьяными,
Всегда без спутников, одна,

Дыша духами и туманами,
Она садится у окна [4, с. 29].

Интерес к этой картине обуславливался участием самого В. Маяковского в главной роли. Примечательна убедительность поведения героя, которую смог передать поэт, несмотря на ограниченные технические возможности кино того времени. В письме к Л. Ю. Брик, написанном во время съёмки «Барышни и хулигана», Маяковский сообщал: «Кинематографчики говорят, что я для них небывалый артист. Соблазняют речами, славой и деньгами» [3, с. 9].

В 1962 году к сценарию Маяковского обратился К. Ф. Боярский. Он поставил три спектакля («Встреча», «Директивный бантик», «Барышня и хулиган») на сцене Малого оперного театра в Ленинграде в рамках «Вечера балетов на музыку Шостаковича». По словам К. П. Клировой: «Третьим балетом стала постановка «Барышня и хулиган» на сборную музыку из балетных сюит Шостаковича и кинофильма «Овод». Кроме того, в партитуру вошли фрагменты из ранних произведений композитора – «Фантастических танцев» и темы из сонаты для виолончели и фортепиано (ор. 40)» [5, с. 236-237]. На премьере дирижировал Е. М. Корнблит, партию Барышни исполнила Л. Б. Климова, роль хулигана - В. С. Зимин, Вожака - К. К. Иванов. А в 1970 году киностудией «Ленфильм» был снят фильм-балет «Барышня и хулиган». Главные роли исполнили Ирина Колпакова и Алексей Носков. Художником фильма-балета выступила Марина Азизян, а режиссером - Ольга Баранова. Также в съемках фильма участвовали артисты балета Малого Академического театра оперы и балета и оркестр Ленинградской филармонии, дирижировал Максим Шостакович. Тут следует отметить и то, что первая оригинальная постановка Боярского 1962 года отличалась от фильма-балета 1970 года. По словам К. П. Клировой: «Композиция фильма существенно отличалась от сценической версии спектакля. Иначе теперь подавалась экспозиция, был изменен порядок картин, появилось несколько новых эпизодов. Но тем не менее, благодаря этой экранизации сохранились основные сцены балета, отрепетированные под руководством хореографа» [5, с. 251].

К сценарию Маяковского в 2010 году обратился еще один балетмейстер – Булат Аюханов, адаптиро-

вав его для своей постановки одноименного спектакля. Премьера одноактного балета «Барышня и хулиган» в постановке Б. Г. Аюханова состоялась 29 марта 2011 года в ГАТОБ им. Абая в Алматы*. В качестве сюжетной основы к своему спектаклю балетмейстер взял сценарий В. В. Маяковского и внёс в него свои поправки, перенес действие в советскую школу середины XX века.

В музыкальном материале спектакля Аюханов решил не менять ничего, оставив почти всю музыку балета в том виде и порядке, в котором она использовалась при постановке К. Ф. Боярского (1962). Исключением является то, что Аюханов сокращает музыкальный материал каждой отдельной сцены в балете так, чтобы «уложиться» в 25 минутный одноактный балет.

Спектакль Аюханова «Барышня и хулиган» начинается с музыкального Вступления (Adagio), в музыке которого уже обозначен неизбежный трагический финал. После открытия занавеса следует экспозиция (Allegro vivace). В ней хореограф знакомит зрителей с главными героями спектакля: зрители видят 18 девушек и 6 юношей, заранее выстроенных по всей сценической площадке. Обобщённый образ советских школьников середины XX века Аюханов передаёт средствами элементов русского народного танца: для юношей это дробь, притопы, присядки, подскоки, удары ладонью по голенищу; а для девушек – жесты с платками, *jete emboite* с продвижением вперед и по кругу, «веревочки» - «движения... имитирующие завивание веревочки» [6, с. 85] и т. д. Сам танец по структуре представляет собой трёхчастную форму. В первой части девушки танцуют на середине сцены и хореограф применяет общую комбинацию для всех артисток. Во второй части девушки расходятся в две стороны и уступают место юношам, которые стремятся блеснуть и показывают всю свою ловкость в различных прыжках и вращениях. В третьей части (репризе) повторяется общая комбинация, показанная ранее, и вся молодежь уходит со сцены, продолжая танцевать. Следует добавить и то, что во время экспозиции на переднем плане в

стремительных прыжках (*jete*) пролетают перед зрителем главные герои: Яшка и Юля с одноклассником Егором.

На сцене остаётся один Яшка по прозвищу «выковыренный». Смотри в след уходящей толпе, он делает призывающий к себе жест рукой и тут же на сцену возвращаются двое парней. Яшка уводит их за собой. Постановщик добавляет эту короткую мизансцену, дабы обозначить позицию главного отрицательного героя в качестве главаря местной шпаны.

Вслед за шпаной, из-за кулис появляется Алекс и начинается его вариация (*Moderato pesante*) на музыку из балета Д. Шостаковича «Болт» (1931). Аюханов добавляет к его вариации еще четверых юношей, которые выходят к нему навстречу. Они обращают свой взгляд на него, как на главного, словно ждут - куда же он их поведет. Кроме того, юноши подхватывают и приподнимают Алекса, когда он прыгает, помогая ему взлететь еще выше. Хореографическая лексика юношей и Алекса строится на классическом танце с добавлением той самой «шаркающей» походки и «блатных» жестов, применённых К. Ф. Боярским. К концу вариации юноши убегают со сцены в прыжках и после них перед Алексом пробегает Юлия. Заметив ее, он пытается свистом привлечь её внимание. Однако ему это не удаётся.

Юлия спешит на встречу к однокласснику Егору. Начинается их *Adagio* (*Allegretto tranquillo*). С самого начала *Adagio* Егор стремится взять Юлию за руку. А девушка каждый раз ловко избегает его попыток приблизиться. Юноша и девушка не держатся за руки и таким образом постановщик обозначает дружеский характер отношения Юлии к влюбленному в нее Егору. В этом диалоге применены обводки в позах *attitude* и *a la second*, несколько высоких поддержек. Важно отметить и то, что здесь отсутствуют вращения с партнёром. Очевидно, балетмейстер посчитал, что при медленном темпе и характере музыки, стремительные вращения будут неуместны и решил исключить их из хореографии *Adagio*. К тому же, танцевальная лексика Юлии создаёт контраст между ней и Алексом, в лексике которого много вращений, прыжков, четких поз и резких движений. В конце *Adagio* Егор делает еще одну попытку подать руку Юлии, но девушка отходит от него легкими *pas ballonne*, как бы танцуя перед ним. Очарованный юноша соглашается увести Юлию под руку, а за ними, пытаясь их догнать, пробегает Алекс.

Далее, по замыслу хореографа, начинается массовый танец на 4 пары, построенный в трехчастной форме. Юноши и девушки, держась за руки, начинают танец с угла, продвигаясь к середине сцены по диагонали и выстраиваясь в рисунок в шахматном порядке. В первой части Аюханов использует *pas de basque* (небольшие переменные прыжки с

* Действующие лица и исполнители:

• Алекс, хулиган – лауреат международных конкурсов молодых исполнителей Дияр Акенев.

• Юлия, барышня – лауреат международных конкурсов молодых исполнителей Юлия Моисеева.

• Егор, одноклассник Юли – Юрий Шакиров.

• Прасковья, мать Алекса – Заслуженный деятель РК Светлана Коккинова.

• Яшка «выковыренный», главарь местной шпаны – Еркин Утепов.

• Подруга Яшки – Карина Утепова.

• Ветеран – Заслуженный артист РК Сергей Тихонов.

• Школьники, шпана, подруги Юлии – артисты балета Государственного Академического Театра Танца РК.

подниманием согнутых в коленях ног перед собой в паре, то поворачиваясь, то отворачиваясь друг от друга) в сочетании с *tours chaines*, пируэтами, *dos a dos* и невысокими поддержками. Во второй части юноши и девушки то сходятся на середине сцены, то расходятся. Каждая группа исполняет свои отдельные комбинации, Аюханов применением хореографической полифонии усложняет композицию в номере. В танцевальной лексике юношей встречаются переменные ходы с каблука, взятые из русского народного танца, вращения позы *arabesque*, пируэты, прыжки с *battement retire*, а девушки кружатся в хороводе. В третьей (репризной) части танца все исполнители выстраиваются в середине сцены и повторяют хореографический текст первой части. Но, на этот раз, продвигаясь по прямой вперед на зрителя. Их танец резко обрывается с появлением Яшки. Напуганные школьники убегают.

Олицетворением порочного мира в этом балете выступают Яшка «выковыренный» и сопровождающая его распутная девушка. Она обольщала Яшку соблазнительно-игривой походкой, вызывающими жестами и позами. Почти одновременно с выходом Яшки и его девушки, им навстречу выходят Егор и Юлия, которые, беседуя, продолжают свою прогулку. Застывший на месте от восхищения, Яшка не может оторвать глаз от Юлии. Стоящая рядом спутница Яшки пытается обратить его внимание на себя, облакачиваясь на него и обнимая. В конце концов настойчивая девушка добивается своего и уводит главаря местной шпаны за собой. Тем временем на сцене начинается второе *Adagio* Юлии и Егора. Здесь хореограф применяет *tour lent* в позы *arabesque*, высокие поддержки. Главным отличием этого *Adagio* от первого является наличие в его танцевальной ткани вращений с партнером. На наш взгляд, это решение Аюханова предполагает развитие отношений Юлии и Егора (усиливается любовь Егора), потому второе *Adagio* является более динамичным и экспрессивным. Балетмейстер добавляет пируэты в хореографическую лексику. Во время *Adagio*, Егор, как и прежде, не оставляет своих попыток взять Юлию за руку. Но девушка в конце убегает со сцены, а расстроенный очередной неудачной попыткой юноша уходит вслед.

После *Adagio*, так же, как у Боярского, следует сцена «кабака», в которой Аюханов использует элементы танго. На сцену выходит Яшка со своей компанией и начинается танец, поставленный на 3 пары. Он состоит из шагов, поворотов и различных поз, основанный на принципе ведения-следования посредством объятий. Здесь хореограф создает образ порочного мира пьянствующей молодежи, в котором находится Яшка. Это создает контраст между ним и Юлией, которая олицетворяет чистоту и невинность. После короткого танго появляется старый хромой солдат в форме, увешанной медалями. Балетмейстер снова добавляет в хореогра-

фию элементы русского народного танца: дробы, притопы, присядки, подскоки, удары ладонью по голенищу. Отличительной особенностью танца старого солдата является вытянутая левая нога. На протяжении всего танца хромой солдат не сгибает её. Так Аюханов создает образ старого вояки, получившего ранение в бою. Поскольку левая нога танцовщика всегда вытянута, он выполняет на ней только вращения, а все присядки и подскоки исполняются на правой ноге. К концу танца на сцену выбегают веселящиеся школьницы и устраивают хоровод вокруг ветерана. Солдат завершает свой танец вращением и выходом в позу лицом к зрителю, поправляя свои усы. Затем его уводят школьницы. Примечательно то, что этого персонажа нет ни у Амичиса, ни у Боярского. На наш взгляд, хореограф добавил его для того, чтобы ввести еще один контрастный образ, дополняющий общую картину. Аюханов, как дитя войны, наверняка извлёк этот образ из своих детских воспоминаний послевоенных лет.

Далее, по замыслу хореографа, следует *Adagio* барышни и хулигана на музыку романса к фильму «Овод» (1955). На сцену выходит Юлия, которую догоняет Алекс. На вопросительный жест Юлии, обращенный к хулигану, Алекс отвечает, взяв её за руку, признанием в любви. Смущенная девушка сначала отворачивается от него, но, когда Алекс подаёт ей руку и приглашает к танцу, она не отказывается. Начинается *Adagio* с мелкого *pas de bourree suivi* с продвижением назад, подчеркивающим хрупкий образ девушки. Одновременно Юлия держится за плечо хулигана, а он следует за ней «шаркающей», развязной походкой, качаясь слева направо и наоборот. Далее хулиган делает *failli renverse*, обходит девушку по кругу и подает ей руки. Затем следует их *tour lent* в позы *arabesque* и возвращение к начальной позе, с которой, держась за плечо хулигана, Юлия начинает двигаться вперед. Имитируя развязную походку Алекса она делает выпады из стороны в сторону, а он идет назад на высоких полупальцах, подражая её *pas de bourree suivi*. И снова выполняется *failli renverse* но, на этот раз герои делают эти танцевальные движения вместе, одновременно. Отметим то, что эта связка (*failli renverse*) является лейтмотивом хулигана. Она встречается и в его вариации, и в этом *Adagio*. Аюханов применяет синтез хореографической лексики хулигана и барышни. На наш взгляд, этот обмен танцевальных движений между главными героями спектакля свидетельствует о взаимной любви с первого взгляда. Хочется подчеркнуть то, что балетмейстер, полностью исключает пантомимные жесты и решает показать эту взаимную любовь через обмен хореографических лейтмотивов Юлии и Алекса. Следующая часть *Adagio* состоит преимущественно из различных пируэтов *en dehors* и *en dedans* с выходами в разные позы

(arabesque, attitude и a la second), а также нескольких высоких поддержек и прыжков (pas de basque, pas de chat). В конце Adagio барышня целует хулигана. Юноша, смущенный и покрасневший от неожиданного поцелуя, бежит со сцены в безумном счастливом экстазе. Во время поцелуя на дальнем плане сцены появляется Яшка «выковыренный», тайком следящий за барышней.

Юлия смотрит вслед Алексу и пытается понять - куда и зачем убежал ее возлюбленный. Тем временем её настигает Яшка и начинается их диалог. Все жесты и позы девушки в этом эпизоде выстроены на противодействии по отношению к отрицательному герою: она отвергает всякие попытки Яшки поговорить с ней. А он любыми путями пытается привлечь внимание девушки, пользуясь всеми средствами. Он напролом лезет схватить, обнять и поцеловать её. Хореограф показывает неотёсанность, бесцеремонность и отсутствие каких-либо правил поведения у Яшки. Главарь местной шпаны ищет способы выразить свои чувства барышне, но у него это получается неумело и грубо: вся этика его поведения показана в тех средствах выражения, в которых он привык изъясняться, как главарь местной шпаны.

Рисунок танца строится на попытках Яшки поговорить с девушкой, а она каждый раз вырывается из его объятий и убегает, разыскивая хулигана Алекса. И тут её снова догоняет Яшка, оскорблённый в своих лучших чувствах. Хореографическая лексика диалога приправлена различными обводками и поддержками, но в ней отсутствуют вращения. На наш взгляд, постановщик использует пируэты только в дуэтах Юлии с Егором и Алексом, чтобы подчеркнуть положительный характер их отношений. Потому что партнеры подают руку перед каждым вращением, а девушка принимает приглашение и подаёт свою руку в ответ. Поэтому отрицательное отношение Юлии к Яшке не предполагает никаких совместных вращений с партнером. К тому же все поддержки выполняются Юлией в сопротивлении воле Яшки. В конце диалога он подает ей руку и она решительно принимает приглашение, стремясь показать главарю местной шпаны то, что она его не боится. Они выполняют fouette в позу attitude и обводку после которой Юлия вновь уходит от Яшки. Он в конце концов догоняет её и осторожно разворачивает к себе. Вздыхая, подает руки в последний раз. Тут замечается перемена в поведении отрицательного героя, который теперь стремится соблюдать правила приличия и помириться с девушкой. Сжалившись над ним, Юлия берет его за руки, в знак дружбы, и уводит Яшку со сцены.

После мирно закончившегося диалога следует короткая вариация Юлии на ту же музыку романса к фильму «Овод». Хореограф стремится раскрыть внутренний мир барышни и показать чувства, пе-

реполняющие её изнутри. На сцену выходят подружки главной героини – 9 девушек. Первая часть танца состоит из комбинаций *sissonne fondue* с *releve* в attitude и шагов с выходом в позы первого и третьего arabesque. Артистки выстраиваются в две линии по всей сцене, в шахматном порядке. На переднем плане танцует Юлия. Во второй части вариации главная героиня идёт навстречу подругам, чтобы поделиться радостью и рассказать им о своей первой любви. К концу второй части Юлия исполняет типичные для нее *pas de bourree suivi* (хореографический лейтмотив Юлии) на середине сцены, а из-за кулис к ней приходит Алекс. Счастливая девушка идет навстречу к возлюбленному. Пара прогуливается по сцене держась за руки и предаваясь мечтам. А подружки Юлии уходят шагами с выходом в позы первого и третьего arabesque, как из первой части танца, оставляя главных героев вдвоем. В конце вариации главные героини прощаются и после них на сцене появляются Яшка с распутной подружкой и местная шпана с девушками.

Обозлённый неудачной попыткой признаться барышне в своих чувствах, Яшка снова погружается в мир порока и пьянствует со своей привычной компанией. Три пары исполняют высокие поддержки – юноши подбрасывают партнерш вверх, а девушки при этом исполняют попеременно *fouette attitude* за первым разом и *jete entrelacé* за вторым. Эти комбинации исполняются с большим размахом и продвижением от левой кулисы к правой через всю сцену. Таким образом создается впечатление веселой пьянки Яшки и его компании. Его распутная девушка как всегда, обольщает Яшку, стремится привлечь его внимание, обнимая и целуя его. Когда все гуляки уходят за кулисы, на сцену, стремясь друг к другу, выбегают Юлия и Алекс. Увидев их, Яшка прогоняет свою спутницу и решает задержаться. Здесь постановщик подводит сюжет спектакля к кульминации.

Начинается сцена драки между Алексом и «Выковыренным». Счастливая пара воссоединяется на середине сцены, а обозлённый главарь местной шпаны нарушает любовную идилию, толкая хулигана в плечо. Он хватает Юлию за руку и тащит за собой. Но Алексу удается освободить и увести её с места предстоящей драки. Таким образом два героя остаются один на один на сцене и хулиган бросает вызов главарю местной шпаны. Отметим то, что аюхановский злодей приходит драться один, в отличие от Атамана в постановке Боярско-го, который приводит за собой шпану.

Яшка провоцирует Алекса и призывает его сделать первый удар. Хулиган бежит к злодею чтобы пнуть его, но Яшка ловко переводит бросок Алекса в *jete entrelacé*, подбрасывая его и избегая удара. После этого хулиган снова пытается налететь на «Выковыренного» и снова Яшка отражает удар, отбрасывая Алекса назад. Герои лицом друг

к другу делают failli renverse и вращения с выходом в полуприседание, словно готовятся к броску. Тут возникает вопрос: почему Аюханов применяет одинаковую хореографию в лексике двух противоположающихся героев? Мы уже упоминали о том, что failli renverse является лейтмотивом Алекса. Аюханов применяет эту связку в хореографии обоих героев эпизоде драки, подчеркивая то, что они оба хулиганы.

Алекс провоцирует и подзывает Яшку нахальным жестом, бросая вызов. Враги встречаются на середине сцены и Алекс успевае оскорбительно толкнуть «Выковыренного» рукой в лицо. Обозленный Яшка подбегает к хулигану сзади, хватает его за затылок и раскручивает его как футбольный мяч в руках. С головы хулигана слетает кепка и он в ответ пинает Яшку коленом в бок и уходит, чтобы отыскать свою кепку. Воспользовавшись моментом, «Выковыренный» достает нож, подбегает к Алексу сзади и наносит ему смертельное ранение. Хулиган содрогается в конвульсиях от неожиданного удара и падает на землю, а Яшка убегает с места преступления. В этот момент на сцене появляются мать Алекса и барышня.

В финальной сцене балета звучит музыка Вступления (Adagio), с которой начинался спектакль. Не осознавший всей трагичности ситуации Алекс, идет к середине сцены спиной и пытается нащупать рану. Увидев кровь у себя на руках, он падает прямо на руки барышни, подхватившей его. Мать хулигана рефлексивно падает вместе с сыном и подползает к нему, плача от горя. Юлия передает возлюбленного в руки скорбящей матери и встает, чтобы дать им время проститься. Пока мать пытается прикрыть рану Алекса, в памяти барышни всплывают воспоминания о хулигане, которые выражены в движениях (fouette в первый и четвертый arabesque) из их совместного Adagio. Тем временем Алекс встает на ноги и пытается самостоятельно двигаться. Он отходит назад, едва отрывая ноги от пола, но рана дает о себе знать, и при каждом шаге Алекс хватается за нее от боли. Юлия и мать, сидя по обе стороны от хулигана, плачут и отчаянно зывают на помощь. Попытки Алекса встать и двигаться свидетельствуют о несломленном духе героя и о его огромной силе воли. Здесь Аюханов подчеркивает любовь юноши к жизни и его готовность бороться за нее до последнего вздоха. В конце финальной сцены хулиган вновь падает на руки матери и барышни. Юлия пытается разбудить возлюбленного. А мать, еще не веря в его смерть, завет людей на помощь. Помощь не приходит и с последним аккордом в музыке мать падает у тела своего сына. Так закачивается спектакль.

Сюжет «Барышни и хулигана» привлекал внимание балетмейстера Аюханова еще с 2000-х годов. На одной из афиш с репертуаром Государственного Академического Театра Танца РК на те-

атральный сезон 2005–2006 годов имеется список постановок, в числе которых «Барышня и хулиган» на музыку Д. Д. Шостаковича. Как свидетельствует Засл. арт. РК С. И. Тихонов, «Аюханов ставил тогда вариацию хулигана в качестве концертного номера». Наконец хореографу удалось воплотить вынашиваемые в течении 5 лет замыслы в постановке полноформатного спектакля. 29 марта в программе концерта были представлены «Кармен-сюита» и «Барышня и хулиган». После премьеры балета на Алма-Атинской сцене, в газете «Караван» от 08.04.11 г. была опубликована статья Натальи Бойко «"Жемчужины" Булата Аюханова», в которой было отмечено, что «это яркие, запоминающиеся постановки, глубокие и вместе с тем доступные для понимания не слишком искушенного зрителя... Нынешнее выступление Государственного академического театра танца порадовало в первую очередь премьерными... Зрителю показали премьеру балета "Барышня и хулиган"». Постановка пришлась по вкусу зрителю Южной столицы. По словам отечественного учёного, исследовавшего творчество Б. Аюханова, Г. Т. Жумасеитовой: «хореографу удается средствами пластики поведать о том, что и сейчас волнует человека, показать бескомпромиссное столкновение нравственных позиций, рисуя бунтующее, в чем-то противоречащие характеры» [7, с. 130].

На наш взгляд, «Барышня и хулиган» отличается от классических балетов своей тематикой и стилистикой и ярко выделяется на фоне таких спектаклей, как «Лебединое озеро» и «Жизель», также представленных в репертуаре ГАТТ РК.

Список литературы:

1. Де Амичис Э. *Учительница рабочих. Пер. с итал. Н. И. Бронштейна. 2-е издание. – Москва.: "Польза": В. Антик и К°. 1907. – 108 с.*
2. *Маяковский В. В. Театр и кино. Том 1. – М.: Искусство. 1954. – 493 с.*
3. *Маяковский В. В. Кино: сценарии, статьи, письма, речи, стихи. – М.: Госкиноиздат. 1940. – 322 с.*
4. *Блок А. А. Избранное. Стихотворения и поэмы. – М.: Детская литература. 1978. – 191 с. с ил.*
5. *Клирова К. П. «Вечер балетов на музыку Д. Д. Шостаковича» в постановке К. Ф. Боярско-го. – СПб.: Вестник Академии Русского Балета им. А. Я. Вагановой №27 (1). 2012. – 387 с.*
6. *Есаулов И. Г., Есаулова К. А. Народно-сценический танец: Учебное пособие. – 2-е изд., стер. – СПб.: Лань, 2014. – 208 с.*
7. *Жумасеитова Г. Т. Хореография Казахстана. Период независимости. – Алматы: Жибек жолы, 2010. – 220 с.*

ШҚІР - РЕЦЕНЗИЯ - REVIEW

Г.С. Мауленов

доктор юридических наук, профессор

*Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором
юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.*

2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие - в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахстанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год).

Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии - доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юриди-

ческих наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общефилософской проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О.Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания

криминологии, как науки - от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законотворчества, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступления; роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам - доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги - российские ученые - доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

А.Н. Ағыбаев

*доктор юридических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана*

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санкт-Петербурге издательством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан.

Преступность и причины, ее порождающие всегда являлись объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежит обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над

тем, какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

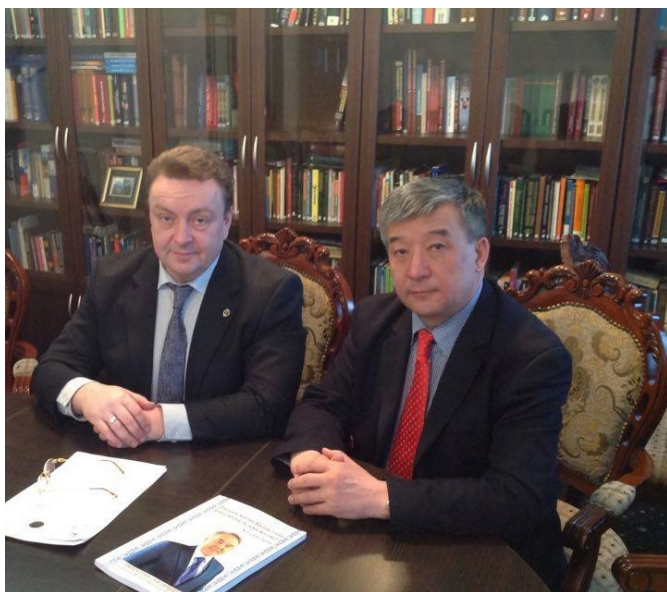
Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлений.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологии, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

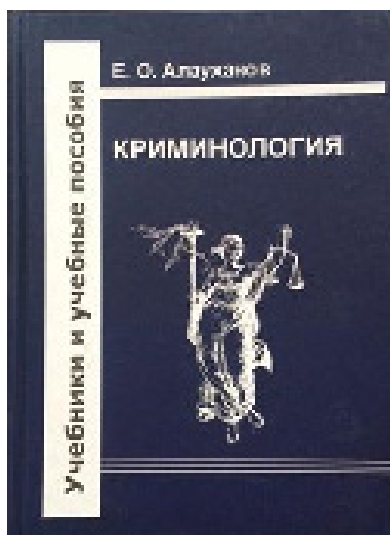

УПРАВЛЯЮЩИЙ ПАРТНЕР
СЕРГЕЙ БОРОДИН
ПОЗДРАВИЛ АДВОКАТА,
Д.Ю.Н., ПРОФЕССОРА
ЕСБЕРГЕНА АЛАУХАНОВА
С ВЫХОДОМ В СВЕТ ОЧЕРЕДНОГО
УЧЕБНИКА «КРИМИНОЛОГИЯ»
В ГОРОДЕ САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ

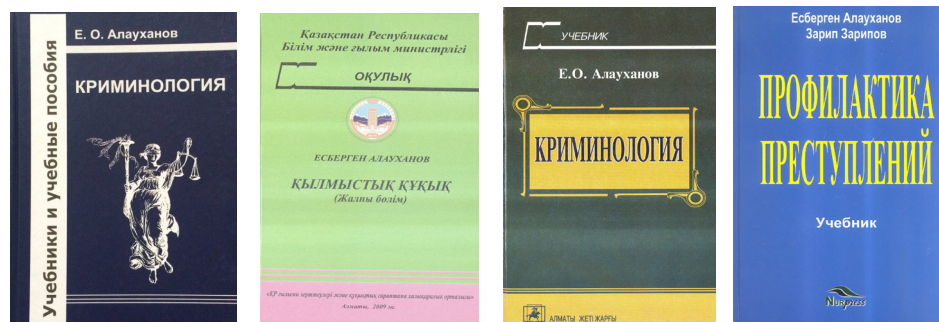
Профессор является Президентом Казахстанского международного криминологического клуба, в котором состоит Сергей Борodin.

«Работа представляет собой комплексное системное исследование предмета, системы, методологии и истории криминалистики. Учитывая анализ уже имеющихся достижений криминалистики, профессор Е.О. Алауханов конкретизирует задачи и предвосхищает перспективы развития этой науки», - отметил Сергей Борodin.

Он также подчеркнул, что в работе затронут широкий круг вопросов, посвященных анализу преступности и личности преступников. В содержательном плане книгу отличает глубокий анализ причин и условий совершения преступлений на основе их видового разделения, а также проблем предупреждения преступности. Заслуживают внимание приведенные в работе статистические данные, которые носят репрезентативный характер. Изобилуя внушительным количеством научных источников, работа Е.О. Алауханова является квалифицированным и завершенным научным трудом.

[http://abc-advocats.ru/press-centr/novosti/
upravlyayuwij-partner-sergej-borodin-pozdravil-
advokata-d-yu-n-professora-esbergena-alauhanova](http://abc-advocats.ru/press-centr/novosti/upravlyayuwij-partner-sergej-borodin-pozdravil-advokata-d-yu-n-professora-esbergena-alauhanova)
26/07/2016

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана». Профессор О.Старков отметил, что новый учебник «Криминология» отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге «Криминология», подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы -»Бытовая преступность», «Медицинская преступность» и «Криминогеология», чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека университетского комплекса Сорбонны
2. Польша. Польский университет имени Николая Коперника
3. Библиотека Стамбульского университета
4. Библиотека Венгерского государственного университета
5. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
6. Библиотека университета Карлова в Чехии
7. Библиотека Московского университета им. М.В. Ломоносова
8. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
9. Библиотека Московской государственной юридической академии
10. Библиотека Московского университета МВД России
11. Библиотека Российской правовой академии МЮ РФ
12. Библиотека института государства и права России
13. Библиотека ВНИИ МВД России
14. Библиотека Московского университета МВД России
15. Библиотека Российской академии правосудия
16. Московский библиотечно-информационный комплекс Финансовой академии при Правительстве РФ
17. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
18. Библиотека Рязанской академии права и управления
19. Библиотека юридического факультета Санкт-Петербургского университета
20. Библиотека Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ
21. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
22. Библиотека Омской академии МВД РФ
23. Библиотека Томского государственного университета
24. Библиотека Академии Полиции Министерства Внутренних Дел Азербайджанской Республики
25. Библиотека Саратовской государственной академии права
26. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
27. Библиотека Самарского государственного университета
28. Библиотека Дальневосточного государственного университета
29. Библиотека Киевского государственного университета
30. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
31. Библиотека Северо-Кавказская академия государственной службы
32. Библиотека Национальной академии наук Кыргызской Республики
33. Библиотека Университета Кыргызско-Российский славянский университет имени Б.Н. Ельцина
34. Академия МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Э.А. Алиева
35. Библиотека Белорусского государственного университета
36. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
37. Библиотека Таджикского государственного университета
38. Национальная библиотека Азербайджана
39. Библиотека Ереванского государственного университета
40. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
41. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
42. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
43. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
44. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н.Гумилева
45. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического института
46. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
47. Библиотека Алматинской академии МВД РК
48. Библиотека Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
49. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая
50. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT

ЗАҢТАНУ – ЮРИСПРУДЕНЦИЯ – JURISPRUDENCE

Оспанова Д.А., Кусаинов Д.О. КАФЕДРА ТЕОРИИ И ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, КОНСТИТУЦИОННОГО И АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА КАЗНУ ИМ.АЛЬ-ФАРАБИ	7
Ахатов У.А., Ондашұлы Е. ОРТА АЗИЯДАҒЫ ҰЛТТЫҚ-МЕМЛЕКЕТТІК МЕЖЕЛЕУДІҢ ЖҮЗЕГЕ АСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЛДАРЫ	11
Баймаханова Д.М. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ	14
Жарболова А.Ж. ЕГЕМЕНДІКТІҢ ТҮСІНІГІ МЕН МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗССР МЕМЛЕКЕТТІК ЕГЕМЕНДІГІ ТУРАЛЫ ДЕКЛАРАЦИЯДА БЕКІТІЛУІ	19
Ибраева А.С., Алимбекова М.А., Дюсебалиева С.С. ОСНОВНЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКЕ	24
Ибраева А.С., Байкенжеев А.С., Мәсәлімқызы М. ЖАЗА ИНСТИТУТЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	29
Ибраева А.С., Дюсебалиева С.С., Гончаров С.Б. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГУЛИРУЮЩЕГО ПРОВЕДЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	33
Кусаинов Д.О., Кусаинова А.К. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІ	38
Кусаинов Д.О., Кусаинова А.К. ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ ОБРАЩЕНИЙ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА КОНСТИТУЦИОННЫМ СОВЕТОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	41
Мыңбатырова Н.Қ. ҚАЗАҚ ӘДЕТ-ҒҰРЫП ҚҰҚЫҒЫНДА ҚҰН ДАУЫ БОЙЫНША ШЫҒАРЫЛҒАН ПРЕЦЕДЕНТТІК ШЕШІМДЕР	45
Байдельдинов Д.Л., Оспанова Д.А. СУЩНОСТЬ, ОСНОВАНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В ОБЛАСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ	49
Ибраева А.С., Байкенжеев А.С., Отыншиева А.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҰЛЫБРИТАНИЯ МЕМЛЕКЕТІНДЕ АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МЕХАНИЗМДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ	55
Сартаев С.А., Калшабаева М.Ж. ВЛИЯНИЕ ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	59

Туменбаев С.Ә. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЛА РЕТІНДЕ РЕТТЕУ ӘДІСІ	66
Турсынқұлова Д.А. ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ИДЕОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗЫ	69
Байдельдинов Д.Л., Усеинова Г.Р. ВОПРОСЫ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА В ТРУДАХ А.Н. БУКЕЙХАНОВА	73
Усеинова К.Р., Токтыбаев А.А. ИЗМЕНЕНИЯ В СУДОУСТРОЙСТВЕ И СУДОПРОИЗВОДСТВЕ КАЗАХОВ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХУІІІ – начале ХІХ вв.	78
Кудайбергенов Марат СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «СОЗНАТЕЛЬНОСТЬ» И «ПРАВОСОЗНАНИЕ» В КОНТЕКСТЕ АКТУАЛИЗАЦИИ ПРОБЛЕМНЫХ ВОПРОСОВ ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА	83
Оспанова Д.А., Исабеков А.К. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	88
Кийко Н.В., Терещенко Т.Г. К ВОПРОСУ О РАЗРАБОТКЕ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПО ФОРМИРОВАНИЮ МЕРОПРИЯТИЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ ПО БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ И КОРРУПЦИЕЙ НА 2016-2018 ГОДЫ	94
Бахаутдинов Амирхан Бабаханович, Османова Динара Бақтиярқызы УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ПОНИМАНИЕ ИНСТИТУТА ЛИЧНЫХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА	98
Судейманов Акиф Фирудинович НОРМАТИВНЫЕ ПОСТАНОВЛЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО СОВЕТА РК В СИСТЕМЕ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА И ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА	103
Шуланбекова Гулмира АГРАРЛЫҚ САЛАДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕФОРМАЛАР	108
Рахметов Есил Шарипбаевич, Қараұлова Г.Д. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРІСІ САЛАСЫНДАҒЫ САҚТАНДЫРУ ҚАТЫНАСЫ	111
Умбетбаева Ж.Б., Тұрсын Н.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ҒАРЫШ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАЛАРЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ	114
Байжуманова Айгерим Мажидбековна ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИИ	117
Бахшатов Г. Н., Нысанова С.К. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ	121
Ахметова Ляззат Есенгельдиновна ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОЦЕНОЧНЫХ КАТЕГОРИЙ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	124

Таубаев Б.Р., Мусекенова А.А. РЕЖИМ ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТЕТІГІНДЕГІ СОТТАЛҒАНДАРДЫ ТҮЗЕУДІҢ ӘДІСІ РЕТІНДЕ	127
Тауланов Сабит Сауменович, Фот Луиза Владимировна К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ВОЕННОГО ИСКУССТВА.....	130
Тинистановна Салтанат Сайдахметовна ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ	134
Тинистановна Салтанат Сайдахметовна АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКСТРАДИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	137
Тинистановна Салтанат Сайдахметовна ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БІТІМГЕРШІЛІК ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ	139
Канатов Танат Канатович, Сейсембаевой Гулден Рашатовной, Куанышпековой Инарой Сериковной ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЕ ЗАЩИТУ АВТОРСКИХ ПРАВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И СТРАНАХ ЕАЭС	141
Абилова М.Н. ОГОВОРКА О ПУБЛИЧНОМ ПОРЯДКЕ В ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	145
Аралбаева Айгерим Адилевна, Курманалиева Эльмира Бахытжановна ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТАЛАП ҚОЮ ӨНДІРІСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	149
Қаудыров Төлеш Ерденевич, Асанов Азамат Ерланович ЗАҢНЫҢ ҰЛЫҚТЫЛЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖОЛЫ: СОТ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ	153
Онаева Гульмира Талгатовна, Дулатбеков Нурлан Орынбасарович, Какимжанов Турсынбай Сегизбаевич РЕАЛИЗАЦИЯ ИНСТИТУТА СПЕЦИАЛЬНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ЕГО СООТНОШЕНИЕ С ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕМ ПРЕСТУПНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	158
Биебаева Ардақ Әлімханқызы, Жақсыбекова Фарида Сатбергеновна КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАЗАЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАҒАЙЫНДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	161
Джанибекова Айнур Маулетовна, Кайрова Умит Жумабаевна НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ	166
Кемпирова Жанар Сеиловна ИНСЦЕНИРОВКА СОБЫТИЯ МНИМОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ КРИМИНАЛЬНОЙ ИНСЦЕНИРОВКИ	169
Мамитова Жанат Аскарловна О РЕГЛАМЕНТАЦИИ ВОПРОСОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В ОТДЕЛЬНЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРАХ	173

Нурмухан Арай Жексенбаевна, Жумагазиева Райса Шамшединовна ҚОР БИРЖАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІНЕ ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР	178
Пернеев Даурен Хамитович ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В СФЕРЕ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ	182
Zhantore Ulsara Nematullakzy, Zhou Xiaohu, Kurmanbayeva Uldana THE RESEARCH OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF CHINESE INTERNATIONAL INVESTMENT ENTERPRISES IN KAZAKHSTAN	185
Омаров Ербол Агбаевич АКТУАЛЬНЫ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ, ПОЛУЧЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ ИНОСТРАННОГО ГОСУДАРСТВА В ПОРЯДКЕ ОКАЗАНИЯ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ	189
Жакупова Г.А., Қонысбекова М.Р. ҚЫЛМЫСТЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	193
Жакупова Г.А., Қонысбекова М.Р. МЕМЛЕКЕТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ЭКСТРАДИЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ - ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ӨЗАРА КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ ЕРЕКШЕ ТҮРІ	199

ӨНЕРТАНУ ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ ART

Сұлтанова Ж., Қабдиева С.Д. ШЕТЕЛ КЛАССИКАСЫ МЕН ҚАЗАҚ ДРАМАТУРГИЯСЫНДАҒЫ ҰҚСАС КЕЙІПкерлердің ерекшеліктері	206
Sabyrova A.S. A.ZHUBANOV ABOUT PERFORMING ON SYRNAI IN THE MIDDLE OF THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURY	211
Сабырова Әлия Сұлтанмұратқызы ЖЕТІСУ Өңірінің тұрмыс салт өлеңдеріне тән кейбір көркем ерекшеліктер (С.Медеубекұлы, Б.Мүптекеевтің «Жетісу әуендері» жинағы бойынша)	214
Абельтаева Ж.Е. СПЕЦИФИКА ЭСТРАДНОГО ИСКУССТВА КАК ВИДА ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	218
Калиакбарова Ляйля Тайтолеуовна К ПРОБЛЕМЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ – МУЗЫКАНТОВ НА ЭТАПЕ ИНТЕГРАЦИИ КАЗАХСТАНА В МИРОВОЕ КУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО	221
Аухадиев Ильзат Ришатович, Жуйкова Людмила Антоновна «БАРЫШНЯ И ХУЛИГАН» В ПОСТАНОВКЕ БУЛАТА АЮХАНОВА	226